

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Disertační práce

Mgr. Václav Rameš

***Spory o podobu vlastnické transformace v
Československu v 90. letech***

*The Conflicts over the Czechoslovak Ownership Transformation
in the 1990's*

Vedoucí práce PhDr. Michal Kopeček, PhD

2020

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

9. prosince 2019

Václav Rameš

Abstrakt

Předkládaná práce hledá odpověď na otázku, jakým způsobem byla v Československu prosazena na počátku 90. let 20. století rozsáhlá privatizace státního majetku. V centru její pozornosti stojí politické spory o provedení a přesnou podobu vlastnických přesunů, a rekonstrukce dobových očekávání budoucího vývoje ze strany aktérů. Pozornost je věnována i návaznosti privatizačních sporů z 90. let na odlišné, avšak související ekonomické spory předcházejících desetiletí.

Jako klíčový moment pro prosazení rozsáhlé privatizace práce analyzuje konstituování nového typu liberálního politického jazyka, pro něž se stala privatizační politika emblematickým projektem a jehož základní principy v sobě ztělesňovala. Tento politický jazyk je charakterizován jako „trh bez přívlastků“ a ve sledovaném období se ostře vymezoval proti myšlenkám takzvané „ekonomické demokracie“, které byly v předcházejících desetiletích významné jak v ekonomickém disentu, tak mezi četnými zastánci tzv. zaměstnaneckých samospráv a ekonomickými experty.

Pokusy o prosazení principů trhu bez přívlastků se odehrály na poli několika politických sporů, které práce sleduje. Jedním z nich byl spor o legitimní prostor pro demokratické rozhodování, který liberální ekonomové spatřovali pouze v politické a nikoliv hospodářské oblasti (např. v podnicích). Dalším byl spor o podobu privatizačních institucí, v němž liberální ekonomové prosazovali co nejmenší vliv stávající hospodářské byrokracie a profesních organizací (odborů), obávající se toho, že by tyto mohly jejich projekt rozsáhlé privatizace odmítnout. Principy trhu bez přívlastků se pokoušeli liberální ekonomové a jejich političtí podporovatelé prosazovat i ve sporu o restituce a o potírání tzv. špinavých peněz v privatizaci, a také při snaze „vychovat“ ve společnosti nové kuponové akcionáře. V každé z těchto oblastí byla jejich snaha do různé míry úspěšná, celkově však lze říci, že myšlení trhu bez přívlastků bylo pro podobu československé privatizace formativní zcela zásadním způsobem.

Práce podrobně sleduje i privatizační koncepce autorů hlásících se k různým formám ekonomické demokracie, a věnuje se i v drtivé většině neúspěšným pokusům o jejich politické prosazení. Konstatuje, že pro odmítnutí různých forem zaměstnanecké privatizace, jejíž prosazovatelé se na ideu demokratizace pracovních vztahů často odvolávali, měl zásadní význam jednak spontánní odpor veřejnosti proti živelnému rozchvacování státního majetku stávající hospodářskou byrokracií, jednak

schopnost zastánců trhu bez přívlastků propojit své pojetí distribuční spravedlnosti s hodnotami proběhlé demokratické revoluce a s étosem „národního porozumění“.

Prosazování privatizace v intencích trhu bez přívlastků vyvolávalo odpor nejen v levicové opozici, ale i mezi slovenskými národně orientovanými experty a politiky. Po hospodářských obtížích, které ekonomická reforma přinesla na počátku roku 1991, nabyla myšlenka konstituování svébytné slovenské cesty reformou a privatizací na popularitě i mezi politickými subjekty a členy vlády, kteří dosud proti tzv. federální koncepci výrazně nevystupovali. Schylujícímu se konfliktu mezi českou a federální vládou zabránila obměna části slovenské vlády, jež však svou kontroverzností přispěla k porážce ekonomických liberálů na Slovensku v roce 1992.

Abstract

The presented dissertation focuses on the large-scale privatization in Czechoslovakia in the early 1990's, on how it was pushed through and why. It analyses the political conflicts over its eventual form and means of realization, and reconstructs the contemporary expectations concerning the future development. It also pays attention to the roots of the 1990's conflicts in the relevant economic disputes of the previous decades.

The dissertation identifies an establishment of a new type of liberal political language as a key moment for the implementation of a large-scale privatization. For the new political language, which can be labelled as "market without adjectives" (or "attributes"), the privatization was a flagship policy and it encompassed its key ideas. The language of market without adjectives was defined in a strong opposition to the principles of the so-called "economic democracy", which had been popular among the members of the Czechoslovak dissent, the numerous supporters of workers' self-governing bodies and some economic experts.

The attempts to implement the principles of market without adjectives occurred during several political conflicts the dissertation tries to analyse. The delimitation of space for democratic decision making was one of them, with the liberal economists arguing it to be restricted to the political area only, and not to the economic institutions (e.g. enterprises). Another one, concerning the future structure of the privatization institutions, saw the liberal economists trying to minimize the influence of the contemporary economic bureaucracy and professional organizations (unions). In this case, their action was motivated by their fear those institutions could possibly reject the idea of large-scale privatization.

The liberal economists also tried to push through the principles of market without adjectives during the conflicts over the restitution of nationalized property to the original owners and over the possibility of preventing the so-called dirty money being used to acquire property through the privatization. Another case, analysed in the dissertation, is the effort made by the liberal architects of the voucher privatization to prepare people to become the shareholders of the privatized enterprises. Their ambitions met with a different degree of success in the particular conflicts, but the political thinking of market without adjectives was undoubtedly a formative influence for the whole of Czechoslovak privatization.

The dissertation also analyses the thinking of the experts and politicians dedicated to different forms of economic democracy and their mostly unsuccessful attempts to push them through politically. It argues the ideas of economic democracy often served as a reference for the supporters of the different forms of the employees' privatization, rejection of which was caused by several factors. A spontaneous public protest against the unrestrained asset stripping performed by state managers and the ability of the supporters of the market without adjectives to link their concept of distributional justice to the values of the recent revolution and to the ethos of "national unity" ("national understanding") were undoubtedly among them.

The promotion of a privatization according to the principles of market without adjectives caused opposition not only among the Czech leftist opposition, but also among the Slovak nationally orientated experts and politicians. After the economic recession in early 1991, the idea of following a particular Slovak way of reform and privatization gained popularity even among the political subjects and agents that had not previously opposed the federal policy. The upcoming conflict between Slovak and federal government was averted by a reconstruction of the Slovak government; the way it had been performed was nevertheless considered controversial and contributed to the loss of the Slovak economic liberals in the 1992 elections.

Klíčová slova

Československo; Česká republika; Slovensko; ekonomická transformace; postsocialismus; postkomunismus; Sametová revoluce; privatizace; normalizace; hospodářský nacionalismus; liberalismus

Key words

Czechoslovakia; Czech republic; Slovakia; economic transformation; post-socialism; post-communism; Velvet revolution; privatization; normalization; economic nationalism; liberalism

Obsah

ÚVOD	11
Předmluva	11
Badatelský kontext	14
Vymezení badatelského pole, charakteristika pramenné základny	20
ZROD MYŠLENKY: OD REFORMNÍHO KOMUNISMU K PRIVATIZACI	27
Koncept socialistického vlastnictví a pokusy o jeho reinterpretaci v 60. letech.....	29
Zrod privatizace ve světě	34
Nové odborné paradigma v československé ekonomii: semináře ČSVTS.....	38
Slovenská ekonomická věda: národní hospodářské orgány jako podmínka ekonomické synergie	44
LIMITY DEMOKRACIE: SPOR O PODNIKOVÉ SAMOSPRÁVY	50
Odvolávání ředitelů podnikovými Občanskými fóry.....	50
Ekonomická demokracie: vymezení jednoho konceptu.....	53
Hospodářská samospráva a Charta 77	57
Podnikové rady v poválečném Československu	60
ČKD a Škoda Plzeň v Sametové revoluci: revival roku 1968?	65
Federální vláda a nový zákon o podniku	70
Podnikové samosprávy a křesťanská etika: Jaroslav Vanek	77
Zrušení podnikových samospráv	81
Po samosprávách: dozorčí orgány a privatizace pro zaměstnance	85
DISTRIBUCE MOCI: KDO KDY BUDE O ČEM ROZHODOVAT	89

Obsazení stávajících institucí: nástup ekonomů do federální vlády.....	92
Spor o koordinaci: hospodářská rada vs. federální ministerstvo financí.....	96
Rozpad vertikální koordinace: Občanské fórum v postavení mimo hru.....	99
Vlasáková <i>Strategie</i> : privatizace řízená na vládě nezávislými experty.....	103
<i>Radikální strategie</i> : privatizace řízená vládními ministerstvy	106
Rozhodnutí vlády: pokus o kompromis	108
Nový aktér v soustavě privatizačních institucí: republiková ministerstva.....	111
Prosazení privatizace řízené ministerstvy	114
Hledání podpory v zákonodárné moci: formování československé pravice	117
Pokus o integraci OF okolo radikální reformy	119
Zformování pravicového politického subjektu jako předpoklad provedení privatizace	123
Alternativní koncepce institucionálního uspořádání privatizace: pravomoci do rukou zákonodárných sborů	127
Ideové zdroje institucionálního uspořádání privatizace dle FMF	129
Ideové zdroje nerealizovaných variant institucionálního uspořádání privatizace	134
KONSTRUKCE KONSENSU: OD ZAMĚSTNANCŮ K OBČANŮM	138
Požadavek revoluce: zrovnoprávnění různých druhů vlastnictví	140
První představy a očekávání od privatizace: jaro 1990.....	144
„Komunisté se přelévají do akciovek! Nebezpečí z prodlení!“ Opožděný nástup politického kapitalismu a radikalizace diskursu o reformě	154
Konflikt občanského a zaměstnaneckého přístupu k privatizaci.....	161
Konflikt o pojetí spravedlnosti: špinavé peníze a restituce	167
Privatizace jako součást „národního porozumění“: sdělovací prostředky jako spolutvůrci politického konsensu	172

Limity „národního porozumění“ ve věci ekonomické reformy: polarizace politického diskursu	179
JAK SE CHOVAT NA TRHU: ČESKOSLOVENSKÁ KUPONOVÁ PRIVATIZACE	189
Ideální ekonomický subjekt a vize budoucnosti	189
Ideální typ „zaměstnanec samosprávného podniku“	191
Kuponová privatizace: cesta do <i>Scénáře ekonomické reformy</i>	196
Kuponová privatizace a její varianty: všem stejný dílem	203
Kuponová privatizace: od doplňkové k dominantní metodě	207
Kuponová privatizace: noví aktéři na scéně	214
Jak naložit se svým kuponem?	220
Efektivita ekonomiky, nebo efektivita podniků?	230
Úspěšnost ideálních typů a jejich zpětná reflexe	237
REFORMA JAKO NÁRODNÍ EMANCIPACE: FEDERÁLNÍ VS. SLOVENSKÁ CESTA	242
Privatizace a hospodářský nacionalismus	242
Výchozí pozice slovenských aktérů po revoluci: o nás (skoro) bez nás	244
Rozšíření koaličního potenciálu národní koncepce reformy v reakci na první kroky reformy	249
Konsolidace programu národní ekonomické reformy okolo HZDS	253
Odchod slovenských ekonomických liberálů a mnohotvárnost národního programu privatizace ...	260
ZÁVĚR	267
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ	275
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	280
SEZNAM ZKRATEK	294

Úvod

*Je to zcela jasný
za třicet let budu úplně šťastný
(Egon Bondy, 1963)*

Předmluva

Na podzim 2018 jsem měl příležitost setkat se s aktivním účastníkem událostí Sametové revoluce, který byl před třiceti lety podporovatelem alternativní cesty ekonomické reformy, založené na převodu majetku do rukou zaměstnaneckých samospráv. Během našeho rozhovoru několikrát glosoval svou tehdejší snahu jako zbytečnou, neboť podle něj šla proti proudu dějinného vývoje, a neměla šanci na úspěch. Na mou otázku, zda svou snahu takto beznadějně vnímal i tenkrát, před třiceti lety, zavrtěl hlavou a na vysvětlenou dodal, že o alternativní cestu reformy usiloval v přechodném období, ještě než bylo jasné, jak to všechno dopadne.

Toto vyjádření vzbudilo mou pozornost, mimo jiné i proto, že jsem se s podobným typem reflexe setkával i během rozhovorů s dalšími pamětníky a při čtení memoárů. Zachycuje zvláštní moment, kdy si historičtí aktéři osvojují interpretaci, podle níž jejich vlastní jednání směřovalo do slepé dějinné uličky a nebylo v souladu s proudem velkých dějin, který se přes jejich neúspěšné snahy převalil jako vlna. Při podrobném pohledu do dobových archivních materiálů, novin, politických usnesení i televizních pořadů z revolučního a porevolučního období se však před mýma očima odehrával zcela odlišný příběh, v němž tehdejší současníci vyjadřovali pestrou škálu různých názorů a pocitů, s výjimkou jediného: jistoty, že by společenský vývoj spolehlivě směřoval k jedinému cíli, od něhož by se nemohl uchýlit. Myšlenky, že „bylo přeci jasné, že Československo se nemůže vydat cestou zaměstnaneckých samospráv nebo demokraticky řízených podniků“ (či libovolnou jinou), se objevovaly až ex post po rozhodnutích, která nechávala dějinné křižovatky za sebou, dobové jednání aktérů však evidentně neovlivňovaly.

Podle sociologa Pierra Bourdieu jsou „nevyužité cesty odmeteny historickým procesem, na jehož konci stojí problémy, jejichž genealogii následně zkoumáme“. Rozhodnutí, které například nevytvoří prostor pro zrod určitých institucí, pak může mít za následek to, že možnost jejich existence zcela vypadne z našeho uvažování.¹ Historické zkoumání si klade za cíl odstranit nános pozdějších interpretací a ex-post racionalizací (ba dokonce někdy je samotné klade za objekt zkoumání) a nabídnout takové odpovědi na otázky po průběhu dějin, které nebudou minulé události teleologicky vysvětlovat těmi pozdějšími. Následující text se proto bude zabývat spory o podobu ekonomické reformy, tak jak se odehrály ještě předtím, než mnozí získali pocit, že bylo od začátku jasné, jak musely dopadnout.

Předkládaná práce si klade za cíl být příspěvkem k politickým dějinám československé privatizace. V centru její pozornosti stojí politické spory o provedení a přesnou podobu vlastnických přesunů, které se v 90. letech v Československu a obou nástupnických státech odehrály, během nichž tehdejší aktéři formulovali své představy o kýženém společenském a ekonomickém uspořádání, které by podle nich mělo nahradit všeobecně kritizovaný systém administrativně příkazového hospodářství založeného na státním a státem kontrolovaném vlastnictví drtivé většiny majetku. Mým cílem je rekonstruovat tehdejší očekávání budoucího vývoje a „horizonty očekávání“, k nimž aktéři svou snahu o prosazení konkrétních představ o privatizaci upínali, a vysvětlit, jak se utvářela její finální podoba, která se kvůli nutnosti politicky vyjednávat jednotlivé kroky od původních ideálů lišila.

Jeden z prvotních impulsů k výzkumu tohoto tématu mi poskytla četba několika vzpomínkových textů tehdejších pamětníků, které se při bližším srovnání neshodovaly mnohdy ani ve výčtu základních milníků politického procesu, který stál za provedením „české cesty“ ekonomické reformy. Už letmé prolistování novin z raných 90. let, které uveřejňovaly mnohdy vášnivé polemiky ohledně strategie chystané ekonomické reformy, mi poskytovalo zcela odlišný obraz tehdejších událostí, než byla pozdější tvrzení o neexistenci alternativních postupů reformy či o absenci jakékoliv politické diskuse nad jejím provedením. Pohledy do dobových politických debat navíc odhalovaly pro nepamětníka tehdejších událostí těžko uvěřitelnou rychlost změn v názorech a očekáváních s ekonomickou reformou spojených: co se v lednu 1990 jevílo jako sotva proveditelné překonávalo o dva roky

---

¹ BOURDIEU, Pierre: *Anthropologie économique: cours au Collège de France (1992-1993)*, Seuil, Raisons d'agir, Paris 2017, s. 118-119.

později všechny představy, a co bylo nejprve veřejně odmítáno se o několik měsíců později stávalo skutečností v rychlosti, která soudobé pozorovatele ohromovala. Dalekosáhlé změny, které měly zasáhnout nejhlubší tkáň společnosti, byly vyjednávány a prosazovány mnohdy v průběhu pouhých několika týdnů. Příkré kontrasty v tom, okolo jakých témat se privatizační debata v různých momentech krátké existence porevolučního Československa otáčela, signalizovaly radikální změny v představách tehdejších aktérů o tom, co považovali za žádoucí a za uskutečnitelné.

Otevírání prostoru pro provedení jednoho z nejmasovějších majetkových přesunů v moderních dějinách je samo o sobě procesem, který zasluhuje pozornost. Privatizace je výrazným mezníkem mezi dvěma ekonomickými systémy a její provedení bylo podobnou revolucí ve společenských vztazích, jakou bylo poválečné znárodnění, zrušení poddanství roku 1848 nebo pobělohorské konfiskace. Analýza očekávání spojených s nastolením (staro)nového systému vlastnických práv a způsobů, jakými bylo toto nastolení komunikováno v politické debatě, může být výchozím bodem pro promyšlení následného vývoje postkomunistické společnosti, v jejímž sebechápání hraje vztažení se k období 90. let zásadní roli. V současné době se kritika privatizace, která byla významnou součástí volebního úspěchu levice na přelomu tisíciletí, spojuje s kritikou právě těch představ o žádoucím uspořádání ekonomických vztahů ve společnosti, které si v letech 1990-1992 získávaly ve společnosti a mezi politickými aktéry podporu. Mnozí se ke svým tehdejším postojům staví sarkasticky, jako ke karikatuře vlastního rozplynutšího se snu.

I z těchto důvodů se nabízí otázka po podobě politického projektu, který byl zformulován v prvních porevolučních letech a stal se základním kamenem postkomunistické legitimacy panství. Kdo byli jeho architekti a jaké společenské vztahy se snažili prostřednictvím změny vlastnictví nastolit? Jaké politické projekty spojené s odlišnými vizemi vlastnické transformace se naopak prosadit nepodařilo? Do středu pozornosti se dostává postkomunistický moment jako „okno příležitosti“ k formulování a prosazování nových vizí společenského uspořádání. Spory o podobu vlastnické transformace je možné nahlížet jako průsečík představ o tom, jak byly v těchto vizích definovány pojmy demokracie, svoboda nebo spravedlnost, a jak v nich byla nově vymezena role státu a role jednotlivce coby ekonomických subjektů.

Orientace na politické dějiny hospodářských reforem, tj. nikoliv na jejich ekonomickou (ne)efektivnost, ale na způsob, jakým její jednotlivá opatření reagovala

na očekávání a zájmy politických aktérů, může překonat soustředěnost dosavadního bádání o postkomunistické ekonomické reformě na hodnocení proběhlé privatizace ve smyslu volby dobrých či špatných metod („šokové“, „gradualistické“ atd.), které často předpokládá jako cíl jejich snažení dosažení „tržní ekonomiky“ (popř. „třetí cesty“) bez objasnění toho, jaké významy aktéři těmto termínům přisuzovali. Neekonomicky orientovaný výzkum se v důsledku dělby práce, která nechává politiku historikům (popř. politologům) a ekonomii ekonomům, často odkazuje v momentech, kdy se otázky hospodářské reformy dotýká, na předem hotové „modely“ společnosti, jichž měli aktéři chtít dosáhnout, aniž by jim samotným při formulování jejich vlastních vizí budoucnosti dopřával slechu. V extrémních případech se ve společenskovědním žargonu z postkomunistické reformy stává „tranzice“ redukována na souhrn technických problémů přechodu k – čemu vlastně?

Historizace ekonomické reformy může oproti tomu obrátit pozornost na privatizaci nikoliv jako „dobře“ či „špatně“ provedenou, ale jako prostředek k uskutečnění kýženého společenského uspořádání a na proměny představ o tom, jak by mělo vypadat. Součástí takového postupu není hodnocení privatizace ve vztahu k jakémusi předpokládanému „optimálnímu výkonu“. Podobné otázky jistě dávají v jiných kontextech smysl, nikoliv však v historické studii, jejíž autor nemá vstupovat mezi aktéry v roli generála, soudícího po bitvě živé i mrtvé z hlediska vlastních představ o ideálním průběhu dějinných událostí, ale (podobajíc se spíše Minervině sově G. W. F. Hegela, která počíná svou reflexi uplynulého dne až s počínajícím soumrakem) snažit se odpovědět na otázku, proč a jak lidé konali činy, na jejichž konci stojí naše vlastní současnost.

Badatelský kontext

Tématu postkomunistické ekonomické reformy a privatizace v Československu i ostatních středo- a východoevropských zemích bylo věnováno nepřeborné množství analýz (zejména ekonomických), jejichž obsáhnutí není v silách jednoho člověka. Následující výklad není jejich detailním rozbořením ani přehledem, ale soustředí se na ty, které sloužily jako metodologická inspirace nebo mají

polemický potenciál a předkládaná práce vůči nim chce formulovat své teze.² Jednotlivé práce a jejich relevantní teze jsou blíže rozvedeny v příslušných kapitolách.

Nejcitovanějšími pracemi zabývajícími se československou a českou/slovenskou postkomunistickou vlastnickou transformací jsou komparativní ekonomické analýzy, porovnávající její výsledky s ostatními postkomunistickými zeměmi. Na poli srovnávacího výzkumu zaujímá Česká republika³ speciální postavení, především kvůli bezprecedentní rychlosti zdejší privatizace a unikátnosti jejích metod. V ekonomické debatě o „varietách kapitalismu“ tak má vedle „anglosaského“, nebo „rýnského“ své místo i „český kapitalismus“, který vznikl v raných 90. letech a trval až do doby, kdy postkomunistické státy vpluly do řeky „evropského kapitalismu“. Podle jednoho z autorů tohoto konceptu, ekonoma Martina Myanta, se český kapitalismus vyznačoval rozdrobenou vlastnickou strukturou, nízkou mírou právní regulace ekonomických aktivit (v porovnání s pozdějším stavem) a nízkým podílem zahraničního kapitálu (i oproti některým postkomunistickým ekonomikám, např. Maďarsku).⁴ „Český kapitalismus“ je ex-post vytvořeným označením, odráží však i tehdejšími aktéry zdůrazňovanou specifickou domácích podmínek. Vezmeme-li existenci jeho specifické ekonomické struktury jako výchozí předpoklad, nabízí se otázka po způsobu jeho politického ustavení, kterou ekonomicky orientované analýzy zpravidla opomíjí.

Velká odborná pozornost byla věnována dějinám ekonomického myšlení, jak ve srovnání se soudobým vývojem v západním světě, tak mezi jednotlivými částmi východního bloku navzájem a v národní perspektivě. Analýza vývoje domácí ekonomické diskuse je důležitá pro vysvětlení toho, jak se myšlenka vlastnické transformace dostala do oběhu mezi ekonomickými experty, kteří ji následně (osobně nebo zprostředkovaně) politicky prosazovali. Přenos normativních představ o fungování ekonomiky z expertního vědění do politického programu byl zkoumán pro

---

² Systematický přehled literatury o postkomunistickém období podává např. SEGERT, Dieter: *Transformationen in Osteuropa im 20. Jahrhundert*, UTB GmbH, Wien 2013, s. 147-184. Reprezentativní souhrn dobových (převážně ekonomických textů) z 80. a 90. let na téma privatizace v různých částech světa podává edice WRIGHT, Vincent – PERROTTI, Luisa: *Privatization and Public Policy. Vol. I-II.*, Edward Elgar, Cheltenham 2000.

³ Texty často ztotožňují tzv. „českou cestu“ s Českou republikou a pomíjejí její federální základ.

⁴ MYANT, Martin: *Vzestup a pád českého kapitalismu. Ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*, Academia, Praha 2013. TÝŽ – LANE, David (eds.): *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, Palgrave Macmillan, London 2007.

různá historická období a různé vědní oblasti,⁵ pro mou práci představovala prvotní inspiraci kniha Christiana L. Glossnera zkoumající teoretické kořeny a praktické prosazení západoněmeckého „hospodářského zázraku“.⁶ Glossner zkoumal vedle teoretické činnosti otců německého ordoliberalismu také způsob, jak se jim podařilo stát se vlivnými politickými hráči. V případě poválečné SRN hrála klíčovou roli aliance politicky neukotveného experta Ludwiga Erharda s v ekonomice se příliš neorientujícím Konradem Adenauerem, která umožnila politicky prosadit myšlenky, propracované odborníky z tzv. freiburské a kolínské školy již v době třetí říše. Pro získání politické podpory byla podle něj klíčová politická komunikace skrze klíčové pojmy, s nimiž byla reforma spojována: CSU se např. takticky posunula od příliš komunitaristického „Gemeinwirtschaft“ k později proslavenému „Sozialmarktwirtschaft“.

Na příkladu poválečné německé hospodářské reformy se ukazuje důležitost dobových politických sporů a horkých témat, která často s reformními opatřeními souvisí jen zprostředkovaně, jsou však poli, na nichž jsou jednotlivé kroky reformy tvarovány tlakem momentálních kompromisů. Zde se jako inspirace spíše než Glossnerova práce (která nedisponuje v tomto směru propracovanou metodologií) nabízí kniha Christiane Brenner *Mezi východem a západem*, analyzující politické diskursy období třetí československé republiky.⁷ Brenner se kromě způsobu, jakým aktéři různých politických směrů interpretovali dobová klíčová slova jako „socialismus“ nebo „revoluce“, soustředí i na dynamiku těchto obsahů a nachází funkční strukturu textu kombinující synchronní a diachronní výklad. K rekonstruování kontextu, v němž se spory o privatizaci v 90. letech odehrávaly, lze využít řadu existujících historických studií, analyzujících utváření a proměny politických štěpných linií, v centru dosavadního výzkumu stály zejména lustrace a národnostní hnutí. Ekonomická reforma jakožto politikum mezi nimi naopak spíše absentovala.⁸

---

⁵ Přehled literatury zabývající se vztahem expertních prostředí a politiky podává SOMMER, Vítězslav a kol.: *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2019, s. 14-24.

⁶ GLOSSNER, Christian L.: *The Making of the German Post-War Economy. Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy after World War II*, Tauris Publishers, Londýn 2010.

⁷ BRENNER, Christiane: *„Zwischen Ost und West“: tschechische politische Diskurse 1945-1948*, Oldenbourg, München 2009. České vydání vyšlo pod stejným názvem r. 2015 v Praze v nakl. Argo.

⁸ Jde především o práce GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Paseka, Praha, Litomyšl 2008. GJURIČOVÁ, Adéla a kol.: *Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2011. SUK, Jiří: *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální*

Domácí politologická literatura věnovala velkou pozornost vývoji v politických stranách a jejich vnitřnímu štěpení, často se zřetelem na ustavování normativně chápaného „standardního politického spektra“ a „standardní parlamentní demokracie“. I vzhledem k delšímu časovému úseku, na který zpravidla orientovala svůj výzkum, však byla otázka představ jednotlivých stran o privatizaci a o podobě společenských vztahů, které by měla nastolit, redukována do několika pojmů jako „tržní ekonomika“ či „třetí cesta“ bez hlubšího rozboru.⁹ Z odlišné perspektivy ke sledovanému období přistupovali autoři analyzující vývoj postkomunistického politického myšlení, v centru jejich pozornosti však zpravidla stál konflikt o pojetí politické reprezentace a s nimi související interpretaci pojmu „občanská společnost“ a nikoliv dobové představy o ekonomických vztazích, jež by demokratické revoluce měly nastolit.¹⁰

Sociologicky orientovaná literatura nashromáždila velké množství empirických poznatků o průběhu hlubokých společenských změn, jež demokratické revoluce přinesly.¹¹ Sledovaného tématu se nejbližší dotkly práce Gila Eyala, který se věnoval rozpadu československé federace a jeho kořenům, jež nacházel v odlišném průběhu strukturace elit v české a slovenské společnosti během normalizace.¹² Eyalův výklad je postaven na odlišení několika diskursivních strategií, které během normalizace a postkomunismu zaujímaly různé části společenské elity (byrokraté, technokraté, inteligence) a od nichž se následně odvíjely tendence jednotlivých skupin uzavírat vzájemné „koalice“ během vyjednávání o budoucnosti společného státu. Nabízené

---

shromáždění 1989-1990: studie a dokumenty, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2014. RYCHLÍK, Jan: *Rozdělení Československa: 1989-1992*, Vyšehrad, Praha 2012. PEKŇÍK, Miroslav a kol.: *Pohledy na slovenskú politiku po roku 1989, I. a II. časť*, Veda, Bratislava 2016. Další relevantní práce jsou citovány na příslušných místech jednotlivých kapitol.

⁹ KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinnosti. Česká politika 1989-1997*, Barrister and Principal, Brno 2011. FIALA, Petr a kol.: *Český politický katolicismus 1848-2005*, CDK, Brno 2008. PŠEJA, Pavel: *Stranický systém České republiky a jejich vývoj 1989-1998*, CDK, Brno 2005. BALÍK, Stanislav a kol.: *Czech Politics: from West to East and back again*, Barbara Budrich Publishers, Opladen, Berlin, Toronto 2017.

¹⁰ TRENCSENYI, Balász a kol.: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the „Short Twentieth Century“ and Beyond. Part II: 1968-2018*, Oxford University Press, New York 2018, s. 181-239. KOPEČEK, Michal – WCIŠLIK, Piotr: *Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, CEU Press, Budapest, New York, 2015. Výjimku zde tvoří především práce Jerzyho Szackiho *Liberalism after communism*, CEU Press, Budapest 1995.

¹¹ Např. VEČERNÍK, Jiří: *Občan a tržní ekonomika: příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, též další práce autora. KREIDL, Martin: *Percepce příčin chudoby a bohatství*, Sociologický ústav AVČR, Praha 1997. VLÁČIL, Jan: *Large-scale Privatization: Social Conflict and Consensus*, Sociologický ústav AVČR, Praha 1994.

¹² EYAL, Gil: *The Originis of Postcommunist Elites. From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2003.

kategorie však nedisponují velkým výkladovým potenciálem pro analýzu programových sporů ohledně privatizace uvnitř Eyalem zkoumané elity. Například jemná distinkce mezi byrokraty a technokraty nehrála v těchto sporech roli a sám Eyal při výkladu ekonomické reformy používá (ve vztahu ke zbytku práce neorganický) pojem „monetaristé“, označující názorovou skupinu a nikoliv funkční postavení v rámci elity. Mimoděk tím ukazuje meze takto sociologicky koncipovaného výkladu, které vedou autora samého k vykročení ze světa byrokratů a technokratů do světa monetaristů a keynesiánců ve chvíli, kdy je nucen vysvětlit konjunkturu určitého politického myšlení, jehož osvojení není vázáno na specifickou socioekonomickou skupinu.

Sociologie pozdní komunistické diktatury a postkomunismu přesto nabízí výkladovou linii, s níž je při zkoumání politických dějin privatizace možné a žádoucí vstoupit v dialog. Eyalova práce vychází z tzv. teorie nové třídy, která se vysvětlovala způsob, jakým pozdně komunistická elita využila svého postavení při přechodu do nových společenských podmínek k tomu, aby si uchovala postavení elity.¹³ Schopnost zajistit si výhodnou pozici v procesu privatizace státního majetku byla důležitým předpokladem pro tuto reprodukci: polská socioložka Jadwiga Staniszkis hovoří přímo o „politickém kapitalismu“ státních manažerů a byrokratů, kteří začali privatizovat majetek ještě před demokratickými změnami.¹⁴ Analýza politických dějin privatizace zde stojí před otázkou, zda a jak se tato předpokládaná snaha elit (která bývá zpravidla analyzována na příkladu kádárovského Maďarska) odrazila ve sporech o provedení vlastnické transformace, a zda byla její výsledná podoba „překlopení“ vlivu nakloněna či nikoliv.

Pravděpodobně největší pozornosti se dějinám ekonomických reforem v postkomunistické Evropě dostalo v rámci mezinárodní debaty o dějinách neoliberalismu, která často nabývala charakter politické polemiky.¹⁵ Politickým neoliberalismem se zpravidla myslí hospodářská politika založená na liberalizaci, deregulaci a privatizaci jako výchozích principech organizace trhu, se státem pouze v roli „nočního hlídače“, která se prosazovala v západní Evropě od konce 70. let. Vedle prací, v nichž vývoj postkomunistickém světě představuje doplňující položku

---

¹³ Intelektuální kořeny teorie nové třídy sahají až do 19. století (práce Michaila Bakunina). Pro období pozdního komunismu a postkomunismu ji kriticky rozpracoval maďarský sociolog Ivan Szelényi, viz KING, Lawrence P. – SZELENYI, Ivan: *Theories of the New Class: Intellectuals and Power*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2004.

¹⁴ STANISZKIS, Jadwiga: *Postkomunismus: zrod hádanky*, CDK, Brno 2006.

¹⁵ KLEIN, Naomi: *The Shock Doctrine: the Rise of Disaster Capitalism*, Penguin Books, London 2008.

hlavního výkladu o západoevropském nebo americkém neoliberalismu,¹⁶ vznikly i analýzy, které naopak přisuzují zdejšímu regionu v dějinách globálního neoliberalismu roli pionýra hospodářské politiky, udávajícího tempo zbytku Evropy. Nejnovější kniha Mitchella A. Orensteina (která navazuje na starší autorovy práce, v nichž mj. srovnával politickou strategii československé a polské vlády při zavádění ekonomických reforem)¹⁷ a Hillary Appel *From Triumph to Crisis* chápe středo- a východoevropské privatizace jako úvodní fázi místní neoliberální éry, pro níž byl hlavním zdrojem inspirace tzv. Washingtonský konsensus (soubor hospodářských opatření doporučených latinskoamerickým a východoevropským zemím v 80. a 90. letech, zahrnujících především liberalizaci, deregulaci a privatizaci).¹⁸

Orenstein nahlíží postkomunistické ekonomické reformy především jako reakce na vnější podněty – v první fázi ze strany mezinárodních finančních institucí (Mezinárodní měnový fond, Světová banka) zaštiťujících se Washingtonským konsensem, v druhé fázi ze strany Evropské unie, která zavedením neoliberálních opatření podmiňovala přijetí kandidátských zemí za své členy. I po začlenění do mezinárodních hospodářských struktur však podle něj postkomunistické země pokračovaly v aplikaci neoliberálních ekonomických reforem, vedeny stejně jako předtím snahou stát se atraktivnější destinací pro mezinárodní investory: některá opatření, která se v nultých letech objevila na politickém horizontu i v zemích západní a jižní Evropy (např. tzv. rovná daň nebo privatizace penzijního a zdravotnického systému) byla poprvé uplatněna právě na východě v rámci vzájemného soutěžení („competitive signaling“).

Právě privatizace měla stát jak na počátku postkomunistických ekonomických reforem (kdy se týkala v předcházejících desetiletích zestátněného průmyslu a zemědělství), tak i v jádru jejich pozdějších fází, kdy zahrnovala i služby, jež byly do té doby poskytovány státem i v zemích bez komunistické minulosti. Privatizace penzijního systému, která se v 90. a 00. letech stala aktuálním politickým tématem i v západní, jižní a severní Evropě, nesla dle rakouského historika Philippa Thera

---

¹⁶ KOTZ, David M.: *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Harvard University Press, Cambridge, London 2015. HARVEY, David: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York 2005.

¹⁷ ORENSTEIN, Mitchell A.: *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2001.

¹⁸ APPEL, Hillary – ORENSTEIN, Mitchell A.: *From Triumph to Crisis. Neoliberal Economic Reform in Postcommunist Countries*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

východoevropský rukopis, stejně jako zavádění tzv. rovné daně (flat tax).¹⁹ V „diskursivní globalizaci“, během níž se normativní představy o hospodářské politice z prostředí postkomunistických zemí stávaly součástí nadnárodní politické debaty a odtud vstupovaly do národních diskusí v ostatních zemích, tak připadla postkomunistické Evropě v řadě otázek role exemplárních příkladů k následování pro ostatní „opozdilce“, kteří se v pozdějších desetiletích rekrutovali zejména z oblasti jižní Evropy.

Oproti Orensteinovu a Appelové důrazu na vnější vlivy při zavádění neoliberální politiky nabádá Therova syntéza k větší pozornosti národním politickým diskusím, během nichž byla jednotlivá opatření politicky prosazována (podobně jako studie dalších autorů, srovnávajících předpoklady osvojování si neoliberálního myšlení a praxe v různých národních kontextech).²⁰ Československo mělo mezi „národními neoliberalismy“ specifickou pozici: na rozdíl od svých sousedů nevystupovalo z komunistické diktatury s břemenem nesplacitelných zahraničních dluhů a jeho političtí představitelé tak teoreticky disponovali větší volností prosazovat své vlastní představy o kýženém uspořádání nové společnosti.²¹ Spory o privatizaci, která na rozdíl od pro laika komplikovaných makroekonomických reforem podněcovala i politickou představitost ekonomických neoborníků, tak mohou posloužit jako klíčová dírka, kterou lze zahlédnout obrysy „minulých budoucností“, o jejichž realizaci se aktéři v postkomunistických zemích snažili.

Vymezení badatelského pole, charakteristika pramenné základny

Cílem předkládané práce je analýza návrhů na provedení vlastnické transformace, které se ve sledovaném období v politických a odborných diskusích objevily, se zřetelem na jejich politické zázemí a myšlenkového pozadí, a dále

---

¹⁹ THER, Philipp: *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy*, Libri, Praha 2016, s. 111-158, s. 257-282. Kniha vyšla v německém originálu r. 2014 a v anglickém rozšířeném překladu r. 2016 pod názvem *Europe since 1989: A History*.

²⁰ BAN, Cornel: *Ruling Ideas. How Global Neoliberalism Goes Local*, Oxford University Press, New York 2016. KOVÁCS, János Mátyás – ZENTAI, Violetta: *Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*, CEU Press, Budapešť, 2012. SCHULZ-FORBERG, Hagen – OLSEN, Niklas: *Re-inventing Western Civilisation: Transnational Reconstructions of Liberalism in Europe in the Twentieth Century*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2014.

²¹ Během koncipování československé privatizace měli zahraniční poradci (především z Velké Británie, která do ČSFR vyslala na podzim 1990 odborníky z tzv. Know-how fondu) konzultativní, nikoliv programotvornou roli (viz rozhovor autora s Dušanem Třískou, 15. června 2017, přepis archiv autora).

rekonstrukce představ o budoucím vývoji společnosti a očekávání, které byly s těmito koncepty vlastnické transformace spjaty. Výzkum se orientuje na expertní prostředí, v němž vznikaly konkrétní návrhy reformních kroků, dále na instituce podílející se na ustavování a výkonu zákonných norem k realizaci konkrétních privatizačních koncepcí potřebných (zákonodárné sbory a vlády), na politické subjekty, které jednotlivým reformním krokům vyjadřovaly (ne)podporu a v nichž probíhalo názorové kvašení (strany a hnutí), a na samotné účastníky privatizace (podniky a jejich noví majitelé). Disertační práce chce vysvětlit konečnou podobu československé privatizace (ve sledovaném období) jako výsledek střetu odlišných představ o tom, kudy a jak by se postkomunistická společnost měla ubírat.

Podobně jako citovaná práce Ch. Brenner se i tento text pokouší skloubit chronologickou výkladovou perspektivu, která je dějepisnému textu vlastní, s orientací na několik průřezových otázek. Disertační práce je rozdělena do šesti kapitol a v každé z nich je výklad organizován chronologicky, samy kapitoly však na sebe chronologicky nenavazují a vyprávějí příběh privatizace vždy znovu. První kapitola chce odpovědět na otázku, kdy se myšlenka privatizace státního majetku objevila v prostředí ekonomických odborníků. Vychází z předpokladu, že její etablování mezi experty bylo předpokladem pro to, aby se mohla později uplatnit i mezi politickými aktéry, a soustředí se na vývojové tendence v domácí ekonomické vědě, na něž mohli v revoluční hodině H navazovat aktéři, kteří se do následných sporů o podobu vlastnické transformace zapojili.

Druhá kapitola popisuje jeden z prvních sporů o podobu vlastnické transformace, který se odehrál mezi listopadem 1989 a květnem 1990 nad existencí podnikových samospráv. Snaží se jej analyzovat jako spor o vymezení prostoru pro demokratické rozhodování, jehož metody si během revoluce aktéři osvojovali a někteří z nich měli ambici přenést je i do ekonomické sféry. Chce také ukázat, nakolik dobové myšlenky takzvané ekonomické demokracie navazovaly na domácí politické tradice, nakolik se mohly vedle samotných podniků opřít i o spojence z řad expertů, odborářů či politiků, a nakolik se jejich zastáncům podařilo promítnout je do nově schvalovaných zákonů upravujících vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.

Třetí kapitola analyzuje spory o institucionální uspořádání privatizačního procesu, které se odehrály mezi listopadem 1989 a schválením zákona o velké privatizaci v únoru 1991. Chce odpovědět na otázku, jak vznikla nová soustava privatizačních institucí, v konfrontaci s jakými alternativními návrhy byla prosazena a

součástí jakých představ o roli státu v ekonomice byla. Její součástí je též analýza ustavování politické pravice okolo programu ekonomické reformy na přelomu let 1990 a 1991, která je nezbytná pro zodpovězení otázky po tom, jak se jejím autorům podařilo získat pro svou vizi dostatečnou politickou podporu.

Čtvrtá kapitola se snaží odpovědět na otázku, jakým způsobem si myšlenku privatizace osvojili političtí aktéři a veřejnost, jak se během sledovaného období měnil obraz privatizace v navzájem si konkurujících politických jazycích, a jak se měnila role a význam privatizace v dobovém politickém diskursu. Pozornost bude soustředěna na proměny klíčových pojmů, skrze něž byla privatizace na veřejnosti komunikována, na konflikty odlišných politických jazyků během sporů o tzv. zaměstnaneckou privatizaci a na způsob, jakým se do debaty o privatizaci promítala idea vládní politiky jako praktikovaného „národního porozumění“, která v politickém diskursu po Sametové revoluci hrála významnou roli.²²

Pátá kapitola si klade otázku po normativních představách o ekonomickém chování, které si lidé měli podle aktérů do sporů o privatizaci se zapojivších osvojit. Snaží se rekonstruovat pedagogickou ambici privatizačních koncepcí, a za tímto účelem se soustředí na moment zrodu československé kuponové privatizace. Ta byla svými autory koncipována mj. i jako škola ekonomického rozhodování a představovala ojedinělý společenský experiment s možností verifikovat úspěšnost osvojení si jednotlivých normativních představ širokou veřejností.

Šestá kapitola se soustředí na spory o národní či federální rámec privatizace a celé ekonomické reformy. Analyzuje odlišné kontexty, do nichž byla privatizační otázka vsazována v Českých zemích a na Slovensku a zkoumá způsob, jakým se na Slovensku v porevoluční době politicky etablovalo myšlení hospodářského nacionalismu. Dějiny sporů o podobu reformy se odehrávaly převážně na federální úrovni, z čehož vyplývá i určitá disproporce v pozornosti věnované českým aktérům, kteří v klíčových federálních funkcích převažovali. Poslední kapitola se věnuje právě momentům, v nichž se tento nevyvážený stav stal politickým tématem a kdy pokus o koncipování národní ekonomické reformy zasáhl do příprav nadcházející privatizace.

---

²² Je třeba upozornit na nestejnou pozornost, která je v této kapitole věnována názorovému vývoji uvnitř českých a slovenských politických stran. Tento rozdíl vyplývá z problematické archivní materiálů slovenských politických subjektů (Kresťansko-demokratické hnutie, Komunistická strana Slovenska, Demokratická strana a další), které jsou k dispozici zpravidla jen k událostem odehrávajícím se až od konce roku 1990.

Časově se práce soustředí na období mezi počátkem Sametové revoluce, která otevřela prostor pro demontáž administrativně příkazového hospodářství, a koncem jara 1992, kdy se uskutečnily druhé porevoluční volby a započala kuponová privatizace. Na konci tohoto období byly spory o budoucí podobu privatizace ukončeny a okno příležitosti pro uskutečnění odlišných konceptů se uzavřelo. Výklad však v některých částech toto období překračuje, především v celé první kapitole, která popisuje „předehru“ privatizace a její teoretické podhoubí.

Vysvětlení použitých metodologických postupů je obsaženo přímo v jednotlivých kapitolách (zpravidla v úvodní části), stejně jako definice většiny klíčových termínů. Tato ne zcela obvyklá organizace textu vychází ze zaměření jednotlivých částí na navzájem velmi odlišné aspekty privatizace. Úvodem je však zapotřebí vyjasnit několik často používaných termínů: pro události listopadu a prosince 1989 používám název „Sametová revoluce“ bez ambice promlouvat do sporů o míru revolučnosti v této době proběhlých politických změn, pouze jako ustálené slovní spojení. Analogicky používám i pojem „demokratická revoluce“, který poukazuje na demokratizační program jejích aktérů (nikoliv tedy na míru demokratičnosti jednotlivých revolučních kroků, která je častým předmětem sporů).

Přestože se velká část práce zabývá spory o „privatizaci“, výchozím objektem zkoumání je politické prosazování určité varianty „vlastnické transformace“, která v jednání aktérů mohla nabývat i odlišných podob než byl prodej státního majetku do soukromých rukou. Na rozdíl mezi významem těchto dvou termínů je vhodné výslovně upozornit: privatizací se v textu rozumí přesun dříve státního majetku do rukou soukromých vlastníků, nikoliv tedy např. jeho pronájem nebo vytvoření právního vztahu, v němž by velkou částí vlastnických práv disponoval zaměstnanecký kolektiv jako celek. Vlastnickou transformací se oproti tomu myslí jakákoliv změna vlastnické struktury existující k roku 1989, tedy i neprivatizační.

Důležité pro pochopení textu je i rozlišení mezi pojmy „státní podnik“ a „podnik ve státním vlastnictví“. „Podnikem ve státním vlastnictví“ se rozumí jakýkoliv podnik, jehož vlastníkem byl stát (v ČSSR šlo o všechny průmyslové podniky), „státním podnikem“ pak specifická forma obchodní korporace vlastněné státem, na niž se vztahovala ustanovení zákona o státním podniku č. 88/1988 Sb. Vedle státních podniků vlastnil československý stát na konci 80. let např. koncernové podniky, oborové podniky či národní podniky, které však pod tento zákon nespádaly (a tudíž v nich mj. nebyly v roce 1988 zřízeny zaměstnanecké samosprávy). Z výše

popsaných definic pojmů „podnik ve státním vlastnictví“ a „privatizace“ vyplývá i to, že práce se nezabývá osudem majetku, který byl na konci komunistického režimu v držení družstev, jenž by svým rozsahem mohl být námětem na samostatný výzkum.

Práce využívá řady archivních materiálů z období raných 90. let. Vedle záznamů z parlamentních debat a diskusí, které jsou zveřejněny v digitálním repozitáři Poslanecké sněmovny parlamentu ČR²³ a které zahrnují kromě stenozáznamů diskusí i všechny sněmovní tisky (např. předkládané návrhy zákonů) a usnesení,²⁴ to jsou i materiály poslaneckých výborů (rozpočtového a ústavněprávního) uložené v archivu poslanecké sněmovny. Zdrojem informací o myšlenkovém a programovém vývoji některých politických stran mi byly materiály z jejich stranických archivů, uložené v jejich sídlech: jde o archiv Československé strany sociálně demokratické, archiv Hlavní kanceláře Občanské demokratické strany, archiv Československé strany lidové a archiv Komunistické strany Čech a Moravy. Další materiály k dějinám politických stran jsou uloženy ve sbírkách soudobé dokumentace v archivu Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, kde se taktéž nachází archivní materiály Občanského fóra a Občanského hnutí. Bohaté materiály o činnosti Verejnosti proti násiliu, její nástupkyně Občianské demokratické únie i dalších slovenských politických stran a hnutí obsahuje fond VPN ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Archivních dokumenty z činnosti KSS-Strany demokratickej ľavice jsem měl možnost prostudovat na Ústavu politických vied SAV.

Informace o činnosti federální vlády a její hospodářské rady jsem čerpal z příslušných fondů uložených v Národním archivu, kde se také nachází osobní fond Zdislava a Olgy Šulcových, obsahující dokumenty týkající se činnosti tzv. Vlasákovy ekonomické skupiny. Informace o činnosti této skupiny jsem dále čerpal z osobního archivu Václava Klusoně, podobnou možnost využít osobních materiálů přímých aktérů mi poskytla i Vlasta Hábová a Eva Krtková (týkaly se zejména činnosti Klubu samosprávného lidového podnikání a činnosti ekonoma Zdeňka Háby). Informace o činnosti některých výzkumných institucí (Ekonomického ústavu ČSAV) jsem získal

---

²³ Viz <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>, dat. posl. přístupu 19. 11 2019. Odkazy na projevy jednotlivých poslanců, které jsou v práci uvedeny, odkazují na první stranu jejich projevu, z něhož cituji.

²⁴ V práci je na příslušné parlamentní tisky odkazováno jen uvedením jejich čísla a volebního období federálního shromáždění, dohledány mohou být v digitálním repozitáři poslanecké sněmovny (viz dále). K odkazům na projevy poslanců jsou vždy připojeny URL adresy z důvodu rozsáhlosti stenozáznamů z jednotlivých schůzí a množství vystoupení poslanců.

z příslušných fondů archivu AVČR, doplňujícím zdrojem k osudům jejich pracovníků mi byly fondy Archivu bezpečnostních složek, informace o činnosti samizdatových ekonomů jsem čerpal z bohatých fondů knihovny Libri prohibiti. Záznamy dobových pořadů jsem měl možnost studovat v archivu České televize, údaje o dobových průzkumech veřejného mínění jsem čerpal z Českého sociálněvědního datového archivu, přístupného na internetu.²⁵ Dobové noviny a časopisy jsem studoval převážně v materiálech Národní knihovny v Praze, knihovny AVČR a knihovny ÚSD AVČR tamtéž, některé podnikové časopisy jsem měl možnost prostudovat ve fondu bývalého koncernového podniku Škoda Plzeň (Závody V. I. Lenina), uloženém v Státním oblastním archivu v Plzni (pracoviště Klášter u Nepomuku). Za zprostředkování periodika *Ekonomické modelování* jsem zavázán Michaelu Durčákovi a prof. Lubomíru Mlčochovi. Sekundární literaturu jsem studoval ve fondech Národní knihovny v Praze, Knihovny AVČR tamtéž, Knihovny Jana Kmenty CERGE-EI tamtéž, Státní knihovny v Berlíně, Univerzitní knihovny ve Vídni, Univerzitnej knižnice v Bratislavě a Národnej knižnice v Martině.

Během různých fází přípravy práce jsem měl možnost setkat se osobně s několika pamětníky nebo jim položit několik dotazů korespondenčně. Mé poděkování patří zejména Vlastě Hábové a Dušanu Třískovi, dále pak Václavu Drškovi, Karlu Dybovi, Tomáši Ježkovi †, Václavu Klausovi, Václavu Klusoňovi †, Ivanu Kočárníkovi, Evě Krtkové, Ivanu Miklošovi, Lubomíru Mlčochovi, Miroslavu Stainerovi, Janu Švejnarovi, Zdeňku Trinkewitzovi, Otakaru Turkovi †, Petru Uhlovi, Jaroslavu Vostatkovi, Jiřímu Weiglovi a Milanu Zelenému. Další informace jsem čerpal ze sbírek rozhovorů uložených v archivu Ústavu soudobých dějin AVČR.

Předkládaná práce je výsledkem disertačního výzkumu, který navazuje na mou diplomovou práci *Promýšlení transformace. Transformační politika KSČM a ČSL jako dvou kritiků ekonomické reformy v ČSFR v letech 1990-1992*, obhájenou r. 2016 na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. V některých pasážích čtvrté kapitoly ze závěrů této práce vycházím a odkazuji na ni, její text je veřejně dostupný v digitálním repozitáři závěrečných prací UK.²⁶ První kapitola vychází z výsledků výzkumu, který jsem realizoval v letech 2017-2018 v rámci tzv. vnitřního grantu Filozofické fakulty UK (podrobný odkaz viz úvod kapitoly). Během práce jsem též využil možnosti pobytu na Vídeňské univerzitě díky česko-rakouskému stipendijnímu

²⁵ Viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (dat. posl. přístupu 19. 11 2019).

²⁶ Viz dspace.cuni.cz (dat. posl. přístupu 19. 11 2019).

programu Aktion Österreich a na Historickém ústavu Slovenské akademie vied díky Národnému štipendijnému programu Slovenské republiky. Oběma institucím patří poděkování, stejně jako supervizorům Philippu Therovi a Adamu Hudkovi.

Tato práce by nevznikla bez spoluúčasti všech pamětníků a pracovníků všech výše zmíněných institucí. Kromě nich bych rád adresoval poděkování členům semináře nejnovějších dějin Ústavu českých dějin FF UK v Praze pod vedením Jana Randáka a Milana Hlavačky, kteří mi během psaní několikrát poskytli cennou reflexi, stejně jako účastníci metodologického semináře pod vedením Kamila Činátla. Velké poděkování patří i všem účastníkům semináře soudobých a intelektuálních dějin ÚČD FF UK, kteří mi poskytli zpětnou vazbu k prvním verzím kapitol, a zejména jeho vedoucímu Michalu Kopečkovi, který se předkládanému textu věnoval od počátku až do jeho finální verze. Největší poděkování patří mým rodičům a mé ženě Kristině za trpělivost s obtížemi, které s sebou přináší život s doktorandem oboru historie. Předkládaná práce by bez výše zmíněných osob nevznikla, odpovědnost za její obsah však patří výlučně autorovi.

Zrod myšlenky: od reformního komunismu k privatizaci²⁷

1948 – 1989

*„Žádný z reformátorů nemyslel (...) na návrat ke kapitalistickému
hospodářskému systému.“²⁸*

Převod státního majetku do rukou soukromých vlastníků byl výrazným předělem mezi dvěma společenskými systémy, které se ve středovýchodní Evropě v 20. století vystřídaly. Jeho provedení bylo již ve své době považováno za kritické množství změn, odlišující předchozí „reformy“ od finální „transformace“ socialismu v kapitalismus. První vlny privatizací se nicméně odehrály mimo region (post)komunistických zemí a časově předcházely rozpadu sovětského impéria, jehož satelity svou pozornost k tomuto hospodářskému opatření obrátily až v druhé polovině 80. let. Můžeme tedy hovořit o dvojitým „rodokmenu“ privatizace: zahraničním, sledujícím vývoj hlavního proudu „západního“ ekonomického myšlení, v němž se myšlenka privatizace usídlila během 70. a 80. let, a domácím, sledující místní expertní komunitu socialistických ekonomů věnujících se racionalizaci socialistického plánovaného hospodářství, kteří si postupně osvojovali myšlenková paradigmatu „západní“ ekonomické vědy a v jejich duchu se snažili ovlivnit státní hospodářskou politiku, pokud k tomu dostali prostor.

Cílem této kapitoly je odpovědět na otázku, jak se myšlenka privatizace státního majetku dostala do Československa, kdy si ji zdejší ekonomové²⁹ osvojili a učinili ji součástí svých návrhů na racionalizaci socialistického hospodářství, a jaké možnosti její praktické realizace se v Československu (ne)otevíraly před Sametovou

---

²⁷ Velká část textu této kapitoly vychází z článku *From market socialism to privatization. The Czechoslovak economists and the new expert critique of socialist economy in times of normalization*, In: *Prague Economic and Social History Papers*, č. 1, roč. 2019 (dosud nepublikováno), který byl výstupem projektu „Historie - klíč k pochopení globalizovaného světa«, subprojekt »Československé debaty o vlastnictví v ekonomickém a právním prostředí během přestavby a v první fázi postkomunistické transformace« realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 2017 a 2018.

²⁸ ŠIK, Ota: *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*, Mladá fronta, Praha 1990, s. 7.

²⁹ Pod pojmem „ekonom“ se v této práci myslí akademický pracovník zabývající se teorií a praxí národního hospodářství (nikoliv tedy „ekonom“ ve smyslu hospodářského pracovníka, typicky účetního).

revolucí. Dosavadní literatura věnující se pozdně socialistickému a postsocialistickému příklonu k tomu, co mnoho autorů nazývá „neoliberální politikou“, zdůrazňuje význam expertního prostředí pro import nových představ o hospodářském řízení do prostředí politických elit jednotlivých zemí. Již letmé porovnání situace ve středoevropských pozdně socialistických diktaturách přitom naznačuje, že míra „prosakování“ myšlenek z expertních do politických kruhů závisela na aktuální konstelaci vlivu mezi stranickými byrokraty, akademickými institucemi i bezpečnostními silami státu.³⁰ Předmětem mého zkoumání budou především normalizační diskuse mezi ekonomickými experty, pro jejichž strukturu byla zásadní zkušenost předešlé ekonomické reformy pražského jara, a které mohou poskytnout obraz o situaci v expertní komunitě, která měla na vývoj reforem po roce 1989 mimořádný vliv.

Expertním prostředím a jejich vlivu na metody a způsoby vládnutí jak ve východním, tak v západním bloku byla věnována velká badatelská pozornost, která se soustředila na různé vědní disciplíny (kybernetika, psychiatrie, právní věda, sociologie) včetně ekonomie (nechybějí ani práce, které se zabývají jejím vývojem právě v období pozdního socialismu a postsocialismu).³¹ V československém prostředí bylo prostředí ekonomické vědy zpravidla analyzováno ekonomy – nezřídka přímými aktéry událostí, což se promítalo i v jejich hodnocení, které se zpravidla orientovalo okolo dvou stěžejních otázek: dlouhodobé životaschopnosti reforem 60. let a vhodnosti zvolené strategie ekonomické reformy v 90. letech.³² Z existující

---

³⁰ PUTTKAMER, Joachim von: *Der Schwere Abschied vom Volkseigentum. Wirtschaftliche Reformdebatten in Polen und Ostmitteleuropa in den 1980er Jahren*, In: FREI, Norbert – SÜß, Dietmar (eds.): *Privatisierung. Idee und praxis seit den 1970er Jahren*, Wallstein Verlag, Göttingen 2012, s. 158-183. GAGYI, Ágnes: *A moment of political critique by Reform Economists in Late Socialist Hungary*, In: *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, č. 2, 2015, s. 59-79.

³¹ Viz např. tematické číslo časopisu *Osteuropa, Kooperation trotz Konfrontation. Wissenschaft und Technik im Kalten Krieg* č. 10, r. 2009. FOURCADE, Marion: *Economists and societies: discipline and profession in the United States, Britain and France, 1890's to 1990's*, Princeton University Press 2009. K interakci západní a východní expertizy viz DULLER, Matthias: *Internationalization of Cold War System Analysis: RAND, IIASA and the Institutional Reasons for Methodological Change*, In: *History of the Human Sciences*, vol. 29 (4-5), 2016, s. 172-190. BOCKMAN, Johanna: *Markets in the Name of Socialism. The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford University Press, 2011. K vývoji ekonomie viz ALIGICA, Paul Dragos – EVANS, Anthony J.: *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe. Economic Ideas in the Transition from Communism*, Edward Elgar Publishing Ltd., 2009. KOVÁCS, János Mátyás – ZENTAI, Violetta (eds.): *Capitalism from Outside? Economic cultures in Eastern Europe after 1989*, Central European University Press, Budapešť 2012, p. 201-310. WAGENER, Hans-Jürgen (ed.): *Economic Thought in Communist and Post-communist Europe*, Routledge 1998.

³² První reflexe vývoje české (nikoliv slovenské) ekonomie byly publikovány krátce po Sametové revoluci, viz SLÁMA, Jiří: *Můžeme s nimi počítat?*, In: *Hospodářské noviny*, 16. března 1990, s. 12. HAVEL, Jiří: *Existuje česká ekonomická škola?*, tamtéž, 19. září 1990, s. 3. Z dalších např. ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*,

produkce se vymyká nejnovější práce Jiřího Suka, která překračuje hranice mezi izolovaně pojatými dějinami ekonomického myšlení na jedné a dějinami politického prosazování ekonomických idejí na druhé straně.³³ Sukova analýza vědeckého prostředí, které svým nehierarchickým způsobem uvažování a řeči v 60. letech infikovalo stranické struktury, vybízí ke dvěma otázkám: jak se situaci v odborné komunitě podařilo v 70. letech „normalizovat“, a zejména jak to, že se znormalizovaní ekonomové mohli po demokratické revoluci stát pionýry v oboru masové a rychlé privatizace.

Koncept socialistického vlastnictví a pokusy o jeho reinterpetaci v 60. letech

Pojem „socialistické vlastnictví“ do československého právního řádu vstoupil v roce 1950 s přijetím nového občanského zákoníku, který takto označoval pouze vlastnictví státní a družstevní. Stávající ústava z roku 1948 tento pojem neznala a operovala pouze s pojmem „národní majetek“, který byl definován jako státní vlastnictví.³⁴ Rozlišování typů vlastnictví podle vlastnického subjektu se do té doby v československém právním řádu neuplatňovalo, na přelomu 40. a 50. let se však začal výrazně prosazovat přístup, který chápal vlastnictví jako soubor od sebe oddělitelných oprávnění, která mohou být připsána různým subjektům. Toto pojetí obsahoval v omezené míře i předchozí právní řád, vydělení zvláštního socialistického vlastnického vztahu však bylo přejato nově, podle existujícího sovětského vzoru.³⁵

Následné přijetí základních zákonů deklarativně socialistického státního zřízení v první polovině 60. let mělo za cíl vytvořit právní základ pro společnost, v níž by ekonomické aktivity vykonávaly pouze státem vlastněné podniky, družstva nebo tzv. socialistické organizace. Vedle radikálně omezeného soukromého vlastnictví (které bylo ústavou z r. 1960 garantováno pouze v rozsahu „drobného soukromého hospodaření založeného na osobní práci“) tak mohl jedinec disponovat pouze tzv.

Doplňěk, Brno 1998. KLAUS, Václav. *Proměny a fáze kritiky centrálně plánované ekonomiky*, In: TÝŽ.: *Obhajoba zapomenutých myšlenek*, Academia, Praha 1997, s. 243-256.

³³ SUK, Jiří: *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*, Prostor, Praha 2016.

³⁴ §101 zák. č. 141/1950 Sb. Srov. s z ústavní zákon č. 150/1948 Sb., §149 odst.1.

³⁵ Více k tzv. uživatelskému přístupu k vlastnictví viz HORÁK, Ondřej: *K proměnám koncepce vlastnického práva od rakouských ústav do současnosti*, In: *Právník*, č. 12, roč. 2017, s. 1109.

osobním vlastnictvím.³⁶ Hluboké změny v právní regulaci ekonomických aktivit z počátku 60. let, které zůstaly v platnosti až do konce komunistické diktatury v Československu, nebyly doprovázeny výraznější diskusí mezi ekonomy, kteří od počátku stalinistického dogma o dvou druzích socialistického vlastnictví respektovali. Zpochybnit se jej neodvážili ani jejich polští kolegové, kteří již v 50. letech podrobovali některé kategorie stalinistické politické ekonomie kritice.³⁷

Do československých ekonomických diskusí, které se na přelomu 50. a 60. let orientovaly v souvislosti s tzv. Rozsypalovou reformou na otázku optimálního centrálního plánování, vnesly silný impuls texty ekonoma Oty Šika, které strukturovaly odbornou debatu po celou další dekádu.³⁸ Šik nepovažoval problém vlastnictví za stěžejní (místo něj věnoval více pozornosti „formám přivlastňování“),³⁹ naznačoval však, že prosté zestátnění neznamená automaticky vytvoření skutečných socialistických vlastnických vztahů. Otázku jejich alternativní definice přitom ponechal do budoucna otevřenou.⁴⁰

Nové vymezení vlastnických vztahů se nakonec stalo v 60. letech předmětem diskuse i přesto, že debata o „nové soustavě řízení“ se soustředila především na nové způsoby plánování a hospodářského řízení. Pozornost se na ně soustředila v souvislosti se vznikem podnikových rad v roce 1968, který postavil ekonomy před otázku, zda převzetí některých rozhodovacích pravomocí (jež doposud vykonávala nadpodniková plánovací byrokracie) podnikovými radami zakládá nový typ vlastnického vztahu. Někteří považovali rady za nástroj k uskutečnění socialistického ideálu spojení práce s vlastnictvím.⁴¹ ekonomové Věnek Šilhán a Bohumil Komenda otevřeně hovořili o novém „podnikovém vlastnictví“, které mělo skrze zaměstnanecké

---

³⁶ BĚLOVSKÝ, Petr: *Občanské právo*, In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Masarykova Univerzita, Brno 2009, s. 444-460.

³⁷ KOWALIK, Tadeusz: *From Solidarity to Sellout. The Restauration of Capitalism in Poland*, Monthly Review Press, New York 2011. s. 174. BRUS, Włodzimierz: *Modely socialistického hospodářství*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1964, s. 5-17.

³⁸ K myšlenkovému vývoji O. Šika SUK, J.: *Veřejné záchodky ze zlata*, s. 105-124.

³⁹ ŠIK, Ota: *Ekonomika, zájmy, politika (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962, s. 283-288.

⁴⁰ ŠIK, Ota: *Ekonomika a zájmy. Jejich vzájemné vztahy do socialismu*, Svoboda, Praha 1968, s. 228-231.

⁴¹ VALENTA, Zdeněk: *Socialismus, demokratizace a podnikové rady*, In: *Nová mysl*, č. 4, roč. 1969, s. 414-423. PRŮŠA, Oldřich: *Socialistická demokracie a samospráva*, In: *Nová mysl*, č. 3 roč.1968, s. 457-459.

rady přicházet na svět.⁴² Podobné postoje zastávali i experti, kteří nepatřili mezi nadšené podporovatele ekonomické demokracie, avšak viděli v podnikových radách nástroj k podlomení vlivu plánovací byrokracie a povzbuzení podnikavosti (O. Šik).⁴³

K reinterpetaci socialistického vlastnictví tak směřovali v 60. letech vedle radikálních demokratů i reformističtí technokraté, ať už s cílem učinit jej efektivnějším, nebo autentičtější. S počínající normalizací však jejich hlasy umlkaly a byly nahrazovány konzervativní kritikou, tvrdící, že podnik je vlastnictvím všech pracujících, nikoliv pouze jejich zaměstnanců.⁴⁴ Následující personální čistky výrazně zasáhly i hlavní teoretické pracoviště věnující se politické ekonomii od 50. let: Ekonomický ústav ČSAV (EÚ), kde byla většina reformních ekonomů zaměstnána.⁴⁵ Nástup „konsolidačních sil“ v oboru politické ekonomie počátkem 70. let nicméně neměl podobu návratu ke stalinistické ortodoxii, přestože mezi jeho protagonisty patřily i konzervativní představitelé oboru z 50. let jako Kurt Rozsypal nebo Felix Oliva. Ekonomická věda si i po svém znormalizování uchovala prostor pro určitou míru badatelské autonomie na politickém vedení, což bylo z hlediska její schopnosti reflexe soudobých trendů v západním světě klíčové.

Právě míra akceptovatelnosti „buržoasní“ metodologie (vycházející především z neoklasické ekonomie a ekonometrie) v socialistické vědní disciplíně byla jedním z ohnisek sporů o novou znormalizovanou tvář československé politické ekonomie.⁴⁶ Výtky konzervativců, tvrdících že aplikace „buržoasních“ metodologických inspirací vede k zanedbávání politických aspektů společenských věd, se méně konzervativní ekonomové pokoušeli odrážet tak, aby na jednu stranu potvrdili loajalitu své

---

⁴² ŠILHÁN, Věněk: *O demokracii v oblasti výroby*, In: *Nová mysl*, č. 8, roč. 1968, s. 956-958. KOMENDA, Bohumil: *Společenské vlastnictví v tržním systému*, In: *Nová mysl*, č. 7, roč. 1969, s. 873-876.

⁴³ STUNA, Stanislav – KNAP, Karel: *Podnik a vlastnictví*, In: *Nová mysl*, č. 4, roč. 1968, s. 484-495. ŠIK, Ota: *Konstanty socialismu*, In: *Nová mysl*, č. 9-10, roč. 1968, s. 1279. K debatě o podnikových radách viz KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968-1969*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2014, s. 79-85.

⁴⁴ Ke konzervativní kritice konceptu podnikového vlastnictví viz např. OLIVA, Felix: *Kategorie politické ekonomie a jejich význam*, In: *Nová mysl*, vol. 6, 1970, s. 841. TRUHLÁŘ, Oldřich: *Nutnost kvalifikované kritiky ekonomického revizionismu a zejména teorie tržního socialismu*, In: *Ideologická konference „Překonávání revizionismu v ekonomické vědě a praxi“*, Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha 1971, s. 133.

⁴⁵ Ze 48 hlavních výzkumných pracovníků jich bylo ke konci roku 1970 20 propuštěno a 2 přeřazeni na nižší pozice (Archiv AVČR (dále „AAVČR“), fond Ekonomický ústav ČSAV (dále „f. EÚ“), kart. 2, *Zpracování přehledu o vykonaných pohovorech*). K roli EÚ ČSAV v pražském jaru podrobněji viz KLACEK, Jan – KUPKA, Václav: *Renesance české ekonomie. Pražské jaro a Ekonomický ústav ČSAV*, In: *Soudobé dějiny*, č. 1-2, roč. 2018, s. 109-146.

⁴⁶ HRADECKÝ, Stanislav: *Zápas o myšlení pokračuje*, In: *Rudé právo*, 27.4 1971, p. 5. ZÁVADA, J.: *Ke gnoseologickým kořenům revizionismu v ekonomické teorii*, In: *Ideologická konference „Překonávání revizionismu“*, s. 192-200.

disciplíny vůči novému politickému statu quo a na druhou stranu jí zachovali co největší prostor pro autonomní rozvoj.⁴⁷ Příkladem může být postoj ekonoma Zdeňka Háby z EÚ (pozdějšího autora oficiálních učebnic politické ekonomie), který, jakkoliv nepatřil v 60. letech mezi přední šikovce a mohl tak v 70. letech zastávat přední akademické pozice, nebyl ani konzervativcem Olivova typu. Hába postavil proti Olivově kritice tezi, podle níž nebylo selhání „teoretické fronty“ v „krizovém období“ důsledkem nadměrného studia západní ekonomie, ale naopak nedostatečné pozornosti věnovaná moderním metodám. Sterilnost oficiální politické ekonomie socialismu podle něj vyvolávala nespokojenost zejména v mladší vědecké generaci, která se k jejímu západnímu protějšku. Hábou navrhované řešení pak nespočívalo v omezení přístupu k soudobé západní vědě, ale naopak ve větším důrazu na její důkladné studium, které mělo zabránit tomu, aby teoretická fronta znovu podlehla ideovému nepříteli.⁴⁸ Jeho strategie se tak snažila použít některé teze konzervativní stalinistické kritiky pro posílení autonomie ekonomické vědy i její politické role: Hába také požadoval pro ekonomy větší slovo při přípravě státní hospodářské politiky, která se měla oproti minulým desetiletím více zvědečtit.

Jakkoliv o úspěšnosti druhého Hábova požadavku lze pochybovat, obrana proti nejkonzervativnějšímu křídlu kritiků byla do jisté míry úspěšná: dvě následující dekády znamenaly mimo jiné i rozkvět matematického modelování v československé ekonomii, která si tak mohla částečně udržet svůj kritický potenciál, přestože musela respektovat diskursivní pravidla normalizace. Zatímco pro odborné texty 60. let bylo typické induktivní zobecňování empiricky získaných poznatků a následná kritika kategorií stalinské politické ekonomie, na níž O. Šik a jeho kolegové vybudovali vlastní soustavu analytických pojmů, během normalizace si ekonomové osvojili odlišnou strategii, která respektovala tabuizaci klíčových odborných pojmů „krizového období“, jakými bylo např. „podnikové vlastnictví“, „přizpůsobování plánu a trhu“ nebo „samostatné postavení podniků“.⁴⁹

---

⁴⁷ Ke konzervativní kritice ekonomického revizionismu viz příspěvky v cit. sborníku *Ideologická konference překonávání revizionismu v ekonomické vědě a praxi*. Ke kritice přílišné „matematizace“ ekonomie viz např. záznam diskuse na vědecké radě VŠP ÚV KSČ (Národní archiv, fond č. 1227 Vysoká škola politická ÚV KSČ, kart. 3 „Vědecké rady 1970“, přepis diskuse s. 20).

⁴⁸ HÁBA, Zdeněk: *Některé podmínky a příčiny pronikání revizionismu do čs. ekonomické teorie v šedesátých letech*, In: *Ideologická konference „Překonávání revizionismu“*, s. 262. Podobně též TER-MANUELIANC, Antonín: *O rozpornostech v oblasti tzv. aplikace matematických metod v řízení*, tamtéž, s. 308-311.

⁴⁹ SUK, J.: *Veřejné záchodky ze zlata*, s. 116-121, 133-138, 199-208.

Jazyk tržního socialismu byl v odborných debatách nahrazen jazykem nových teoretických přístupů, které byly kompatibilní s normalizačním autoritativním diskursem. Jedním z nich byla tzv. systémová teorie (system analysis), pěstovaná mimo jiné na Ekonomickém ústavu v nově zřízeném kabinetu systémové teorie (jehož vedoucím byl Václav Klusoň) a v ekonomicko-matematické laboratoři (vedené Jiřím Bouškou).⁵⁰ Bývalé zřídlo myšlenek Šikovy reformy mělo napříště poskytovat expertní zázemí pro studium a řízení „ekonomických systémů“ jednotlivých podniků i celého národního hospodářství, kteréžto poslání korespondovalo s ideologickým obratem projektem od zavrženého revizionismu k socialismu s technokratickou tváří.⁵¹ Podobně slučitelné s novou politickou situací byly i inspirace sovětskou školou optimálního plánování, které v ČSSR rozvíjeli především Antonín Kotulán a Miroslav Toms. Oba přístupy byly založeny na matematickém modelování a politicky neprovokativních „vědeckých metodách“, kterými jejich autoři analyzovali jednotlivá dílčí témata, aniž by se při abstrahování obecných tezí explicitně dotýkali kategorií stávajícího autoritativního diskursu.⁵²

Strategie „omezené indukce“ nebyla ovšem použitelná v momentě, kdy se odborná diskuse dotkla otázky socialistického vlastnictví, jejíž závazná interpretace, vycházející z definic obsažených v zákonech z počátku 60. let, se nacházela v průsečíku důležitých dogmat autoritativního diskursu. Disputace o povaze socialistického vlastnictví během normalizace respektovaly úzké hranice omezující možnosti reinterpretační tohoto pojmu na minimum. Jedním z těch, kdo měl dostatečně silnou politickou a akademickou pozici a zároveň byl ochotný vystupovat s podněty k revizi stávajícího pojetí socialistického vlastnictví, byl Z. Hába, pro něž

---

⁵⁰ „Systémové“ uvažování o společnosti zažilo po druhé světové válce vzestup i na západě (SOMMER, V.: *Řídit socialismus jako firmu*, s. 23-24). K dějinám obecné systémové teorie viz HOFKIRCHNER, Wolfgang – SCHAFRANEK, Matthias: *General System Theory*, In: *Handbook of the Philosophy of Science*, vol. 10, „Philosophy of Complex systems“, 2011, s. 177-194. Systémová teorie plnila v 70. letech i funkci dorozumivacího vědeckého jazyka mezi západním a východním blokem, viz RINDZEVIČIUTE, Egle: *The power of systems. How policy sciences opened up the cold war world*, Cornell University Press, 2016.

⁵¹ Vzrůst významu systémové teorie v prostředí EÚ ČSAV lze pozorovat na proměnách jeho pětiletých výzkumných plánů. Zatímco v 60 letech se měl ústav soustředit na rozbor vztahů mezi plánem a trhem a na otázku ekonomického růstu, výzkumné plány pro následující dekádu odrážely zvýšený zájem o modelování ekonomických systémů. Srov AAVČR, f. EÚ, kart. II-24, *Přehled hlavních a dílčích úkolů navržených do státního programu základního výzkumu na léta 1971-1975 v rámci stěžejního úkolu č. VIII-2*, s. tamtéž, kart. 3 *Soupis dílčích úkolů státního plánu badatelského výzkumu na rok 1968*.

⁵² KOTULÁN, Antonín: *Optimální plánování a fungování socialistické ekonomiky*, Svoboda, Praha 1985. *Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky. Sborník sovětských autorů*, předmluva A. Kotulán a M. Toms, Svoboda, Praha 1974. K sovětské škole optimálního plánování viz GEROVITCH, Slava: *From Newspeak to Cyberspeak. A History of Soviet Cybernetics*, MIT Press, 2002, s. 274-278. Též SOMMER, V.: *Řídit socialismus jako firmu*, s. 43-44.

bylo např. slučitelné i s existencí soukromých malovýrobců.⁵³ Většina diskuse o tomto tématu se však soustředila na otázky po vzájemné kompatibilitě ekonomických teorémů o vlastnictví s pojmy užívanými v soudobé právní vědě a na snahu je systematizovat a učinit navzájem převoditelnými. Příkladem může být dvojí definice pojmu „operativní správa“ podniků ve státním vlastnictví (pocházejícího z obchodního zákoníku), který byl ekonomy interpretován buď jako čistě utilitární koncept ustavující právní subjektivitu podniků a jejich právo disponovat se svým majetkem pro účely hospodářského provozu, nebo jako výraz skutečné autonomie podniku.⁵⁴ Spory nad tím, do jaké míry koncept „operativní správy“ socialistického vlastnictví modifikoval jeho povahu jako vlastnictví „všelidového“, ukazovaly na nejednotnost vymezení těchto pojmů i mezi úzkou skupinou ekonomů, kteří se během normalizace do těchto debat zapojili.⁵⁵

Zrod privatizace ve světě

V západních zemích procházely ve stejné době proměnou představy expertů a politiků o tom, jak by měla vypadat hospodářská politika státu. Poslední třetina dvacátého století přinesla hluboké změny v řadě oblastí života společnosti: v hospodářství šlo vedle digitalizace výroby a odklonu od masové průmyslové výroby o změnu myšlenkového paradigmatu, na němž stála společnost „organizované modernity“.⁵⁶ Státní regulace hospodářství a jím poskytované služby, které byly jedním z pilířů, na nichž stálo třicet let poválečné prosperity západní Evropy, se v 70. letech ocitly pod palbou kritiky, která se opírala o myšlenky rozvíjené liberálními

---

⁵³ HÁBA, Zdeněk: *Některé problémy společenského vlastnictví za socialismu (diskuse)*, In: *Nová mysl*, č. 6, roč. 1970, s. 848.

⁵⁴ Pojem „operativní správa“ předpokládal, že podnik majetek, s nímž disponuje (a který je ve vlastnictví všeho lidu) pouze „operativně spravuje“. VEJVODA, Jaroslav: *Polemicky k otázkám vlastnictví a zboží výroby*, In: *Politická ekonomie*, č. 7, roč. 1975, s. 627. FREMER, Miloslav – HÁBA, Zdeněk: *Sporné a nesporné otázky vlastnictví a zboží výroby za socialismu*, In: *Politická ekonomie*, č. 7, roč. 1975, s. 636.

⁵⁵ NIKOLIČ, Pavel Dušan: *Poznámky k některým teoretickým názorům J. Vejvody na ekonomické pojetí vlastnictví a socialistického podniku*, In: *Politická ekonomie*, č. 5, roč. 1971, s. 449. VEJVODA, Jaroslav: *Jak přistupovat k řešení naléhavých problémů ekonomické teorie a praxe*, In: *Politická ekonomie*, č. 7, roč. 1971, s. 637. HÁBA, Zdeněk – KOLÁČEK, František: *Socialistické společenské vlastnictví*, In: *Politická ekonomie*, č. 8, roč. 1972, s. 702. NIKOLIČ, Pavel Dušan: *Politickoekonomické úvahy o ekonomických zájmech, socialistickém podniku a společenském vlastnictví*, In: *Politická ekonomie*, č. 11, roč. 1972, s. 1008.

⁵⁶ DOERING-MANTEUFFEL, Anselm – RAPHAEL, Lutz: *Nach dem Boom. Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*, Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen 2010. WAGNER, Peter: *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, London, New York, 1994, s. 123-132.

politickými mysliteli a ekonomy v předcházejících desetiletích. Sdružení podobně smýšlejících odborníků z různých oblastí, jako Mont Pèlerin Society nebo The Institute of Economic Affairs se stala intelektuálními zřídly nového politického směru, propagujícího myšlenky volného trhu, individuální svobody a emancipaci jednotlivce od vlivu státu.⁵⁷ V 70. a 80. letech začaly tyto myšlenky hrát významnou roli v politických debatách a získaly si podporu mezi společenskovědními odborníky i politickými aktéry.

V ekonomické vědě byli nositeli liberálních idejí osobnosti jako Milton Friedman, Friedrich A. von Hayek nebo James M. Buchanan, ideově a personálně spjatí s tzv. chicagskou školou, orientovanou od svého vzniku v polovině 40. let na rozvíjení liberálních principů v ekonomii a právní vědě.⁵⁸ Intelektuální prostředí chicagské školy významně ovlivnilo generaci mladých ekonomů, kteří vstupovali do profesního života v 70. letech a v důsledku poptávky po nových řešeních hospodářských problémů dostávali příležitost uplatnit své teoretické poznatky v zemích, jež přistupovaly k liberalizujícím hospodářským reformám.⁵⁹ Privatizace se od konce 70. let dostávala do vládních programů i v západoevropských zemích: „konzervativní revoluce“ přelomu 70. a 80. let přinesla konec poválečného etatistického konsensu a nástup éry přesouvání podnikatelské odpovědnosti ze státu na bedra soukromých subjektů.

Jak se však privatizace dostala do prostředí středo a východoevropských komunistických diktatur? Významná role v tomto příběhu připadla skupinám ekonomických odborníků, kteří sledovali vývoj západních odborných diskusí (čímž se lišili od svých reformně komunistických předchůdců) a kteří po ní sáhli jako po řešení rostoucích hospodářských problémů svých zemí. I v sousedním Maďarsku a Polsku však k něčemu takovému došlo až v druhé polovině 80. let, neboť potlačení pražského jara znamenalo ránu tržním reformám nejen v Československu, ale i v ostatních socialistických státech. Maďarský „nový ekonomický mechanismus“ (NEM) byl pozastaven v listopadu 1972 nejen kvůli rostoucímu odporu ve vládnoucí socialistické dělnické straně (MSZMP), ale i kvůli obavám z možného opakování

---

⁵⁷ Viz např. JACKSON, Ben: *The Think-Tank Archipelago: Thatcherism and Neoliberalism*, In: SCHULZ-FORBERG, H. – OLSEN, N.: *Re-Inventing Western Civilisation*, s. 189-212.

⁵⁸ VAN HORN, Rob – MIROWSKI, Philip: *The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism*, In: MIROWSKI, Philip – PLEHWE, Dieter (eds.): *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Harvard University Press, Cambridge, London 2009, s. 139-180.

⁵⁹ SÜß, Dietmar: *Idee und Praxis der Privatisierung. Eine Einführung*, In: FREI, N. – SÜß, D.: *Privatisierung*, s. 11-33.

československého scénáře.⁶⁰ Symptomatické je, že stejně jako Šikovy reformy ani plány hlavního architekta NEM, maďarského ekonoma Resző Nyerse, nezahrnovaly revizi stávající koncepce socialistického vlastnictví, čehož se držela i druhá etapa zavádění NEM na přelomu 70. a 80. let. Jakkoliv s sebou přinesla legalizaci drobného soukromého podnikání ve službách, existence většího soukromého vlastnictví byla i v jejím kontextu stále považována za neslučitelnou se socialistickým charakterem společnosti.⁶¹

Privatizace nebyla do poloviny 80. let tématem ani v sousedním Polsku a marně bychom ji hledali v ekonomických úvahách z prostředí opozičního Komitету Obrony Robotnikow (KOR) z konce 70. let, přestože se nemusel nechat svazovat vnitrostranickou disciplínou jako Nyers nebo Šik.⁶² V časech Solidarity byla v polských ekonomických diskusích populární myšlenka rozbít ekonomickou moc komunistické byrokracie zavedením ekonomické demokracie v podnicích (prostřednictvím zaměstnaneckých kolektivů), kterou v první polovině 80. let zastávali i pozdější podporovatelé privatizace jako Leszek Balcerowicz.⁶³

Změnu v postoji těchto expertů k možnosti zásadní změny ve vlastnické struktuře socialistické ekonomiky, která se odehrála okolo poloviny 80. let, nelze vysvětlit pouze zhoršující se hospodářskou situací. Ekonomické podmínky samy o sobě nejsou s to vyvolat konkrétní typ reakce a pouze vytvářejí prostor pro určité způsoby jednání. Předpokladem k tomu, aby si socialističtí ekonomové osvojili myšlenku privatizace státního vlastnictví jako schůdného a žádoucího řešení stávajících ekonomických problémů, byla existence odborné diskuse, v níž by mohly v domácím prostředí tyto myšlenky vykristalizovat. Existence takovéto „epistemické komunity“, která by si osvojila myšlenková východiska, jež se později stala základem postsocialistické hospodářské politiky, byla zase podmíněna určitou mírou akademické svobody, která byla v dějinách komunistických diktatur v permanentním ohrožení.⁶⁴

---

⁶⁰ TÖKÉS, Rudolf: *Hungary's negotiated revolution*, Cambridge University Press, 1996, s. 102-107.

⁶¹ Druhá fáze NEM byla schválena maďarským politbyrem v únoru 1978, její schválení všemi státními a stranickými orgány však trvalo další 4 roky a spuštěna byla až v lednu 1982. TÖKÉS, R.: *Hungary's negotiated revolution*, s. 112-114.

⁶² FREI, N. – SÜß, D.: *Privatisierung*, s. 160.

⁶³ KOWALIK, T.: *From Solidarity to Sellout*, s. 111. K ekonomickému myšlení v prostředí Solidarity viz MIROVITS, Miklós: *From the Idea of Self-Management to Capitalism: The Characteristics of the Polish Transformation Process*, In: *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 18, 2010, s. 163-184.

⁶⁴ K pojmu „epistemické komunity“ viz např. DAVIS CROSS, Mai'a K.: *Rethinking epistemic communities twenty years later*, In: *Review of International Studies*, č. 39, roč. 2013, s. 137-160.

V Maďarsku se názorový kvas mezi odborníky odehrál na Výzkumném ústavu financí (FRI) při ministerstvu financí, v němž dostala prostor nová generace ekonomů, která měla zkoumat možnosti zavádění nového ekonomického mechanismu. Podle maďarské historičky Ágnes Gagyí působily v ústavu dvě skupiny monetaristických a institucionálních ekonomů, které mohly provádět výzkum bez přísné ideologické kontroly zvenčí a dokonce byly po r. 1982 přizývány ke konzultacím stranickými a státními představiteli.⁶⁵ Rostoucí sebevědomí expertů z FRI se odrazilo i v jejich přímém angažmá v politické opozici v r. 1985, kdy se podíleli na ekonomické části programu „Změna a reforma“ vycházejícího ze společného setkání několika maďarských opozičních skupin.⁶⁶ Následné zrušení ústavu r. 1987 nezabránilo jeho pracovníkům, aby sehráli zásadní roli při přesvědčování posledního komunistického vedení státu o nutnosti liberalizovat legislativu upravující vlastnické poměry, k čemuž nakonec došlo v letech 1988-1989.⁶⁷

V Polsku se první odborná konference, na níž byla otázka reformy socialistického vlastnictví postavena do středu debat o hospodářské politice, konala ještě před začátkem Gorbačovovy přestavby, v r. 1984 na Ekonomické univerzitě ve Varšavě.⁶⁸ V následujících letech se k tématu vlastnictví vyjadřovalo stále více polských odborníků: ekonomové Maciej Iwanek a Marcin Świecicki navrhli r. 1987 vytvoření nového typu socialistického vlastnictví – „socialistické akciové společnosti“, operující na „socialistickém kapitálovém trhu“.⁶⁹ Když se v r. 1988 konala pod záštitou varšavské Centrální školy plánování a statistiky konference „Možnosti transformace (sic!) polské ekonomiky“, debata mezi liberálními polskými ekonomy se posunula od otázky, zda provádět privatizaci, k tomu, jak by konkrétně privatizace měla proběhnout. Mezi jejími účastníky byla řada budoucích „privatizátorů“ jako L.

---

⁶⁵ GAGYI, Á.: *A moment of political critique*, s. 9-11. K osobnostem působícím na FRI viz FABRY, Adam: *The origins of neoliberalism in late socialist Hungary: The case of the financial research institute*, In: *Capital and Class*, č. 42, roč. 2018, s. 91 (Fabryho analýza je poznamenána snahou aplikovat na prostředí FRI marxovskou teorii byrokracie).

⁶⁶ GAGYI, Á.: *A moment of political critique*, s. 13. Více k formování maďarské opozice v polovině 80. let viz TÓKÉS, R.: *Hungary's negotiated revolution*, s.186-205.

⁶⁷ GAGYI, Á.: *A moment of political critique*, s. 14.

⁶⁸ KOWALIK, T.: *From Solidarity to Sell-out*, s. 176.

⁶⁹ IWANEK, Maciej – ŚWIECICKI, Marcin: *Socialist Stock Company: The Missing Link in Economic Reform*, In: KESSIDES, Christine et al. (eds.): *Financial Reform in Socialist Economies*, The World Bank, Washington 1989, s. 147-153.

Balcerowicz, Stefan Kawalec, Janusz Lewandowski nebo Jan Szomburg.⁷⁰ I v Polsku si získala myšlenka privatizace své otevřené zastánce v akademickém prostředí ještě před politickými změnami r. 1989, bez ohledu na to, zda ji sami aktéři chápali jako cestu jak socialismus zachránit (reformovat) nebo demontovat.⁷¹ Akceptace privatizace jako východiska z hospodářských potíží v odborné komunitě byla klíčová pro to, aby ji přijali za svou i političtí aktéři, ať již v posledních komunistických či prvních postkomunistických vládách.

Nové odborné paradigma v československé ekonomii: semináře ČSVTS

Podobná epistemická komunita, jakou popsala A. Gagyi, vznikla na přelomu 70. a 80. let i v Československu, nikoliv však přímo na půdě Ekonomického ústavu, který – ač byl i v časech normalizace považován za jedno ze svobodnějších odborných pracovišť⁷² – nepožíval takové autonomie a vlivu jako budapešťský RFI. Ekonomové, kteří v rámci svých subdisciplín mohli vyjadřovat i silně kritická stanoviska k dílčím problémům socialistického hospodářství za předpokladu, že jejich kritika nezasáhla širší veřejnost,⁷³ našli platformu pro společnou diskusi mimo paradigma oficiální politiky ekonomie socialismu na seminářích pořádaných od r. 1980 pod hlavičkou vědeckotechnické společnosti (ČSVTS) ve státní bance (SBČS). Pravidelná setkání, jejichž hlavním organizátorem byl tehdejší zaměstnanec SBČS Václav Klaus (vyhozený na konci 60. let z Ekonomického ústavu), zprostředkovávala neortodoxní odbornou diskusi i v pravidelně vydávaných sbornících *Ekonomické modelování*, distribuovaných v omezeném počtu mezi zainteresovanými experty, a umožňovala účastníkům udržet kontakt s vývojem vědy za železnou oponou.⁷⁴ Mezi

---

⁷⁰ BLASZCZYK, Barbara – DABROWSKI, Marek: *The Privatization Process in Poland*, In: *Privatization in the Transition Process. Recent Experiences in Eastern Europe*, United Nations Conference on Trade and Development, Kopint – Datorg, 1994, s. 85. FREI, N. – SÜß, D.: *Privatisierung*, s. 166.

⁷¹ Ke konfliktu těchto představ mezi neoklasickými ekonomy viz BOCKMAN, J.: *Markets in the Name of Socialism*, s. 158.

⁷² Rozhovor autora s Ivanem Kočárníkem, tehdejším zaměstnancem Výzkumného ústavu finanční a úvěrové soustavy (VÚFUS) pod federálním ministerstvem financí, 15. září 2017 (přepis v archivu autora).

⁷³ Příkladem může být práce ZEMAN, Karel – DYBA, Karel – PERNICA, Jan: *Analýza a projekce čs. zahraničního obchodu s kapitalistickými zeměmi na základě měnících se vnějších a vnitřních podmínek*, VÚPŘ, Praha 1980. Autoři v ní tvrdí, že socialistická ekonomika podléhá stejnému cyklickému vývoji jako kapitalistická (s. 4, 63-65) a musí se proto přizpůsobovat vývoji na světových trzích, přičemž podrobují kritice její rostoucí stagnaci.

⁷⁴ Význam těchto seminářů pro čs. odbornou komunitu uznávají i pozdější Klausovi kritici, viz např. HUSÁK, Petr: *Budování kapitalismu v Čechách*, Volvox Globator, Praha 1997, s. 82. Též rozhovor

jejich účastníky převažovali příslušníci mladší generace, kteří v roce 1968 nezastávali vyšší odborné ani politické pozice, a kteří ve svých vystoupeních formulovali nový typ kritiky socialistického hospodářství, odlišný od kritiky z pozic tzv. tržního socialismu 60. let. Část bývalých představitelů reformy 60. let navštěvovala ve stejné době neoficiální debaty organizované bývalým ministrem školství Vladimírem Kadlecem, tyto dvě skupiny se však personálně nepřekrývaly a rozvíjely odlišné odborné přístupy.⁷⁵

Myšlenkovými východisky pro nové odborné paradigma, pěstované na bankovních seminářích, byly přístupy neoklasické ekonomie, teorie racionální volby a teorie veřejné volby, jejichž analytické nástroje určené původně k analýze tržních ekonomik byly aplikovány na realitu ekonomik socialistických.⁷⁶ Jejich zastánci (z nichž někteří, jako Vladimír Rudlovčák nebo Dušan Tříška, do oboru přicházeli s předchozím vzděláním v oblasti matematiky a fyziky namísto politické ekonomie) se stavěli velmi kriticky i vůči již zmiňované systémové teorii, která podle nich nesplňovala nároky kladené na exaktní společenskou vědu a podléhala politickým tlakům.⁷⁷ Tím se odlišovali jak od soudobé politické ekonomie socialismu, tak od jejích nejznámějších kritiků jako byl János Kornai, jehož pracím vyčítal Klaus a jeho kolegové nedostatek metodologické disciplinovanosti.⁷⁸

Otázka socialistického vlastnictví nebyla v dochovaných sbornících ze seminářů nikdy otevřena, příspěvky autorů nicméně implicitně zpochybňovaly základní axiomy politické ekonomie socialismu, jakými byla schopnost centrálních institucí sestavovat a prosazovat hospodářské plány nebo existence tzv. „neantagonistických rozporů“ mezi ekonomickými subjekty v socialismu. Zrušení

---

autora s Lubomírem Mlčochem 17. května 2017 a Dušanem Tříškou 18. května 2017 (přepisy v archivu autora). K seminářům ve státní bance viz DURČÁK, Michael: *Semináře Václava Klause jako součást myšlenkového světa pozdního socialismu*, Bakalářská práce, Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2018.

⁷⁵ Informace o seminářích organizovaných V. Kadlecem jsou kusé, neboť se z nich nedochovaly žádné písemné výstupy (a související materiály Státní bezpečnosti byly zničeny). Jedna z mála zmínek viz ŠULC, Zdislav: *Měla ekonomická reforma alternativu? Svědectví přímého účastníka*, In: *Listy*, č. 5, roč. 1993, s. 34.

⁷⁶ TŘÍŠKA, Dušan: *Několik poznámek ke vzniku a imperiálním ambicím ekonomické vědy v České republice*, In: *Festschrift Václavu Klausovi k významnému životnímu jubileu*, Fragment, Praha 2011, s. 292-296. Též KLAUS, V.: *Obhajoba zapomenutých myšlenek*, s. 243-256.

⁷⁷ KLAUS, Václav: *Odpověď na kritiku*, In: *Ekonomické modelování*, č. 1, roč. 1981, ČSVTS, s. 45-55. RUDLOVČÁK, Vladimír: *Poznámky ke komplexnímu modelování*, In: *Ekonomické modelování*, č. 2, roč. 1980, ČSVTS, s. 29-42. Jedním z terčů kritiky systémové teorie se pro V. Klause stal i jeho pozdější politický oponent prognostik Miloš Zeman (cit. článek, s. 49-51).

⁷⁸ Viz články V. Klause, Vladimíra Dlouhého a Josefa Zielence ve speciálním čísle *Ekonomického modelování* (č. 1, roč. 1985). Kornaiova pozdější reakce na kritiku ze strany Klause viz KORNAI, János: *Silou mysle. Netradičné spomienky na intelektuálnu púť*, Kalligram, Bratislava 2011, s. 388.

bankovních seminářů, iniciované r. 1985 Státní bezpečností, která Klause a ostatní účastníky seminářů dlouhodobě sledovala, pak započatou diskusi nepřerušilo: ta se přesunula na jiná pracoviště (EÚ) a po zahájení přestavby i na stránky oficiálních odborných periodik *Politická ekonomie* a *Finance a úvěr*.⁷⁹ Novému typu kritiky, rozvíjenému na seminářích, se tak na konci 80. let otevřela možnost přerámovat dosavadní debaty o problémech socialistického hospodářství a zaměřit pozornost odlišným směrem, než jakým to činila dosavadní oficiální produkce.

Příkladem může být debata o optimální kalkulaci cen v socialistické ekonomice, jejíž kořeny sahají až do 30. let. Českoslovenští ekonomové v 70. a 80. letech kritizovali způsob, jakým Federální cenový úřad stanovoval ceny výrobků na trhu (vycházely zpravidla z cen surovin) a navrhovali několik odlišných metod, jak pomocí centrálně stanovovaných cen motivovat výrobce k efektivnímu ekonomickému jednání, od jejich přizpůsobování cenám na světových (kapitalistických) trzích až po komplikované přepočítávání parametrů užitné hodnoty na peníze za pomoci počítačů. V. Klaus a Miroslav Hrnčíř (bývalý účastník bankovních seminářů) přistoupili ve svých článcích publikovaných na konci 80. let k problému z odlišné perspektivy a formulovali tezi o neschopnosti centrálních institucí adekvátně reagovat na rychlé změny v nabídce a poptávce; Hrnčířovým závěrem pak dokonce bylo doporučení reorganizovat hospodářství dle „samoregulačních principů“ a provést přesnou identifikaci ekonomických subjektů a jejich vlastnických práv.⁸⁰

Novou perspektivu vnesli ekonomové z okruhu bankovních seminářů na konci 80. let také do sporu o kalkulaci státních investic nebo organizaci bankovního sektoru, využívajíc přitom k podpoře svých tezí mikroekonomické modely.⁸¹ V houštině grafů a matematických vzorců se skrývaly mnohem subverzivnější myšlenky než ty, s nimiž operoval předcházející jazyk tržního socialismu, který v očích hlídačů ideologické ortodoxie stále představoval hlavního nepřítele.⁸² Mikroekonomické

---

⁷⁹ DOLEŽALOVÁ, Antonie: *Učíme ekonomii 90 let*, Wolters Kluwer, Praha 2011, s. 238 – 242 (autorem kapitoly je D. Tříška). Též rozhovor autora s I. Kočárníkem 15. září 2017 a D. Tříškou 15. června 2017 (přepisy v archivu autora).

⁸⁰ KLAUS, Václav: *Ekonomický růst, nerovnováha a nerovnovážné impulsy*, In: *Finance a úvěr*, č. 7, roč. 1987, s. 479. HRNČÍŘ, Miroslav: *Funkční otevřenost ekonomiky a přestavba hospodářského mechanismu*, In: *Politická ekonomie*, č. 1, roč. 1990, s. 1 (článek vyšel po Sametové revoluci, napsán však byl ještě před politickými změnami). Podrobněji k přestavbovým ekonomickým debatám viz RAMEŠ, V.: *From market socialism to privatization*.

⁸¹ Viz tamtéž.

⁸² K možnostem kontroly činnosti ekonomů ze strany Státní bezpečnosti viz tamtéž.

modely chování socialistického výrobce, který ekonom Jiří Hlaváček nazval *Homo se asecurans* (člověk zaopatřující se), a socialistického spotřebitele, nazvaný D. Třískou *Homo secans* (člověk shánčlivý), nepracovaly s představou státu jako motoru pohánějícího společnost směrem k materiálnímu blahobytu, ale jako s monopolistou na trhu, zpochybňujíc tak stále oficiálně zdůrazňovanou tezi o postupném sladování individuálních a společenských zájmů při budování „rozvinutého socialismu“.⁸³ Hlaváček, Tříška a jejich kolegové implicitně vycházeli z předpokladu, že ekonomický svět se zakládá na neustálém konfliktu individuálních zájmů, jejichž střetávání by měl stát usměrňovat obecnými pravidly a nikoliv se je snažit směřovat k předem vytčenému cíli. Tento postoj zazníval v časech přestavby v odborných diskusích stále častěji, a to i ze strany odborníků stojících mimo skupinu bankovních seminářů a zastávajících vyšší akademické pozice (V. Kluson), kteří, místo aby diskutovali o možnostech optimálního centrálního plánování, tento pojem de facto dekonstruovali.⁸⁴

Citovaný příklad článku M. Hrnčíře ukazuje, že na konci 80. let se československé ekonomické diskuse příležitostně dotýkaly i otázky vlastnictví, jakkoliv takovéto případy byly zpočátku spíše výjimečné a na rozdíl od vývoje v soudobém Maďarsku a Polsku měly podobu prvního otevírání tématu. Myšlenka omezené legalizace soukromého vlastnictví však postupem času získávala podporu i mezi nejvyššími představiteli KSČ a na samém sklonku diktatury se začalo v Československu veřejně diskutovat o tom, zda by určitá forma soukromého vlastnictví nemohla přinést kýžené hospodářské oživení a oživit „ducha socialistického hospodáře“.⁸⁵

Skutečný průlom pak znamenalo vydání práce *Československo na rozcestí*, kolektivního díla badatelů z Ekonomického ústavu, kteří si vytkli za cíl překonat zvětšující se odstup mezi domácí odbornou diskusí a vývojem v sousedních

---

⁸³ HLAVÁČEK, Jiří: *Homo se asecurans*, In: *Politická ekonomie*, č. 6, roč. 1986, s. 633. TŘÍSKA, Dušan: *Consumer under Supply constraint: Homo Secans*, In: *Ekonomicko-matematický obzor*, č. 3, roč. 1988, s. 303. Podobně analyzoval J. Hlaváček chování plánovacího centra, viz HLAVÁČEK, Jiří: *K ekonomické subjektivitě plánovacího centra*, In: *Politická ekonomie*, č. 10, roč. 1988, s. 1039.

⁸⁴ K myšlenkovému vývoji V. Kluson viz RAMEŠ, V.: *From market socialism to privatization*.

⁸⁵ Viz např. LUKAS, Jiří: *K některým aspektům přestavby hospodářského mechanismu*, In: *Politická ekonomie*, č. 12, roč. 1989, s. 1441. KLVAČOVÁ, Eva: *K alternativám státní vědeckotechnické politiky*, In: *Politická ekonomie*, č. 1, roč. 1990, s. 44. BABIN, Ján: *Teoreticko-praktické aspekty základního výrobního vztahu v socialismu* In: *Politická ekonomie*, č. 1, roč. 1987, s. 79. Ze slovenských expertů se k otázce vlastnictví vyslovoval např. A. M. Húška (HÚSKA, Augustín Marián: *Samozdokonaňující organizácia*, Alfa, Bratislava 1988, s. 326-330). K úvahám o legalizaci drobného soukromého vlastnictví viz slavný projev M. Jakeše z července 1989 (dostupné na http://www.totalita.cz/txt/txt_o_jakesm_text_hradek_01.pdf, dat. posl. přístupu 19. 11 2019).

socialistických státech. Radikalismus knihy, která svým názvem ironicky odkazovala na slavnou *Civilizaci na rozcestí* Radovana Richty, překračoval všechny dosavadní odborné texty i politická prohlášení. Autoři kritizovali dle jejich názoru polovičatá opatření přestavby a namísto nich čtenářům jako jedinou smysluplnou alternativu představovali „přechod k tržní ekonomice“, jehož součástí měla být i „postupná privatizace státních podniků“, především do rukou zaměstnanců a širokých vrstev občanů.⁸⁶ Svou otevřeností *Československo na rozcestí* výrazně překonávalo i *Souhrnnou prognózu*, sepsanou o několik let dříve na Prognostickém ústavu ČSAV pod vedením Valtra Komárka, na rozdíl od ní se mu však nedostalo takové pozornosti, neboť jeho vydání bylo zastíněno rychlými politickými změnami v listopadu 1989.⁸⁷

Nové myšlenkové paradigma v československé ekonomii se výrazně odlišovalo od dosavadní kritiky z pozic tzv. tržního socialismu. Redefinování role státu v ekonomice (od garanta veřejného zájmu k monopolistovi na trhu), nový typ kritiky centrálního plánování (zpochybující schopnost centra získávat relevantní informace) a pojmání státních podniků jako „ekonomických subjektů“ (nez ohledu na jejich roli poskytovatele sociálního zabezpečení, na niž normalizační vedení státu kladlo stále větší důraz)⁸⁸ byly součástí nového typu ekonomického myšlení, do něhož myšlenka privatizace bez problémů zapadala i přesto, že mohla být kvůli vysokému prahu cenzury nahlas vyslovena až v posledních dnech komunistické diktatury. Rozšíření nového typu myšlení bylo možné i díky omezené schopnosti hlídacích orgánů ideologické ortodoxie detekovat „podvratnou“ podstatu jeho výrazových prostředků a zabránit expertní komunitě v jeho osvojování a rozvíjení.⁸⁹

Expertí z prostředí bankovních seminářů nepředstavovali jediný myšlenkový proud v soudobé československé ekonomii. Od dob Šikovy reformy prošli názorovým

---

⁸⁶ ZIELENIEC, Josef: *Československo na rozcestí. Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy*, Lidové noviny, Praha 1990, s. 29-31. Mezi jmény autorů figuruje vedle J. Zielence i Tomáš Ježek, Roman Češka, Jiří Hlaváček, Václav Klusoň a Vladimír Rudlovčák. Podle pozdějších vzpomínek J. Zielence se právě nad použitím slova „privatizace“ v textu odehrávaly velké spory, viz Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (AÚSD), sbírka Rozhovory k dokumentárnímu filmu *Labyrintem revoluce*, Illusion film s.r.o. a Česká televize 2006 (Rozhovory), přepis rozhovoru s J. Zielencem, s. 1129.

⁸⁷ První vydání je datováno k 27. listopadu 1989 s poznámkou, že jeho text byl připraven před listopadem 1989 a nereflktuje nejnovější politické změny (ZIELENIEC, Jozef a kol.: *Československo na rozcestí. Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy*, Ekonomický ústav, Praha 1989).

⁸⁸ K tzv. korporatizaci sociálního zabezpečení v 70. letech v ČSSR viz SOMMER, V.: *Řídit socialismus jako firmu*, s. 101-106.

⁸⁹ Viz článek RAMEŠ, V.: *From market socialism to privatization*.

vývojem i její tehdejší hlavní protagonisté, kteří během 70. a 80. let povětšinou působili mimo oficiální akademické struktury nebo v zahraničí. Sám Šik, který v 60. letech myšlenku změn ve struktuře vlastnických vztahů veřejně odmítal, se během 70. let přiklonil k myšlenkám ekonomické demokracie, v níž spatřoval cestu k překonání odcizení člověka od práce a jeho povýšení nad úroveň prosté námezdní síly. Jedním z nástrojů k nastoupení „třetí cesty“ (tento pojem použil Šik poprvé až v 70. letech po své emigraci)⁹⁰ měly dle Šika být „společnosti spolupracovníků“ (*Mitarbeitergesellschaften*), nový typ obchodní korporace, založený na společném vlastnictví podniku jeho pracovním kolektivem jako celkem. Možnosti postupného prosazování třetí cesty promýšlel Šik v 70. letech pro podmínky soudobých západních ekonomik,⁹¹ využití individuálního vlastnictví však až do konce 80. let odmítal, neboť podle něj nebylo schopno překonat demokratický deficit typický pro soudobou formu akciových společností.⁹² K názorovému obratu v této věci jej přiměla až reflexe dlouhodobých jugoslávských zkušeností na konci 80. let, na jejímž základě se v předvečer demokratické revoluce vyslovil i pro rozsáhlé využití individuálních vlastnických podílů zaměstnanců.⁹³

Odlišným směrem se ubíraly názory v domácím disentu, jehož ekonomická část se soustředila okolo samizdatového periodika *Ekonomická revue*. Její přispívatelé patřili k okruhu, který se soustředil okolo zmiňovaných setkání u Vladimíra Kadlece (vedle Zdislava Šulce se jich účastnili např. Václav Valeš, Miloslav Grégr nebo František Vlasák) a v *Revui* publikované texty se soustředily především na rehabilitaci ekonomické reformy 60. let a na obhajobu principů zaměstnanecké demokracie (inspiraci pro Československo hledali jejich autoři mimo jiné v sousedním Maďarsku).⁹⁴ Přestože pisatelé samizdatu nemuseli brát v úvahu stejná omezení jako jejich oficiálně publikující kolegové, téma vlastnictví v jejich textech v 80. letech nerezonovalo. Z. Šulc ještě v roce 1988 zdůrazňoval, že zavedení soukromého

---

⁹⁰ ŠIK, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, s. 284.

⁹¹ ŠIK, Ota. *Ein Wirtschaftssystem der Zukunft*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg 1985, s. 64-97. Též Šikovo hlavní teoretické dílo ŠIK, Ota: *Humane Wirtschaftsdemokratie. Ein Dritter Weg*, Albrecht Knaus Verlag, Hamburg 1979.

⁹² Tamtéž, s. 49.

⁹³ ŠIK, O.: *Jarní probuzení*, s. 286. Též vystoupení O. Šika v televizním pořadu *Třikrát o reformě II* (Archiv České televize (dále AČT), pořad vysílán 20. června 1990).

⁹⁴ KADLEC, Vladimír: *Dnešní maďarská ekonomika a naše ekonomická reforma z roku 1968*, In: *Ekonomická revue* (samizdat), č. 10-11, podzim 1982. TÝŽ: *O čem dnes nesmí mluvit ekonomická věda*, In: *Ekonomická revue* (samizdat), č. 9, jaro 1982. TÝŽ: *Krizové jevy jako následek centrálních nequalifikovaných plánů*, In: *Ekonomická revue* (samizdat), č. 12, jaro 1983. ZUKAL, Rudolf: *Nazývejte věci pravými jmény*, In: *Ekonomická revue* (samizdat), č. 12, jaro 1983.

vlastnictví samo o sobě nemůže být řešením problémů socialistických ekonomik, a ve svých textech s masivním návratem znárodněného majetku do soukromých rukou nepočítal, jakkoliv se vyslovoval pro legalizaci soukromého podnikání.⁹⁵ Navazoval tak na revizionistickou kritiku 60. let, která spatřovala ve „fetišizaci vlastnických vztahů“ jednu z hlavních deformací stalinismu a soustředila se na formování „parametrického“ prostředí, v němž by se měly podniky chovat efektivně, aniž by se na jejich vlastnictví muselo něco zásadního měnit.

Slovenská ekonomická věda: národní hospodářské orgány jako podmínka ekonomické synergie

Odlišným způsobem se před rokem 1989 vyvíjela ekonomická debata na Slovensku. Již na konci 60. let v ní dominoval důraz na rozdíly mezi ekonomikami českých zemí a Slovenska a na potřebu koncipovat v obou částech Československa chystanou ekonomickou reformu odlišným způsobem. Myšlenka dvou specifických národních ekonomik a jim odpovídajících dvou státních hospodářských administrativ, která se v českém prostředí nestala nikdy dominantní, měla na Slovensku tradici sahající až do meziválečné československé republiky, kdy ji začali rozvíjet např. na Slovensku působící český národohospodář Otto Kapp nebo slovenský ekonom Imrich Karvaš.⁹⁶ Kritika hospodářského centralismu byla standardní výbavou národně orientovaných slovenských politických stran po celá 20. a 30. léta, ať již nabývala podoby radikálního autonomismu (který hlásala Hlinkova slovenská ľudová strana), nebo umírněnějšího tzv. regionalismu (kombinujícího prvky hospodářské autonomie s prvky celorepublikové regulace), k němuž se hlásili experti jako Karvaš nebo Pavel Zaťko.⁹⁷

Samostatná hospodářská administrativa na Slovensku vznikla roku 1939 a poskytla domácím expertům příležitost nabýt praktické zkušenosti s řízením národní

---

⁹⁵ ŠULC, Zdislav: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2000, s. 155. TÝŽ: *Stát a ekonomika. Příspěvek k teorii hospodářské politiky*, Karolinum, Praha 2004, s. 270 (text pochází z 80. let).

⁹⁶ SABOL, Miroslav: *Sociálně-ekonomické koncepce KSS v letech 1921-1948*, In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*, ÚSTR, ÚSD AVČR, Praha 2012, s. 32-40. KARVAŠ, Milan: *Moj otec Imrich Karvaš*, Rak, Budmerice 2001, s. 11-13.

⁹⁷ Rozbor Karvašových a Zaťkových postojů k hospodářskému rozvoji Slovenska viz VAŠŠ, Martin: *Národohospodáři Imrich Karvaš – Peter Zaťko a slovenská otázka v tridsiatych rokoch 20. storočia*, In: *Historický časopis*, č. 1, roč. 2012, s. 99-114.

ekonomiky, jakkoliv podřízené potřebám německého válečného hospodářství.⁹⁸ Slovenská hospodářská autonomie však byla odbourána během poválečné rekonstrukce společného státu, během níž přijala většina slovenských expertů dominanci celorepublikových orgánů sídlících v Praze jako hotovou věc (jako výjimku můžeme uvést např. ekonoma Demokratické strany Rudolfa Fraštackého, který však byl po únorovém puči spolu s dalšími nekomunistickými ekonomy z odborné debaty vyřazen).⁹⁹ Představu Československa jako jednotného hospodářského prostoru si osvojilo nejpozději na podzim 1945 i vedení KSS,¹⁰⁰ a v následujících letech proběhnuvši čistka od zastánců tzv. buržoasního nacionalismu uzavřela pro případnou revizi tohoto pojetí prostor. Ten se neotevřel ani během tzv. Rozsypalovy reformy v 2. polovině 50. let, jejíž přípravu slovenská expertní sféra pouze pasivně reflektovala.¹⁰¹

Během 60. let však dozrála nová generace slovenských ekonomů, kteří vystoupili s vlastními představami o chystané reformě soustavy řízení. Jejich kritiku hospodářského centralismu podnítilo i přijetí nové ústavy roku 1960, která stávající slovenské orgány ještě více degradovala.¹⁰² Výraznou tvář slovenských národně angažovaných ekonomů se stal Viktor Pavlenda, jehož raketová kariéra jej na konci 50. let vynesla jako čerstvě třicetiletého do funkce rektora bratislavské VŠE,¹⁰³ kde se v polovině 60. let věnoval výzkumu dosavadního vyrovnávání hospodářské úrovně Slovenska s českými zeměmi. Jedním ze závěrů práce jeho výzkumného týmu byl požadavek po větší autonomii slovenských hospodářských orgánů, které byly jak novotnovskými, tak šikovskými experty doposud chápány jen jako „oblastní“.¹⁰⁴ Na tyto závěry, které Pavlenda představil v únoru 1965 na ÚV KSS, navázal o dva roky později výzkumný tým ředitele Ekonomického ústavu SAV Pavola Turčana, který konstatoval, že na Slovensku musí reformní opatření zahrnovat i

⁹⁸ Viz např. MIČKO, Peter: *Konštituovanie Slovenskej národnej banky a jej úlohy při formovaní hospodárskej politiky Slovenskej republiky (1939-1945)*, In: FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939-1945. Predstavy a realita*, HÚ SAV, Bratislava 2014, s. 213-224.

⁹⁹ LONDÁK, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*, Historický ústav SAV, Bratislava 2012, s. 32ad.

¹⁰⁰ KALOUS, J. – KOCIAN, J.: *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*, s. 39.

¹⁰¹ LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia*, s. 89ad. K pravomoci slovenských orgánů (poverenictev) v hospodářském řízení během 50. let podrobněji viz RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století, Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, AEP, Ústav T. G. Masaryka, Bratislava 1998, s. 142ad.

¹⁰² LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch*, s. 145ad.

¹⁰³ PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948-1989*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003, s. 248-252.

¹⁰⁴ LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch*, s. 147, 152.

„komplexní perspektivní koncepci rozvoje Slovenska“ a nelze při nich spoléhat jen na „automatické působení soustavy ekonomických nástrojů“.¹⁰⁵

Myšlenka autonomního hospodářského řízení na úrovni Slovenska získávala v druhé polovině 60. let podporu jak mezi ekonomy, tak mezi slovenskými komunisty. V září 1967 na zasedání ÚV KSČ vystoupil proti plošnému uplatňování „ekonomických nástrojů“ na Slovensku první tajemník KSS Alexandr Dubček,¹⁰⁶ o půl roku později se ještě radikálněji vyjádřila Slovenská národní rada, která explicitně požadovala decentralizaci hospodářského řízení na úroveň republik. Sám Pavlenda se stal na jaře 1968 členem předsednictva ÚV KSS a předsedou jeho ekonomické komise, a zúčastnil se jednání o federalizaci Československa.¹⁰⁷ Jakkoliv byly původní slovenské představy o federativním uspořádání revidovány zejména přijetím zákona č. 125/1970 Sb., který soustředil většinu rozhodujících pravomocí na federální úrovni, vytvořila federalizace státu prostor pro uplatnění nové slovenské elity v národních státních úřadech a podporovala vědomí existence specifické slovenské národní ekonomiky.¹⁰⁸ Ekonomický výzkum orientovaný na specifické potřeby slovenského národního hospodářství a na prognózy jeho budoucího vývoje jako zvláštní „makrooblasti“ se rozvíjel i během následujících desetiletí,¹⁰⁹ a na myšlenku slovenských specifik, na které je třeba při koncipování hospodářské politiky brát zřetel, tak mohli slovenští experti na počátku 90. let plynule navázat.

V Pavlendově týmu na sebe upozornil i jeho stejně starý kolega z bratislavské VŠE Hvezdoň Kočtúch, který se během 50. let věnoval výzkumu efektivnosti a

---

¹⁰⁵ Cit. dle tamtéž, s. 160. Členem Turčanova týmu byl i pozdější ministr pro hospodářskou strategii SR v Mečiarově vládě Rudolf Filkus. Podobné názory zastávali i další slovenští ekonomové, viz KAASE, Max – SPARSCHUH, Vera (eds.): *Three social science disciplines in central and eastern Europe. Handbook on economics, political science and sociology (1989-2001)*, Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest, 2002, s. 171.

¹⁰⁶ LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech*, s. 231-238. K Dubčekovu kritickému postoji k chystané reformě viz též MACHÁČEK, Michal.: *Gustáv Husák*, Vyšehrad, Praha 2017, s. 371. Podobné názory zastával i G. Husák (tamtéž, s. 381, 385).

¹⁰⁷ RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 232.

¹⁰⁸ Podle J. Rychlíka se řada pozdějších zastánců slovenské hospodářské autonomie rekrutovala právě z nové národní hospodářské byrokracie (RYCHLÍK, Jan: *Normalizační podoba československé federace*, In: *Slovensko a režim normalizácie*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003, s. 30, s. 36).

¹⁰⁹ Takovým byl například projekt *Prognózy ekonomického rozvoje SSR*, který na EÚ SAV v 80. letech prováděl pozdější polistopadový federální ministr pro strategické plánování Pavel Hoffmann. HOFFMANN, Pavel – MARKUŠ, Jozef – OKÁLI, Ivan: *Vybrané smery prognózy ekonomického rozvoja SSR*, Ekonomický ústav SAV, Bratislava 1984, s. 103-108. Srov. s HOFFMANN, Pavel: *Spomienky*, G plus G, Praha 2006, s. 104-112. V druhé polovině 80. let vznikl podobný projekt prognózy hospodářského a společenského vývoje na Slovensku, na němž se podílelo devatenáct předních slovenských expertů, mezi nimi i Fedor Gál, Pavel Hoffmann a Ivan Tirpák (MARKUŠ, Jozef a kol.: *Slovensko na prelome tretieho tisícročia*, Veda, Bratislava 1991).

optimální alokace státních investic.¹¹⁰ Toto téma jej v následujícím desetiletí také přivedlo k otázkám tzv. vyrovnávání a oblastního rozvoje (těmito pojmy se v dobovém jazyku označovala problematika hospodářského rozvoje Slovenska), k němuž publikoval první texty v době, kdy působil v Pavlendově týmu.¹¹¹ Jeho radikální vystoupení na setkání expertního týmu připravujícího federalizaci Československa na jaře 1968 inspirovalo SNR k vyslovení požadavku po decentralizaci hospodářských pravomocí do rukou republik,¹¹² a přestože po okupaci byly Kočtúchovy publikační možnosti výrazně omezené, zachoval si v slovenské odborné komunitě velký vliv na myšlení svých kolegů.¹¹³ Během 70. a 80. let nevydal žádnou odbornou monografii, věnoval se však tzv. teorii synergie, jež rezonovala mezi slovenskými ekonomy, kteří se po r. 1989 zapojili do politického života.

Pojem synergie označuje způsob interakce, který plodí výstup větší než je pouhý součet vstupujících součástí: symbolicky bývá vyjadřován výrazem $1 + 1 > 2$. V myšlení slovenských ekonomů hrála v raných 90. letech synergie důležitou roli: jednak jako příklad ideální interakce ekonomických subjektů, schopné generovat ekonomický růst, jednak jako model soužití dvou národů ve společném státě, který přináší oběma více výhod než koexistence v unitárním státě nebo ve dvou oddělených republikách. Sám Kočtúch usedl hned v roce 1990 do křesla ředitele katedry synergie na bratislavské VŠE, a po volbách v červnu 1990 i do poslaneckého křesla ve sněmovně národů za VPN. Rozšíření myšlenky synergie jako pořádacího principu ekonomického života a východiska pro hledání nové podoby státoprávního uspořádání, k němuž došlo v raných 90. letech, ukazuje na míru, v jaké se Kočtúchovy myšlenky staly mezi slovenskými ekonomy populární i během normalizace, kdy je nemohl veřejně publikovat.

Jejich vliv je vidět na příkladu Kočtúchova blízkého souputníka Augustina Mariána Húsky, ekonoma a porevolučního ministra privatizace, a také spoluautora

---

¹¹⁰ KOČTÚCH, Hvezdoň: *Ekonomická efektivnosť investícií (O optimálnom objeme investičnej výstavby)*, Osveta, Bratislava 1959, s. 5-7.

¹¹¹ Texty byly publikovány v letech 1965 a 1966 v *Slovenských pohľadoch* (roč. 1965 č. 6 s. 81-89, č. 7 s. 81-90, č. 8 s. 113-119. Roč. 1966 č. 3 s. 85-92, č. 4 s. 110-113).

¹¹² ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza jako politikum, aleb „Pomlčková vojna“*. *Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu*, Kalligram, Bratislava 1999, s. 97ad. Viz text *Vyhlasenie SNR k nastúpenému smeru progresívneho rozvoja československej spoločnosti* (dostupný na http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/314_2.pdf, datum posl. přístupu 2. 12 2019). Zápis o setkání čs. a slov. expertů viz ŽATKULIAK, Jozef: *Federalizácia československého štátu 1968-1970*, Doplněk, Brno 1996, s. 29-34.

¹¹³ Viz vyjádření A. M. Húsky, HOFREITER, Roman: *Experiment burza: sociologická intepretácia vzniku a pádu burzy na Slovensku*, Belianum, Banská Bystrica 2017, s. 53.

první porevoluční učebnice teorie synergie. Húska spojoval teorii synergie s rozvojem „humánné kybernetiky“ a „sociální genetiky“, tedy s obory, kterým se sám věnoval a jejichž aplikaci zacílenou na rozvinutí slovenské hospodářské autonomie rozpracovával již od konce 60. let.¹¹⁴ V jeho referátu z roku 1968 „Ekonomická integrácia a federácia vo svetle systémovej teórie a kybernetiky“ nalézáme mnohá myšlenková východiska, na nichž později stavěl své představy o privatizaci.¹¹⁵ Východiskem bylo pro Húska pojetí národních ekonomik jako „systémů“, spontánně se integrujících do podoby federace a generujících pozitivní synergický efekt (tj. ekonomický výkon obou ekonomik měl být v tomto spojení vyšší, než každé odděleně). Silnou inspirací mu přitom byla soudobá systémová teorie, jejíž pojmový aparát Húska často používal a která analyzovala chování přírodních i společenských systémů a snažila se mezi nimi nalézt analogie.¹¹⁶ Shodné termíny tak používal pro popis optimálního státoprávního uspořádání Československa i funkčního vztahu mezi orgány lidského těla („federace mozku a střev“), a výrobní podniky chápal jako „homeostaty“ reagující na okolní prostředí – na trh.¹¹⁷ Výzkumy buněk, vesmírných galaxií i historických formací v Húskově jazyku systémů oplývaly vzájemnými podobnostmi: výskytu eukaryot odpovídala podle Húsky „v makrosféře tvorba ekosystémů“, a výskytu mnohabuněčných organismů „tvorba skutečných kooperativních společností, vyvíjejících del’bu práce“.¹¹⁸

Součástí jeho úvah byla v roce 1968 i blíže nespecifikovaná „nevyhnutelnost“ důslednej diferenciácie socialistických vlastnických vztahov“, která měla pravděpodobně spočívat v rozbití dosavadního monopolu státního vlastnictví do různých typů, včetně „individuálních a podílnických“. Pro slovenské podniky byla podle Húsky žádoucí integrace do širšího hospodářského prostoru, než jakým byl československý stát, aby mohly reagovat na podněty z co nejrozmanitějšího okolí. V kombinaci se silnými pravomocemi republikových orgánů, které prosazoval, tak Húska již v roce 1968 uvažoval o uspořádání, v němž měla pro Slovensko existence federace jen dílčí význam a byla jen jedním z možných způsobů realizace slovenské státnosti.

---

¹¹⁴ HÚSKA, Augustín Marián – LALUHA, Ivan – MUCHOVÁ, Eva: *Základy synergie (část prvá)*, Ekonomická univerzita v Bratislavě, Bratislava 1993, s. 6.

¹¹⁵ *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968*, VŠE v Bratislavě, Bratislava 1968, s. 121.

¹¹⁶ K podobě tzv. general system theory viz HOFKIRCHNER, W. – SCHAFRANEK, M.: *General System Theory*, s. 177-193.

¹¹⁷ *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, s. 122-124.

¹¹⁸ HÚSKA, A. M.: *Samozdokonaľujúca organizácia*, s.67.

Možnosti vytváření synergických vztahů mezi prvky společenských systémů zkoumal A. M. Húska i v 70. a 80. letech, kdy zaměřil svou pozornost na teorii podnikového řízení. Jeho tehdejší analýzy „genotypu organizace“, tj. „vrozených“ a získaných predispozic podniku-systému k tomu vyvíjet se spontánně určitým směrem, se doplňovaly s jeho úvahami o fungování národních ekonomik. Národní celky („etnosy“, „subetnosy“, „superetnosy“ a „interetnosy“)¹¹⁹ podle něj taktéž oplývaly genotypem, sestávajícím se z jejich zkušenosti předchozích staletí, který jej předurčoval k „samopohybu“ určitým směrem, a pro jeho rozvinutí navrhoval Húska na konci 80. let „zásadnou změnu výrobných vztahů“, spočívající mimo jiné v zavádění principů podnikového i zaměstnaneckého vlastnictví.¹²⁰ Tyto myšlenky se krátce po revoluci staly základem pro program slovenských ekonomů sdružených okolo spolku NEZES (Nezávislé združenie ekonomov Slovenska), kteří zdůrazňovali nutnost vytvořit „synergii vlastnických forem“ jako základ budoucí československé federace.¹²¹

Na rozdíl od českého prostředí na Slovensku příliš nerezonovaly mikroekonomické teoretické přístupy.¹²² Namísto modelování jednání jednotlivých ekonomických subjektů a jejich interakcí se klíčoví slovenští aktéři pozdějších privatizačních sporů soustředili na analýzu ekonomiky coby vyvíjejícího se celku-systému: namísto misesovské „human action“ byla jejich metodologickým východiskem „system evolution“, namísto metodologického individualismu metodologický holismus. V momentě, kdy demokratická revoluce otevřela prostor pro hledání alternativ k centrálně řízenému hospodářství, tak k otázce reformy vlastnictví přistupovali budoucí čeští a slovenští političtí aktéři ze zcela odlišných perspektiv.

---

¹¹⁹ Tamtéž, s. 115ad.

¹²⁰ Tamtéž, s. 326-329.

¹²¹ *Návrh koncepcie čs. federácie v podmienkách trhového mechanizmu*, I. a II. díl, In: *Literárny týždenník*, 2. března 1990 (s. 10-11) a 9. března 1990 (s. 12-13).

¹²² Podrobněji k této větvi ekonomického myšlení na Slovensku viz KAASE, M. – SPARSCHUH, V.: *Three social science disciplines in central and eastern Europe*, s. 171. Vliv seminářů ČSVTS ve Státní bance na slovenskou ekonomickou obec byl okrajový (viz vzpomínky jejich slovenského účastníka J. Horvátha tamtéž, s. 177, srov. též se seznamem aktivních vystupujících, mezi nimiž byli slovenští odborníci v menšině, viz DURČÁK, M.: *Semináře Václava Klause jako součást myšlenkového světa pozdního socialismu*, s. 17-18).

Limity demokracie: spor o podnikové samosprávy

listopad 1989 – květen 1990

[D]emokracie musí skončit před branami závodu. V organizaci musí existovat tvrdší disciplína, která takovouto formu nepřipustí.¹²³

Odvolávání ředitelů podnikovými Občanskými fóry

Události po 17. listopadu 1989 vytvořily v Československu prostor pro provedení ekonomických reforem ve větším rozsahu a tempu, než byly liberalizační kroky dosud připravované vedením KSČ. Československá demokratická revoluce byla oproti vývoji v sousedním Polsku nebo Maďarsku specifická svou rychlou dynamikou a živelným vznikem politických hnutí jak na celostátní, tak na lokální úrovni. Cílem následující kapitoly je načrtnout průběh revoluce na úrovni státních podniků a analyzovat činnost podnikových samospráv, jejichž existence se stala jedním z prvních ohnisek sporů o podobu ekonomické reformy a vlastnické transformace.

V druhé polovině listopadu 1989 začala jako houby po dešti vznikat Občanská fóra (OF) jak v městech a vesnicích, tak i přímo v podnicích a závodech, kde vedle nich vznikaly i stávkové výbory (SV). Na území Slovenska vznikala stejným způsobem místní a podniková sdružení Verejnosti proti násiliu (VPN). Jedním z hlavních požadavků protestujících byla depolitizace pracovišť, tj. zrušení závodních organizací KSČ, Lidových milicí a odvolání těch představitelů podniku, kteří byli vnímáni jako nehodni své funkce.¹²⁴ Zde se však revoluční elán aktérů zarazil o stavidla panujícího právního pořádku, formálně vzato neměla totiž podniková OF a VPN pravomoc nikoho z vedení podniku odvolat. Ředitele podniku mohl buďto příslušný ministr, pod jehož pravomoc podnik spadal (v případě podřízených podniků či závodů pak ředitel nadřízené hospodářské organizace), nebo tzv. orgány

¹²³ Stanislav Nosek, ekonomický náměstek Textilany Liberec. *Krok k vyšší výkonnosti. O privatizaci v našem hospodářství*, In: *Hospodářské noviny*, 6. dubna 1990, s. 8.

¹²⁴ Viz KRAPFL, James: *Revolúcia s nežnou tvárou*, Kaligram, Bratislava 2009, s. 106-146

socialistické samosprávy, pokud v dotyčném podniku existovaly. Přestože OF a VPN neměla formálně pravomoc nikoho odvolat, někdy docházelo k změnám ve vedení jen na základě kolektivního rozhodnutí jejich podnikového mítinku; v řadě případů nicméně jejich aktivisté existujících samospráv využili.¹²⁵

Stanovy, přijaté na sněmu OF v lednu 1990, definovaly coby hlavní poslání podnikových OF „garantování demokratických voleb jednak do odborových organizací (...), jednak do rad pracujících (dosud rad pracovních kolektivů) s podnikatelskou funkcí“.¹²⁶ Podnikové však rady existovaly pouze v některých československých podnicích, v nichž byly orgány tzv. socialistické samosprávy pracujících zřízeny až na samotném konci 80. let jako jedna ze změn, kterou do československého hospodářství přinesl nový zákon o státním podniku. Podniková rada a podnikové shromáždění byly voleny zaměstnanci podniku a jejich nejvýraznější pravomocí byla vedle schvalování hospodářského plánu a účetní uzávěrky volba a odvolání ředitele podniku.¹²⁷ Podnikové shromáždění se skládalo z delegátů volených všemi zaměstnanci podniku a volilo ze svého středu podnikovou radu, která mohla odvolání ředitele navrhnout, konečné rozhodnutí však záviselo na hlasování shromáždění.¹²⁸ Jeho delegáti však mohli nového ředitele zvolit pouze z kandidátů, které mu navrhl zakladatel, tj. zpravidla ministerstvo, sami je nominovat nesměli.

Během listopadu a prosince 1989 vzniklo v prostředí OF a VPN několik příruček, které podnikovým aktivistům radily jak postupovat v případě že chtějí podnikového ředitele odvolat.¹²⁹ V případě státních podniků (s.p.) k tomu stačilo přesvědčit členy samosprávných orgánů, u jiných právních forem hospodářských organizací (například v koncernovém či oborovém podniku) mohli aktivisté např.

---

¹²⁵ Slovenský národní archiv (SNA), fond 97 B „Verejnost' proti násiliu 1989-1993. Občianské združenie a politické hnutie Verejnost' proti násiliu (1989) 1990-1991“ (dále „f. VPN OZPH“), karton č. 189, inventární č. 179, *Inštruktáž k vyjazdovaniu* (dat. k 30. lednu 1990), s. 6-7 (přepis vystoupení Ivana Ryndy z KCOF).

¹²⁶ *Stanovy Občanského fóra, schválené 6. ledna 1990*, čl. 5 odst. 4, In. SUK. Jiří: *Občanské fórum, listopad – prosinec 1989. 2. díl – dokumenty*, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 1998, s. 295-299.

¹²⁷ Viz §27 zákona č. 88/1988.

¹²⁸ Viz §29 téhož zákona. Bližší podrobnosti ohledně toho, kdo ze zaměstnanců je členem shromáždění (např. zda mezi ne patří i pracovníci na částečný úvazek) zákon nestanovil a některé zásadní otázky ohledně fungování samospráv v podnicích tak zůstaly nedořešené (viz např. ustanovení odst. 3 §28).

¹²⁹ Srov. KRAPFL, J.: *Revolúcia s nežnou tvárou*, s. 206. Obdobné návody byly publikovány i v tisku blízkém OF, např. *Jak odvolat ředitele podniku a Jak odvolat vedoucího vnitřní organizační jednotky*, In: *Informační servis*, č. 29, 15. prosince 1989, s. 4-5. Též SNA, f. VPN OZPH, k. 24, i. č. 104, *Informácie VPN* (dat. k 25. prosinci 1989).

vyslovit řediteli demonstrativní nedůvěru a apelovat ve věci odvolání na jeho nadřízené. Nevíme přesně, kolik ředitelů bylo v období mezi 17. listopadem a 1. květnem 1990 odvoláno a v kolika z těchto případů se podniková OF přímo angažovala.¹³⁰ Že však rozhodně nešlo o zanedbatelná čísla, dosvědčuje i slavný televizní projev Petra Pitharta z 19. ledna 1990, v němž varoval, aby se z podnikových OF nestaly kvůli přílišné horlivost a osvojení si „komunistické praxe“ nové akční výbory.¹³¹ Podobnou výzvu zopakovala v polovině února česká vláda, která vyzvala aktivisty z OF a stávkových výborů, aby výměny prováděli zásadně, „demokratickým způsobem“ a v souladu se stávající literou zákona, a aby celý proces ukončili nejpozději do konce března 1990.¹³²

Jakkoliv to autoři přestavbového zákona o státním podniku z konce 80. let patrně nepředpokládali, staly se podnikové samosprávy díky svým pravomocím důležitým nástrojem, kterého mohly OF, VPN a SV využít při své snaze o odvolání těch podnikových ředitelů kteří byli dobovým jazykem označováni za „zkompromitované“. Ve svých prohlášeních kladla podniková OF a SV důraz na demokratičnost volby nového vedení zaměstnanci, v čemž paradoxně navazovala na některé ideje přestavbového socialismu, během něžž byly prvky ekonomické demokracie voperovány do státních podniků.¹³³

Představa, že demokratické rozhodování je organizačním principem použitelným nejen v politické, ale i v ekonomické sféře, není pochopitelně ani dítětem Sametové revoluce, ani přestavby, která mu poskytla prostor jen do té míry, aby nenarušoval princip vedoucí úlohy stranických orgánů a moc hospodářské byrokracie. Pro zodpovězení otázky nakolik podniková OF, SV a VPN z podobných idejí vycházely je zapotřebí přiblížit obsah pojmu „demokracie na pracovišti“, popř. „ekonomická demokracie“, a věnovat pozornost roli, jakou sehrály tyto myšlenky

---

¹³⁰ Orientační údaje ohledně personálních změn poskytuje průzkum OF a VPN, avšak pouze k březnu 1990. Podle něj došlo k výměně ředitele cca v 28% podniků, více jak polovina zástupců těch organizací, v nichž ředitel ani jeho náměstci vyměnění nebyli, by však jejich odvolání považovala za žádoucí. Průzkum však zahrnuje „organizace“, tj. nejen podniky, ale např. i školy a úřady. Viz KRAPFL, J.: *Revolúcia s nežnou tvárou*, s. 207.

¹³¹ Archiv Koordinačního centra OF (dále A KCOF), kart. 6 „Sněmy I“, *Vystoupení Petra Pitharta v Čs. televizi, Aktuality 19. ledna 1990* (složka Sněm KCOF 20. ledna 1990).

¹³² Viz *Postupovat demokraticky*, In: *Pravda. Západočeský regionální deník*, (dále *Pravda (ZČ)*, 15. února 1990, s. 1-2.

¹³³ Např. *Pro spokojenější život*, In: *Pravda (ZČ)*, 9. 1 1990, s. 4. TRINKEWITZ, Zdeněk: *Svědectví současníka. Výbor z publicistiky a paměti 1937-2015. 2. rozšířené elektronické vydání*, Nakladatelství Marek Belza, Krásná Lípa 2016, s. 119. K tématu též KRAPFL, J.: *Revolúcia s nežnou tvárou*, s. 40-43.

v roce 1968, neboť to byla i zkušenost s radikálně demokratickými proudy pražského jara, která formovala vědomí aktérů v podnicích o dvě desetiletí později.

Ekonomická demokracie: vymezení jednoho konceptu

Demokracie na pracovišti (angl. workplace democracy) je myšlenkový proud založený na předpokladu, že ekonomické vztahy mezi lidmi pracujícími v rámci jednoho ekonomického subjektu by měly být uspořádány v souladu s demokratickými principy rozhodování. Konkrétní návrhy na to, které typy vztahů by takto měly být organizovány a za pomoci jakých institucí (např. zaměstnaneckých rad nebo vlastnických podílů zaměstnanců) se liší podle autorů, kteří s tímto pojmem pracují, společným jmenovatelem všech je však představa, že demokratický způsob organizace lidské společnosti, který vznikl v politické sféře, představuje spravedlivý systém, který lze přenést i do sféry hospodářské.

Pro řadu autorů je demokracie na pracovišti součástí širěji pojaté „ekonomické demokracie“ (economic democracy), která předpokládá zavádění demokratických principů do hospodářství i mimo rámec jednotlivých podniků, např. správou národního majetku řízenou parlamentem. Demokratizace hospodářského života je v tomto myšlení hodnotou sama o sobě, která nemusí být dále legitimizována např. poukazem na hospodářskou efektivitu, kterou demokratický systém generuje. Jakkoliv podle řady autorů principy demokracie na pracovišti vedou k zefektivnění hospodářství a mají tedy pozitivní efekt i na úroveň společenského materiálního blahobytu, spojuje mnoho z nich požadavek po přeuspořádání ekonomických vztahů z autoritativních směrem k demokratickým s představou osvobození člověka od hierarchií, které mu berou radost z práce, sebenaplnění a snižují jeho důstojnost – tedy s hodnotami, které nelze vyjádřit pouze coby přírůstek materiálních statků. Demokratické prvky v hospodářství jsou podle jejich zastánců nejen efektivní, ale přinášejí do života člověka zcela novou kvalitu.

Mezi návrhy na konkrétní uvedení těchto ideálů do praxe nacházíme varianty přizpůsobené jak politickému systému socialistických zemí, tak i zemí kapitalistických, a někteří autoři své koncepce chápou jako uspořádání, které není totožné ani s jedním z těchto systémů. Představu demokracie na pracovišti rozvíjeli už socialističtí teoretici raně moderní doby (Charles Fourier, Robert Owen), v jejichž

představách bylo zpravidla uplatnění demokratických principů spojeno s radikálním přetvořením celého společenského života, např. se zrušením peněz. Podobné ideály nacházíme i u anarchistických myslitelů (Michail Bakunin) a u klasiků marxismu (Karl Marx, Friedrich Engels), o jejichž teorie se později opíral koncept demokracie sovětů, ale i u teoretiků družstevního hnutí.

V komunistických diktaturách měly ideje demokracie na pracovišti rozporuplnou pozici: na jedné straně ohrožovaly mocenský monopol vládnoucích stran, na druhé straně byly s myšlenkami socialismu spojeny ideovou pupeční šňůrou a bylo nezbytné se s nimi v zájmu zachování koherence dominantní ideologie vyrovnat. Na rozdíl od liberálních či konzervativních proudů totiž představovaly nebezpečnou opozici pramenící nikoliv zvenčí, ale přímo z lůna socialistického politického myšlení a není tedy náhodou, že se staly politickou alternativou pro sovětský model socialismu, který se zrodil v Jugoslávii. Systém tamních podnikových samospráv se lišil od sovětského modelu, aniž by se však zříkal socialistických ideologických příslibů, díky zapojení širokých vrstev obyvatelstva měl navíc i nezanedbatelný legitimizační potenciál pro panství vládnoucí strany.

V západním světě se staly myšlenky demokracie na pracovišti, často reprezentované v tamních debatách právě případem Jugoslávie, předmětem pozornosti profesionálních ekonomů nejpozději od konce 50. let, vrchol odborného zájmu jim však přinesla až ekonomická krize počátku 70. let.¹³⁴ Po jejím začátku viděla část ekonomů v zavedení demokratických prvků do soukromých firem jeden z možných receptů na hospodářské problémy způsobené sérií ropných šoků a dlouhotrvající stagflací, a začala se více zajímat o různé metody spoluúčasti zaměstnanců na řízení podniků. Jedním z nich byla tzv. kodeterminace (z angl. codetermination), která se nejvíce rozvinula v německém systému Mitbestimmung,

---

¹³⁴ Tzv. jugoslávský model poutal před rokem 1989 pozornost západních ekonomů zabývajících se socialistickým hospodářstvím mimo jiné i díky dobré dostupnosti pramenů hospodářské povahy ve srovnání s ostatními zeměmi východního bloku. Západní ekonomickou debatu o jugoslávském hospodářském řízení uvedl článek Benjamina Warda (WARD, Benjamin: *The Firm in Illyria: Market Syndicalism*, In: *The American Economic Review*, vol. 48, no. 4 (September 1958), s. 566-589) a v 60. letech byla západní diskuse na toto téma inspirací i pro některé československé ekonomy (např. MLČOCH, Lubomír: *Socialistický podnik a racionální hospodaření*, In: *KMEN. Klub mladých ekonomů. Sympoziium o podniku*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1968, s. 69-81). V 70. a 80. letech se výzkumem jugoslávských podniků zabýval v USA i český emigrant Jan Švejnar, který se později aktivně účastnil i debat o podobě ekonomické transformace v Československu, sám však nepatřil k aktivním propagátorům samosprávných modelů podnikového řízení (viz např. JONES, Derek C. – ŠVEJNAR, Jan: *Participatory and self-managed firms: evaluating economic performance*, Lexington Books, 1983). K těm se naopak řadil Švejnarův krajan působící v USA od r. 1948 Jaroslav Vanek, který se stal jedním z hlavních světových teoretiků tzv. „labour-managed economy“ (viz dále).

fungujícím v SRN již od konce 2. světové války,¹³⁵ pozornosti se však těšily i systémy zaměstnaneckého spoluvlastnictví, které by byly slučitelné se systémem demokratického kapitalismu.¹³⁶ Někteří autoři v nich dokonce viděli v možnost praktického uskutečnění emancipačních idejí 60. let a překonání konfliktů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.¹³⁷ Zvláštní pozornost si na západě vysloužil tzv. systém ESOP (Employee Stock Ownership Plan), spočívající v postupném odkupování akcií podniku jeho zaměstnanci, a systém tzv. mondragonských družstev, fungujících od konce 50. let v Baskicku a představující patrně nejdůslednější a dlouhodobě nejúspěšnější uplatnění „workplace democracy“ v kapitalistickém světě.¹³⁸

70. léta tak na západě pobudila zájem o demokratizaci podnikového řízení a vlastnictví, a to nejen mezi odborníky, ale i mezi politiky. Západoevropské levicové strany a vlády se ve snaze nalézt nový systém zaměstnaneckých vztahů (*industrial relations*) obraceli pro inspiraci i k jugoslávské soustavě zaměstnaneckých rad, a výzkumu možnosti uplatnění samosprávného řízení v podmínkách liberálního kapitalismu se od 60. let věnovala i Mezinárodní organizace práce (ILO). Myšlenky ekonomické demokracie hrály významnou roli i v politice nově utvořených orgánů Evropských společenství.¹³⁹ Zmíněná mondragonská družstva dodnes inspirují radikální levicové a anarchistické politické proudy, varianta zaměstnaneckého spoluvlastnictví formou ESOP byla na přelomu 80. a 90. let přitažlivá pro americké

---

¹³⁵ Kořeny zaměstnaneckého spoluřízení v Německu sahají až do druhé poloviny 19. století (KLINKHAMMER, Heiner – WELSLAU, Dietmar: *Mitbestimmung in Deutschland und Europa. Eine Einführung für Praktiker*, Luchterhand, Berlin 1995, s. 38-47). Též PAGE, Rebecca: *Co-determination in Germany – A Beginner's Guide*, Hans Böckler Stiftung, Düsseldorf 2009. Program ekonomické demokracie zastávala po druhé světové válce i německá sociální demokracie, viz GLOSSNER, Ch. L.: *The Making of the German Post-War Economy*, s. 65.

¹³⁶ Viz např. UVALIC, Milica – VAUGHAN-WHITEHEAD, Daniel (eds.): *Privatization Surprises in Transition Economies. Employee-Ownership in Central and Eastern Europe*, Edward Elgar, Cheltenham 1997, s. 1. Z dobových prací např. DAHL, Robert Alan: *A Preface to Economic Democracy*, Polity Press, Cambridge, Oxford 1985. VANEK, Jaroslav: *Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development*, Cornell University Press 1971. ELLERMAN, David: *The Democratic Worker-Owned Firm*, HarperCollins Academic, London 1990.

¹³⁷ KASHMIR, Sharryn: *The Myth of Mondragón. Cooperatives, Politics and Working-Class Life in a Basque Town*, State University of New York Press, 1996, s. 4-8.

¹³⁸ KASHMIR, S.: *The Myth of Mondragón.. Z dobových ekonomických analýz z přelomu 80. a 90. let* např. WHYTE, William Foote – WHYTE, Kathleen King: *Making Mondragon. The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex*, Cornell University, 1988. Ze soudobých teoretiků ekonomické demokracie se otázkou zaměstnaneckých rad či samospráv zabývá např. ALBERT, Michael: *Parecon. Life after capitalism*, Verso, London 2003 (české vydání nakl. Mezera r. 2012 pod názvem *Partekon. Život po kapitalismu*).

¹³⁹ ZACCARIA, Benedetto: *Learning from Yugoslavia? Western Europe and the Myth of Self-Management (1968-1975)*, In: CHRISTIAN, Michel – KOTT, Sandrine – MATĚJKA, Ondřej: *Planning in Cold War Europe*, De Gruyter, Oldenbourg 2018, s. 213-235.

konzervativce včetně prezidenta Reagana, kteří z ní učinili v jednu ze součástí ideologické války vedené proti zahraničnímu i domácímu „plíživému socialismu“.¹⁴⁰ (Zde je třeba zdůraznit, že systém zaměstnaneckého spoluvlastnictví ESOP není totožný s demokracií na pracovišti ve smyslu zaměstnanců rozhodujících o podniku v koordinaci s jeho vlastníky, jak tomu je v případě německé kodeterminace, ani s vlastnictvím podniku celým zaměstnaneckým kolektivem, jak tomu bylo v případě Jugoslávie. Nenarušuje tedy princip suverenity vlastníka ve vztahu k zaměstnancům, nýbrž činí ze zaměstnanců vlastníky. Demokratický étos, o který se opírá, spočívá v distribuci vlastnictví mezi široké masy občanů, nikoliv v „demokracii pro zaměstnance“, a je tak plně slučitelný s liberálně konzervativním politickým myšlením, jehož vzestup můžeme v anglosaském světě sledovat právě v 70. letech.)

Významným impulsem pro tyto západní diskuse bylo zhroucení komunistických diktatur na konci 80. let, které vytvořilo šanci pro aplikaci demokratických idejí v rozsahu, o kterém si mohli dosud teoretici i praktici nechat jen zdát. R. A. Dahl, jeden z dvorních teoretiků ekonomické demokracie, použil v r. 1985 ve své knize při výkladu principů ekonomické demokracie následující úvahu:

„What kind of economic order would best achieve the values of democracy, political equality, and liberty discussed in the previous chapters? To answer this question, I invite you to imagine that we are not only strongly committed to these values but also at an unusual historical juncture at which we confront an exceptional opportunity to create a new economic order for ourselves. What sort of economic order, we now ask ourselves, should we try to create?“¹⁴¹

Řízením osudu se několik let po napsání tohoto textu vytvořily politické předpoklady pro to, aby se Dahlovův intelektuální experiment mohl prakticky uskutečnit na „unusual political juncture“, která vznikla v postkomunistické východní Evropě. Ta se podle Dahlova ideového soupeřníka, českého emigranta Jaroslava Vaneka, mohla stát laboratoří, v níž budou myšlenky ekonomické demokracie vyzkoušeny v praxi.¹⁴²

---

¹⁴⁰ Projev Ronalda Reagana k sdružení Young American for Freedom a Bohemian Grove Encampment v červenci 1974. Dostupné na <https://esopservices.com/articles-press/reagan-on-esops/> (datum posledního přístupu 20. 11 2019). Reagan výzvu k uplatňování principu ESOP zopakoval i při své návštěvě Gdaňsku v září 1990, kdy jej doporučil jako vhodnou metodu pro privatizaci státních podniků v postkomunistických zemích (tamtéž).

¹⁴¹ DAHL, R. A.: *A Preface to Economic Democracy*, s. 84.

¹⁴² Viz např. VANEK, Jaroslav: *Krise a reforma: východ a západ. Eseje o společenské ekonomice*, Praha 1990, s. 8-28. Podobné paralely mezi vývojem na západě a na východě spatřoval i českoamerický ekonom Milan Zelený (zpráva z jeho přednášky přednesené v září 1990 v Praze viz *Kupónová privatizácia. Družstevné podnikanie: zborník prednášok*, KSLP Praha, Žilinský vzdelávací servis, Žilina 1991, s. 1-2). K oběma autorům více viz dále.

Nemalé množství západních teoretiků tak bylo na konci 80. let toho názoru, že přesun vlastnických a rozhodovacích pravomocí směrem k zaměstnancům, doprovázený zaváděním nových způsobů podnikového řízení, je cestou, kudy se bude v nejbližších letech ubírat hospodářský a společenský vývoj jak na západě, tak na východě. V této podobě se jejich myšlenky po roce 1989 dostaly i do Československa. V politické konstelaci, která se v Československu během demokratické revoluce vytvořila, měly ideje spatřující řešení hospodářských problémů v aplikaci demokratických ideálů v ekonomické oblasti silný rezonanční potenciál, neboť konvenovaly jak s demokratickým étosem Sametové revoluce, tak i s předcházejícími ideologickými axiomy socialismu – jak reformního, tak normalizačního.

Hospodářská samospráva a Charta 77

Ideje demokracie na pracovišti měly skrze některé reformní komunisty z 60. let vliv na prostředí Charty 77, jejíž intelektuální prostředí bylo pro řadu hlavních tváří revoluce formativní. Základním myšlenkovým rámcem chartistických prohlášení byla teorie lidských práv a dodržování politických svobod, k jejichž garantování se Československo zavázalo, a ekonomická problematika tvořila jednu z několika větví takto orientované kritiky. Hospodářské otázky nestály v centru pozornosti Charty, čemuž odpovídá i nízký počet jejích prohlášení věnovaných ekonomice ve srovnání s jinými tématy. Mezi prvními 242 signatáři Charty nalezneme jen 6 takových, kteří uvedli jako svou profesi ekonom, a ani v dalších měsících a letech se tato situace nezměnila; ekonomové zůstali mezi signatáři v porovnání s ostatními profesemi (zejména s historiky, filozofy a duchovními) zastoupeni jen velmi slabě.¹⁴³

První stanovisko Charty k hospodářským otázkám pochází z března 1977 a jeho autoři se soustředí na čtyři oblasti, v nichž dochází podle nich k porušování hospodářských a sociálních práv: svobodná volba povolání, důstojná mzda, diskriminace v odměňování za práci a nemožnost svobodného sdružování

---

¹⁴³ Mezi prvosignatáři byli významní představitelé reformy 60. let jako Miroslav Kadlec, Věněk Šilhán, Bohumil Šimon a Rudolf Zúkal. Srov. *Prohlášení Charty 77 a násl. seznam signatářů*, In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, dokument č. 1, s. 3-5. Zbylí dva ekonomové z první skupiny signatářů byli Otakar Jílek a Jiří Kořínek. Zdislav a Olga Šulcovi podepsali prohlášení Charty 77 až v druhé vlně, uvedli však oba jako svou profesi „novinář“ (Z. Šulc neměl akademické vzdělání v oboru ekonomie).

zaměstnanců do nezávislých odborů. V posledním bodě text výrazně překračoval deklarovanou apolitičnost celé Charty:

„Dávno se už zapomnělo i na to, že v prvních letech po druhé světové válce existovaly vedle odborů jako orgány samostatných pracujících závodní rady s rozsáhlými pravomocemi včetně výrobně řídicí funkce a imponující aktivitou politickou a sociálně ekonomickou; zapomíná se i na to, že pokvětnové závodní rady měly pokračování svého druhu v radách pracujících v roce 1968.“ (podtrženo V.R.).¹⁴⁴

V jednom z prvních prohlášení se tak Charta vyjádřila ve prospěch zaměstnaneckých samosprávných orgánů a demokracie na pracovišti. Text spatřoval příčiny špatně fungujícího národního hospodářství mimo jiné ve slabé pozici zaměstnanců a v nemožnosti hájení jejich zájmů v podnicích, nikoliv např. v nemožnosti svobodného podnikání. Problému soukromého podnikání a vlastnictví se dokumenty Charty dotýkaly naprosto minimálně a nepřekračovaly přitom důsledně legalistickou pozici, z níž upozorňovaly na zakotvení práva na drobné soukromé hospodaření v platné ústavě z r. 1960, aniž by však zpochybnily např. legitimitu předcházejícího znárodnění.¹⁴⁵ Naproti tomu k prosazování práva zaměstnanců na účast na řízení podniku se Charta hlásila ještě v polovině 80. let, kdy vyzvala vládu k urychlenému provedení ekonomické reformy, jejímž cílem nemělo být

„(...) jen zvýšení výkonnosti samotného hospodářství, ale i postupné vytváření podmínek pro samosprávné prvky účasti zaměstnanců na řízení podniků. Mezi základní požadavky patří především vytváření podnikových rad pracujících jako demokratických orgánů řízení podniků, které by společnost pověřila výkonem vlastnických práv.“¹⁴⁶

V dokumentech Charty až do konce komunistické diktatury nezaznamenáváme žádnou změnu v rámci, do něhož ekonomické otázky

---

¹⁴⁴ Tamtéž, *Analýza stavu hospodářských a sociálních práv v Československu*, dokument č. 10, s. 26-29.

¹⁴⁵ Srov. tamtéž, dokument č. 42, *Dopis Federálnímu shromáždění ČSSR navrhuující srovnávací analýzu čs. právního řádu s mezinárodními pakty o lidských a občanských právech*, s. 117. K principu legalismu a jeho roli v opozičních proudech 70. a 80. let viz KOPEČEK, Michal: *Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech*, In: SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Šest kapitol o disentu*, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2017, s. 10-48.

¹⁴⁶ Srov. CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77*, dokument č. 319, *Analýza příčin krizových jevů československého hospodářství a potřeba ekonomické reformy, zasláná předsedovi vlády ČSSR, předsedovi Státní plánovací komise, řediteli Ekonomického ústavu ČSAV a redakcím Rudého práva, Hospodářských novin, Čs. rozhlasu a Čs. televize*, s. 744. Dokument je datován k 14. listopadu 1985.

zasazovaly: kritizují „nedostatečné zajišťování potřeb čs. obyvatelstva“ v oblasti spotřebního zboží, a píší o „hospodářském mechanismu“, jehož účelem je naplňovat požadavky „obyvatelstva“. Jejich jazyk byl vzdálený ekonomickému liberalismu, který chápe trh jako prostor pro „svobodnou lidskou aktivitu“, a namísto toho operoval s představou ekonomiky jako oblasti „zajišťování (sic!) potřeb“. Spotřeba v něm byla chápána jako „jeden z předpokladů a nástrojů osvobození člověka od nadvlády věcí, jako nástroj, která člověku pomůže, aby se plně věnoval svému duchovnímu a tělesnému rozvoji a účasti ve veřejném dění“.¹⁴⁷

Jazyk Charty tak měl z ekonomického hlediska mnohem blíže k reformismu 60. let s jeho vizí překonávání odcizení práce, než k myšlení soudobých českých ekonomů popsanému v první kapitole. Polský sociolog Jerzy Szacki ve své analýze východoevropského liberalismu označoval politické postoje předrevoluční demokratické opozice jako „protoliberalismus“, který vznikl v prvé řadě jako jazyk kritiky komunistických diktatur. Protoliberalní „kolektivní individualismus“, stojící v opozici vůči státem organizovanému kolektivismu ale operující s představou individua jako součásti „občanské společnosti“, nebyl založen na představě člověka jako *homo oeconomicus*, ale na vizi jednotlivce „žijícího v pravdě“.¹⁴⁸ Pojetí občanské společnosti, které mělo blíže k americkému komunitarismu než k ekonomickému liberalismu, Szacki považuje za jeden ze základů disidentského „protoliberalismu“: typu myšlení, který lze detekovat i v textech Charty, a který je s výše popsanými ideami ekonomické demokracie dobře slučitelný. Dokumenty Charty inklinovaly k tomu, pojímat ekonomiku jako prostor pro emancipaci člověka od mocenských hierarchií, v němž je potřeba důsledněji uplatňovat principy právního státu a demokratického rozhodování. Podpora zaměstnaneckých samospráv byla z tohoto hlediska přirozenou součástí jejích postojů, a jejich představová podoba nebyla Chartou kritizována za vnášení cizorodých principů do hospodářství, ale naopak za nedotaženou demokratizaci podnikového prostředí.¹⁴⁹

Důraz na ekonomickou demokracii formou zaměstnaneckých samospráv se v dokumentech Charty udržel i na konci 80. let, jakkoliv vedle něj zaznívaly i hlasy

---

¹⁴⁷ Tamtéž, dokument č. 106 *Teze o spotřebě – dokument o nedostatečném zajišťování životních potřeb čs. obyvatelstva, zveřejněný jako podklad k diskusi*, s. 106.

¹⁴⁸ SZACKI, J.: *Liberalism after Communism*, s. 73-118.

¹⁴⁹ V prostředí Charty 77 myšlenky hospodářské samosprávy podrobně rozpracovával a propagoval Petr Uhl, viz UHL, Petr a kol.: *Program společenské samosprávy*, Index, Kolín n. R. 1982. Ke kritice představových samospráv viz CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77, dokument č. 424 Dopis předsedovi vlády ČSSR a redakcím Hospodářských novin a Rudého práva o podnětech k diskusi o ekonomické reformě v Československu*, s. 949-50. Dokument je datován k 30. říjnu 1987.

(Věněk Šilhán, Gabriela Olmová, Čestmír Kožušník) otevírající otázku vlastnických vztahů v zaměstnaneckých podnicích a naznačující i jiná řešení problémů socialistického hospodářství.¹⁵⁰ Toto pojetí si s sebou někteří chartisté přinesli i do nově vzniklého Občanského fóra, v němž se tyto ideje dostaly do střetu se zcela odlišným přístupem ekonomických liberálů, kteří nebyli myšlenkám samospráv nakloněni. Podobně jako v sousedním Polsku však i v Československu tvořili během demokratické revoluce ekonomičtí liberálové úzkou skupinu odborníků, jejíž postoje a normativní představy prozatím sdílely širokou veřejností.¹⁵¹

Právě spor o další existenci podnikových samospráv se na jaře 1990 stal jedním z prvních momentů, kdy se ekonomický liberalismus politicky prosadil a vytýčil hranice demokratickým principům mimo prostor státních podniků. Pro další objasnění tohoto sporu je však zapotřebí nejprve vysvětlit úlohu samosprávných zaměstnaneckých orgánů v předchozích desetiletích, neboť porevoluční pokusy o ustavení samosprávných podniků na ně přímo navazovaly.

Podnikové rady v poválečném Československu

Existence takzvaných zaměstnaneckých výborů byla v Československu uzákoněna již v meziválečném období na základě zákona č. 330/1921 Sb jako výsledek několik měsíců trvajících sporů o podobu budoucího sociálního uspořádání nové republiky, v níž bylo po roce 1918 postupně demontováno řízené válečné hospodářství.¹⁵² Závodní výbory (původně zvažovaný název „rady“ byl nakonec opuštěn kvůli nežádoucím konotacím se sovětským Ruskem) byly povinně zřizovány ve všech soukromých podnicích, v nichž bylo zaměstnáno více než 30 stálých pracovníků, a jejich hlavním posláním bylo zastupovat zaměstnanecké zájmy, které měli hájit jejich delegáti z řad odborových sdružení (těch bylo v podniku zpravidla několik, podle příslušnosti ke stranické odborové centrále). V akciových společnostech pak mohli vysílat své delegáty na jednání představenstva, ovšem bez možnosti jeho jednání ovlivňovat. Prvorepublikové závodní výbory tak měly povahu kontrolního orgánu sdružujícího zvolené zástupce odborů, kteří však neměli

¹⁵⁰ Viz CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (eds.): *Charta 77*, s. 941, 949-50.

¹⁵¹ SZACKI, J.: *Liberalism after Communism*, s. 119-125.

¹⁵² Blíže viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*, Libri, Praha 2003, s. 80-83.

pravomoc zasahovat do podnikatelského řízení. Původní cíle levice provést „socialisaci výroby a socialisaci společností“, které operovaly i s možností zaměstnaneckého spolurřízení, při zrodu první československé republiky uskutečněny nebyly.¹⁵³

Idea zaměstnaneckých samospráv, které by se výrazně podílely i na podnikatelském řízení, ožila v Československu po druhé světové válce celkem třikrát. První pokus se odehrál na konci války a byl ukončen nástupem diktatury KSČ, druhý započal v létě 1968 a byl ukončen nástupem normalizace v roce 1969, a třetí přinesl přestavbový zákon o státním podniku roku 1988. Ve všech případech zaujalo vedení KSČ vůči zaměstnaneckým samosprávám ambivalentní postoj: existence mocenských center, která by nepodléhala autoritě strany, byla pro něj z principu těžko stravitelná, zároveň však byla participace pracujících na řízení jednou z komunistických programových deviz a nebylo možno ji jednoduše odmítnout. Zastánci samospráv se navíc v některých obdobích nacházeli i v nejužším stranickém vedení (Josef Smrkovský), jakkoliv nikdy netvořili větší skupinu.¹⁵⁴ Přestože vedení KSČ na myšlenku nezávislých zaměstnaneckých rad nikdy nepřistoupilo, nikdy ji ani explicitně neodmítlo a bránilo se jejich vytvoření např. poukazováním na jejich neúspěšnost v zastupování zaměstnaneckých zájmů či na jejich protisovětské angažmá v roce 1968.

Během května 1945 přebíraly spontánně vzniklé závodní rady správu nad podniky od dosavadního německého vedení, s jejich existencí se však počítalo i do budoucna a nechyběla politická vůle udělit jim větší pravomoci, než jaké jim byly přiřknuty v roce 1920. Vyplývá tak z prezidentského dekretu č. 104/1945, který jejich doposud neregulované činnosti dával zákonný rámeček.¹⁵⁵ Rady měly tendence chovat se jako podnikatelské orgány, jejich aktivita však byla z dlouhodobého hlediska

---

¹⁵³ Srov. též ČAPKA, František: *Odbory v českých zemích v letech 1918-1948*, Masarykova univerzita, Brno 2008, s. 19. Silnější postavení měly závodní výbory v hornictví, jejichž existenci upravoval speciální zákon č. 144/1920 Sb., ani v jejich případě však nelze hovořit o tom, že by byly přímo podnikatelským orgánem (srov. §2 cit. zákona).

¹⁵⁴ KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady pracujících*, s. 128.

¹⁵⁵ Do vydání dekretu v říjnu 1945 se rady řídily pouze podle výnosů Ústřední rady odborů, vzniklých v květnu 1945. Viz HLAVIENKA, Lubomír: *Volby do závodních rad v období let 1945-1948*, In: *Slezský sborník*, č. 1 roč. 2017, s. 119ad. K pojetí funkce rad v dekretu viz STÁTNÍK, Dalibor: *Závodní rady – iluze a skutečnost*, In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2005, s. 378.

nežádoucí pro vedení KSČ¹⁵⁶ a po únoru 1948, během něhož sehrály důležitou roli při organizování komunistického převratu, jejich vliv upadl.¹⁵⁷

Nová debata ohledně toho, zda by v rámci nové soustavy řízení měly vzniknout podnikové orgány volené zaměstnanci, a jaké by případně měly mít pravomoci, se objevila v březnu 1968.¹⁵⁸ V dubnu vyjádřil podporu „rozvíjení demokratických vztahů v hospodářství“ Akční program KSČ a v následných diskusích vykrytalizovaly dva modely uspořádání podnikových samosprávných orgánů.¹⁵⁹ Podle historika Karla Kovandy se jednalo o koncepci technokratickou a demokratickou, které se lišily podle toho, zda v radě zdůrazňovaly roli zaměstnanců nebo podnikového managementu a mimopodnikových expertů. První rady však začaly živelně vznikat již v průběhu těchto debat a fungovaly v právním vakuu, přičemž jejich činnost nebyla upravena žádným existujícím zákonem.¹⁶⁰

Jedny z prvních rad vznikly v podniku Škoda Plzeň a v několika závodech ČKD, kvůli absenci zákonů a neurčitosti vládních direktiv¹⁶¹ však byly v každém ze závodů uspořádány samosprávné orgány trochu jinak, lavírujíc přitom mezi popsánymi vzory technokratického a demokratického uspořádání. Samosprávný model uplatněný v závodě ČKD-Wilhelm Pieck v Praze svým důrazem na zastoupení zaměstnanců a demokratické prvky v řízení podniku výrazně přesahoval mantinely *Prozatímních rámcových zásad* a podle K. Kovandy byl koncipován zcela nezávisle na jejich direktivách.¹⁶² Podstatným rysem samospráv roku 1968 však bylo pojetí rady jako kolektivního aktéra podnikajícího s národním majetkem, čímž výrazně překračovaly pravomoci předcházejících rad a výborů ze 40. let a z první republiky. Zůstávaly přitom na pozici zachování společenského vlastnictví, které mělo být skrze radu spravováno zaměstnaneckým kolektivem jako celkem, nikoliv tedy jednotlivými zaměstnanci coby držiteli vlastnických podílů.

Podobně iniciativní jako kováci z ČKD byli i plzeňští škodováci, jejichž podniková rada si mezi ostatními získala rychle prestiž a byla hlavním organizátorem

---

¹⁵⁶ HLAVIENKA, L.: *Volby do závodních rad v období let 1945-1948*.

¹⁵⁷ Více k fungování závodních rad ve 40. letech též HEUMOS, Petr: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“. *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006, s. 63 a další práce autora tamtéž.

¹⁵⁸ KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady pracujících*, s. 46.

¹⁵⁹ *Akční program KSČ*, oddíl „Národní hospodářství a životní úroveň“.

¹⁶⁰ KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady pracujících*, s. 115ad.

¹⁶¹ Viz *Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích*, In: *Rudé právo*, 30. června 1968, s. 1 a 3. Vláda je schválila 8. června 1968.

¹⁶² KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady*, s. 92.

prvního celostátního sjezdu podnikových rad v lednu 1969, který se konal přímo v Plzni. Rychlý vzestup podnikových samospráv však zastavily události počínající normalizace a zejména „odložení“ nového zákona o podniku, který měl existenci rad právně posvětit, neboť doposud existovaly pouze *via facti* a často přes nesouhlas nadřazených hospodářských orgánů.¹⁶³ Již na podzim 1968 bylo zakládání nových rad zastaveno a v následujících měsících byly všechny existující zrušeny.¹⁶⁴

Naprotřetí se s podnikovými samosprávami setkáváme v roce 1988, kdy na rozdíl od obou předchozích případů nevznikly spontánně zdola, ale k jejich vytvoření přistoupilo samo vedení KSČ. Podnikové rady byly zřízeny jen v některých vybraných podnicích, převedených na novou organizační formu státního podniku,¹⁶⁵ a pravomoci jejich samosprávných orgánů byly navíc zásadně limitovány. Kromě toho, že podnikového ředitele mohly volit pouze z předem vybraných kandidátů, navíc zákon umožňoval zakladateli (zpravidla ministerstvu) uvalit na podnik tzv. přímou správu, převzít veškeré rozhodování v podniku do svých rukou a samosprávné orgány na libovolnou dobu zrušit.¹⁶⁶ Přestavba tak sice umožnila existenci samosprávných podnikových orgánů, ale vydala je na milost hospodářské byrokracii.

Volby ředitelů, které se konaly v letech 1988-89, byly v mnoha případech zinscenovaným představením, jehož otěže svíralo dosavadní vedení, které si skrze ně potvrdilo svou dosavadní pozici. V některých případech zakladatel navrhl pouze jednoho kandidáta, kterým byl někdy i sám dosavadní ředitel, v jiných případech zase kandidáti vůbec nepředstavili voličům svůj program a ti tak nevěděli, na základě čeho se mají rozhodovat.¹⁶⁷ Jsou známy i případy, kdy shromáždění ředitele nezvolilo vůbec a podnik tak zůstal bez vedení.¹⁶⁸ V některých případech se podnikovému managementu podařilo prosadit svůj vliv i při volbě zástupců do podnikové rady, která pak netvořila vůči vedení opozici a byla spíše jeho prodlouženou rukou. Během

¹⁶³ KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady*, s. 137-149.

¹⁶⁴ *Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace*, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993, s. 22. K lednu 1969 mělo v ČSSR existovat cca 120 podnikových rad reprezentujících cca 890 000 zaměstnanců. Samosprávné hnutí však bylo v roce 1968 převážně českou záležitostí: na Slovensku fungovalo pouze cca 4% z existujících podnikových rad.

¹⁶⁵ Blíže k činnosti těchto samospráv viz VILÍMEK, Tomáš: *Podnikový management v Československu mezi socialismem a kapitalismem*, In: KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Argo, FF UK, ÚSD AVČR, Praha 2019, s. 107-116.

¹⁶⁶ §17 zák. 88/1988 Sb.

¹⁶⁷ Příklad voleb v AZNP (automobilka Škoda v Mladé Boleslavi) viz VILÍMEK, Tomáš: *Mladoboleslavská Škodovka v období normalizace (1968-1989)*, In: TÝŽ – TŮMA, Oldřich: *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*, ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 160-161.

¹⁶⁸ Viz např. *O volbách ředitelů*, anketa v *Hospodářských novinách* č. 47/1989, cit. dle TRINKEWITZ, Zdeněk: *Svědectví současníka. Výbor z publicistiky a paměti 1937-2015*, Marek Belza, Krásná Lípa 2016, s. 76.

Sametové revoluce proto začali zaměstnanci sdružení v OF, VPN a SV označovat dříve proběhlé volby za nelegitimní a dožadovali se vypsání nových.¹⁶⁹

Činnost podnikových OF a VPN zatím nebyla předmětem souvislé odborné analýzy, mimo jiné i díky problematické dostupnosti relevantních archivních pramenů, a není možné o nich vynést zobecňující soudy. Zdá se však, že ve sporech o podnikové samosprávy, které se odehrály během zimy a jara 1990, hrály významnou roli. Existence buněk OF v podnicích byla, soudě dle stanov OF z ledna 1990, od počátku chápána jako dočasná a uspořádání demokratických voleb do samosprávných orgánů bylo jedním z hlavních úkolů, kterých měly dosáhnout, jejich pozornost se tak na další osudy samospráv mohla přirozeně soustředit.¹⁷⁰ Bylo tomu tak v případech dvou podniků, jejichž samosprávné orgány se do centra dění dostaly již v roce 1968 a u nichž můžeme při rekonstrukci událostí let 1989 a 1990 vedle částečně dostupných archivních materiálů vycházet i z dochovaných podnikových tiskovin: ČKD Praha a Škoda Plzeň.

ČKD i plzeňská Škodovka patřily na konci 80. let mezi největší průmyslové podniky v Československu a disponovaly mezinárodně uznávanou značkou. Během jedné prvních demonstrací v listopadu 1989 se příchod zástupců ČKD na Václavské náměstí bezprostředně po vypískání tajemníka MěV KSČ Miroslava Štěpána stal symbolem toho, že „dělníci přebírají štafetu“ a zapojují se do revolučního dění.¹⁷¹ Přejít největšího pražského průmyslového podniku na stranu revoluce zvýšil legitimitu protestního hnutí, složeného doposud převážně z herců a studentů, a rozšířil je o zástupce symbolicky významné dělnické třídy. I v dalších měsících se dění v ČKD dostávalo na první stránky novin: na jaře 1990 se k stávce, zorganizované Občanským fórem závodu ČKD Polovodiče na podporu požadavku zestátnění majetku KSČ, připojily stovky podniků z celého Československa.¹⁷²

Podobně významnou součástí později často skloňovaného „rodinného stříbra“, tj. podniků, jejichž značka byla často chápána jako součást národní identity a dobrého jména ve světě, bylo i jméno Škoda, po druhé světové válce spojené s

---

¹⁶⁹ Kromě již cit. návodů k výměně vedení podniku viz např. prohlášení OF Škoda Plzeň, *Půjde o společnou práci*, In: *Škodovák: časopis pracujících plzeňských závodů Oborového podniku Škoda* (dále *Škodovák*), 5. ledna 1990, s. 1.

¹⁷⁰ Srov. SUK, J.: *Občanské fórum, 2. díl*, s. 298 (článek 5, odst. 4 stanov).

¹⁷¹ Jedno z hesel, které s sebou průvod zaměstnanců ČKD na Václavské náměstí 23. 11 1989 přinesl. Viz TÁBORSKÁ, Olina – KUČERA, Petr: *ČKD je tady, ČKD je tady!*, In: *Kováč. Státní podnik ČKD Praha kombinát, noviny pracujících* (dále *Kováč*), 8. prosince 1989, s. 1-2.

¹⁷² Cit. SUK, Jiří.: *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Prostor, Praha 2003, s. 386.

podniky v Plzni a Mladé Boleslavi. Plzeňská Škodovka a ČKD sehrály významnou roli i v předcházejícím hnutí zaměstnaneckých rad v roce 1968 a samosprávné myšlení v nich mělo silnou lokální tradici.¹⁷³ V následujícím textu se pokusím přiblížit dění v těchto dvou podnicích mezi listopadem 1989 a květnem 1990, neboť jejich představitelé byli přímými aktéry neúspěšného pokusu prosadit samosprávný podnikový model jako hlavní cestu ekonomické reformy v Československu.

ČKD a Škoda Plzeň v Sametové revoluci: revival roku 1968?

Během listopadových událostí se v závodech obou podniků ustavila Občanská fóra a stávkové výbory.¹⁷⁴ Jak v Plzni, tak v pražských Vysočanech byly mezi jejich prvními požadavky demokratické volby do odborových organizací, v ČKD navíc požadovali stávkující vypsaní voleb do samosprávných orgánů. Plzeňská Škodovka nebyla v předchozích letech přeměněna na státní podnik, samosprávné orgány v ní v listopadu 1989 tedy vůbec neexistovaly, resp. byly v předchozích letech založeny jen v nadřízeném koncernu, který měl Škodu Plzeň spolu s dalšími podniky řídit.¹⁷⁵ Podnikové OF Škoda Plzeň tak žádalo jejich ustavení i na úrovni podniku a vyslovovalo se pro vyvázání z podřízenosti ředitelství koncernu Škoda, jehož existenci vnímalo jako zbytečnou a neefektivní.¹⁷⁶ Vedení koncernu se však odtrhávání jednotlivých podniků bránilo, na což OF Škoda Plzeň reagovalo vyjednáváním s členy nové federální vlády, u nichž chtělo pro tento krok získat podporu.¹⁷⁷ Kromě toho shromáždilo několik stovek námětů na změny v řízení a

---

¹⁷³ DOLACK, Pete: *Workers' Councils in the Prague Spring*, In: *Socialism and Democracy*, č. 2, roč. 2018, s. 41, 46. Autor zde odkazuje na starší studii Vladimíra Fišery *Workers' Councils in Czechoslovakia: Documents and Essays 1968-1969*, St. Martin's press, New York 1978.

¹⁷⁴ Použitá terminologie respektuje dobové označení „podniku“ jako celé hospodářské organizace, která se skládala z jednotlivých „závodů“. V některých případech bylo několik podniků sdruženo do „koncernu“. Občanská fóra a stávkové výbory nemusely vzniknout na všech těchto úrovních zároveň, v případě ČKD fungovala na úrovni jednotlivých závodů, v případě Škody Plzeň navíc i na úrovni celého podniku. Podrobněji k proměnám hierarchie hospodářských organizací během 70. a 80. let viz PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992*, Doplněk, Brno 2009, s. 697-706.

¹⁷⁵ Viz *Uvolnit obrovskou iniciativu lidí*, In: *Škodovák*, 2. února 1990, s. 1.

¹⁷⁶ Viz *Prohlášení Občanského fóra Škoda*, In: *Škodovák*, 2. ledna 1990, s. 1.

¹⁷⁷ Viz *Prohlášení Občanského fóra Škoda*, In: *Škodovák*, 6. ledna 1990, s. 1. Též *Otevřený dopis k Prohlášení OF Škoda zveřejněnému 12. 1 1990 ve Škodováku*, In: *Škodovák*, 23. ledna 1990, s. 2.

provozu od zaměstnanců, s ambicí zpracovat z nich ucelenou analýzu a tu předložit vedení.¹⁷⁸

Škodoväcké OF se také začalo rychle zasazovat o výměnu vedení na celopodnikové i závodní úrovni. V Dodavatelsko-inženýrském závodu (DIZ) iniciovalo schůzku se závodním ředitelem, který se na ní pokusil přesvědčit zaměstnance o svých plánech do budoucna, jelikož však OF zhodnotilo jeho vystoupení jako „nepřesvědčivé a nekonceptční“, vyslovilo mu demonstrativně nedůvěru a doporučilo ho uvolnit z funkce. Zároveň na jeho místo nominovalo svého kandidáta, který patřil mezi čelní představitele OF v celém podniku, a který byl svým nadřízeným následně do funkce závodního ředitele skutečně jmenován.¹⁷⁹ Hned po svém nástupu do funkce podpořil ustavení samosprávných orgánů na úrovni podniku i v každém jednotlivém závodě,¹⁸⁰ stejně jako celopodnikové OF, které vyzvalo k vytvoření rady pracujících jako „samosprávn[ého], kvalifikovan[ého] podnikatelsk[ého] orgán[u] všech zaměstnanců Škodovky“ už 2. ledna 1990. Konečné rozhodnutí o zřízení samosprávných orgánů však náleželo federálnímu ministrovi hutnictví, strojírenství a elektrotechniky. Jelikož jeho rozhodnutí stále nepřicházelo a netrpělivost škodováků se zvyšovala, začalo škodoväcké OF volby do samosprávných orgánů organizovat ještě předtím, než bylo o ustavení samospráv na ministerstvu oficiálně rozhodnuto.¹⁸¹

V ČKD byla situace pro Občanské fórum a stávkový výbor jednodušší, neboť v podniku samosprávné orgány již existovaly. Aktivisté z OF a SV prosadili zrušení závodních výborů KSČ, vypsání voleb do odborových orgánů a v polovině ledna 1990 iniciovali schůzku samosprávného podnikového shromáždění, které nakonec těsnou většinou vyslovilo dosavadnímu řediteli nedůvěru a tím ho odvolalo.¹⁸² Nový ředitel měl vzejít z řádných voleb, jejichž konání bylo shromážděním okamžitě

---

¹⁷⁸ Viz *Prohlášení Koordinační skupiny OF K restrukturalizaci podniku*, In: *Škodovák*, 16. ledna 1990, s. 1.

¹⁷⁹ Státní oblastní archiv v Plzni (dále SOA P), fond „Škoda, k.p., Plzeň“ (dále Škoda), karton 2174, *Informace OF DIZ*, In: *Montážník. Informační zpravodaj pracujících dodavatelsko-inženýrského závodu*, č. 1, roč. 1990, s. 2.

¹⁸⁰ Tamtéž, *Ředitel závodu ing. Vojtěch Filip*, s.1. Srov s odst. 3 §28 zák. 88/1988 Sb.

¹⁸¹ SOA P, fond „Škoda“, k. 2174, *Rozhodnutí ministra hutnictví, strojírenství a elektrotechniky ČSSR č. 32/1990*, z 27. března 1990 (viz též *Státní podnik Škoda, koncern, Plzeň, na startovní čáře*, In: *Škodovák*, 20. dubna 1990, s. 3). Srov. se zprávou o schůzce závodních OF a podnikového OF Škoda *Zásady pro ustavení „Podnikové rady“ a „Rady závodu“*, In: SOA P, fond „Škoda“, k. 2174, *Montážník*, č. 2, roč. 1990, s. 3. Na schůzce, která se konala 7. února, tedy necelé 2 měsíce před oficiálním rozhodnutím ministerstva, již bylo rozhodnuto o ustavení podnikové volební komise.

¹⁸² Viz *Po uzávěrce*, In: *Kovák*, 17. ledna 1990, s. 1.

schváleno spolu s novým volebním řádem, podle něž měly samosprávné orgány vzniknout i v každém z podnikových závodů.¹⁸³

V obou sledovaných případech tak podniková OF vystupovala velmi aktivně na podporu podnikových samospráv a demokratického řízení podniků.¹⁸⁴ Jakou představu však měli jejich aktéři o budoucnosti samosprávného řízení v dalších letech? 12. ledna uveřejnil časopis Škodovák text *K rekonstrukci rad pracujících*, pod nímž byla podepsána čtveřice inženýrů (tři z ČKD a Škody Plzeň), představující ambiciózní vizi převzetí všech československých podniků jejich zaměstnanci:

„Rozhodující část našeho průmyslu je představována takzvanými „státními podniky“, které původně vznikly znárodněním a jsou, bez ohledu na název, národním vlastnictvím. A je – alespoň podle našeho soudu – z hlediska vnitřní i zahraniční politiky žádoucí, aby rozhodující část našeho průmyslu si tuto vlastnickou podstatu uchovala. Až dosud byl lid jako vlastník suplován státem, což de facto znamenalo, že předseda vlády byl mimo jiné i jakýmsi generálním ředitelem podniku „Československo“. Logické je, že v rámci takového jediného podniku nemůže existovat žádný trh. Avšak základním předpokladem produktivního fungování ekonomiky je existence tržního mechanismu. (...) Fungování trhu je však nemyslitelné bez podnikatelů – tedy bez podniků s plnou právní subjektivitou (...). Protože veškerý lid nemůže osobně řídit veškeré podniky, musí připustit, že bude jako vlastník nejspolehlivěji zastoupen těmi, kdož v tom kterém podniku pracují, tedy kolektivem zaměstnanců příslušných podniků.“¹⁸⁵

Autoři počítali s tím, že kolektiv zaměstnanců bude zastupovat volená zaměstnanecká rada. Tento systém považovali za použitelný pro všechny typy a velikosti podniků, neboť byl dle nich „demokratický a hlavně prověřený“, a navíc byl podle nich „zcela v souladu s představami vlády o fungování podniků v našem budoucím hospodářství“, na což usuzovali z četby dosavadních vládních prohlášení.

---

¹⁸³ Viz *Volební řád*, tamtéž s. 2. Srov. s předchozí navrhovanou verzí z konce prosince (*Volební řád*, In: Kovák, 3. ledna 1990, s. 4), oproti níž vypadlo z názvu samosprávných orgánů slovo „socialistické“ a z „pracujících“ se stal „pracovní kolektiv“.

¹⁸⁴ Odlišný případ vztahu mezi samosprávou a podnikovým OF popisuje T. Vilímek v KOPEČEK, M.: *Architekti dlouhé změny*, 113. Analýza většího množství podniků během revoluce, která by umožnila stanovit převažující tendence ve spolupráci OF a samospráv, neexistuje.

¹⁸⁵ *K rekonstrukci Rad pracujících*, In: Škodovák, 12. ledna 1990, s. 3. Pod výzvou jsou podepsáni Zdeněk Trinkewitz (později ředitel závodu ČKD Elektrotechnika), Vojtěch Filip (později ředitel DIZ Škoda Plzeň), Pavel Ernst (pracovník Výzkumného ústavu vědeckotechnického rozvoje) a Jan Hrabě (pozdější mluvčí Svazu samosprávných podniků). Následující citace pocházejí z tohoto textu.

„[D]oporučujeme všem podnikům, kde svým radám nedůvěřují, nebo kde nejsou dosud ustaveny, použít předložený návod při jejich demokratické obnově či ustavení. Vzhledem k rychlému tempu prorůstání tržního mechanismu do naší ekonomiky by se s tím nemělo otálet.“

Prohlášení, které následně citovaly i další noviny,¹⁸⁶ vyzývalo všechny zaměstnance podniků k tomu, aby nad nimi převzali kontrolu a vytvořili z Československa zemi zaslíbenou samosprávných kolektivům. Jeho autoři nezůstali u slov: na začátku února 1990 založili Svaz samosprávných podniků, který měl samosprávné ideje prosazovat, a vyzvali v televizním vystoupení zástupce ostatních podniků, aby se k nim připojili.¹⁸⁷ Otevřeně se přitom inspirovali samosprávným hnutím z roku 1968, u jehož zrodu někteří z nich před dvaceti lety stáli.¹⁸⁸ V rozhovoru z února 1990 charakterizovali dva ze zakladatelů, Pavel Ernst a Zdeněk Trinkewitz, poslání Svazu takto:

„Chceme bránit zájmy organizací podnikajících s národním majetkem a na principech řízení s pomocí demokratických samospráv (...) [p]rotože někteří technokraté i politické směry, jako např. Republikánská unie, by chtěli svými programy reprivatizace rozprodat národní majetek. Chtějí řídit podniky pouze kapitalistickým způsobem. (...) [Naše koncepce p]očítá se smysluplnou samostatností podniků, které budou podnikat, ale s národním majetkem. Je to jen jedna z rovnoprávných forem vlastnictví. (...) Základem je v první řadě prosadit demokratické volby samospráv nejen na úrovni podniku, ale i v závodech. (...) [Svaz] bude jejich reprezentantem vůči zastupitelským sborům a vládě. To znamená, že prostřednictvím Svazu se budou řešit otázky legislativních opatření, která se dotýkají postavení, práv a zájmů organizací a v nich působících samosprávných orgánů. Svaz bude prostředníkem a mluvčím, který soustřeďuje a analyzuje poznatky a zkušenosti, popularizuje je a rozšiřuje, aby mohly být účelně využity. Zároveň bude svaz poskytovat různé odborné služby.“¹⁸⁹

Z citovaných textů vyplývá, že podle této koncepce měly být podniky nadále národním majetkem spravovaným zaměstnaneckými kolektivy, nikoliv majetkem jednotlivých zaměstnanců (zrušením pracovního poměru by tak zaměstnanec o svůj

¹⁸⁶ Viz např. *Zajímavé návrhy ze Škodovky*, In: *Pravda (ZČ)*, 17. ledna 1990, s. 4.

¹⁸⁷ Viz *Vzniká svaz samosprávných podniků*, In: *Kováč*, 14. února 1990, s. 3.

¹⁸⁸ Rozhovor autora s jedním ze zakladatelů Zdeňkem Trinkewitzem, 25. října 2018. Viz též rozhovor s dalším zakladatelem svazu Vojtěchem Filipem: *Uvolnit obrovskou iniciativu lidí*, In: *Škodovák*, 2. února 1990, s. 1-2.

¹⁸⁹ TÁBORSKÁ, Olina: *Vzniká svaz samosprávných podniků*, In: *Kováč*, 14. února 1990, s. 3.

podíl na správě majetku přišel).¹⁹⁰ Autoři explicitně označovali navrhovaný systém vlastnictví a řízení jako nekapitalistický, aniž by se zároveň profilovali jako zastánci socialismu; k tomu se ostatně nehlásily ani samosprávné orgány a stávkové výbory v ČKD ani ve Škodě Plzeň.¹⁹¹ Daleko spíše rezonovalo mezi podporovateli samospráv chápání navrhované reformy jako „demokratické“, v opozici vůči „byrokratickému“ pojetí, které by namísto zaměstnanců svěřilo klíčové pravomoci opět státním úředníkům. Samosprávy byly svými zastánci umisťovány nikoliv mezi pojmy „kapitalismus“ a „socialismus“, nýbrž mezi pojmy „totalitní“ resp. „nesvobodná“ versus „demokratická“ společnost, a demokratizaci podniků chápali jako logické pokračování demokratické listopadové revoluce. Zpochybnění práva zaměstnanců hospodařit s národním majetkem označil Z. Trinkewitz za zpochybnění základních ideálů, o něž revoluce usilovala: „Neuvědomělý lid má být opět veden novou elitou“.¹⁹²

Podle vzpomínek zakladatelů se během prvních měsíců roku 1990 k samosprávnému svazu přihlásilo několik desítek průmyslových podniků z celého Československa, jejichž vedení či samosprávné orgány s myšlenkami zakladatelů svazu sympatizovaly. Jeho představitelé se také pokoušeli sehnat politickou podporu pro svůj projekt u české i u federální vlády, avšak bez viditelných úspěchů,¹⁹³ a o málo příznivěji pravděpodobně dopadla návštěva zástupce svazu na zasedání Rady KC OF na počátku února 1990. Podle Rady byl navrhovaný princip podnikových rad „v rozporu s tržním mechanismem“, a přestože se zároveň vyslovila pro to, aby jim

---

¹⁹⁰ Tyto ideje P. Ernst dále rozpracoval v odborném článku, který se do tisku dostal až v dubnu 1990 (ERNST, Pavel: *Demokratizace řízení ekonomiky*, In: *Politická ekonomie*, č. 4, roč. 1990, s. 399).

¹⁹¹ Naopak, shromáždění zaměstnanců ČKD, které v lednu 1990 odvolalo podnikového ředitele, paralelně s tím schválilo změny ve volebním řádu do samosprávných orgánů, z jejichž názvu. mj. vypustilo adjektivum „socialistické“. Srov. *Volební řád*, In: *Kováč*, 17. ledna 1990, s. 2, a starší *Volební řád*, In: *Kováč*, 3. ledna 1990, s. 4. Podle P. Ernsta měly samosprávy v podnicích ve společenském vlastnictví vést k tomu, že se zaměstnanci ztotožní se zájmy celého podniku, což v kapitalismu není možné (a proto v kapitalismu přetrvává odcizený charakter práce). Viz rozhovor ČECHLOVSKÝ, Vladimír: *Šance zvaná samospráva*, In: *Rudé právo*, 26. ledna 1990, s. 7.

¹⁹² TRINKEWITZ, Zdeněk: *Jak docílit prosperity státních podniků?* (neuveřejněná reakce na rozhovor se sekretářem hospodářské rady federální vlády Jaroslavem Vostatkem v Rudém právu), 20. února 1990, osobní archiv ing. Z. Trinkewitze.

¹⁹³ Vyjádření sekretáře hospodářské rady federální vlády Jaroslava Vostatka viz ČECHLOVSKÝ, Vladimír: *Či budou podniky? Otázka na téma vlastnictví: státní, nebo soukromé?* In: *Rudé právo*, 9. února 1990, s. 11. Přibližný údaj o počtu příznivců Svazu a o schůzkách s J. Vostatkem a Petrem Pithartem pochází z rozhovoru autora s ing. Zdeňkem Trinkewitzem, 25. října 2018 (přepis archiv autora), přesnější údaje k dispozici nejsou.

byla dána šance obstát v konkurenci se soukromými podniky,¹⁹⁴ konkrétními kroky svou opatrnou tolerancí nedoprovodila.

Podpora stávkových výborů, podnikových OF a samosprávných orgánů se začala během února 1990 jevit jako příliš malá protiváha proti odmítavému stanovisku vlád a vedení OF. Na popularitě samosprávám u centrálních orgánů nepřidal ani jejich podíl na živelném odtrhávání závodů a podniků od nadřazených hospodářských jednotek, které nezřídka podporovala i podniková OF.¹⁹⁵ Jejich postoje se dostaly do rozporu s představami zástupců OF ve federální vládě, kteří viděli v samosprávných podnicích hrozbu a překážku na cestě k variantě vládní ekonomické reformy, jejíž obrysy se právě v těchto týdnech a měsících začaly rýsovat. Nezávisle jednající podniky, které navíc měly v některých případech (Škoda Plzeň) sklony překračovat rozhodnutí nadřazených ministerstev, chtěli znovu podřídit autoritě centra, a vhodnou příležitost jim k tomu poskytla příprava nového zákona o podniku.

Federální vláda a nový zákon o podniku

Ve čtvrtek 21. prosince 1989 se sešla ve Strakově akademii nová federální vláda, v níž klíčové hospodářské posty obsadili zástupci teprve před měsícem založeného Občanského fóra. Na programu jednání měla revizi dosavadní přestavby národního hospodářství: podle přijatého usnesení byla znepokojena „přílišnou koncentrací a nezdravou monopolizací výrobní základny průmyslu“, a uložila proto místopředsedům Valtru Komárkovi a Jánů Čarnogurskému rychle připravit novelizace

---

¹⁹⁴ AKCOF, fond Rada, kolegium kruh (dále f. Rada), kart. č. 1, *Zápis z rady KCOF ze dne 1. 2. 1990 (čtvrtek)*. Rada se tehdy skládala z cca 25-30 lidí, mezi nimiž měl ekonomické otázky na starost Pavel Suchý, a programovými záležitostmi se zabývali Josef Vavroušek a Daniel Kroupa. Viz tamtéž, složení Rady KCOF schválené sněmem KCOF 20. ledna 1990.

¹⁹⁵ Viz např. stanovisko OF v závodě Pórobeton Chlumčany: *Nasytit hladový trh*, In: *Pravda (ZČ)*, 23. ledna 1990, s. 3. Taktéž AKCOF, karton 36 „Ekonomická reforma“, *Koncepce činnosti OF závodu 01, vedení k.p. a VTM* (jde o prohlášení závodního OF z komořanského závodu Krušnohorských dolů). Některé závody začaly iniciovat své osamostatnění už před listopadem 1989, viz SOA Plzeň, fond „Škoda“, kart. 3458, *Zápis č. 21/89 z jednání rady k. p. Škoda dne 7. 11. 1989*. Požadavky po osamostatnění se se objevovaly i mimo podniková OF, viz např. *Stop „hře na přestavbu“*. *Otevřený dopis horníků závodu 2-Koblov Dolu Vítězný únor Ostrava Valtru Komárkovi*, In: *Práce*, 30. ledna 1990, s. 1.

stávajících zákonů o státním podniku, národohospodářském plánování a akciových společnostech.¹⁹⁶

První kroky vlády tedy nesměřovaly proti přehnaným aktivitám podnikových samospráv či stávkových výborů: Komárek a Čarnogurský měli zasáhnout do příliš zcentralizované soustavy podniků a proti hospodářské byrokracii. Proti ní byly také namířené první personální změny: kromě několika členů předsednictva vlády byli téhož dne odvoláni místopředsedové Státní plánovací komise, a do funkce náměstka federálního ministra financí byl jmenován liberálně orientovaný Ivan Kočárník.¹⁹⁷

První návrh nového zákona, jehož vypracování měl na starost V. Komárek, předpokládal, že velká část státních podniků bude převedena na formu akciových společností a zčásti nabídnuta zahraničním investorům, počítal ale i se souběžnou existencí státních podniků i jejich samosprávných orgánů.¹⁹⁸ Nastavoval však jasné mantinely rozmáhajícím se demokratizačním tendencím a limitoval je zhruba na stejné úrovni, jako dosud platná legislativa z období přestavby, neboť uchovával právo zakladatele samosprávu kdykoliv zrušit. Zveřejnění návrhu dalo zastáncům samospráv signál, že se zaměstnaneckými orgány se do budoucna počítá, i když zatím nebylo jasné v jaké míře.¹⁹⁹

O to překvapivěji zapůsobil obrat federální vlády na konci března 1990, kdy předložila do federálního shromáždění verzi, ze které původně navrhovaná forma samosprávných státních podniků zcela vypadla.²⁰⁰ Podle nového návrhu se měly dosavadní samosprávné rady přeměnit v pouhé „rady“, složené z poloviny ze zaměstnanců podniku a z poloviny z osob jmenovaných zakladatelem, a jejich pravomoci měly být omezeny jen na kontrolu podnikového ředitele. Svaz samosprávných podniků podrobil kritice už lednový návrh, který označil za „zásadně

¹⁹⁶ Viz Národní Archiv (dále NA), fond „Úřad vlády ČSR/ČR, Praha“ (dále „Úřad vlády“), Zasedání 21. prosince 1989, *Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne č. 413 o rozboru a zhodnocení přestavby organizačních struktur podnikové sféry a dalším postupu*.

¹⁹⁷ Tamtéž, *Usnesení vlády ČSSR č. 422 o odvolání z funkcí místopředsedů Státní plánovací komise a Usnesení vlády ČSSR č. 423 o obsazení funkce náměstka ministra financí ČSSR*.

¹⁹⁸ Srov. SEKERA, Jiří. *Alternativní scénáře reformy. S doc. ing. Valtem Komárkem, DrSc., o přechodu k tržní ekonomice*, In: *Hospodářské noviny*, 2. února 1990, s. 1 a 5. K návrhům nových zákonů viz MRKVA, Zdeněk: *Co navrhuji experti. Příprava nových zákonů*, In: *Hospodářské noviny*, 9. února 1990, s. 4.

¹⁹⁹ Viz již cit. ČECHLOVSKÝ, V.: *Či budou podniky?*, In: *Rudé právo*, 9.2 1990 s. 11. Právě na základě tohoto signálu se přípravný výbor ve Škodě Plzeň rozhodl přistoupit k již několik týdnů odkládaným volbám do samosprávných podnikových orgánů, přestože k tomu ještě nedostal oficiální povolení od svého zakladatele – očekával pravděpodobně, že vzhledem k postoji federální vlády je kladné stanovisko příslušného ministra Ladislava Vodrážky jen otázkou času. Srov. HRABĚ, Jan: *Koho do rady pracujících?* In: *Škodovák*, 16. února 1990, s. 1.

²⁰⁰ Viz *Vládní návrh zákona o státním podniku*, tisk Federálního shromáždění ČSFR (V. volební období) č. 341.

nepřijatelný“, neboť „neodpovídá potřebě vytvoření vrcholného orgánu demokratické správy podniku (podnikatelského orgánu), který vybírá kvalifikované výkonné vedení podniku a přijímá základní podnikatelská rozhodnutí“.²⁰¹ Po zveřejnění nové verze zákona vyzvali zakladatelé svazu ředitele podniků a podnikové rady aby „okamžitě spojili síly“ a postavili se proti „povýtce technokratickým záměrům vlády“.²⁰²

Pro ilustraci reakcí, jaké zvěst o chystaném rušení samospráv vyvolala přímo v podnicích, se můžeme podívat do podnikových časopisů *Kovák* (ČKD) a *Škodovák* (Škoda Plzeň). Na podporu samospráv zaznívaly hlasy, podle nichž byla demokratická volba nejlepším způsobem jak vybrat tvůrce budoucí podnikatelské strategie:

„[Ř]adu dalších [úkolů] (...) které v podnicích s tržním hospodářstvím zajišťují správní rady, musí v našich podmínkách plnit rady pracujících. Proto je velice důležité, aby byli do rady voleni lidé s vysokým morálním kodexem, odborným i všeobecným přehledem, přirozenou autoritou a zejména schopností vidět a prosazovat především celopodnikové zájmy nad zájmy lokálními. (...) Měla by se stát stabilizujícím faktorem v celém značně rozkolísaném systému řízení podniku a sehrát zásadní roli při výběru nejvhodnějších kandidátů do rozhodujících hospodářských funkcí.“²⁰³

Někteří aktéři spatřovali v demokracii na pracovišti přímo jeden z atributů autonomní existence člověka:

„Občan je vlastníkem podniku ‚dvakrát‘: jednou jako příslušník národní pospolitosti spolurozhoduje o národní ekonomice (...) použitím řady svých občanských práv, podruhé jako pracovník podniku, kde je denně fyzicky přítomen, musí mít obdobnou možnost spolurozhodovat o něm, a nikoli být pouze objektem řízení. Člověk je totiž podle řádu tohoto světa subjektem povýtce a nikdy by neměl být jen objektem nebo prostředkem někoho nebo něčeho vnějšího. (...) Demokracie nemůže skončit za branami podniku ani továrny. Demokracie je nebo bude schopna nejlépe řešit problém uplatnění lidských schopností i zmíněný problém odpovědnosti [za hospodářské výsledky podniku], která je případem

---

²⁰¹ *Stanovisko k úpravám zákona o podniku přípravného výboru Svazu samosprávných podniků* (nedat., pravděpodobně počátek února 1990), osobní archiv ing. Zdeňka Trinkewitze. Svaz samosprávných podniků se na konci března přejmenoval na Svaz státních podniků a akciových společností.

²⁰² HRABĚ, Jan: *O krok blíže k trhu*, In: *Pravda* (ZČ), 10. dubna 1990, s. 4. *Oprávněné obavy o budoucnost ČKD*, In: *Kovák*, 28. března 1990, s. 1.

²⁰³ CETINA, Josef: *Proč jsou rady potřebné*, In: *Škodovák*, 3. dubna 1990, s. 1.

velice důležitého principu zpětné vazby. (...) Demokracie prostě musí v demokratické společnosti platit všude a opačné tvrzení lze prohlásit za nesmyslné.²⁰⁴

O poznání skeptičtěji se k samosprávám vyjádřil nově zvolený předseda podnikové rady v ČKD, podle něhož „[v] okamžiku, kdy přejdeme na fungující tržní mechanismus, by rada jako taková existovat neměla. Snad by potom přicházelo v úvahu něco podobného jako je tomu na Západě – správní rada“.²⁰⁵ Podobně se vyjádřil i další nově zvolený představitel závodní rady ČKD Polovodiče, podle nějž byl stávající systém samospráv pouze „slabá implantace správní rady v kapitalistických státech“ a nesmyslně stavěl podřízené do role kontrolorů podnikového vedení.²⁰⁶

Hlasy zachycené na jaře 1990, ukazují, že zastánci ekonomické demokracie v podnicích uvažovali i o jiných možnostech jejího uskutečnění, než byly samosprávné podniky prosazované svazem. Někteří se chtěli inspirovat existujícím systémem kodeterminace či individuálními vlastnickými podíly zaměstnanců, a opouštěli tak hospodářské formy typické pro společnosti deklarující se jako socialistické. Dnes často zdůrazňovaný posun od podpory socialismu k podpoře kapitalismu, který se ve společnosti odehrál po demokratické revoluci, tak mohl mít podobu hledání možností demokratického uspořádání podnikové sféry, během něhož pojmy „socialismus“ a „kapitalismus“ nemusely hrát podstatnou roli. Jiní aktéři naopak s představou demokracie na pracovišti vůbec neoperovali a prosazovali řízení podniku, které by se legitimizovalo pouze efektivitou, bez zapojení zaměstnanců do rozhodování.

Načrtnuté postoje řadových zaměstnanců jsou jen ilustrací dobové debaty a nelze je kvůli nereprezentativnosti vzorku zobecňovat. Určité vodítko v otázce, jak velkou podporu podnikové samosprávy v první polovině roku 1990 měly, nám může dát průzkum mezi aktivisty OF v podnicích spadajících pod federální ministerstvo hutnictví, strojírenství a elektrotechniky (FMHSE), který si KCOF nechalo v souvislosti s přípravou nového zákona vypracovat. Podle něj zhruba 80% dotázaných vyjádřilo samosprávným radám podporu, jeho výsledky však zohledňují pouze názory aktivistů OF v podnicích a ostatní, méně angažované skupiny

---

²⁰⁴ NINDEL, V.: *Znovu na diskutované téma: Podnik a demokracie*, In: Kovák, 8. května 1990, s. 3.

²⁰⁵ *Co čeká novou radu?* In: Kovák, 14. března 1990, s. 1.

²⁰⁶ *Orgán jen dočasný?* In: Kovák, 11. dubna 1990, s. 1.

zaměstnanců v nich nejsou zahrnuty, stejně jako obyvatelstvo pracující mimo sektor těžkého průmyslu.²⁰⁷

Rozhodnutí federální vlády v březnu 1990 přimělo zastávce samospráv obrátit se přímo na její hospodářské ministry. Otevřený dopis z plzeňské Škodovky otiskly i celostátní Lidové noviny:

„Překvapuje nás (...), že s logikou Vašich názorů se v připravovaném zákonu o podniku znovu objevuje jakýsi „hybrid“ státního podniku, jehož vedení – dozorčí radu – tvoří polovina státních úředníků a polovina zástupců podniku. (...) Jsou nám známy obavy, že zaměstnanci podniku, reprezentovaní svou podnikovou radou, nebudou umět podnikat. Dovolíme si oponovat faktem, že „státní úředníci“ svou neschopnost již prokázali (...) Pokud je nám známo, tato forma podnikatelského subjektu, ani státního, ani soukromého (sic!), nebyla zatím nikde realizována. Dejte nám šanci dokázat její životnost.“²⁰⁸

Autory navrhované pojetí národního majetku spravovaného kolektivy zaměstnanců však odmítl jeden z adresátů dopisu Václav Klaus v odpovědi, která byla zveřejněna o týden později.²⁰⁹ Výměna názorů mezi škodováckými inženýry a ministrem financí v celostátním tisku vzbudila pozornost: během druhé poloviny března se ve Škodě Plzeň vystřídaly v těsném sledu tři delegace na nejvyšší úrovni.²¹⁰ Z trojice vládních představitelů a politiků OF, kteří Škodovku v březnu 1990 navštívili, vyjádřil podnikovým samosprávám opatrnou podporu jen český premiér Petr Pithart; jeho federální kolegové V. Klaus a Vladimír Dlouhý je zásadně odmítli, stejně jako o něco dříve federální premiér Marián Čalfa, pro nějž představovaly nežádoucí „anarchii nekonečného odvolávání a voleb podnikových rad a ředitelů“.²¹¹

²⁰⁷ Výsledky průzkumu citoval ve svém vystoupení ve federálním shromáždění Ivan Fišera 19. dubna 1990, viz <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027023.htm>. (datum posledního přístupu 20. 11 2019).

²⁰⁸ Členům vlády V. Komárkovi, V. Dlouhému, V. Klausovi, In: *Lidové noviny*, 3. března 1990, s. 6.

²⁰⁹ *Otevřená odpověď Václava Klause na otevřený dopis ze Škodovky*, In: *Lidové noviny*, 10. března 1990, s. 3.

²¹⁰ Dalším důvodem návštěv byla špatná hospodářská situace Škody Plzeň, která se ocitla ve vážných hospodářských problémech poté, co jí odběratelé narychlo vypověděli několik velkých zakázek na zařízení do jaderných elektráren.

²¹¹ Srov. vyjádření Petra Pitharta (viz *Nejsem proti samosprávám. Navštívil nás předseda české vlády JUDr. Petr Pithart*, In: *Škodovák*, 27. března 1990, s. 1), Vladimíra Dlouhého (viz *Ještě jednou k návštěvě ing. V. Dlouhého*, In: *Škodovák*, 16. března 1990, s. 1) a Václava Klause (viz *S žertem, bez pardónu. Rozhovor s federálním ministrem financí*, In: *Nová pravda (ZČ)*, 29. března 1990, s. 1-2). Premiér Čalfa odmítl existenci podnikových samospráv již v polovině února během setkání se zástupci odborů (viz *Spolu, nebo proti sobě? Představitelé nezávislých odborů se poprvé setkali s federální vládou*, In: *Práce*, 16. února 1990, s. 1-2), v textu uvedený citát pochází z jeho vystoupení ve federálním shromáždění 27. února (*Správa o stavu československé federácie. Abychom nemuseli závidieť svetu*, In: *Hospodářské noviny*, 9. března 1990, s. 8-9).

Zastánci samospráv se nedočkali ani podpory odborů, které se od listopadu 1989 do konce března 1990 nacházely ve stavu, kdy nebylo jasné, kdo má právo za svazy na celostátní úrovni vystupovat. Dosavadní Ústřední rada odborů (ÚRO) ztratila v očích řadových odborářů legitimitu svým odmítavým postojem k protestnímu hnutí těsně po 17. listopadu, a vedle odborů tak vznikla paralelní struktura Sdružení stávkových výborů. Po komplikovaných jednáních se obě organizace v lednu 1990 dohodly na uspořádání společného sjezdu na začátku března, na němž byla založena Československá konfederace odborových svazů (ČSKOS) reprezentující odborové svazy, které však již nestihly do projednávání zákona o státním podniku promluvit.²¹² Proti zrušení samospráv se postavil pouze tzv. akční výbor ROH založený při staré ÚRO, jehož stanovisko však reprezentovalo pouze staré vedení odborů a nikdo z vlády jeho připomínky patrně nebral vážně.²¹³ Nové vedení ČSKOS navíc nemělo k samosprávám tak jednoznačný postoj jako zástupci svazu: prezident Igor Pleskot jejich zrušení sice označil za chybu, nesdílel však přesvědčení o jejich nepostradatelné roli v budoucích podnicích.²¹⁴ Hlavní odborářský deník *Práce* pak dokonce označil návrh na zrušení samospráv za „pozoruhodnou myšlenku“ bez jakékoliv kritiky.²¹⁵

V neposlední řadě se proti podnikovým samosprávám postavila drtivá většina těch ekonomů, kteří se během několika týdnů před projednáním zákona federálními poslanci stihli k této otázce vyjádřit.²¹⁶ Z jejich výčtu je patrné, že odborný konsensus na jejich odmítnutí panoval jak v okruhu ekonomů okolo Václava Klause, tak mezi experty z hospodářské rady české vlády, kteří s federálním ministrem financí jinak nacházeli společnou řeč těžko. Z materiálů, které se z činnosti tzv. Vlasákova týmu při české vládě dochovaly, je patrné, že jakkoliv byly v jeho rámci diskutovány různé formy participace zaměstnanců na řízení podniků, nejednalo se o dominantní způsob

---

²¹² Viz *Vládo, dodělej to! Stanovisko ČSKOS k návrhu zákona o státním podniku*, In: *Práce*, 18. dubna 1990, s. 1. Vývoj čs. odborových organizací během sametové revoluce a po roce 1989 viz POKORNÝ, Jiří: *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějiny odborů v českých zemích*, ČMKOS, Praha 2015, (zejména s. 173-191). TÝŽ: *Aus der Geschichte der Tschechischen Gewerkschaftsbewegung*, ÖGB, ČMKOS, Wien, 2011, zejména s. 12-24.

²¹³ *Odborářům k předsjezdovému zamyšlení. Stanoviska Akčního výboru ROH k návrhům některých zákonů*, In: *Práce*, 26. února 1990, s. 6.

²¹⁴ *Rozhovor s prezidentem Čs. konfederace odborových svazů Igorem Pleskotem*, In: *Polarita. Levá alternativa*, č. 2 (květen 1990), s. 1-2.

²¹⁵ *Spolu, nebo proti sobě? Představitelé nezávislých odborů se poprvé setkali s federální vládou*, In: *Práce*, 16. února 1990, s. 1-2.

²¹⁶ Kromě již zmíněných například: VLASÁK, František: *Samospráva se zatím nikde neosvědčila*, In: *Hospodářské noviny*, 23. března 1990, s. 5. *O privatizaci v našem hospodářství. Krok k vyšší výkonnosti*, In: *Hospodářské noviny*, 6. dubna 1990, s. 8-9. ŠULC, Zdislav: *Snaha rozdávat nikam nevede*, In: *Hospodářské noviny*, 4. května 1990, s. 8-9.

uvažování o reformě a myšlenku samospráv na půdorysu společenského vlastnictví v něm nikdo ani nevznesl.²¹⁷

Ekonomičtí experti při své kritice zdůrazňovali soudobý vývoj v kolébce samospráv Jugoslávii, která se na přelomu 80. a 90. let zmítala v hyperinflaci; boj proti inflaci a restriktivní rozpočtová politika přitom byla jednou z hospodářských priorit Čalfovy vlády už od prosince 1989.²¹⁸ Českoslovenští zastánci samospráv se vůči takovému srovnání vymezovali, jejich námitky však neměly většího ohlasu:

„Pokud se nemýlím, je prostor, který trh poskytuje pro podnikání, závislý dosti zásadně na politických podmínkách, které byly v Jugoslávii definovány jedinou vládnoucí totalitní stranou s tendencí k direktivnímu rozhodování a limitování činnosti podniků tak, aby nevybočovaly z určených mantinelů. Navíc byla různě omezována skutečná konkurence plně rozvinutých forem jiného než společenského vlastnictví. Proto považují srovnávání jugoslávských zkušeností s našimi záměry se samosprávou za ne zcela korektní. Vtírá se pocit, že v poslední době se leckdo snaží zabít dosud nenarozené dítě servírováním nejrůznějších pochybností o samosprávě, aniž se přihlíží k tomu, že dosavadní zkušenosti s ní byly získány za naprosto nesrovnatelných podmínek, zcela neadekvátních nejen posláním samosprávy, ale i připravovaným tržním podmínkám a demokratickému uspořádání společnosti.“²¹⁹

V době, kdy zrušení samospráv projednávalo federální shromáždění, se jejich zastánci mohli opřít jen o několik izolovaných expertů, stojících mimo exekutivní orgány,²²⁰ a o okrajové politické subjekty v rámci OF jako byla Levá alternativa.²²¹

---

²¹⁷ Národní archiv (NA), fond č. 1427 „Zdislav a Olga Šulcovi“, *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 26 a Příloha č. 3 „Samosprávný podnik“. Pro „cílevědomou eliminaci všech, i neformálních prvků samosprávy“ se vyslovil i Otakar Turek, který je v roce 1968 naopak podporoval (srov. TUREK, Otakar: *K aktuálním problémům čs. hospodářské politiky*, Prognostický ústav ČSAV, Praha 1990, s. 66 (uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AVČR), s KOVANDA, K.: *Zápas o podnikové rady pracujících*, s. 99 (odkaz na Turkovu práci z r. 1968 viz pozn. pod čarou č. 211).

²¹⁸ Viz již cit. VLASÁK, F.: *Samospráva se zatím nikde neosvědčila*, In: *Hospodářské noviny*, 23. března 1990, s. 5

²¹⁹ HRABĚ, Jan: *Dopis ze Škodovky*, In: *Hospodářské noviny*, 16. března 1990, s. 2 (autor byl mluvčím Svazu samosprávných podniků). Podobná argumentace viz RUSEK, Anton: *Znovu o podnikové samosprávě*, In: *Hospodářské noviny*, 18. července 1990, s. 6 (autor se podílel na přípravách zákona o podniku v r. 1968).

²²⁰ Vedle již citovaných např. KLUSÁK, Miroslav: *Samospráva očima psychologa*, In: *Hospodářské noviny*, 23. května 1990, s. 5 (autor pracoval v Ústavu prognózování CR).

²²¹ Srov. VRANÝ, Jiří – KUŽVART, Petr: *Kam vede privatizace?* In: *Polarita. Levá alternativa*, č. 1 (duben 1990), s. 2-3. Oficiální stanovisko Levé alternativy k zákonu o státním podniku viz *Konference Levé alternativy*, In: *Polarita. Levá alternativa*, č. 2 (květen 1990), s. 1.

Podnikové samosprávy a křesťanská etika: Jaroslav Vanek

Výjimku mezi ekonomy tvořil Jaroslav Vanek, přední světový teoretik ekonomické demokracie a samosprávného vlastnictví, který po svém odchodu z Československa v roce 1949 vystudoval matematiku a ekonomii v Paříži a Ženevě, aby nakonec profesně zakotvil na Cornell University v americké Ithace. Po několikaletém období, během něhož se věnoval teorii mezinárodního obchodu, se na konci 60. let přeorientoval na výzkum podniků fungujících na principu zaměstnaneckého spolurozhodování a spoluvlastnictví, a publikoval v této oblasti několik odborných prací.²²² V 70. letech působil též jako hospodářský poradce vlád v Peru a v Turecku, a do Československa se poprvé po jedenačtyřiceti letech podíval v březnu 1989, kdy na pozvání Ekonomického ústavu ČSAV vystoupil na konferenci o využití mikroekonomických modelů při analýze socialistických ekonomik.²²³ Vanek pozoroval na konci 80. let ekonomické reformy ve východním bloku a do Československa přijížděl s nadějí, že by zdejší vítr změn mohl odvanout nejen komunistické diktatury, jejichž ekonomický systém nazýval „státním kapitalismem“, ale i „soukromý kapitalismus“ na západě, a vytvořit prostor pro vznik „první skutečně zdravé, svobodné a demokratické společnosti v obou sférách, politické i ekonomické“.²²⁴

Vanekova podpora zaměstnaneckému vlastnictví souvisela s jeho křesťanským náboženským přesvědčením a vycházela z kritického pohledu na soudobou západní společnost, která byla podle něj demokratická jen v politické sféře, zatímco ve sféře ekonomické byl její systém autokratický. Nerovnoměrné rozdělení bohatství (jen 3% obyvatel západu podle Vaneka byla vlastníky kapitálu, dalších 20% představovalo vzdělanou inteligenci a zbylých 77% vykořisťovanou většinu námezdně pracujících), neúnosně plýtvavý životní styl a degradující konzumní kultura (Američané se podle Vaneka stali „národem dotěrných obchodníků,

---

²²² Např. VANEK, Jaroslav. *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1970. Do češtiny byla přeložena jeho novější práce TÝŽ: *Sjednocená teorie společenských systémů: radikální křesťanská analýza*, KSLP – Česká společnost pro zaměstnaneckou participaci, Praha 2013, jejíž originál pochází z r. 2000.

²²³ Viz konferenční sborník QUANDT, Richard E. – TŘÍSKA, Dušan (eds.): *Optimal Decisions in Markets and Planned Economies*, Westview Press, Boulder, San Francisco, London, 1990. Účastníci konference ji později označovali za mimořádně významnou událost mj. i kvůli dosud bezprecedentní účasti dvou československých emigrantů (vedle J. Vaneka do ČSSR přijel i Jan Švejnar). Viz rozhovor autora s D. Třískou 18. května 2017 (přepis v archivu autora). Též MLČOCH, Lubomír a kol.: *Soudobá ekonomie očima tří generací*, Karolinum, Praha 2013, s. 54.

²²⁴ VANEK, J.: *Krise a reforma*, s. 3. Kniha je výběrem Vanekových textů z konce 80. let.

nepříjemně podnikavých lidí“) považoval za alarmující jevy západní společnosti a obyvatele východní Evropy důrazně varoval před jejich přejímáním, které jim má bude vnucováno („střežte se klamu farizejů!“).²²⁵ Naopak východní Evropa měla podle něj unikátní historickou příležitost stát se pionýrem v oblasti demokratizace ekonomických systémů, neboť místní společnost zatím nebyla zasažena „cocacolorovou kulturou vulgárního materialistického světa“.

Stejně jako československých zastánci samospráv ani Vanek proti sobě nestavěl „socialistické“ a „kapitalistické“, ale „kapitalistické“ a „demokratické“ ekonomické systémy, přičemž posledně jmenované zatím nedostaly historickou šanci uplatnit se ve větším měřítku (jugoslávské dělnické samosprávy považoval Vanek za polovičatý krok, i když správným směrem).²²⁶ Tato šance se jim naskytla s pádem komunistických diktatur, kdy se otevřela možnost, aby zaměstnanci dostali podniky do své správy hned a okamžitě, bez nutnosti si je postupně a zdlouhavě vykupovat, jako to museli dělat jejich západní kolegové. Zaměstnanecké vlastnictví mělo mít vliv nejen na zvýšení efektivity výroby, ale i na celkovou humanizaci pracovního prostředí: namísto „nátlaku dohlížičů a drábů“ a „tupého sledování instrukcí“ přinášelo podle Vaneka „inteligentní rozhodování a spolutvoření demokratických skupin“, „povědomí společné zodpovědnosti“ a seberegulující morálku pracovního kolektivu, v němž se každý zaměstnanec mohl podílet na jak na rozhodování, tak na rozdělování zisku.²²⁷

Na jaře 1990 Vanek v Československu absolvoval sérii přednášek, na nichž se snažil vysvětlovat a propagovat ideje ekonomické demokracie a zaměstnaneckého vlastnictví podniků.²²⁸ K veřejnému angažmá ho podle vlastních slov přiměl novinový rozhovor s Václavem Klausem z února 1990, v němž ministr financí při výkladu o ekonomické reformě opomněl uvést demokraticky řízené podniky jako jednu z cest dalšího ekonomické reformy.²²⁹ Jak měl navrhovaný systém samospráv vypadat? Vanek jej definoval jako systém demokratických

---

²²⁵ Tamtéž, s. 8-28.

²²⁶ Tamtéž, s. 36-40.

²²⁷ Cit. viz VANEK, Jaroslav: *Meditace o demokratických systémech a podnicích*, Institut výchovy a vzdělávání ministerstva zemědělství a výživy ČR v Praze, květen 1990, s. 6. Za zapůjčení textu děkuji p. Vlastě Hábové.

²²⁸ Viz pozvánka na seminář „Činnost samosprávných hospodářských subjektů v tržní ekonomice, zkušenosti z činnosti amerických organizací“ konaný 16. května 1990 (archiv V. Hábové, kopie archiv autora). Přednášky pořádal Institut řízení (výzkumný ústav racionalizace a zefektivňování podnikového řízení)

²²⁹ VANEK, J.: *Meditace o demokratických systémech a podnicích*, s. 2.

podniků, v nichž se na rozhodování a rozdělování zisku podílejí zaměstnanci podle principu jeden člověk – jeden hlas, nikoliv v závislosti na velikosti vlastnických podílů. V analýze vypracované na konci 80. let pro Akademii věd SSSR, která Vaneka kontaktovala s žádostí o jeho názor na možnost přechodu od centrálně plánované k „demokratické socialistické ekonomice“, vycházel z předpokladu, že veškerý státní majetek musí být chápán jako „národní a nedělitelné dědictví“, neboť u něj nelze přesně vystopovat tvůrce jeho jednotlivých součástí.²³⁰ Vanek navrhoval pronajmout je zaměstnaneckým kolektivům, které by za právo hospodařit s ním platily poplatek do společného fondu, který by byl následně použit na další investice do jednotlivých podniků. O přidělování jednotlivých částí fondů, ať ve formě fyzického vybavení či peněžních prostředků, by rozhodovali správci národního dědictví, kteří by byli majetkově zainteresováni na úspěchu podniků, jimž by prostředky přidělili. Vedle tohoto „národního fondu“ by pak existoval běžný kapitálový trh, na němž by jednotlivé podniky mohly získávat prostředky od ostatních ekonomických subjektů, a kde by fungovali běžní soukromí podnikatelé, nehospodařící s národním majetkem. Bývalé státní podniky se tak měly dle Vaneka stát jakýmsi „nadacemi demokratických podniků“, které by z práva hospodařit s národním majetkem odváděly poplatek.²³¹

Vanekova koncepce předpokládala zcela nový přístup k vlastnictví, odlišný od dosavadních „soukromě kapitalistických“ i „státně kapitalistických“ společností. Toto „demokratické“ nebo „užívací vlastnictví“ by bylo postaveno na demokratickém rozhodování a mohlo by se tak do budoucna stát základem společenského uspořádání, v němž by ekonomická kooperace nevycházela z principu prodávání vlastní pracovní síly za mzdu, nýbrž na principu sdružování sobě rovných výrobců za účelem společného podniku.

Demokratizaci ekonomického života Vanek spojoval s vizí mravní obrody společnosti (zejména té západní), která propadla konzumnímu způsobu života a agresivnímu individualismu, vyprovokovaného všudypřítomnou reklamou. Ta byla pro Vaneka obzvláště palčivým nešvarem: byla „dehumanizující a degradující“, krutá vůči těm, jejichž „tužby jsou provokovány a nemohou být uspokojeny“, a součástí marketingového systému, zaměřeného na vytváření umělých potřeb a hromadění

---

²³⁰ VANEK, J.: *Krise a reforma*, s. 50-51.

²³¹ VANEK, J.: *Meditace o demokratických systémech a podnicích*, s. 11. Vanek předpokládal i možnost odkoupení částí národního majetku podnikovými kolektivy do jejich vlastnictví: „Z mnoha důvodů by to bylo bláhové podnikatelské rozhodnutí, ale pracovnímu kolektivu by samozřejmě neměla být brána možnost tohoto činu“ (TÝŽ: *Krise a reforma*, s. 70).

stále většího bohatství tříprocentní elitou vlastníků kapitálu. Ani její příslušníci však podle Vaneka nemohou být autenticky šťastni ve světě bezuzdné honby za ziskem, který bez demokratické kontroly směřuje k absurdní akumulaci majetku a moci v rukou úzké oligarchie, jíž lze do cesty postavit jen všeobecnou demokratizaci společnosti.

Křesťanský étos však v československém prostředí nerezonoval. Vanek zůstal po celé sledované období na pozici veřejného popularizátora samosprávných myšlenek a přímo politicky se neangažoval, nezasáhl tudíž ani do debat o zákonu o státním podniku, jehož schválení realizaci jeho idejí značně zkomplikovalo. Jeho koncepce pronájmu národního majetku samosprávným kolektivům však zaujala levicově orientovaný Klub samosprávného lidového podnikání (KSLP), jehož členové se veřejně angažovali na podporu rušených podnikových rad a podíleli se i na vypracování návrhu zákona o velké privatizaci předloženého KSČM v druhé polovině roku 1990.²³² Namísto parlamentních křesťanských stran, které se již od Sametové revoluce definovaly převážně jako pravicové a pro které představovalo základní programový prvek vymezení se proti socialismu a kolektivnímu vlastnictví, se tak Vanekovy myšlenky uplatnily tam, kde by to emigrant z roku 1948 patrně čekal nejméně.

Zmiňovaný KSLP byl vedle Svazu samosprávných podniků další organizací sdružující zájemce o samosprávné myšlenky, která vznikla krátce po Sametové revoluci. Jeho představitelé měli blízko k ekonomickým expertům porevoluční komunistické strany, s nimiž také v následujících letech volně spolupracovali.²³³ Definoval se jako nepolitická organizace, která chtěla ve věci samosprávných idejí provádět společenskou osvětu a prosazovat je skrze spřízněné politické aktéry, mezi nimiž materiály klubu zmiňovaly např. člena Levé alternativy a poslance za OF Petra Uhla.²³⁴ Jedním z pokusů o mobilizaci veřejnosti ve prospěch samosprávných myšlenek bylo svolání Celostátní porady zástupců námezdně pracujících na počátku

---

²³² Viz HÁBOVÁ, Vlasta: *Scénář reformy pro šest milionů*, In: *Hospodářské noviny*, 16. března 1990, s. 8. RUSMICH, Ladislav: *Obrodu samosprávě*, In: *Práce*, 13. března 1990, s. 5. TÝŽ: *Infarktový hospodářský mechanismus*, In: *Právo lidu*, 9. února 1990, s. 5. Též *Prostě dostat šanci* (rozhovor s předsedou KSLP Janem Procházkou), In: *Hospodářské noviny*, 1. srpna 1990, s. 1.

²³³ Autorkou řady materiálů KSLP byla Vlasta Hábová, ekonomickým expertem KSČM pak její manžel Zdeněk Hába.

²³⁴ HÁBOVÁ, Vlasta (pravděpodobný autor, text je podepsán zkratkou „Há“): *Chceme být svobodnými občany – volíme samosprávu*, In: *Bulletin KSLP*, květen 1990, s. 20.

března 1990, kterou KSLP inicioval, událost však nezasáhla širší veřejnost.²³⁵ V dalších měsících a letech se klub orientoval především na popularizaci samosprávných myšlenek a prostřednictvím investičního fondu se angažoval v kuponové privatizaci (viz kapitola 6).²³⁶

Zrušení podnikových samospráv

V Občanském fóru vznikla na jaře 1990 kvůli podnikovým samosprávám konfliktní situace. Zatímco podniková a závodní OF samosprávy v drtivé většině podporovala a využívala je k tomu, aby se zbavila starého vedení, vládní představitelé OF, kteří nejprve dali těmto snahám zelenou, se k samosprávám začali otáčet zády v momentě, kdy se začali zabývat otázkou, co s podniky dále udělat.²³⁷ Vládním ekonomům se začaly samosprávy jevit jako překážka reformy, neboť silné zaměstnanecké kolektivy mohly zablokovat případné snahy centra o převod podniku do soukromých rukou. Na nutnosti zrušit samosprávy a naopak posílit pravomoci centrálních hospodářských orgánů se shodovali i zastánci jinak odlišných koncepcí reformy jako V. Dlouhý a V. Komárek, a jejich názor sdílela i drtivá většina federálních poslanců.²³⁸

Nový zákon o podniku byl 23. dubna 1990 schválen a všechny existující samosprávy v Československu zanikly. Z 350 zákonodárců jich hlasovalo proti jen 29.²³⁹ Pro jeho přijetí tedy pravděpodobně hlasovala i část komunistických poslanců, přestože proti němu někteří jejich straničtí kolegové v diskusi vystupovali.²⁴⁰ Z představitelů OF a VPN se proti jeho přijetí ohradili pouze Karol Gémesi (Maďarská

²³⁵ MATUSZEK, J.: *Privatizace cestou samosprávného podnikání?* In: *Bulletin KSLP*, květen 1990, s. 14 (křestní jméno autora neuvedeno).

²³⁶ STAINEROVÁ, Pavla: *Některé organizační aspekty samosprávného podnikání*, In: *Bulletin KSLP*, červen 1990, s. 4-11.

²³⁷ Viz citovaná výzva české vlády z února 1990, která se nestaví proti odvolávání ředitelů, ale za jejich demokratický průběh.

²³⁸ Vystoupení V. Dlouhého na 27. společné schůzi sněmoven FS 19. dubna 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027022.htm>. Vystoupení V. Komárka na téže schůzi, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027019.htm> (datum posledního přístupu 21. 11 2019).

²³⁹ Zákon č. 111/1990 Sb. o státním podniku. Hlasování a rozprava viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Federální shromáždění ČSSR, 1986-1990 (dále „FS 1986-1990“), stenoprotokol 27. společné schůze SL a SN. Dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027024.htm> (datum posledního přístupu 29. 11 2019).

²⁴⁰ Viz např. vystoupení poslance Luboše Běhálka (KSC) na téže schůzi, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027020.htm> (datum posledního přístupu 29. 11 2019).

nezávislá iniciativa) a Miloš Zeman, podle kterého však samosprávy měly mít jen přechodný význam před privatizací podniků do rukou individuálních zaměstnanců.²⁴¹

Prvního května 1990 tak v Československu skončilo druhé krátké období v poválečné historii, během něž zaměstnanci mohli demokraticky volit své nadřazené a významně zasahovat do směřování státních podniků. Závodní a podniková občanská fóra, jejichž aktivisté byli podle uvedeného průzkumu jednoznačně pro zachování samospráv a, jak jsme viděli v případě ČKD a Škody Plzeň, s nimi často úzce spolupracovala, se proti tomuto aktu nepostavila. Jedním z důvodů mohla být jejich slábnoucí pozice v rámci celého OF: podniková a závodní fóra nikdy nevytvořila vlastní strukturu a už v lednu 1990 byla včleněna do soustavy místních fór a podléhala tak okresním a krajským OF.²⁴² Podniková fóra byla posléze zcela zrušena, neboť se stala cizorodým prvkem v OF, které se z amorfního seskupení postupně transformovalo do politického subjektu podílejícího se na zákonodárné i výkonné moci.

Na celém příběhu je na první pohled zarážející snadnost a plynulost, s jakou ke zrušení samospráv došlo – v době, kdy po celé zemi stávkovaly desítky podniků za konfiskaci majetku KSČ, se na podporu samospráv neodhodlal k podobnému kroku nikdo. Dokonce se zdá, že někteří aktéři, kteří v nich v lednu 1990 viděli kýžený nástroj všeobecné demokratizace společnosti, si během pouhých několika měsíců osvojili narativ, podle něhož byly samosprávy zbytečnou brzdou dalšího vývoje a slepou uličkou. Tak to alespoň vyznívá při pohledu na dobový regionální tisk: redakční komentář západočeské Pravdy z ledna 1990 popisoval pod titulkem „Už to nebude fraška“ založení podnikových samospráv ve Škodovce slovy:

„Tržní ekonomika, jejíž rozmach se v nejbližší době u nás očekává, se zřejmě bez samosprávných rad u řady podniků neobejde. O tom, kdo bude do těchto rad kandidovat a jaký bude způsob voleb, si rozhodnou zaměstnanci sami, bez poručnickování jakékoliv strany. Svobodné, demokratické a nezávislé odbory by mohly být v budoucnu zárukou kompetentnosti těchto orgánů, které mohou přispět, spolu s kompetentním vedením podniků, k překonání hospodářského zaostávání.“²⁴³

---

²⁴¹ Viz vystoupení Karola Gemésiho a Miloše Zemana, dostupné tamtéž.

²⁴² *Stanovy Občanského fóra, schválené 6. ledna 1990 sněmem Občanského fóra*, In: SUK, J.: *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989, 2. díl*, s. 295-299.

²⁴³ HAVLÍK, Karel: *Už to nebude fraška*, In: *Pravda (ZČ)*, 19. ledna 1990, s. 3.

Autor zdůraznil místní tradice škodováckých samospráv, které stály v roce 1968 v čele tohoto hnutí v celém Československu, a v nichž, stejně jako během sametové revoluce, zasedli převážně „vysokoškoláci s mnohaletou praxí, kterým ostatní dali hlas pro jejich profesionální a charakterové kvality“. O pouhých několika týdnech později však informoval tentýž list v redakční zprávě o chystaném zrušení samospráv zcela jinak:

„Předkládaný návrh zákona o státním podniku upouští od existující formy samosprávných podniků, které byly polovičatým pokusem o hru na demokracii a znamenaly alibistické přesouvání odpovědnosti na řadové pracovníky, kteří ve skutečnosti nemohli nic ovlivnit. Proto v den, kdy zákon vstoupí v platnost, samosprávné orgány zaniknou.“²⁴⁴

V obou případech se přitom jedná o redakční texty reprezentující stanovisko listu. To v lednu kopírují stanovisko závodních OF z plzeňské škodovky, a v březnu naopak stanoviska hospodářských ministrů OF, o jejichž návštěvách noviny v minulých číslech informovaly. V prvním textu popisují autoři volby nadřazených zaměstnanci jako vítězství demokratické revoluce a nic nenaznačuje tomu, že by s nimi nepočítali i do budoucna; v druhém už jsou představovány jako zbytečná obstrukce v podnikovém řízení, které má být především efektivní a ekonomické; demokracie na pracovišti jako hodnota sama pro sebe pak zcela mizí. Nelze předpokládat, že by existovala personální provázanost mezi redakcí regionálního deníku a místními aktivisty OF, je však evidentní, že v tomto případě noviny přebíraly aktuální stanovisko OF jako svou politickou linii.

Jak tedy skončil příběh plzeňských a vysočanských podnikových samospráv? V ČKD po 1. květnu samosprávné orgány zanikly a v následujících měsících se zásadně změnila organizační struktura celého kombinátu, který sdružoval několik státních podniků a závodů. Na podzim 1990 se z něj stal ČKD Praha Holding a z dosavadních státních podniků se staly jeho dceřiné akciové společnosti, čímž se na ně nově schválený zákon o státním podniku přestal vztahovat, a podle nového zákona o akciových společnostech, platného od 1. května 1990, zasedli zástupci zaměstnanců v třetině míst jejich dozorčích rad. Návrhy na zaměstnanecké zastoupení v představenstvech, tj. nejen v dozorčím, ale i v podnikatelském orgánu společnosti, jímž by zaměstnanci nabyli pravomocí srovnatelných s předchozími

---

²⁴⁴ *Nad návrhy zákonů*, In: *Pravda (ZČ)*, 27. března 1990, s.1-2.

samosprávami, byly vedením odmítnuty, s odůvodněním, že by takové opatření vedlo „k jakémusi samosprávnému řízení, a to není v žádném případě účelem“.²⁴⁵

Ve Škodě Plzeň uspořádalo podnikové OF volby do samospráv na konci března 1990, i přes zveřejněná odmítavá stanoviska hospodářských ministrů za OF: „Ať bude zákon o podniku formulován jakkoliv, v každém jeho podnikatelském řídicím orgánu (sic!) se předpokládá účast členů z řad volených zástupců zaměstnanců podniku“.²⁴⁶ Je otázkou, zda byla takto zavádějící formulace škodoväckých OF zbožným přáním, taktickým manévrem, či upřímnou nevědomostí: jak již bylo uvedeno, nový zákon dával dosavadním radám charakter pouze dozorčích, v žádném případě tedy „podnikatelských řídicích“ orgánů. Nově ustavená podniková rada stihla ještě v sobotu 28. dubna zvolit nového ředitele podniku, než o tři dny později spolu se všemi ostatními samosprávami v Československu zanikla. Škoda Plzeň zůstala, na rozdíl od ČKD, státním podnikem až do své privatizace, a někteří zástupci zaměstnanců, zvolení do samosprávné rady, se posléze stali členy v srpnu 1990 nově zřízené dozorčí rady.²⁴⁷

I ve Škodě Plzeň proběhlo rušení samosprávných bez většího vzruchu, ba dokonce se zdá, že někteří jejich bývalí členové si neuvědomovali definitivnost situace a očekávali, že budoucnost samosprávných rad bude ještě někdy posuzována „v dalších etapách“. „[I] Milton Friedman se vyjadřuje k určité pozitivní roli podnikových samospráv, které mohou přispět k většímu pocitu zainteresovanosti zaměstnanců na řízení i prosperitě podniku“, zauvažoval si v polovině května v podnikovém časopisu Z. V., titulující se stále jako předseda škodoväcké podnikové rady, která však již de iure přestala existovat.²⁴⁸

Porovnáme-li očekávání zastánců samospráv z ledna 1990 se situací v květnu téhož roku, nelze než označit jejich snahy učinit ze zaměstnanců kolektivního podnikatele a předat správu podniku do jejich rukou za naprosto neúspěšné. Zaměstnanci přišli jak o právo volit si svého ředitele, tak i o zásadní vliv na podnikatelské řízení, a jejich vliv byl omezen na zastoupení v dozorčích orgánech – a to jak v případě akciových společností (holding ČKD), tak i v reorganizovaných

---

²⁴⁵ ČKD dnes a zítra (7), In: Kovák, 3. října 1990, s. 1.

²⁴⁶ Stanovisko OF, odborů a volební komise podniku Škoda: *K volbám do podnikové rady*, In: Škodovák, 23. března 1990, s. 1.

²⁴⁷ Srov. seznam členů samosprávné a dozorčí rady. *Podniková rada pracujících zvolena*, In: Škodovák, 6. dubna 1990, s. 1. *Dozorčí rada ustavena*, In: Škodovák, 14. srpna 1990, s. 1.

²⁴⁸ Škodováci si zvolili velmi dobře. *Podniková rada má za sebou šest týdnů usilovné práce*, In: Škodovák, 15. května 1990, s. 1.

státních podnicích (Škoda Plzeň). Na počátku května se sen z léta 1968 o kolektivech zaměstnanců podnikajících s národním majetkem definitivně rozplynul.²⁴⁹

Po samosprávách: dozorčí orgány a privatizace pro zaměstnance

Odstraněním zaměstnaneckých samospráv z budoucí hry o privatizaci vypadl významný aktér, který během demokratické revoluce prokázal schopnost samostatně jednat a který se také významně podílel na provedení jednoho z jejích hlavních požadavků: zbavit hospodářskou a státní byrokracii těch, kteří byli ve svých vlastních podnicích symboly předchozích dvaceti let. Ideový konflikt mezi podnikovými a závodními občanskými fóry na jedné a hospodářskými ministry a poslanci za OF na druhé straně byl rozhodnut ve prospěch těch druhých. Zastánci podnikových samospráv netvořili jednotný blok schopný prosazovat své požadavky, resp. takovýto blok (Svaz samosprávných podniků) se nestihl během čtyř porevolučních měsíců stát akceschopným politickým subjektem.

Dostatečnou podporu nenalezly samosprávy ani u levicových stran. Obnovená sociální demokracie se pro „hospodářskou demokracii“ vyslovila hned ve svém prvním svolání z 19. listopadu 1989 a v následném prvním programovém prohlášení, sepsaném 27. listopadu 1989, chtěla „koncipovat samosprávu až k privatizaci celých výroben ve vhodných případech“.²⁵⁰ Z jejích listopadových prohlášení však není jasné, zda měla privatizace znamenat předání podniku do individuálního vlastnictví jednotlivým zaměstnancům či jejich kolektivu jako celku. V programu, který schválil XXIV. sjezd ČSSD v březnu 1990, již podpora samospráv nebyla obsažena a místo ní strana prosazovala převod většiny dosavadních státních podniků na akciové společnosti, v nichž bude „vhodným způsobem zajištěno spoluvlastnictví členů pracovního kolektivu“.²⁵¹ Za jejich zachování se tak postavila

²⁴⁹ Reflexi prvních porevolučních měsíců jako neúspěšného pokusu o rozšíření samosprávných principů do různých oblastí společnosti podává z komunistických pozic FAJT, Jindřich: *Listopad 1989: Drama nerovného střetu o rovnost šancí*, Futura, Praha 2011, s. 63-84.

²⁵⁰ Viz *Prohlášení o obnově Čs. sociální demokracie*, In: *Živá minulost, úspěšný dnešek. XXIV. obnovovací sjezd Československé sociální demokracie, Praha 24. – 25. března 1990*, Právo Lidu, Praha 1990, s. 60-61. Srov. s *Programové prohlášení česko-slovenské sociální demokracie*, In: *Právo lidu*, 12. prosince 1989, s. 2-3.

²⁵¹ Archiv České strany sociálně demokratické (dále A ČSSD), fond č. 54 „Výkonný výbor“ (dále fond VV), a. j. 1 „Zasedání PÚVV 18. 4 1990“, „Program Československé sociální demokracie schválený XXIV. sjezdem ve dnech 24. – 25. března 1990“, s. 13. Podobně vyzníval i text hlavního stranického ekonoma Jiřího Tesaře (*O jednom historickém sporu. Podmínky pro podnikatelskou odpovědnost*, In: *Hospodářské noviny*, 30. března 1990, s. 4).

pouze nově ustavená KSČM, která však v této době postrádala politický vliv; z výsledku hlasování je navíc patrné, že část jejich federálních poslanců toto stanovisko nerespektovala.²⁵²

Zrušení zaměstnaneckých rad nezbudilo veřejnou pozornost, soudě dle prostoru, kterého se tomuto tématu dostávalo v celostátním tisku. Veřejnému dění dominovaly v březnu a dubnu 1990 kauzy rušení Státní bezpečnosti a stávky za konfiskaci majetku KSČ, a žádný z podporovatelů samospráv neměl pozici na to, aby jejich existenci prosadil jako problém do celostátní debaty. Ani v pozdějších analýzách i biografických vzpomínkách tento moment zpravidla vůbec nevystupuje, neboť se odehrál ještě před událostmi, které bývají zpětně považovány za počátek celé ekonomické transformace, a je jimi dodnes zastíněn. Znamenal přitom zásadní změnu politické mapy: zaměstnanci podniků ztratili na další průběh událostí vliv, naopak vládní ministerstva soustředila ve svých rukách podstatné pravomoci pro rozhodnutí o podobě ekonomické reformy.

Zrušení podnikových samospráv nicméně neznamenalo, že by myšlenky ekonomické demokracie opustily porevoluční scénu. I citované ohlasy v podnicích ukazují, že aktéři uvažovali o různých možnostech jejich uskutečnění, a po květnu 1990 se dřívější zastánci samospráv mohli orientovat na podporu jiných jejích forem. Dvěma cestami, které se jim nabízely, bylo prosazování podílu zaměstnanců na řízení obchodních společností, a zejména prosazování zájmů zaměstnanců v nadcházející privatizaci, o jejímž provedení se od jara 1990 mluvilo čím dál tím více. V obou těchto agendách mohli nalézt více spojenců a šance na jejich prosazení se na začátku léta 1990 vůbec nemusely jevit beznadějně.

První z nich, zastoupení zaměstnanců v statutárních orgánech obchodních společností (tj. soukromých, nikoliv státních podniků), byla upravena již v květnu 1990 novým zákonem o akciových společnostech, podle něž měla být třetina členů dozorčí rady volena z řad zaměstnanců společnosti, pokud jejich celkový počet přesahoval 200 osob.²⁵³ Takto vyměřený podíl zaměstnanců na správě společností se však jevil čerstvě se ustavivším odborovým svazům jako nedostatečný, neboť neodpovídal míře participace v sousedním Německu, které bylo po revoluci pro

---

²⁵² Archiv KSČM (dále A KSČM), fond „Ustavující sjezd KSČM 31. 3 1990 Praha VŠP“ (dále „Ustavující sjezd“), *Ku prospěchu Čech, Moravy, Slezska a celé společnosti (Programové prohlášení Komunistické strany Čech a Moravy)*, s. 3. K „samosprávám pracovních společenství“ se hlásila i KSS, viz *Dokumenty zjazdu KSS – SDL, Prešov 20. – 21. októbra 1990*, s. 43.

²⁵³ §55 odst. 3 zák. č. 104/1990 Sb.

československé odboráře vzorem.²⁵⁴ Tentokrát se, na rozdíl od situace na jaře 1990, na podporu požadavku po jeho zvýšení již odborové svazy dokázaly zmobilizovat k akci.

První porevoluční rok znamenal z hlediska odborů zásadní změnu: novela zákoníku práce z prosince 1990 zásadně překreslila pravomoci odborových organizací a oslabila jejich vliv a vliv zaměstnanců v podnicích ve prospěch zaměstnavatele.²⁵⁵ Odborové svazy reagovaly na tyto změny vyhlášením stávkové pohotovosti, která se však minula účinkem,²⁵⁶ a úspěšnější byly až o rok později při schvalování nového obchodního zákoníku, který nahradil dosavadní hospodářský zákoník i zákon o akciových společnostech z května 1990. Do obchodního zákoníku, který platil až do roku 2013, se odborům podařilo prosadit povinné třetinové zastoupení zaměstnanců v dozorčích radách u akciových společností již od velikosti 50 zaměstnanců.²⁵⁷

Zastánci kodeterminace ji přitom chápali podobně jako zastánci samosprávy coby nástroj demokracie na pracovišti: posilování spoluúčasti zaměstnanců na řízení mělo podle nich vést k humanizaci práce a k překonání panující hierarchie mezi zaměstnanci a zaměstnavateli:

„[M]ezinárodní zkušenosti ukazují, že vyspělá Evropa už dávno překonává vztah, který se dá vyjádřit jako vztah zaměstnavatele a zaměstnance, tím spíše vztah kapitalisty a proletáře. Místo toho se stále rychleji nejenom v ekonomickém myšlení, ale i v ekonomické praxi prosazují vztahy spolupráce, vztahy participace, vztahy spoluúčasti na vedení podniku.“²⁵⁸

Jakkoliv se cíl československých odborářů prosadit podíl zaměstnanců na řízení v rozsahu německého systému Mitbestimmung splnit nepodařilo, znamenal

---

²⁵⁴ Stanovisko odborů k nutnosti vypracovat zákon o kodeterminaci ve všech druzích obchodních společnostech viz *Odbory nesouhlasí*, In: *Pravda (ZČ)*, 27. dubna 1990, s. 1-2. K inspiraci německým systémem Mitbestimmung viz *Rozhovor s prezidentem Čs. konfederace odborových svazů Igorem Pleskotem*, In: *Polarita. Levá alternativa*, 1. května 1990, s. 1-2.

²⁵⁵ Zákon č. 3 /1991 Sb. Kromě vypuštění proklamativních pasáží (např. definice socialistické pracovní kázně v dosavadním §72) jde zejména o nahrazení povinnosti zaměstnavatele nechat některé změny v pracovním provozu schválit odborovou organizací pouhou nutností tyto změny s odbory projednat. (viz. odst. 75, 80, 90 a 91 cit. zák.). V rámci prepisování některých pasáží zákoníku, během něhož byly vypouštěny formulace odkazující k socialistickým ideologickým normativům, byla mj. vypuštěna i proklamace o tom, že pracovník se vedle plnění pracovních úkolů ve společnosti i „účastní (...) na rozvoji, řízení a kontrole její činnosti“ (odst. 33 cit. zák.).

²⁵⁶ POKORNÝ, J.: *Pracovat a nebát se*, s. 201-203.

²⁵⁷ Viz §200 zák. č. 513/1991 Sb. Návrh sociálnědemokratického poslance I. Fišery na rozšíření kodeterminace i na ostatní druhy obchodních společností nebyl federálními poslanci schválen.

²⁵⁸ Cit. vystoupení poslance Josefa Špačka (Klub poslanců sociálně demokratické orientace) ve FS, 31. října 1991. Dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/018schuz/s018031.htm> (datum posledního přístupu 21. 11 2019).

obchodní zákoník z roku 1991 pokrok oproti situaci, která panovala po přijetí prvního balíku reformních zákonů v květnu 1990.²⁵⁹ V přetlačované, v níž proti sobě stojí požadavek na vnitřní demokratizaci podniků, tj. na právo zaměstnanců podílet se na jeho řízení, a požadavek po podnikatelské svobodě vlastníka, tak byla nastolena nová rovnováha, která vydržela dalších dvaadvacet let.²⁶⁰

Podobně jako spor o podnikové samosprávy proběh i spor o zastoupení zaměstnanců v orgánech obchodních korporací bez větší pozornosti veřejnosti. Od léta 1990 se však rozhořel boj o podobu nadcházející privatizace, který se naopak odehrál před napjatými zraky celého Československa, a při němž došlo i k dalším pokusům realizovat myšlenky ekonomické demokracie. O průběhu těchto sporů pojednávají následující kapitoly.

---

²⁵⁹ Srovnání míry zaměstnanecké participace na řízení podniků v jednotlivých státech Evropy viz NIEDENHOFF, Horst-Udo: *Mitbestimmung im europäischen Vergleich*, In: *IW-Trends. Vierteljahresschrift zur empirischen Wirtschaftsforschung aus dem Institut der deutschen Wirtschaft Köln*, roč. 32, č. 2/2005, s. 1-16.

²⁶⁰ Tato přetlačovaná vstoupila do nového dějství schválením nového zákona o obchodních korporacích v roce 2012 (zákon č. 90/2012 Sb., dále ZOK), který vypracovala vláda premiéra Petra Nečase. Již v předchozích letech byla z principu kodeterminace udělena výjimka investičním společnostem a investičním fondům (zák. 151/1996 Sb., odst. 52) a ZOK zrušil v roce 2012 tuto povinnost u všech typů obchodních společností úplně: podle důvodové zprávy k zákonu proto, že dosavadní právní úprava se „vzdáv[ala] ambice konkurenceschopnosti“ a ponechání povinné kodeterminace „byť iluzorní (...) se jeví jako nevhodn[é] a zatěžující transakční[m]i náklady“ (viz sněmovní tisk č. 363 z VI. volebního období PSP ČR *Vládní návrh na vydání zákona o obchodních korporacích a družstvech*, s. 242-243, dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=363&CT1=0#prilohy>, datum posledního přístupu 21. 11 2019). Podle analýzy Tamary Skorkovské z Právnické fakulty UK je v posledních letech zřetelná tendence v některých evropských zemích (Polsko, Maďarsko, Estonsko a po r. 2012 i ČR) pohlížet na kodeterminaci jako na „institut nadbytečný, který společnosti zatěžuje zbytečnými náklady“ (SKORKOVSKÁ, Tamara: *Změny v organizaci dualistické akciové společnosti: Zrušení kodeterminace a další změny dotýkající se dozorčí rady akciové společnosti*, PF UK 2013, dostupné na <https://www.prf.cuni.cz/tamara-skorkovska-1404046227.html> (datum posledního přístupu 21. 11 2019). Povinné zastoupení zaměstnanců v dozorčích radách akciových společností se do českého právního řádu vrátilo až novelou č. 458/2016 Sb., předloženou skupinou sociálnědemokratických poslanců, která se však týká jen akciových společností s více než 500 zaměstnanci. Ze srovnání parlamentních debat, které schválení příslušných zákonů r. 1991 a 2016 předcházely, je pro ideovou atmosféru raných 90. let příznačné, že podobné vize překonávání hierarchií mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, které se objevily v citovaném vystoupení J. Špačka, v roce 2016 v parlamentních debatách již nezaznívaly.

Distribuce moci: kdo kdy bude o čem rozhodovat

listopad 1989 – únor 1991

Provedení vlastnické transformace, při níž se stát zbavuje velkého množství majetku a předává či prodává jej do rukou soukromým subjektům, je operací skládající se ze zásadních politických rozhodnutí i množství rutinních administrativních úkonů. Ve všech zemích, které se k tomuto kroku po pádu komunistických diktatur rozhodly, vznikly za tímto účelem speciální instituce – fondy národního majetku, ministerstva pověřená privatizací státních podniků a jiné ad hoc utvořené orgány, jejichž existence byla chápána jako dočasná a měla se uzavřít s ukončením celé operace. Konkrétní soustava institucí, které byly do procesu vlastnické transformace zapojeny, byla výsledkem politického kompromisu mezi politickými stranami, vládami, zástupci zaměstnaneckých odborů, podnikových svazů anebo místních samospráv. Její výsledná podoba přičkla každému z institucionálních aktérů odpovědnost za určitou část transformačního procesu, v jejímž rámci mohla dotyčná instituce uplatnit i vlastní představy o tom, jak by celý proces měl probíhat – ovšem pouze do té míry, do jaké mu to zákonná úprava celého transformačního procesu dovolovala. Zjednodušeně řečeno, provedení vlastnické transformace předpokládalo určité rozdělení moci nad jejími jednotlivými etapami.

Na mysli zde mám pojem politické moci ve smyslu weberiánského *Herrschaft*, tedy „předpoklad, že příslušné osoby uposlechnou rozkazu jistého obsahu“.²⁶¹ Cílem následující kapitoly je nejen odpovědět na otázku, jaké nové či již existující instituce nabyly po roce 1989 rozhodovací autority v otázkách vlastnické transformace, ale také prozkoumat, proč výsledná podoba dělby moci vypadala tak jak vypadala, a výsledkem jakých politických kompromisů byla.²⁶² Při hledání odpovědí na tyto otázky pro mě byla inspirací práce Jiřího Suka *Labyrintem revoluce*, která se soustředí na vznikání a zanikání „politických sítí“ a „mocenských ohnisek“ a zkoumá

---

²⁶¹ WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*, Mladá fronta, Praha 1997, s. 47.

²⁶² K přehledu institucí podílejících se na provedení vlastnické transformace viz např. ZEMAN, Karel: *Analýza privatizačního procesu v České republice*, Karolinum, Praha 2015. TÝŽ: *Analýza restitučních procesů v České republice: restituce a ostatní procesy transformující vlastnická práva*, Karolinum, Praha 2015.

způsob, jakým se neformální politický vliv přetavoval v politiku konkrétních institucí.²⁶³ Podobně jako Sukova „orientační ústavněpolitická mapa“, zachycující aktéry národnostních sporů a sporů o interpretaci komunistické minulosti, bude i následující výklad zachycovat dva odlišné typy vztahů. Na jedné straně půjde o vztahy neformálního politického vlivu, na druhé straně půjde o vztahy formální podřízenosti mezi jednotlivými institucemi.²⁶⁴

Příkladem prvního vztahu, jehož účastníci se mohli definovat jako politická hnutí či strany, nebo mohli vystupovat „nepoliticky“ např. jako sdružení nezávislých odborníků, může být vyjednávání mezi KSČ a OF o obsazení pozic hospodářských ministrů ve federální vládě. Příkladem druhého typu vztahů může být založení a fungování tzv. hospodářské rady při téže instituci. Neformální vztahy vycházejí z těžko kvantifikovatelného vlivu (tj. ze schopnosti prosazovat svoje názory i mimo prostor formálně vymezených pravomocí) a charismatu konkrétních aktérů a jsou nevynutitelné, tj. nelze se jich domáhat za pomoci donucovacího státního aparátu. V přechodném období, během něž dochází k zániku starých a vzniku nových institucí, jsou to především neformální vztahy, co ovlivňuje podobu budoucích právně zakotvených vztahů. Neformálních „ohniska moci“ rozhodují o nové podobě státní administrativy a prosazují zrušení starých institucí, které jsou pokládány za přebytečné či překážející.

K provedení jakékoliv koncepce vlastnické transformace bylo nutné, aby její zastánci prosadili i svou vizi nového uspořádání hospodářských institucí. V soudobé politologii se analýze podobných situací věnuje škola tzv. nového institucionalismu (new institutionalism), jejíž jednotlivé metodologické přístupy (institucionalismus racionální volby, historický institucionalismus, konstruktivistický institucionalismus) se soustředí na proces ustavování, fungování a zanikání politických institucí z různých perspektiv. Následující kapitola si neklade za cíl být důslednou aplikací některého z těchto přístupů, pro účely dalšího výkladu je však vhodné se při výběru adekvátních analytických termínů a přesnější formulaci otázky inspirovat výkladovými postupy tzv.

---

²⁶³ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 419.

²⁶⁴ Rozdělení na „formální“ a „neformální“ vztahy mezi institucemi a politickými subjekty, které je v této kapitole používáno, nesouvisí s rozdělením formálních a neformálních institucí tak, jak s těmito termíny zpravidla pracuje institucionální ekonomie (formální instituce zakotvené zákonem, vedle nichž v ekonomice působí i neformální instituce jako morálka, kultura, jazyk atd.). Neformální instituce v tomto pojetí zde nejsou předmětem analýzy.

konstruktivistického institucionalismu, který se soustředí na analýzu momentů zásadních politických změn, doprovázených vznikem nových institucí.²⁶⁵

Tato perspektiva zpochybňuje možnost analyzovat ustavování a rušení institucí během období velkých politických změn jako výsledek snahy aktérů maximalizovat svůj zisk při minimalizování nákladů na jeho obstarávání, jak by se k podobným situacím stavěla teorie racionální volby. V zlomových momentech totiž dochází k změnám v představách aktérů o tom, co za svůj zisk považují a co je vlastně jejich zájmem.²⁶⁶ Pro pochopení příčin proměny institucí je tak zásadní věnovat pozornost navzájem si konkurujícím narativům, které aktérům nabízejí smysluplné vysvětlení právě probíhajících událostí a orientují je k určitému jednání, které se z hlediska toho kterého narativu jeví jako správné či logické. Předpokladem vzniku takové situace je „rozpad paradigmatu“, tj. znejistění ohledně toho, „co vlastně chceme“ a „co pro to máme dělat“, po němž aktéři světa okolo sebe a své pozici v něm rozumí jinak než dosud.²⁶⁷

Podobným způsobem analyzoval vznik a vývoj východoněmeckého Treuhandanstaltu německý politolog Wolfgang Seibel, který se soustředil na rozhodování mezi možnými alternativami organizace privatizačního procesu.²⁶⁸ Vycházejíc z konceptu „strukturace“ Anthonyho Giddense chápe Seidel instituce jako nástroje usměrňování lidského jednání do stanovených koridorů a zároveň jako výsledek jednání jejich tvůrců, kteří mají při jejich vytváření možnost uplatnit své představy o správném uspořádání společnosti. Seidel se soustředí na uzlové body existence a vnitřních proměn hlavního privatizačního úřadu v Německu, a jakkoliv se jeho postup nevyhnul přehnané normativitě (s níž označuje nerealizované cesty vývoje za „iluze“), ukazuje, jak lze analýzu dějin klíčových institucí využít pro rekonstrukci dobových „horizontů očekávání“.

Následující kapitola je časově ohraničena počátkem demokratické revoluce a schválením zákona o velké privatizaci, který kodifikoval konečné institucionální

---

²⁶⁵ HAY, Colin: *Constructivist Institutionalism*, In: RHODES, Roderick Arthur William – BINDER, Sarah A. – ROCKMAN, Bert A. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford University Press, 2006, s. 56-74. Pro tento analytický postup se používá i pojmu „diskursivní institucionalismus“, viz např. SCHMIDT, Vivien A.: *Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse*, In: *Annual Review of Political Science*, č. 11, 2008, s. 303-326.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 67.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Treuhandanstalt byla instituce založená roku 1990, která měla na starosti privatizaci státních podniků bývalé NDR. Viz SEIDEL, Wolfgang: *Verwaltete Illusionen. Die Privatisierung der DDR-Wirtschaft durch die Treuhandanstalt und ihre Nachfolger 1990-2000*, Campus Verlag, Frankfurt, New York, 2005, s. 20-34.

uspořádání privatizace. Pojmem „instituce“ označuji státní úřad (typicky ministerstvo), hospodářskou organizaci (podnik, koncern) nebo profesní sdružení (odborová organizace), jejichž existence je zakotvena ve stávajících zákonech, které jim svěřují konkrétní pravomoci. Různé zájmové organizace, které sdružovaly aktéry zpravidla na základě jejich profesní orientace (např. Sdružení soukromých podnikatelů či Svaz samosprávných podniků), avšak nebyla jim zákonem svěřena konkrétní pravomoc a mohly tedy pouze lobbovat za svoje zájmy, aniž by si je mohly legální cestou vynucovat, do této definice nespádají. Jejich snaha, přetvořit neformální politický vliv do vztahu formální nadřízenosti či podřízenosti, nebyla úspěšná, přestože svou roli ve formování výsledné podoby vlastnické transformace mohly sehrát skrze uplatňování neformálního politického vlivu.

Obsazení stávajících institucí: nástup ekonomů do federální vlády

Prvním momentem, kdy došlo k zásadní výměně aktérů na politických pozicích, které měly velký potenciál ovlivnit budoucí vlastnickou transformaci, bylo obsazení hospodářských postů v rekonstruované federální vládě v prosinci 1989. Krátce po svém vzniku vstoupilo Občanské fórum do vyjednávání s federálním premiérem Ladislavem Adamcem, kterému předložilo své požadavky, mezi nimiž figuroval i požadavek na obměnu stávající federální vlády. Během prvních jednání však zástupci OF neměli ambici nominovat do ní své vlastní zástupce.²⁶⁹ K podpoře OF se 22. listopadu přihlásil i Prognostický ústav ČSAV (PgÚ), což bylo aktivisty OF kvitováno s povděkem, neboť seskupení skládající se převážně z umělců a intelektuálů tím dostalo kýžené expertní zázemí a mohlo vystupovat o poznání sebevědoměji.²⁷⁰ Podle pozdějšího svědectví ředitele PgÚ V. Komárka si měl Havel příchod odborníků z ústavu do Laterny Magiky přímo vyžádat přes svého bývalého spoluvězně Václava Valeše, který dělal v listopadu 1989 Komárkovi poradce.²⁷¹ Když se po spontánním odmítnutí Adamcem navrhované „vlády 15:5“ veřejností objevila

²⁶⁹ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 48-49.

²⁷⁰ Viz např. prohlášení V. Havla v průběhu jednání o složení budoucí vlády (6. prosince 1989): „Nejdůležitější je, že ti normálně a chytře myslící ekonomové jsou všichni na naší straně a žádný na straně moci“. Viz tamtéž, s. 134. Též BURIAN, Michal: *Prognostici v takzvané sametové revoluci*, In: *Soudobé dějiny*, č. 3-4, roč. 1997, s. 493.

²⁷¹ SPÁČIL, Dušan – SÝS, Karel a kol.: *Viděno deseti. Rozhodující události mocenského zvratu v roce 1989 očima klíčových osobností z obou stran politického spektra*, Bondy, Praha 2009. s. 47-48.

otázka nového obsazení vládních funkcí znovu na stole a OF se po určitém váhání odhodlalo navrhnout do nich své zástupce, mělo tak z koho vybírat.

Mezi návrhy možných kandidátů na hospodářské ministry se nejčastěji objevovala tři jména: vedle V. Komárka to byl jeho zástupce v PgÚ Vladimír Dlouhý a jejich kolega Václav Klaus. Dlouhý a Klaus byli prvními, kdo za PgÚ na jednání OF dorazili, a zejména Klaus vystupoval podle pamětníků při následných jednáních velmi sebevědomě a prosazoval, aby ekonomové z akademické sféry, spolupracující s OF, obsadili klíčová hospodářská ministerstva.²⁷² V. Klaus se za ekonomy z PgÚ účastnil i prvních jednání OF s Ladislavem Adamcem, na kterých naopak V. Komárek chyběl, a mluvil i na prvních tiskových konferencích OF; coby sebevědomě vystupující expert si budoval autoritu potřebnou pro to, aby byl za OF do vládní funkce skutečně delegován.²⁷³ Ochotu převzít politickou zodpovědnost signalizoval i svým zprvu menšinovým názorem, že OF by mělo od počátku zásadně určovat hospodářskou politiku nové federální vlády a nenechat ji v rukou jiných subjektů.²⁷⁴

Na rozdíl od V. Komárka také V. Klaus nikdy nedeklaroval, že by chtěl zůstat mimo státní funkce a věnovat se nadále jen akademické práci.²⁷⁵ V. Komárek naopak reagoval na návrh vedení OF kandidovat do funkce místopředsedy federální vlády zdvořilým odmítnutím a navrhnul na toto místo svého kolegu Karla Koubu.²⁷⁶ Kandidatuře V. Komárka na post premiéra pak vyslovil nedůvěru během jednání v

---

²⁷² Tamtéž. Též SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 63-64. Argumentoval přitom mimo jiné svou a Dlouhého nedávnou spoluprací s organizací WIDER (World Institute of Development and Economic Research), která byla zřízená při OSN za účelem analyzovat hospodářskou situaci v komunistických zemích a pro kterou oba během roku 1989 zpracovávali odborné studie (tamtéž, též rozhovor s V. Dlouhým, uložený v archivu ÚSD AVČR (fond Rozhovory k dokumentárnímu filmu *Labyrintem revoluce*), s. 532.)

²⁷³ PREČAN, Vilém (ed.): *Praha – Washington – Praha. Depeše velvyslanectví USA v Československu v listopadu a prosinci 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2004, s. 141-142. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 57.

²⁷⁴ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 125-126.

²⁷⁵ Podle svědectví pracovníka ambasády USA (který se s Klausem 5. prosince 1989 sešel) však viděl svoji budoucnost před jmenováním vlády spíše v čele Státní banky než ministerstva financí. Viz PREČAN, V.: *Praha – Washington – Praha*, s. 244 (podstatná část zdrojové depeše nebyla odtajněna).

²⁷⁶ Srov. záznam vystoupení V. Komárka z 8. prosince 1989, dostupný na CD *Listopad 1989*, vydaného Českým rozhlasem r. 2009, stopa 24. Po určitou dobu se tak Komárek v návrzích OF na možné kandidáty do vlády vůbec neobjevoval (srov. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 142-143), ačkoliv požíval od svého prvního televizního vystoupení z 25. listopadu velké popularity a v průzkumech veřejného mínění z počátku prosince byl veřejností považován po Alexandru Dubčekovi za nejvhodnějšího kandidáta na prezidenta (SUK, Jiří: *Občanské fórum: Listopad-prosinec 1989*, sv. 1: *Události*, Doplněk, Brno 1997, s. 128). Mladá fronta psala na konci listopadu přímo o „pražské komárkománii“ (*Dostane se až k uchu?* In: *Mladá fronta*, 29. listopadu 1989, s. 1-2). Viz též plakát na podporu V. Komárka (AKCOF, kart. 36 „Ekonomická reforma“) s textem: „„Demisi! Svobodné volby! Studenti dávají důvěru doc. V. Komárkovi, DrSc., jedinému kandidátovi, který může vyvést naši krásnou vlast z krize, do které ji po 21 letech (sic!) dovedl ÚV KSČ. Žádáme vládu odborníků a to ihned!“.

OF i sám V. Klaus s poukazem na nekoncepčnost Komárkova vedení Prognostického ústavu.²⁷⁷ Zárodky sporu se však během listopadu a prosince nedostaly na veřejnost, a nebyly pravděpodobně ani ostatními ve vedení OF vnímány jako zásadní rozpory koncepčního charakteru.²⁷⁸ Klaus i Komárek na veřejnosti během revoluce vystupovali jako názoroví souputníci a s V. Dlouhým byli 10. prosince jmenováni do federální vlády jako jeden tým, jehož hlavou měl být V. Komárek v nominálně nejvyšší funkci místopředsedy federální vlády pověřeného ekonomickou reformou.²⁷⁹

Zatímco o V. Dlouhém, který obsadil pozici předsedy Státní plánovací komise, se uvažovalo i jako o místopředsedovi vlády namísto V. Komárka, na post ministra financí se během jednání neobjevil žádný jiný vážně uvažovaný kandidát než V. Klaus, jenž figuroval již na prvním seznamu osob z PgÚ, které vyjádřily ochotu podílet se na vládních funkcích.²⁸⁰ Zbylá ekonomická ministerstva byla obsazena členy KSC, ČSL a ČSS, šlo však o resorty, které měly na starosti dílčí oblasti národního hospodářství a jejichž činnost se v budoucnu musela odvíjet od rozhodnutí trojice Komárek, Klaus a Dlouhý.²⁸¹ V momentě jmenování nové vlády již taktika OF počítala s tím, že to budou jeho nominanti, kdo bude určovat podobu státního rozpočtu, hospodářského plánu i koncepce ekonomické reformy.²⁸²

Na celém výběru vhodných kandidátů na klíčové hospodářské posty je pozoruhodné malé zastoupení slovenských ekonomů. Během konzultací mezi vedením OF a VPN ohledně nominantů do federální vlády navrhovala slovenská

---

²⁷⁷ BURIAN, M.: *Prognostici v takzvané sametové revoluci*, s. 501. Záznam dotyčného vystoupení V. Klause je zveřejněn i v dokumentu režiséra Martina Kohouta *Česká cesta aneb Proč došlo ke kuponové privatizaci?* (MasterFilm, MediaFilm, FAMU, Rozhlas a Televízia Slovenska, 2015).

²⁷⁸ Viz citovaný výrok V. Havla o tom, že OF má na své straně všechny „normálně a chytře myslící ekonomy“. Též BURIAN, M.: *Prognostici v takzvané sametové revoluci*, s. 507.

²⁷⁹ Viz jeden z prvních veřejně publikovaných textů o ekonomické reformě (který svým pojetím odpovídal spíše pozdějším názorům V. Komárka než V. Klause): KOMÁREK, Valtr – DLOUHÝ, Vladimír – KLAUS, Václav – KREUTER, Josef: *Odborníci z Prognostického ústavu ČSAV uvažují: Ani cukr, ani bič*, In: *Mladá Fronta*, 2. prosince 1989 (příloha *Víkend*), s. 3.

²⁸⁰ Srov. jednotlivé varianty na obsazení míst ve federální vládě, předkládané OF na začátku prosince 1989. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 115 – 116, s. 131, s. 143.

²⁸¹ Komunisté obsadili ve vládě národního porozumění ministerstvo dopravy a spojů (František Podlena), ministerstvo hutnictví, strojírenství a elektrotechniky (Ladislav Vodrážka), ministerstvo paliv a energetiky (František Pinc) a ministerstvo zahraničního obchodu (Andrej Barčák ml.). ČSL měla předsedu Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj (František Reichel) a ČSS ministra pověřeného řízením Federálního cenového úřadu (Ladislav Dvořák).

²⁸² V následujícím textu jsou V. Komárek i V. Dlouhý označováni jako zástupci OF ve federální vládě, přestože oba dva byli na konci roku 1989 členy KSC, z níž krátce nato vystoupili. V. Komárek ještě na konci listopadu 1989 připouštěl možnost svého setrvání v KSC (viz AKCOF, kart. 36 „Ekonomická reforma“, *Otevřený dopis Valtra Komárka ÚV KSC* z 27. listopadu 1989). Nakonec V. Komárek i V. Dlouhý opustili řady KSC do konce ledna 1990 (SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 288).

strana právníka Jána Čarnogurského jako místopředsedu vlády pro legislativu a vnitro a filosofa Miroslava Kusého jako ministra zahraničí, plus další osoby do jiných ústavních funkcí.²⁸³ V žádném z momentů však nepředstavila svého kandidáta na hospodářská ministerstva ani se nepozastavila nad tím, že podle všech zvažovaných návrhů by měla celá ekonomická reforma spočívat v českých rukou.

Vysvětlení se zde nabízí několik. V Bratislavě nedošlo k tak úzkému propojení opozičního politického centra s výzkumnou ekonomickou sférou jako v Praze, a VPN neměla v kritickou chvíli k dispozici potřebné odborníky, přestože se z řad slovenských ekonomů později rekrutovali hospodářští ministři jak pro republikovou, tak i pro federální úroveň. Její politická strategie byla navíc odlišná od OF: při rekonstrukci slovenské vlády uplatňovala méně invazivní taktiku než OF v případě vlády federální, neboť nenavrhovala sama kandidáty na ministry, ale pouze se vyjadřovala k návrhům, které předkládali její dosavadní členové.²⁸⁴ Rekonstrukce federální vlády sídlící v Praze byla pod větším vlivem OF, které na ni soustředilo svou hlavní pozornost, neboť z dvou vlád v hlavním městě byla federální tou významnější.

Zatímco v Praze se čeští ekonomové nejen z PgÚ ale i z EÚ ČSAV zapojili v poměrně velkém počtu do činnosti OF, v Bratislavě založili tamní experti 20. prosince 1989 Nezávislé združenie ekonomov Slovenska (NEZES), které začalo vystupovat jako samostatný subjekt.²⁸⁵ NEZES, k němuž se přihlásili významní ekonomové jako H. Kočtůch nebo V. Pavlenda, tak od počátku vystupoval nezávisle na hlavních politických hráčích na Slovensku – na VPN, Kresťanskodemokratickém hnutí (KDH) i na Komunistické straně Slovenska (KSS). V českých zemích bylo oproti tomu propojení expertního a politického prostředí mnohem bezprostřednější díky přímému angažmá řady ekonomů v OF a ve vládních funkcích.

Bouřlivé prosincové dni daly také vzniknout Československému ekonomickému fóru (ČSEF) – ambicióznímu subjektu, který měl spojovat akademické, politické a podnikové prostředí.²⁸⁶ Jeho vznik iniciovala skupina ekonomů okolo poradenského družstva Consus v Praze, mezi nimiž byl výraznou osobností zejména Zdislav Šulc a Vratislav Šlajer, který zabýval poradenstvím pro

---

²⁸³ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 133.

²⁸⁴ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 176-177.

²⁸⁵ Datum založení NEZES uvádí MATUĽOVÁ, Tina: *Nezávislosť Slovenska*, In: *Respekt*, č. 15, roč. 1991, s. 3.

²⁸⁶ *Ekonomické fórum: púda pro diskusi*, In: *Hospodářské noviny*, 8. prosince 1989, s. 17.

manažery socialistických podniků.²⁸⁷ K ČSEF se již v prvních prosincových dnech přihlásila řada ekonomů různorodé názorové orientace: najdeme mezi nimi Miloše Zemana, Tomáše Ježka, Jaromíra Matějku (sekretáře výboru pro otázky plánovitého řízení národního hospodářství při federální vládě) či Vladimíra Kadlece.²⁸⁸ Jeho první setkání v polovině prosince 1989 se zúčastnilo na 350 ekonomů a manažerů, kteří deklarovali fórum jako „permanentní ekonomickou konferenci, pracující do doby konání voleb“ a za jeho cíl označili „předkládání seriózních a vědecky fundovaných alternativních námětů vládám a zastupitelským orgánům“.²⁸⁹ ČSEF mělo i regionální pobočky a svou otevřeností pro členy všech politických stran a úzce expertní identitou se podobalo NEZES, na rozdíl od něj se však nedefinovalo jako národnostně české a počítalo s celofederální působností.²⁹⁰

Vedle politických hnutí OF a VPN tak koncem prosince 1989 zahrnovala mapa aktérů i dvě expertní sdružení s ambicí formovat podobu ekonomické reformy. Řízení klíčových institucí však obsadili ekonomové nominovaní OF, kteří s NEZES ani s ČSEF neměli užší kontakt.²⁹¹ Již na konci roku se navíc ukázalo, že navenek jednotný ekonomický trojlístek nominantů OF ve federální vládě ve skutečnosti nefunguje a jeho členové se rozcházejí různými směry.

Spor o koordinaci: hospodářská rada vs. federální ministerstvo financí

Jedním z prvních kroků ve věci ekonomické reformy, který federální vláda učinila na zasedání 21. prosince, bylo zřízení tzv. hospodářské rady, která nahradila dosavadní vládní výbor pro otázky plánovitého řízení národního hospodářství, existující od r. 1976.²⁹² Hospodářská rada federální vlády (HR) měla sloužit jako „koordinační, iniciativní a poradní orgán pro přípravu a realizaci státní hospodářské

---

²⁸⁷ ŠULC, Zdislav: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, Doplněk, Brno 2011, s. 192-195, 210-214. Při družstvu Consus vznikl r. 1991 i stejnojmenný investiční privatizační fond, v jehož představenstvu zasedla řada významných osobností z prostředí sociálnědemokratické strany (viz POKORNÝ, Marek: *Vražda ve společnosti Consus*, In: *Respekt*, č. 49, roč. 2001, s. 9).

²⁸⁸ Úvodní prohlášení ČSEF sepsal Z. Šulc, na popud V. Šlajera. ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 210-214.

²⁸⁹ *Ekonomické fórum: příští setkání v lednu*, In: *Hospodářské noviny*, 15. prosince 1989, s. 15.

²⁹⁰ *Ekonomické fórum: před druhým setkáním*, In: *Hospodářské noviny*, 12. ledna 1990, s. 15.

²⁹¹ Z. Šulc později vzpomínal na odstup, jaký si vůči ČSEF od počátku držel jeho spoluzakladatel T. Ježek, od konce roku náměstek ministra Klause. ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 210-214.

²⁹² Vládní výbor pro otázky plánovitého řízení národního hospodářství byl zřízen usnesením vlády č. 186/1976 Sb.

politiky“, a měla za úkol projednat jakýkoliv návrh zásadního hospodářského opatření ještě předtím, než přišel vládě na stůl.²⁹³

V personálním obsazení jedenáctičlenné rady se odrazilo očekávané rozdělení rolí během ekonomické reformy, jak jej předpokládalo vedení OF při sestavování svých nominantů do federální vlády. Jejím předsedou byl jmenován Valtr Komárek, který se ještě před několika týdny zdráhal přijmout jakoukoliv funkci v exekutivě a nyní byl zodpovědný za projednání všech reformních návrhů, které budou vládě předloženy.²⁹⁴ Tato jeho pozice se však nezamlouvala V. Klausovi ani jeho blízkému kolegovi Dušanu Třískovi (EÚ ČSAV), který podle zprávy amerického ambasadora na Komárkovu adresu při neveřejných setkáních nešetřil kritikou.²⁹⁵ V. Klaus, jenž se proti Komárkovi vyslovil již dříve, pak začal ještě v prosinci 1989 podnikat kroky z vlastní iniciativy: podle pozdějších Třískových vzpomínek uložil 26. prosince 1989 jemu a T. Ježkovi vypracovat „výchozí privatizační koncept“, tedy první náčrt strategie vlastnické transformace.²⁹⁶ Hospodářská rada přitom v těchto dnech otázku vlastnických změn pravděpodobně vůbec neřešila: v době, kdy si V. Klaus začal „přivlastňovat“ dosud nezařazenou privatizační agendu pro svoje ministerstvo tak o ní nejspíš nikdo jiný na hospodářské radě nejevil zájem.²⁹⁷

---

²⁹³ Viz NA, f. Úřad vlády, Zasedání 21. prosince 1989, *Usnesení vlády ČSSR č. 414 o zřízení Hospodářské rady vlády Československé socialistické republiky*.

²⁹⁴ Dalšími jejími členy byli předseda SPK V. Dlouhý, předseda Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj (SKVTIR) František Reichel, ministr financí V. Klaus, ministr pověřený řízením Federálního cenového úřadu (FCÚ) Ladislav Dvořák, ministr práce a sociálních věcí Petr Miller, ministr zahraničního obchodu Andrej Barčák ml., předseda SBČS Svatopluk Potáč (29. prosince nahrazen Josefem Tošovským), předseda Federálního statistického úřadu (FSÚ) Vladimír Mička (později nahrazen Ivanem Šujanem) a jeden zástupce z každé republikové vlády. Dvanáctým účastníkem zasedání měl být nově jmenovaný generální sekretář rady Jaroslav Vostatek.

²⁹⁵ D. Tříška měl charakterizovat Komárka jako „nebezpečného“ kvůli jeho tendencím dávat veřejnosti nespelnitelné sliby, sebe s Klausem naopak označil za „jediné skutečné volnotržní ekonomy v Československu“; Klaus se rezervovaností ke Komárkovi také netajil a Tříšku naopak označoval za jednoho z nejlepších odborníků v Československu. Viz PREČAN, V.: *Praha – Washington – Praha*, s. 234-236.

²⁹⁶ TRÍSKA, Dušan: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace* (referát přednesený na semináři v Institutu Václava Klause r. 2016, dostupný na <http://institutvk.cz/clanky/dusan-triska-25-vyroci-zrodu-ceske-cesty-privatizace.html>, dat. posl. přístupu 22. 11 2019).

²⁹⁷ Zápisy jejích schůzí se nedochovaly, je však pravděpodobné, že během prvních týdnů roku 1990 se zabývala přípravou tří nových zákonů, které byly následně v dubnu předloženy do federálního shromáždění (zákonem o státním podniku, o akciových společnostech a o individuálním podnikání občanů). Lze tak alespoň soudit ze zápisu z jednání federální vlády 21. prosince, v němž se tyto věci přímo kladou předsedovi HR V. Komárkovi za úkol, na rozdíl od vlastnické transformace, která na pořadu jednání nebyla. Viz NA, f. Úřad vlády, Zasedání 21. prosince 1989, *Usnesení vlády ČSSR č. 413 o rozboru a zhodnocení přestavby organizačních struktur podnikové sféry a dalším postupu*.

Ježek i Tříška se krátce nato stali Klausovými spolupracovníky na federálním ministerstvu financí a začali na zadaném úkolu pracovat.²⁹⁸ Posvěcení shora se jim však dostalo až 1. března 1990, kdy federální vláda vyslovila souhlas se založením speciálního „Úřadu pro dočasnou (sic!) správu státního majetku a jeho privatizaci“ (dále „Úřad pro privatizaci“) při federálním ministerstvu financí (FMF), a uložila V. Klausovi zpracovat do konce března celkovou strategii privatizace v Československu.²⁹⁹ Teprve v tuto chvíli dostala Klausova iniciativa z prosince formální ukotvení v podobě založení instituce, která měla privatizační agendu spravovat a která mu přímo podléhala, doplněné o oficiální pověření zpracovat úkol, na kterém začal ze své iniciativy pracovat již před dvěma měsíci.

Jak se k náhlému zmocnění ministra financí ve věcech privatizace postavila hospodářská rada? Chybějící prameny nám nedovolují rekonstruovat její činnost z prvního pololetí roku 1990, je však pravděpodobné, že návrh na zřízení Úřadu pro privatizaci, který V. Klaus předložil vládě, s ní během ledna a února 1990 vůbec nekonzultoval.³⁰⁰ Již od konce prosince 1989 sledujeme snahu federálního ministra financí dostat vlastnickou agendu do své kompetence, což mu nepochybně usnadnilo to, že samotná hospodářská rada nebyla podle pozdějších vzpomínek pamětníků akceschopná. Pavel Hoffmann (působící od ledna 1990 na SPK a později jako federální ministr strategického plánování) jí označil za „diskusní klub“, jehož vedoucí V. Komárek přistupoval ke své roli „skôr jako bývalý výskumník, než jako popredný predstaviteľ novej štátnej exekutívy“ a „neprohliadal dôsledne na jej objektivne časové rámce, ani na potrebu jej striktného obsahového zacielenia“.³⁰¹

---

²⁹⁸ TŘÍŠKA, D.: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*. Též rozhovor autora s D. Tříškou, 15. června a 15. srpna 2017 (přepisy v archivu autora). Přelom roku 1989-1990 potvrzuje jako počátek sepisování prvních návrhů na privatizaci i T. Ježek (HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 100).

²⁹⁹ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Usnesení vlády ČSSR č. 139 o zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci*. Úřad vznikl z původního majetkoprávního odboru federálního ministerstva financí (TŘÍŠKA, Dušan: *Privatizace a kapitalismus v České republice*, In: *Revue politika*, č. 1, roč. 2006, s. 15).

³⁰⁰ Desky, v nichž členové federální vlády příslušný návrh *per rollam* obdrželi, jsou popsány kritickými poznámkami vyjadřujícími obavy z přílišné koncentrace moci v nově založeném Úřadu pro privatizaci, který podle V. Komárka „bude mít větší pravomoc než vláda a budou tak dotčena základní práva národního shromáždění“. Je pravděpodobné, že takto zásadní námitka (k níž se připojil i předseda slovenské vlády Milan Čič) by se na hospodářské radě (jíž byl V. Komárek na počátku března 1990 stále předsedou) musela projednávat, pokud by jí byl Klausův návrh předložen – jak tomu ostatně podle statutu hospodářské rady z prosince 1989 mělo být.

³⁰¹ HOFFMANN, P.: *Spomienky*, s. 120. Hoffmannova kritická slova přítom potvrdili i další účastníci zasedání rady (rozhovory autora s bývalým generálním sekretářem hospodářské rady federální vlády Jaroslavem Vostatkem 13. listopadu 2018; s Dušanem Tříškou 15. srpna 2017 a Ivanem Kočárníkem 15. září 2017 (přepisy v archivu autora).

Hospodářská rada tak již na počátku roku 1990 přes svou formální pravomoc ztratila reálný politický vliv, čehož si se situací obeznámení političtí aktéři byli dobře vědomi: představitel KCOF Petr Kučera na začátku dubna 1990 zhodnotil situaci tak, že místo rady „pracuje štáb na federálním ministerstvu financí u Václava Klause“.³⁰²

Tímto štábem mohl P. Kučera myslet nejen skupinu expertů v přímém okolí V. Klause, ale mohl narážet i na existenci tzv. finanční rady, sdružující některé federální i republikové hospodářské ministry a šéfy hospodářských institucí. Finanční rada vznikla během roku 1990 jako místo pro vzájemnou koordinaci, tedy k podobnému účelu, jako měla původně sloužit stále paralelně existující hospodářská rada, na rozdíl od ní se však jejích schůzek nezúčastňoval místopředseda vlády V. Komárek, který pravděpodobně bral její existenci jako porušení své kompetence, svěřené mu federální vládou.³⁰³ K jeho izolaci přispěla i cesta do Ameriky, na které strávil více než dva týdny, během nichž se paralelně na FMF a na hospodářské radě české vlády sepisovaly první reformní strategie. V. Komárek se v této době domácích událostí nemohl účastnit a kontakty s americkými hospodářskými ministry a byznysmeny, které během dlouhé cesty po severní i jižní části kontinentu navázal, ho stály ztrátu politické iniciativy.³⁰⁴ V prvních měsících roku 1990 tak vliv hospodářské vlády a jejího předsedy mizel paralelně s tím, jak posiloval neformálního vliv i formální pravomoci federálního ministerstva financí.

Rozpad vertikální koordinace: Občanské fórum v postavení mimo hru

Mezi prosincem 1989 a březnem 1990 můžeme sledovat ještě jeden, v literatuře již analyzovaný proces: rychlý pokles významu OF jako programotvorného centra a místa, kde spolu komunikují klíčoví političtí aktéři, a naopak nárůst významu institucí, do jejichž vedení dosadilo OF své lidi – vlád a jejich ministerstev. Orgány OF, jakými bylo Koordinační centrum a jeho Rada, jejichž složení se neustále proměňovalo, a Sněm reprezentující řadové aktivisty, ztrácely

---

³⁰² SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 429.

³⁰³ Rozhovor autora s D. Třískou, 15. srpna 2017 (přepis archiv autora), dále TŘÍSKA, Dušan: *Ekonomie jako osud*, Institut Václava Klause, Praha 2016, s. 54. TÝŽ: *Východiska, cíle a principy provedení kupónové privatizace*, In: *Kupónová privatizace. Sborník textů*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2002, s. 30. O finanční radě se pravděpodobně zmiňuje i P. Hoffmann (*Spomienky*, s. 121), který popisuje i reakci V. Komárka.

³⁰⁴ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 12. dubna 1990, *Informace o oficiální návštěvě místopředsedy vlády ČSFR Valtra Komárka Chile, Brazílie a USA ve dnech 8. – 26. 3. 1990*

vliv na výrazné politické osobnosti, které neustále odcházely do nových funkcí. Celé KCOF se tak, slovy J. Suka, dostalo do „postavení mimo hru“, tj. bylo součástí politického života, ale nebylo prostorem, z něhož by vycházela politická iniciativa.³⁰⁵ Přestalo plnit funkci „koordinačního centra“, kterou zastávalo během listopadu a prvních prosincových týdnů, a vertikála spojující řadové aktivisty OF s jejich reprezentanty ve vládách se rozpadla.

Pokusem učinit této „divergenci moci“ přítrž bylo založení „Kolegia rady KCOF“ (dále „Kolegia“), které inicioval v únoru 1990 nově jmenovaný lídr OF Jan Urban a které mělo sloužit k setkávání představitelů OF se zástupci OF ve federální a české vládě.³⁰⁶ Původní idea pravidelných týdenních schůzek však zůstala jen na papíře a kolegium iniciativu v tvorbě strategie hospodářské reformy nepřevzalo. Členové vedení OF byli přitom stále více znepokojeni tím, že se přípravy na reformě podle nich nebezpečně protahovaly. Na konci února 1990 označil další člen vedení OF Libor Prudký soudobou situaci v čs. hospodářství za alarmující a vyzval Kolegium k ustavení „jed[noho] centrální[ho] tým[u]“, který by soustavně pracoval na balíku „infrastruktury pro tržní ekonomiku“.³⁰⁷ (O existenci hospodářské rady, která měla přesně toto v popisu práce, zřejmě nevěděl nebo ji nepokládal za záruku toho, že onen balík bude vypracován.)

Nápad na ustavení týmu odborníků pro ekonomickou reformu se ve stejné době objevil i na Radě KCOF, kde jej přednesl Ivan Fišera³⁰⁸ a později zopakoval Daniel Kroupa, podle něhož mělo OF iniciovat vznik dvou odborných skupin: „neoliberálů“ (výslovně uvedl V. Dlouhého, V. Klause, Jana Švejnara, Zdenka Drábka a Martina Hermana) a „neomarxistů“ (V. Komárek, L. Prudký a Z. Šulc).³⁰⁹ Ani členové vedení OF evidentně nepovažovali existenci hospodářské rady federální

---

³⁰⁵ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 348-349.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 348.

³⁰⁷ A KCOF, kart. č. 12 „Volby 1990“, *Podklad pro jednání Kolegia OF 25. 2 1990 v 19 hodin*, (text datován k 23. únoru 1990). Cit. např.: „celková situace v řadě podniků je velmi destabilizovaná“ a „dodavatelsko-odběratelské vztahy se rozpadají“, což dle Prudkého vyžadovalo „formulování a realizaci stabilizačního programu“.

³⁰⁸ AKCOF, kart. č. 1 „Rada“, *Zápis z Rady ze dne 5. 2 1990*. Fišera svým návrhem reagoval na zprávu o setkání ekonomických expertů v Kolodějském zámku, které se uskutečnilo několik dnů předtím. V diskusi vystoupil mj. představitel OF Jan Urban, který požadoval, aby KC OF zaujalo v otázce ekonomické reformy aktivnější postoj.

³⁰⁹ Tamtéž, *Zápis z Rady KC OF ze dne 8. 2. 1990*. Podrobný text Kroupova návrhu viz A KCOF, kart. 36 „Ekonomická reforma“, *Návrh na ustavení pracovních týmů pro ekonomickou reformu* (dat. k 7. únoru 1990), kde Kroupa namísto „neomarxistů“ a „neoliberálů“ označuje skupiny jako zastávce „balíku opatření“ (původně zvažované označení „léčba šokem“ nakonec z návrhu vypadlo) na jedné a „postupných kroků“ na druhé straně. Zdeněk Drábek, zmiňovaný Kroupou mezi „neoliberály“, byl zástupcem Světové banky a taktéž účastníkem kolodějského semináře.

vlády za dostatečnou záruku budoucího vývoje reformy. Jejich návrhy zároveň odkryly slabinu Rady KCOF, v níž nezasedal z vládních ekonomů, což její snahu ovlivnit podobu reformy značně komplikovalo.³¹⁰ Zápisy z jednání Rady ukazují, že její členové byli převážně informováni o rozhodnutích, která byla učiněna jinde, a přizvaní ekonomičtí ministři v ní spíše referovali o své činnosti a vysvětlovali informační šumy, než aby vedli koncepční debaty.³¹¹

Vedení OF se tak rozhodlo využít svého vlivu na prezidenta Havla a přimět ho, aby popohnal federální vládu k rychlejší práci na reformě. Ve svém memorandu naznačilo, že chce hrát při její přípravě aktivní úlohu:

„Vlády by měly (...) vyhlásit, jaké konkrétní kroky podnikají proti poklesu výkonnosti a jiným nepříznivým jevům. V co nejkratší době pak musí být předložen program zásadních hospodářských reforem. Veřejnost to očekává. (...) OF a VPN jsou připraveny vládu v reformách podpořit a také tyto reformy od ní v zájmu společnosti vyžadovat.“³¹²

Prezident však označil obavy o osud ekonomické reformy za zbytečnou paniku a za federální vládu se postavil.³¹³ K celému incidentu se vrátil ještě o několik dní později v projevu k výročí 25. února:

„Přejít bez sociálních otřesů, nezaměstnanosti, zdražování a inflace od totalitní antiekoniky, budované čtyřicet let, k ekonomice normálně fungující, to není věru lehký úkol. (...) Všichni [ekonomové ve federální vládě] vědí, jakou sérií promyšlených a na sebe navazujících kroků se musí tento gigantický úkol provést. Jen se chvíli radili o časovém harmonogramu těchto úkonů – a už na ně kdekdo pokřikuje, že nic nedělají. (...) [N]a adresu všech panikářů musím říct, že první balík ekonomických zákonů předloží vláda federálnímu shromáždění už příští týden“³¹⁴

Vedení OF tak nenašlo podporu ani u prezidenta, a neúspěchem skončil i další jeho pokus zasáhnout do přípravy ekonomické reformy na konci března 1990,

---

³¹⁰ Jako ekonom byl v zápisech uváděn pouze Pavel Suchý, který však do programových otázek nezasahoval. Pokusy přizvat ekonomy do Rady (v materiálech jsou zmiňováni Roman Češka a Karel Kříž) pravděpodobně skončily ještě v zárodku, pokud k nim vůbec došlo. Srov. AKCOF, kart. č. 1 „Rada“, srov. *Složení Rady Koordinačního centra Občanského fóra (schválené sněmem KC OF dne 6. 1 1990) se Složením rady KC OF schválené sněmem KC OF dne 20. ledna 1990 a se Složením Rady KCOF dne 17. února 1990.*

³¹¹ A KCOF, kart. č. 1 „Rada“, zápisy ze schůzí prosinec 1989 – červen 1990.

³¹² Text dopisu, který delegace OF a VPN Havlovi předala 13. února, byl druhý den uveřejněn v tisku, viz *Naléhavý požadavek. Delegace OF a VPN u čs. prezidenta*, In: *Pravda (ZČ)*, 14. února 1990, s. 2.

³¹³ URBAN, Jan: *Bezmocnost mocných*, In: *Listy*, č. 5, roč. 1993, s. 8.

³¹⁴ HAVEL, Václav: *Projevy (uspořádal Vilém Prečan)*, Vyšehrad, Praha 1990, s. 70.

kdy marně naléhalo na premiéra Čalfa, aby v pozici místopředsedy vlády pro reformu nahradil V. Komárka Václavem Valešem.³¹⁵ Doba, kdy vedení OF mohlo rozhodovat o obsazení federální vlády, už byla pryč. V této souvislosti si spisovatel Ludvík Vaculík si v květnu položil řečnickou otázku, zda se z OF nestala jen „prázdňá slupka“, opuštěná jeho kdysi nejsilnějšími lidmi, na něž už však OF nemá ani takový vliv jako kdysi na vládu Ladislava Adamce.³¹⁶

Kritika federální vlády se krátce po neúspěšné návštěvě vedení OF u prezidenta ozvala i z poslaneckých lavic. Když na konci února vystoupil ve federálním shromáždění M. Čalfa se „Zprávou o stavu československé federace“,³¹⁷ poslanci premiérovi vyčetli, že je neseznámil s konkrétními reformními kroky, které budou následovat. Poslanec I. Fišera (OF) vyzval federální vládu k tomu, aby předložila parlamentu „ne rozsáhlý, ale přesto velmi sevřený program, jakýsi scénář svého ekonomického postupu a své ekonomické reformy, a to těsně předtím, než budeme přijímat ekonomické zákony“.³¹⁸ Na sílící volání po viditelném postupu reformy reagoval čerstvý premiér české vlády Petr Pithart, který na konci února pověřil svého místopředsedu Františka Vlasáka sestavením týmu ekonomů, kteří by vypracovali koncepci ekonomické reformy a sepsali jí do krátkého dokumentu, v duchu Fišerova návrhu.³¹⁹ Tzv. skupina ekonomických expertů hospodářské rady vlády České socialistické republiky vznikla pod Vlasákovým vedením ve stejných dnech, kdy federální vláda pověřila V. Klause zpracováním privatizační koncepce. Na počátku března tak v Československu existovaly dvě instituce, formálně pověřené podobným úkolem, jehož součástí bylo i navržení podoby budoucí privatizace.³²⁰

---

³¹⁵ Podle P. Kučery se Čalfa obával Komárkova odchodu kvůli jeho popularitě. SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 429. S kritikou Komárka vystoupila v březnu 1990 i ODA a Demokratická iniciativa (ODA vyzývá vládu, In: *Mladá fronta*, 22. března 1990, s. 1-2).

³¹⁶ VACULÍK, Ludvík: *Vážené Občanské fórum*, In: *Občanský deník*, 4. května 1990, s. 1.

³¹⁷ *Abychom nemuseli závidieť svetu. Správa o stave a vývoji československej federácie*, In: *Hospodářské noviny*, 9. března 1990, s. 8-9 (zpráva byla přednesena na schůzi FS 27. února 1990).

³¹⁸ Vystoupení I. Fišery na společné schůzi SL a SN FS, 28. února 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024031.htm> (datum posledního přístupu 22. 11 2019).

³¹⁹ NA, f. Šulcovi, text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 11. Souvislost mezi Fišerovým vystoupením a založením tzv. „skupiny ekonomických expertů Hospodářské rady ČSR“, o které uvažuje např. J. Suk (*Labyrintem revoluce*, s. 402), není prokazatelná a sám Pithart o ní ve svých pamětech nepíše (PITHART, Petr: *Po devětaosmdesátém. Rozpomínání a přemítání*, Academia, Praha 2015, s. 176-207). Jako pravděpodobná se jeví hypotéza, že Pithart, jehož vazby ke KCOF byly velmi silné, reagoval na rostoucí nespokojenost vedení Občanského fóra.

³²⁰ Viz jmenovací dekret člena Vlasákovy skupiny Otakara Turka datovaný k 28. únoru 1990 (jeho kopie viz archiv autora, originál osobní archiv O. Turka).

Vlasákova *Strategie*: privatizace řízená na vládě nezávislými experty

Seznam členů Vlasákova týmu původně čítal třináct osob: vedle Karla Kouby, který byl jeho vedoucím, v něm byli již zmiňovaní Václav Klusoň, Čestmír Kožušník, Lubomír Mlčoch, Zdislav Šulc a Otakar Turek.³²¹ Brzy po příjezdu na jihočeský zámek Lnáře, kam se tým po přípravných setkáních v Praze přesunul, však skupinu pro názorové neshody opustil L. Mlčoch, neboť v něm nenalezl podporu pro svou myšlenku majetkových restitucí.³²² V pozdějších fázích se do činnosti týmu zapojilo i několik externích spolupracovníků, mezi nimiž byli vedle Oty Šika i Václav Valeš, Miloš Pick a profesor pražské VŠE Milan Matějka.³²³

Ve Vlasákově týmu byli zastoupeni především příslušníci starší generace, narození ve 20. a 30. letech, mezi nimiž bylo i několik hlavních tváří ekonomické reformy 60. let. Část autorů se v předchozím desetiletí pohybovala okolo ekonomického samizdatu a účastnila se setkání organizovaných Vladimírem Kadlecem v jeho bytě, na která docházel v 80. letech i F. Vlasák.³²⁴ Vedení týmu chtěl Vlasák původně svěřit Šulcovi, jehož hlavní samizdatovou práci *Stát a ekonomika* i další texty dobře znal, ten jej však odmítl s poukazem na své nedostatečné teoretické vzdělání, a tak se Vlasák rozhodl oslovit s nabídkou vedoucí pozice v ekonomickém týmu Karla Kouby.³²⁵ Kouba nepatřil do Kadlecova okruhu, měl však v čs. ekonomické obci velkou autoritu (V. Komárek ho v prosinci 1989 navrhoval místo sebe jako místopředsedu federální vlády), Vlasákovu nabídku přijal a přizval do týmu další experty, které rozdělil do pracovních skupin podle tematických okruhů. Převzal tak hlavní roli po Zdislavu Šulcovi, který se naopak nestal členem ani jedné z odborných sekcí a do práce týmu se zapojil až později.³²⁶

Výsledkem několikátýdenní práce skupiny byla *Strategie přechodu k tržní ekonomice* (dále *Strategie*), ucelený plán ekonomické reformy pro celé

---

³²¹ Viz *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 1 (archiv autora). NA, f. text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 11.

³²² Rozhovor autora s Lubomírem Mlčochem 17. května 2017. Též ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 216. Též MLČOCH, Lubomír: *Úvahy o české ekonomické transformaci*, Vyšehrad, Praha 2000, s. 35. Též NA, fond Šulcovi, text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 10.

³²³ Viz *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 1 (archiv autora). NA, fond Šulcovi, text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 12.

³²⁴ Tamtéž, s. 14.

³²⁵ ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 215.

³²⁶ NA, fond Šulcovi, text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 14-15. Srov. s. ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 215-216.

Československo. V její konečné verzi jsou patrné nejednotné názory členů týmu, které nebyly zahlazeny ani během jednání ve Lnářích. Šlo zejména o otázku liberalizace cen, nad níž se střetly pohledy K. Kouby a Josefa Fogla s názory ostatních: Vlasákova *Strategie* tak nakonec obsahovala dva možné postupy řešení tohoto problému.³²⁷ V otázce vlastnické transformace, na jejímž vypracování se nejvíce podílel V. Klusoň, však autoři vystupovali jednotně. Jejich koncepce se opírala o odlišení dvou procesů, z nichž se transformace měla sestávat: odstátnění (tzv. „deetatizace“) a následné privatizace.³²⁸

Během odstátnění měly být podniky odpojeny od státního rozpočtu a následnému převodu pod správu nově založeného Fondu národního jmění (FNJ). FNJ byl autory *Strategie* koncipován jako podnikatelský subjekt, který měl vytvářet tlak na efektivní hospodaření podnikového managementu; neměl být orgánem podřízeným vládě, ale samostatnou právní osobou pod „přímou ingerencí parlamentu“ a jeho představenstvo měl podle blíže nespecifikovaných pravidel jmenovat prezident republiky.³²⁹ Takto navržená instituce měla vyřešit jeden z dlouhodobých problémů socialistické ekonomiky, tzv. „měkké rozpočtové omezení“: nehospodárnost podniků, které se v případě nouze obracely na ministerstva s žádostí o příspěvek ze státního rozpočtu s vědomím toho, že jim z politických důvodů bude pomoheno. FNJ neměl mít ke státnímu rozpočtu vůbec přístup a mohl by tak neprosperujícím podnikům pomáhat maximálně z peněz, které by mu jím

---

³²⁷ ŠULC, Z.: *Zjeviště i zákulisí české politiky a ekonomie*, s. 225. NA, f. Šulcovi, text *Jak se formovala strategie transformace ekonomiky v Československu*, s. 17. První navrhované řešení spočívalo v souběžné liberalizaci vnitřních a vnějších (tj. domácích i přeshraničních) ekonomických vztahů (zastávanou K. Koubou a J. Foglem), druhá varianta (jejímž podporovatelem byl O. Turek) odkládala liberalizaci zahraničního obchodu (tj. obchod v cizích měnách a uvolnění směnného kurzu s Kčs) na pozdější, v textu přesně nespecifikované období, s cílem ochránit domácí trh před „vykoupením“ ze zahraničí. Viz též *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 41-76 (archiv autora). Stanovisko K. Kouby, které se v hlavních rysech podobalo pozdějšímu liberalizačnímu postupu uplatněnému federální vládou k 1. lednu 1991, zavdalo v dalších letech podněty k jeho kritice ze strany některých členů Vlasákova týmu, podle nichž měl být Kouba příznivěji nakloněn Klausově koncepci než závěrům vlastního týmu (viz ŠULC: *Zjeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 211, též rozhovor autora s Václavem Klusonem 10. dubna 2016 a Lubomírem Mlčochem 17. května 2017).

³²⁸ Viz *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 16-40 (archiv autora). Níže popsanou koncepci odstátnění a privatizace podrobně vysvětlil její hlavní autor v brožuře KLUSOŇ, Václav: *Poznámky k privatizaci*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1991, a následně v knize TÝŽ: *Úvahy post-transformační*, Karolinum, Praha 2007, s. 15-52.

³²⁹ Kontrola FNJ parlamentem či prezidentem byla ve Vlasákově *Strategii* pouze naznačena a ani později nebylo blíže specifikováno, jak by měla přesně vypadat. V. Klusoň v r. 2007 zpětně přirovnal nezávislost navrhovaného FNJ k postavení centrální banky (KLUSOŇ, V.: *Úvahy post-transformační*, s. 49).

spravované podniky povinně odváděly, výše tohoto odvodu by však byla fixně stanovená a jednalo by se pouze o menší část zisku podniků.

FNJ také neměl za podniky dělat přímá podnikatelská rozhodnutí, pouze dohlížet na jejich efektivní hospodaření a postarat se o jejich postupnou privatizaci. Ta se neměla odehrávat v jednorázové vlně, neboť tento postup by vedl kvůli převisu nabídky k nízkým prodejním cenám. Namísto toho navrhovala *Strategie*, aby FNJ našel pro každý podnik jednoho či několik vhodných partnerů, s nimiž by společně založil akciovou společnost, v níž by vkladem FNJ byl majetek privatizovaného podniku a vkladem partnerů jejich kapitál. Tím by podle *Strategie* získal privatizovaný podnik investiční prostředky a zvýšila by se tak možnost jeho podnikatelského úspěchu, přičemž FNJ by posléze části svých akcií postupně odprodával spoluvlastníkům či jiným soukromým subjektům. Vedle této metody (nazývané později V. Klusonem „metodou založení akciové společnosti“)³³⁰ navrhovala Vlasáková *Strategie* i postupný odprodej vlastnických podílů v podniku zaměstnancům (jednak již zmiňovanou formou ESOP tj. převodem flexibilní části mzdy zaměstnanců, která je závislá na zisku, na akcie podniku, anebo vytvořením vlastnického podílu zaměstnanců v neakciové formě skrze jeho postupné splácení) a počítal také s jednorázovým převedením některých podniků do rukou obcí a měst.³³¹

O konkrétních metodách privatizace měl dle Vlasákova týmu rozhodovat FNJ, stojící mimo vládu a kontrolovaný parlamentem, jehož představenstvo by jmenoval prezident. *Strategie* také výslovně uvádí možnost zřízení dvou oddělených republikových fondů namísto jednoho federálního.³³² Na první pohled je patrný rozdíl oproti plánu, který se od března začal rodit na federálním ministerstvu financí: navrhovaný Fond národního jmění měl zcela nahradit Klausův rodící se Úřad pro

³³⁰ Cit KLUSOŇ, V.: *Úvahy post-transformační*, s. 34ad. V. Klusoň v této práci uvádí jako jednu z dalších možností, kompatibilní s duchem Vlasákovy *Strategie*, též tzv. „holdingovou metodu privatizace“ (tamtéž, s. 36), spočívající v prodeji „balíků“ akcií několika (zpravidla méně perspektivních) podniků dohromady najednou. V takovém případě by stát reprezentovaný FNM založil namísto akciové společnosti státní holdingovou společnost, která by převzala akcie několika podniků, a FNM by následně odprodával akcie této holdingové společnosti (nikoliv tedy přímo akcie jednotlivých podniků v holdingu sdružených). Tato metoda však není v dostupných materiálech Vlasákovy skupiny z r. 1990 uvedena (Klusoň se o ní zmiňuje až ve své brožuře *Poznámky k privatizaci* z r. 1991 (s.37-43), tedy z doby, kdy Vlasákův tým již nefungoval) a proto jí v této práci není dále věnována pozornost.

³³¹ NA, f. Šulcovi, *Návrh „Strategie přechodu k tržní ekonomice“ (první pracovní varianta)*, s. 117-121, dále příloha č. 2 „ESOP“ a příloha č. 3 „Samosprávný podnik“. Pojem „samosprávný podnik“ se v pojetí Vlasákovy týmu nekryje s typem samospráv, o jaké v téže době usiloval Svaz samosprávných podniků, ale označuje podnik, v němž jeho zaměstnanci mají individuální vlastnické podíly, z nichž vyplývá jejich podíl na řízení podniku.

³³² Tamtéž, s. 18. *Strategie* zmiňovala i možnost zřízení speciálního zemědělského FNJ, fungujícího na obdobných principech a privatizujícího státní statky.

privatizaci, který Vlasákův tým kritizoval jako nástroj „administrativně byrokratického řízení celé akce“.³³³

Radikální strategie: privatizace řízená vládními ministerstvy

Vraťme se k zmiňovanému Úřadu pro privatizaci, jeho vznik schválila na začátku března federální vláda. Jakou moc měla nová instituce, podřízená ministru V. Klausovi, dostat do vínku? Jejím úkolem mělo být „konceptně řídit proces vytváření správních rad vybraných podniků a (...) vykonávat funkci dozorčí rady pro tyto podniky“, dále převzít pravomoci zakladatelů podniků určených k privatizaci (zpravidla odvětvových ministerstev) a zabezpečovat finanční operace spojené se zakládáním akciových společností a jejich privatizací.³³⁴ Jeho vedoucí měl být náměstkem ministra, jmenovaným a odvolávaným vládou. Autoři návrhu to odůvodňovali snahou nerozšiřovat zbytečně počet federálních ministerstev, nevysloveným motivem tohoto kroku však mohla být snaha udržet si nad privatizací kontrolu, která by se nad samostatným ministerstvem privatizace udržovala z pozice FMF mnohem hůře.³³⁵

Schválený návrh také předpokládal, že by úřad během privatizace spolupracoval s národními výbory, otázku přesného vymezení vzájemných kompetencí však nechával otevřenou, stejně jako rozsah privatizace i způsob výběru nových vlastníků a prodeje. Text nicméně nenechával na pochybách, že osobou soustředící ve svých rukách podstatné rozhodovací pravomoci bude nový šéf úřadu a jeho přímý nadřízený – federální ministr financí. Naopak orgány republik neměly být do rozhodování vůbec zahrnuty: tento bod kritizovala nejen slovenská strana, ale i stanovisko úřadu předsednictva vlády, a kriticky se k navrhovanému rozsahu pravomocí úřadu vyjádřil i V. Komárek.³³⁶

---

³³³ Viz *Vlastnická struktura na cestě k tržní ekonomice* (dat. 22. března 1990, Lnáře), s. 8 (archiv autora).

³³⁴ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, příloha k usnesení vlády ČSSR č. 139/1990 *Zásady zřízení úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci*, s. 1-2.

³³⁵ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Návrh usnesení vlády ČSSR o zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci*, Důvodová zpráva.

³³⁶ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Informace k návrhu usnesení vlády ČSSR (Návrh na zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci)*, s. 2. Stanovisko ÚPV vypracoval Bohumil Studýnka. Tamtéž, *Návrh usnesení vlády ČSSR o zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci*.

Jakkoliv tedy bylo zřízení úřadu nepochybným úspěchem ministra financí, kterému se podařilo dostat privatizační agendu pod svá křídla, jeho pokus o centralizaci pravomocí pod vlastní ministerstvo narazil na odpor. Podrobný plán privatizace měl V. Klaus předložit vládě do konce března, patrně pod vlivem čerstvě se zrodivší Vlasákovy *Strategie* však místo něj vznikl program celé ekonomické reformy, na jehož sepsání se vedle resortu financí podíleli i ministři V. Dlouhý (SPK), Slavomír Stračár (FMHSE), A. Barčák (FMZO), P. Miller (FMPSV), šéf SBČS J. Tošovský a šéf FSÚ I. Šujan. Text nazvaný *Strategie radikální ekonomické reformy* (dále *Radikální strategie*, pro odlišení od *Strategie* Vlasákova týmu), který 12. dubna vláda dostala na stůl, v sobě již obsahoval polemiku s Vlasákovou *Strategií*.³³⁷ Vedle koncepce dvoufázové liberalizace, namísto níž prosazovala liberalizaci jednorázovou, podrobila *Radikální strategie* kritice i Klusoňův návrh privatizace a nabídla v této věci zcela jiný pohled na věc, lišící se nejen v navrhovaných opatřeních, ale i v identifikaci základních cílů celé operace.

Namísto Vlasákem popsaného odstátnění navrhovali její autoři tzv. komercializaci, neboli převedení podniků ve státním vlastnictví na akciové společnosti, v nichž měly roli vlastníka a organizátora následné privatizace zastávat úřady pro privatizaci na ministerstvech financí. Zde se autoři *Radikální strategie* poučili z předcházející kritiky a zakomponovali do svého návrhu i založení dvou republikových úřadů vedle již existujícího federálního, a také správa většiny majetku se podle nich měla přesunout z federální úrovně na republikovou.³³⁸ Vlasákovu myšlenku Fondu národního jmění, který by postupně vybíral vhodné vlastníky, odmítli jako nereálnou, neboť by podle nich vedla k „spontánní privatizaci“, tedy k nekontrolovanému odlivu státního majetku do soukromých rukou nečistými způsoby.³³⁹ Takový způsob chaotické privatizace by byl podle *Radikální strategie* ekonomicky neefektivní a jediným způsobem, jak mu zabránit, byla rychlá privatizace ještě předtím, než se živelné rozchvacování státního majetku vymkne kontrole. Jejím nástrojem se měly stát především majetkové kupóny.³⁴⁰

Navrhovaný systém dělby pravomocí mezi federálními a republikovými institucemi však obsahoval jeden rozpor, jemuž *Radikální strategie* nevěnovala

---

³³⁷ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 12. dubna 1990, *Usnesení vlády ČSFR o strategii radikální ekonomické reformy*. Text *Radikální strategie* se nachází ve složce ze zasedání federální vlády z 14. května 1990.

³³⁸ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, *Strategie radikální ekonomické reformy*, s. 25ad.

³³⁹ Tamtéž, s. 13.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 29-30.

pozornost. Metoda kuponů předpokládala předvýběr podniků, provedený úřady pro privatizaci souběžně na republikové i federální úrovni, a její uskutečnění tak záviselo na fungující spolupráci mezi všemi třemi ministerstvy financí.³⁴¹ Celý systém se mohl zaseknout v případě, že by se některé z nich rozhodlo dát přednost jiným privatizačním metodám a nevybrat dostatečný počet podniků pro kupony; v takové situaci by nebylo jasné, jak by si federální autoři celého systému mohli vynutit poslušnost svých republikových protějšků.³⁴² Z hlediska dělby rozhodovacích pravomocí šlo o paradoxní soustavu: republikové instituce měly o konkrétních privatizacích rozhodovat, očekávalo se však od nich, že tak budou činit v souladu s představami federálních orgánů. Kuponová privatizace tak byla celofederálním projektem, který měl být administrován na úrovni republik.

Rozhodnutí vlády: pokus o kompromis

Rozdíly mezi Vlasákovou *Strategií* a *Radikální strategií* Klausova týmu byly z hlediska navrhovaného systému institucí a dělby rozhodovacích pravomocí zcela zásadní. Vlasákem navrhované Fondy národního jmění měly být institucí nezávislou na rozhodnutích vlád: i v textu uváděná (a blíže nespecifikovaná) „přímá ingerence“ federálního shromáždění (příp. národních rad) měla pravděpodobně spočívat pouze v obecném dozoru nad transparentností rozhodování FNJ (není jasné, zda by FS mohlo např. odvolávat vedení FNJ, jmenované prezidentem). Rozhodovací pravomoci ve věcech vlastnické transformace by se soustředily v rukou několika členů představenstev FNJ, kteří by svá rozhodnutí o prodeji majetku nemuseli podmiňovat souhlasem vedení dotčených podniků, ani orgánů zákonodárné či výkonné moci.³⁴³ *Radikální strategie* oproti tomu svěřovala zásadní pravomoc do rukou trojice ministrů financí (poté co opustila dřívější ideu o centralizaci privatizace na federální úroveň), pod nimiž měly fungovat úřady pro privatizaci. O privatizaci tak měly rozhodovat orgány exekutivy, přičemž nelze nepřehlédnout snahu autorů

---

³⁴¹ *Radikální strategie* počítala i s privatizací majetku kupony na úrovni samospráv, v takovém případě by předvýběr provedl orgán místní samosprávy.

³⁴² Autoři *Radikální strategie* přitom zdůrazňovali, že je nutné, aby bylo množství podniků nabízených v kuponové privatizaci dostatečně velké, neboť na něm závisí úspěch „podstatné liberalizace ekonomických vztahů“ (viz tamtéž, s. 30).

³⁴³ Více k předpokládanému postavení FNJ viz KLUSOŇ, V.: *Úvahy post-transformační*, s. 45-51. V. Klusoň se později zmiňoval i o možnosti existence komunálních FNJ na úrovni měst a obcí (tamtéž, s. 46), tato varianta však nebyla v textu *Strategie* explicitně zmiňována.

minimalizovat vliv odvětvových ministerstev a plánovacích komisí ve prospěch resortů financí.

V čem se naopak obě strategie shodovaly, bylo vyloučení zaměstnanců a odborových organizací z rozhodování. Ani jeden z návrhů také nepočítal s tím, že by o privatizaci podniku mohl rozhodovat jeho management, a klíčové pravomoci oba dokumenty soustředily do rukou poměrně úzké skupiny lidí v centrálních orgánech, ať už republikových či federálních. V tomto se shodovaly s postupem federální vlády, která se v téže době rozhodla zrušit samosprávné orgány ve všech podnicích právě s odůvodněním, že by mohly být překážkou nadcházející privatizace – jejich vyřazení ze hry bylo nutnou podmínkou realizace obou koncepcí.

Vlasákovu a Klausovu koncepci federální vláda projednávala 12. dubna a 4. května, aniž by jedné z nich dala přednost.³⁴⁴ V mezidobí byly k oběma textům dopsány dodatky, ani tak se však vláda na začátku května nedobrala závěru a celou věc opět odložila o deset dní.³⁴⁵ 14. května 1990 na mimořádném zasedání nakonec přijala usnesení „o zajištění průběhu ekonomické reformy“, v němž uložila V. Klausovi, aby ve spolupráci s vládami republik vypracoval koncepci vlastnické transformace, která bude z obou materiálů vycházet.³⁴⁶ Federální vláda v politicky citlivé otázce postupovala obezřetně a chtěla ponechat prostor pro řešení zásadních privatizačních otázek nadále otevřený.³⁴⁷

---

³⁴⁴ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 12. dubna 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 253 o strategii radikální ekonomické reformy*. Z textu tohoto usnesení ani z dochovaného programu schůze nevyplývá, že by se vláda toho dne zabývala i Vlasákovou *Strategií*, vzhledem k tomu, že Klausova *Radikální strategie* se vůči ní hned ve svém úvodu explicitně vymezuje, je však pravděpodobné, že s ní členové vlády byli 12. dubna obeznámeni. Pro hypotézu, že federální vláda se s Vlasákovou *Strategií* seznámila již 12. dubna (nebo i dříve), svědčí i úvod k jejímu dodatkovému materiálu, projednanému na zasedání vlády 4. května 1990 (NA, f. Úřad vlády, Zasedání 4. května 1990, *Zajištění strategie deetatizace a privatizace národního jmění*, s. 1).

³⁴⁵ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 4. května 1990, *Doplňení materiálu „Strategie radikální ekonomické reformy“*. Podle přílohy č. 2 bylo toto rozšíření sepsáno 20. a 21. dubna na základě prvního projednání Klausovy *Radikální strategie* federální vládou 12. dubna. Dodatkem Vlasákovy *Strategie* byl již citovaný dokument *Zajištění strategie deetatizace a privatizace národního jmění*. Rozhodnutí federální vlády odložit rozhodnutí na později viz tamtéž, *Záznam z jednání vlády ČSFR dne 4. května 1990*.

³⁴⁶ Na jednom z květnových zasedání měla být Klausova koncepce přehlasována jejími odpůrci v poměru 8:11, na což měl premiér Čalfa reagovat tak, že poskytl jejím odpůrcům lhůtu k vypracování alternativy, která však byla na dalším zasedání odmítnuta. Takto popisuje události tehdejší Klausův náměstek I. Kočárník, není však jasné, o jaká z vládních zasedání a o které materiály přesně šlo (KOČÁRNÍK, Ivan: *Těžký střet o reformu*, In: *Patnáct let obnovení kapitalismu v naší zemi. Sborník textů*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2004, s. 54). K pověření FMF vypracováním koncepce deetatizace a privatizace viz NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 342 o postupu zajištění ekonomické reformy*, příloha *Harmonogram postupu ekonomické reformy*, s. 2-3.

³⁴⁷ Naopak v otázce cenové liberalizace dávalo usnesení jednoznačně zelenou její jednorázové variantě, kterou *Radikální strategie* prosazovala.

V květnu 1990 se završilo tři čtvrtě roku trvající období, během něhož se federální ministr financí snažil dostat vypracování strategie vlastnické transformace pod svou gesci, do níž tato agenda zpočátku nijak přirozeně nespádala, a přetavit tak politický vliv, na jehož budování od prosince 1989 systematicky pracoval, v oficiálně svěřenou pravomoc. Během této doby se mu podařilo minimalizovat vliv hospodářské rady federální vlády, která měla podobné koncepční práce původně koordinovat, i samotných podniků. Přesto však rozhodnutí vlády ze 14. května neznamenalá bílou tabulku k realizaci *Radikální strategie*: text vládního usnesení totiž výslovně zmiňoval, že celý proces

„(...) bude zahájen rozsáhlým odstátněním a na něj navazující postupnou účelovou privatizací národního jmění, za účasti domácího i zahraničního kapitálu, [a] bude řízen orgánem podřízeným vládě a zastupitelským sborům a zajišťován resortními komisemi za účasti zástupců zájmových svazů a odborů“³⁴⁸

Z textu je zřejmé, že federální vláda uložila V. Klausovi vypracování koncepce, která bude zahrnovat prvky obou strategií (i dvou jejich dodatků). Citovaný „orgán podřízený vládě a zastupitelským sborům“ měl být zřejmě zvláštním kompromisem mezi Vlasákovým FNJ (který však neměl být podřízen vládě) a Klausem navrhovanými Úřady pro privatizaci (které však neměly být přímo podřízeny zastupitelským sborům). „Resortní komise“ pak byly prvkem pravděpodobně převzatým z dodatku k Vlasákově *Strategii*, a jejich zřízení výslovně zmiňoval i harmonogram legislativních prací, taktéž schválený vládou 14. května. Při bližším pohledu se tak vítězství federálního ministra financí v květnu 1990 jeví spíše jako danajský dar. Václav Klaus dostal pravomoc vypracovat koncepci vlastnické transformace, která však měla být zásadně odlišná od té, kterou se on sám snažil prosadit.

Neurčité formulace vládního zadání nicméně poskytovaly velký prostor pro interpretaci klíčových pojmů („řídít“ vs. „zajišťovat“, „odstátnění“ vs. „privatizace“). Při následném slučování obou koncepcí v červnu 1990 tak FMF postupovalo tak, že některé klíčové pojmy z Vlasákovy *Strategie* naplnilo zcela odlišným obsahem. První verze syntézy obou strategií sice předpokládá existenci Fondu národního majetku (FNM), nikoliv však jako na vládě nezávislého orgánu vykonávajícího vlastnická práva nad podniky, ale jako fondu, v němž se měly shromažďovat výnosy

---

³⁴⁸ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 342 o postupu zajištění ekonomické reformy*, s 2.

z privatizačních prodejů a případně se používat na oddlužování ještě neprodaných podniků.³⁴⁹ Právo disponovat s jeho majetkem přitom mělo náležet ministrům financí: majetek FNM by tedy nebyl odpojen od státního rozpočtu proto, aby s ním vláda nemohla disponovat (jak tomu chtěla *Strategie*), ale proto, aby se nestal zdrojem inflace, což měl paradoxně ohlídat přímo člen vlády – ministr financí.

Řešení, které FMF v červnu nabízelo, tak obsahovalo prvky Vlasákovy koncepce, ovšem vykostěné o jejich původní smysl – o existenci na vládě nezávislých správců národního jmění. Návrh přejímal i možnost „vlasákovských“ prodejů do rukou vybraných vlastníků, přičemž předpokládal rozdělení rozhodovacích pravomocí mezi několik institucí: kromě úřadů pro privatizaci se do procesu měly zapojit i komise sestavené ze zástupců odvětvových ministerstev, které měly zajistit převedení podniků ve státním vlastnictví na státní akciové společnosti. Představenstva těchto akciových společností měla následně rozhodovat o prodeji akcií, přičemž se měla řídit metodikou a koncepcí vypracovanou úřady pro privatizaci.³⁵⁰ Komplikovaný systém s nevyjasněnými kompetencemi však sami jeho autoři označili za velmi problematický a nepokrytě dávali najevo, že mnohem perspektivnější se jim jeví „radikální“ a „rychlá“ metoda investičních kuponů, jejímuž popisu byla věnována velká část návrhu.³⁵¹

Nový aktér v soustavě privatizačních institucí: republiková ministerstva

Postavení ekonomů okolo federálního ministerstva financí se však zachvělo v samotných základech během povolebních vyjednávání v červnu a červenci 1990, kdy byl dosavadní ministr financí málem odstraněn z federální vlády.³⁵² Vzhledem k tomu, jakou formální moc i neformální vliv okolo sebe jeho úřad za předcházejících šest měsíců zkoncentroval, by případná výměna v Letenské ulici znamenala zásadní ohrožení privatizační koncepce, kterou Klaus a jeho lidé na FMF prosazovali. Proti jeho znovujmenování do vlády se vyslovoval zejména Petr Kučera a další členové Rady KCOF, kteří mu vyčítali neochotu radit se o zásadních věcech s ostatními,

³⁴⁹ NA, fond 865/0/3 „Úřad předsednictva vlády ČSFR/ČSSR-F-Hospodářská rada“ (dále „f. ÚPV - HR“), Schůze Hospodářské rady 21. 8 1990, *Koncepce odstátnění a privatizace (Velká privatizace)* s. 14-15. Text byl sepsán na FMF v červnu 1990 a během července byl rozšířen.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 18-25.

³⁵¹ Tamtéž, s. 28-32.

³⁵² KOPEČEK, L.: *Éra nevinosti*, s. 78-79. KAISER, Daniel: *Prezident. Václav Havel 1990 – 2003*, Paseka, Praha – Litomyšl 2014, s. 57.

tendenci jednat na vlastní pěst a nerespektovat rozhodnutí federální vlády.³⁵³ Klause v této ožehavé chvíli patrně zachránila vlastní odhodlanost spolu s hlasitou podporou severomoravských OF, která v něm viděla reprezentanta regionálních zájmů proti pražským „intelektuálům ze Špalíčku“, zároveň mu však celá situace musela ukázat limity vlivu ministra financí, jehož snahy o prosazení vlastní politiky mohl ohrozit nejen odpor kolegů ve vládě, ale i „nepodpora“ vlastního hnutí.³⁵⁴

Další změnou byl vznik republikových ministerstev pro správu národního majetku a jeho privatizaci (MSNMP); české bylo ustaveno 1. srpna, slovenské o čtyři týdny později.³⁵⁵ Není jasné, jaký konkrétní impuls republikové vlády k jejich založení přivedl: zřízení českého ministerstva předběhlo i povolební jednání o kompetencích, která započala až 8. srpna v Trenčianských Teplicích.³⁵⁶ FMF dostalo každopádně v obou nových resortech dva spoluhráče se zatím nejasně vymezenými pravomocemi, a další kroky směrem k plánované privatizaci tak vyžadovaly společný postup všech tří resortů, v jejichž čele stáli Václav Klaus (FMF), jeho dosavadní spolupracovník Tomáš Ježek (MSNMP ČR) a toho času poslanec SNR A. M. Húska (MSNMP SR).

---

³⁵³ A KCOF, kart. 6 „Sněmy 1-13“ (dále „Sněmy I“), *Zápis ze sněmu OF ze dne 30. června 1990*, s. 4.

³⁵⁴ Viz A KCOF, kart. 6 „Sněmy I“, *Sněm OF 16. 6 1990* (zápis), s. 15 debata o usnesení sněmu, v němž se v bodě 5 podpora KCOF severomoravského kraje Václavu Klausovi výslovně zmiňuje. Podle pozdějších vzpomínek Petra Havlíka (jednoho z členů severomoravského KCOF) byl tento bod prosazen do usnesení sněmu severomoravskými delegáty přes odpor Petra Kučery (HAVLÍK, Petr – STONIŠ, Marek: *Klaus a ti druzí. Osobní inventura Petra Havlíka*, Pallata, Praha, 1998, s. 16-17).

³⁵⁵ Slovenské ministerstvo bylo formálně ustaveno později navzdory tomu, že o vlastnických právech republik k národnímu majetku se zmiňovalo i programové prohlášení Mečiarovy vlády z konce června. PETRÁŠOVÁ, Eva: *Kto ste, pán Mečiar?* Republic-Press, Bratislava 1991, s. 9.

³⁵⁶ První český ministr privatizace T. Ježek posléze tvrdil, že české ministerstvo pro privatizaci bylo založeno jako reakce na založení slovenského (HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 111), ve skutečnosti však bylo jako první založeno ministerstvo při české vládě, která jeho zřízení navrhla už 1. července a její návrh byl 10. července (s platností od 1. srpna) schválen ČNR. Slovenské ministerstvo oproti tomu navrhl premiér Mečiar zřídit až 7. srpna a jeho návrh schválila SNR 20. srpna, samotné ministerstvo pak vstoupilo v život o osm dní později. Zřízení republikových ministerstev pro privatizaci přitom nebylo anticipováno v tzv. malém kompetenčním zákoně (č. 203/1990 Sb.) z května 1990, který upravoval počet republikových ministerstev, není tedy jasné, odkud přesně vzešel impuls k jejich založení a kdo byl iniciátorem tohoto procesu. Pravděpodobně mu však předcházela neformální dohoda mezi oběma republikovými vládami, oproti níž se proces formálního ustavení obou resortů z neznámých důvodů časově opozdil, soudě podle toho, že slovenský tisk psal o založení republikového ministerstva pro privatizaci již na počátku července, tedy v době, kdy na Slovensku žádné ministerstvo privatizace ještě neexistovalo (*Nebude to ľahká cesta. Rozhovor s ministrom Augustínom Mariánom Húskom*, In: *Národná obroda*, 3. července 1990, s. 3). Srov. též návrh zákona ČNR na zřízení ministerstva privatizace (text je dostupný v digitálním archivu PSP ČR (VI. volební období ČNR, tisk č. 22) a návrh na zřízení slovenského ministerstva privatizace (dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=833>, datum posledního přístupu 2. 12 2019). Též znění zákonů o zřízení českého (č. 203/1990 Sb.) a slovenského (347/1990 Sb.) ministerstva pro privatizaci. K povolebním vyjednáváním mezi českou a slovenskou vládou v létě 1990 RYCHLÍK, J.: *Rozdělení Československa*, s. 162-168.

Noví institucionální aktéři brzy začali do přípravy privatizace zasahovat: prvním příkladem jejich samostatného postupu, v němž vystoupili z role pouhých vykonavatelů do role aktivních konceptorů, byla tzv. malá privatizace, tj. prodej zpravidla menších provozních jednotek formou veřejných dražeb, jichž se mohli účastnit všichni českoslovenští občané (a v dalších dražebních kolech i cizinci).³⁵⁷ Malá privatizace nebyla součástí ani jedné ze *Strategií* a zrodila se na českém ministerstvu privatizace, přestože šlo o celofederální projekt.³⁵⁸ Jednání MSNMP, které začalo zasahovat do koncepčních otázek, vyústilo v září 1990 v konflikt s FMF: ohniskem sporu byla otázka, zda by měly být některé skupiny účastníků aukcí (zaměstnanci) preferovány: zatímco Ježkovo ministerstvo bylo pro, FMF bylo proti a jeho náměstek D. Tříška se netajil nesouhlasem se samotnou ideou malé privatizace.³⁵⁹ Do řešení sporu následně vstoupily všechny tři československé vlády, které na jednom z probíhajících kompetenčních jednání v Kroměříži vyjednaly v této otázce kompromis.

V létě 1990 se ukázalo, že role ministra financí jakožto architekta reformy sama o sobě nezaručuje nezbytnou politickou podporu, které je v parlamentní demokracii k prosazení jakéhokoliv zákona potřeba. Dostředivé snahy FMF kumulovat rozhodovací pravomoci a programotvornou iniciativu ve svém okolí se ukázaly jako těžko uskutečnitelné hned při přípravě prvních zákonů, a improvizovanou malou privatizací se rozpadla i původní idea jednoho velkého „transformačního zákona“, podle něhož by byly provedeny všechny převody majetku a prodeje, s nímž federální vláda počítala ještě v červenci 1990.³⁶⁰

Ještě větším zásahem do snahy FMF prosadit myšlenky *Radikální strategie* byly majetkové restituce, s nimiž žádná z doposud existujících koncepcí nepočítala. Vznik tzv. malého restitučního zákona (č. 403/1990 Sb.) byl opět výsledkem iniciativy českého MSNMP a ministra Ježka, a spolu s malou privatizací vytvářel zcela odlišné pojetí rozdělení moci mezi institucionální aktéry, než jaké doposud prosazovalo FMF. Malý restituční zákon (stejně jako celá pozdější restituční legislativa) dával iniciativu přímo do rukou oprávněných občanů-restituentů, jejichž nároky měla vypořádávat

³⁵⁷ Viz §3 a §13 odst. 2 zákona č. 427/1990 Sb. o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby.

³⁵⁸ HUSÁK, T.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 131-132.

³⁵⁹ LESCHTINA, Jiří – PROCHÁZKOVÁ, Eva: *Rána pobloudilým marxistům. „Liberál nenávidí státní vlastnictví“, říká Klausův poradce pro privatizaci Dušan Tříška*, In: *Mladá Fronta DNES*, 12. září 1990, s. 3.

³⁶⁰ NA, f. Úřad vlády, Zasedání vlády ČSFR 2. července 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 462 o programovém prohlášení vlády ČSFR*, příloha s. 9.

republiková MSNMP, a MSNMP získala hlavní pravomoci i v malé privatizaci, na jejímž počátku měla najmenovat tzv. okresní privatizační komise.³⁶¹ Ty měly za úkol nejen organizovat dražby, ale i vybrat ze změní hospodářských organizací tzv. „provozní jednotky“ k privatizaci: tento termín čs. právní řád dosud neznal a naplnit jej konkrétním obsahem (tj. vybrat části podniků do dražeb) měly za úkol právě komise, jmenované a odvolávané MSNMP.³⁶² Rozhodnutí těchto komisí nepodléhalo ani schválení místních národních výborů, naopak MSNMP si vyhradilo právo je kdykoliv změnit. Republiková ministerstva, která před několika týdny neexistovala ani na papíře, tak na začátku podzimu 1990 získala v koncipování a provádění vlastnické transformace významný vliv.

Prosazení privatizace řízené ministerstvy

Malý privatizační a malý restituční zákon, schválené federálním shromážděním během října 1990, se týkaly jen menší části majetku ve státním vlastnictví a otázka rozdělení rozhodovacích pravomocí pro privatizaci jeho největší části tak stále ležela na stole. Federální ministerstvo financí, které od května pracovalo na sloučení všech na vládě představených koncepcí, vypracovalo po první červnové syntéze její druhou, zářijovou variantu, jež počítala s ještě větší decentralizací rozhodovacích pravomocí.³⁶³ Kromě „oborových komisí pro odstátnění“ (zřizovaných odvětvovými ministerstvy), které měly navrhnout způsob privatizace pro jednotlivé podniky formou tzv. privatizačních projektů, se do rozhodování měly vložit i zákonodárné sbory, které by mohly s jednotlivými privatizačními projekty „vyslovit nesouhlas“. Co by to v praxi znamenalo a zda by mohli poslanci privatizaci konkrétních podniků skutečně zablokovat, není z tohoto návrhu jasné, vedle toho do něj však byla již zakomponována i existence

---

³⁶¹ Viz §4 – §13 zák. č. 403/1990 Sb. Komunikace v tzv. malé restituci měla probíhat mezi oprávněnou osobou (restituentem) a soudobým držitelem dotyčného majetku. Případné peněžní náhrady vyplácelo restituentům MSNMP (ve spolupráci s republikovým ministerstvem financí). Více viz ZEMAN, K.: *Analýza restitučních procesů v České republice*, s. 47-48.

³⁶² Zák. č. 427/1990 (tzv. malý privatizační) definoval provozní jednotku jako „movité a nemovité věci, které (...) tvoří nebo mohou tvořit soubor, který je ocelenou majetkovou jednotkou“ (§2 odst.1). K privatizačním komisím viz texty příslušných zákonů, upravujících pravomoci republikových orgánů v malé privatizaci (zák. č. 500/1990 Sb. pro Českou republiku a zák. č. 474/1990 Sb. pro Slovenskou republiku).

³⁶³ NA, f. ÚPV – HR, Schůze Hospodářské rady vlády ČSFR 28. září 1990, *Návrh zásad transformačního zákona* (nadpis a titulní strana textu chybí).

republikových MSNMP, jimž měla být svěřena pravomoc schvalovat privatizační projekty u menších podniků (u větších by souhlas musela vyslovit celá republiková vláda). Stejně jako v předchozích verzích však byly z rozhodovacího procesu vyňaty samy podniky, stejně jako odbory a zaměstnanci.

Tento plán představil V. Klaus na konci září na hospodářské radě, která po své prvotní nečinnosti začala od léta 1990 do projednávání ekonomické reformy zasahovat (v jejím čele nahradil ještě před volbami V. Komárka Václav Valeš). Jedenáctičlenná rada se však k návrhu postavila kriticky a uložila V. Klausovi návrh opět přepracovat, tentokrát ovšem v pracovní skupině za účasti zástupců vlád republik, úřadu předsednictva federální vlády a její legislativní rady. Dominantní role ministra financí tak měla být při koncipování privatizace opět umenšena, neboť byl donucen přizvat k přípravě zákona i zástupce řady dalších institucí (vzpomeňme na kritiku kvůli neochotě spolupracovat, kterou na Klausovu hlavu v létě 1990 adresovalo tehdejší vedení OF), nehledě na to, že některé připomínky rady přímo zasahovaly do principů, které se FMF snažilo prosazovat už od *Radikální strategie*.³⁶⁴ Zmíněná pracovní skupina se úpravám návrhu zákona skutečně dále věnovala, paralelně s tím však Klausův tým rychle vypracoval další vlastní verzi, kterou předložil oběma vládám republik a legislativní radě federální vlády k okomentování. Přes kritiku takového postupu a přes řadu obsahových námitek, které obě vlády i legislativní rada (podle níž se vyznačoval „silně centralistickým pojetím celého privatizačního procesu“) vůči Klausovu nejnovějšímu návrhu měly, jej nakonec federální vláda 1. listopadu po úpravách schválila.³⁶⁵ Po pěti a půl měsících od střetu mezi Vlasákovou *Strategií* a Klausovou *Radikální strategií* se tak přiklonila na stranu FMF.

Proč federální vláda akceptovala jednání ministra financí, kterému se podařilo vyhnout se zdoluhavým debatám v pracovní skupině, a opět se chopil iniciativy sám? Odpověď lze nalézt v usnesení, v němž vláda žádá federální shromáždění, aby při jeho schvalování protentokrát ustoupilo od povinnosti předložit před samotným zákonem k projednání ještě jeho „zásady“ (tj. neparagrafované shrnutí jeho hlavních myšlenek, které se před schvalováním jednotlivých zákonů zpravidla poslancům

---

³⁶⁴ Rada mj. požadovala, aby FNM byly samostatnými právníckými osobami. Tamtéž, *Zápis z 2. schůze Hospodářské rady vlády ČSFR konané dne 28. září 1990 na ÚPV ČSFR*, s. 3-4.

³⁶⁵ NA, f. Úřad vlády, Zasedání vlády ČSFR 1. listopadu 1990, *Stanovisko Legislativní rady vlády ČSFR k návrhu zákona o převodu státního majetku do soukromého vlastnictví*.

předkládalo k projednání), a to kvůli „naléhavosti právní úpravy“.³⁶⁶ „Naléhavou politickou potřebou přijetí“ zákona argumentovaly i vlády obou republik;³⁶⁷ vzpomeňme, že první výtky kvůli opoždování reformy federální vláda schytala od delegace OF a VPN již v polovině února, a že tisk psal o tom, že federální vláda schválila „harmonogram ekonomické reformy“ již v červnu.³⁶⁸ Na podzim 1990 politickým debatám o reformě dominoval požadavek „radikality“ a „rychlosti“ (podrobněji viz následující kapitola), federální vláda tak měla silnou motivaci privatizační zákon co nejdříve přijmout a pohotově vypracovaný návrh, který už navíc prošel připomínkami republikových vlád i úřadu federální vlády, dorazil na její stůl v pravou chvíli.

Rychlý manévr ministra financí byl úspěšný. Původní idea koncentrovat rozhodovací pravomoci v privatizaci pod vlastní ministerstvo, kterou FMF zastávalo v březnu, se během následujících měsíců rozměnila a v září zahrnovala navrhovaná organizační struktura vedle MSNMP i oborové komise jmenované odvětvovými ministerstvy, všechny tři vlády a všechny tři zákonodárné sbory. Takto složitá struktura by byla pro radikální a rychlou privatizaci, o kterou FMF usilovalo, nepochybně smrtící ranou, a jejím autorům tak nezbývalo než jednat rychle a samostatně, pokud chtěli zásadní prvky své koncepce prosadit.³⁶⁹

Vládou schválený návrh zákona o velké privatizaci se od předchozích verzí zásadně lišil.³⁷⁰ Rozhodovací pravomoci rozdělil mezi FMF a republiková MSNMP, která měla schvalovat jednotlivé privatizační projekty, a umožnil vládám v mimořádných případech privatizovat konkrétní podniky podle svého uvážení. Ze systému tak zcela vypadly komise odvětvových ministerstev a zejména všechny zákonodárné sbory. Fondy národního majetku sice byly jeho součástí, byly však

---

³⁶⁶ Tamtéž, *Usnesení vlády ČSFR č. 757 o schválení návrhu zákona o převodu majetku státu do vlastnictví jiných osob pro účely podnikání*.

³⁶⁷ NA, f. Úřad vlády, Zasedání vlády ČSFR 1. listopadu 1990, *Stanovisko Legislativní rady vlády ČSFR k návrhu zákona o převodu státního majetku do soukromého vlastnictví*, s. 4.

³⁶⁸ Viz např. *O harmonogramu ekonomické reformy. K tržnímu prostředí krok za krokem*, In: *Hospodářské noviny*, 5. června 1990, s. 3. Podobně viz LESCHTINA, Jiří: *Vláda nevítězí nad občany. Za pět minut dvanáct schválena strategie*, In: *Mladá fronta*, 15. května 1990, s. 1-2.

³⁶⁹ D. Tříška později vzpomínal na vznik republikových ministerstev pro privatizaci a FNM jako na kritický moment reformy: „Takto složitá organizační struktura měla našim odpůrcům zajistit, že proces se zastaví na nekonečném dohadování představitelů jednotlivých institucí. V té době jsem se domníval, že je vše ztraceno“ (TŘÍŠKA, Dušan: *Privatizace a kapitalismus v České republice*, s. 15).

³⁷⁰ Návrh je dostupný v digitálním archivu PSP ČR (VI. volební období Federálního shromáždění ČSFR, tisk č. 257). V návrhu nejsou MSNMP přímo jmenována, namísto nich hovoří o „příslušném orgánu státní správy republiky“, těmito orgány však byla MSNMP určena v navazujících republikových zákonech, které upravovaly realizaci zákona federálního (§2 odst. 3 zák. č. 171/1991 Sb. a §5 odst. 1 zák. č. 253/1991 Sb.).

podřízeny klíčové trojce FMF a republikových MSNMP, a jejich úlohou bylo pouze administrativně zajišťovat prodej podniků, nikoliv o něm rozhodovat.³⁷¹ Privatizační projekt, obsahující návrh na způsob prodeje konkrétního podniku, pak mohl vypracovat kdokoliv, dosavadní zakladatel podniku dostal jeho sepsání zpravidla povinně. Vládou přijatý zákon tedy do velké míry vycházel z principů *Radikální strategie* a z Vlasákovy *Strategie* v něm zůstala jen „skořápka“ FNM, zbavená svého původního obsahu.

Hledání podpory v zákonodárné moci: formování československé pravice

Ministrovi financí se podařilo prosadit svou koncepci na federální vládě, která ji následně předložila ke schválení federálním poslancům. V tuto chvíli se však jeho manévrovací možnosti jako člena exekutivy vyčerpaly a do popředí vystoupila otázka podpory strategie FMF mezi zákonodárci. Důležitost jejich podpory se ukázala již během projednávání tzv. *Scénáře ekonomické reformy* (dále *Scénáře*), který vláda předložila poslancům po jejich opakovaných výzvách, aby ministři vypracovali dokument vysvětlující základní filosofii a očekávaný postup celé ekonomické reformy.³⁷² K jeho sepsání se zavázala nová „vláda národní obětí“ na počátku července a předložila jej poslancům k projednání 17. září; tento den často vystupuje v pozdějších vzpomínkách jako zásadní historický mezník, a za „den vítězství“ jej označil i jeden z autorů kuponové privatizace D. Tříška.³⁷³ Jeho symboliku podtrhla právě probíhající návštěva britské premiérky Margaret Thatcher, která byla během jednání federálními poslanci slavnostně uvítána. Ve skutečnosti však mělo projednání *Scénáře* pouze symbolický význam, neboť jeho text neměl povahu zákona, nemohl být tedy poslanci schválen a stát se závazným a vymahatelným.

---

³⁷¹ Fondy měly dále spravovat výnosy z privatizace a v mimořádných případech z nich hradit dluhy privatizovaných podniků. Tuto jejich roli po přijetí zákona o velké privatizaci dále specifikovaly zákony č. 171/1991 Sb. (§20) pro Českou republiku a č. 253/1991 Sb. (§12) pro Slovenskou republiku. Viz též JEŽEK, Tomáš: *Zrození ze zkumavky. Svědectví o české privatizaci 1990-1997*, Prostor, Praha 2007, s. 102-108.

³⁷² Viz *Usnesení Federálního shromáždění ČSFR k programovému prohlášení vlády ČSFR*, tisk č. 31 Federálního shromáždění, VI. volební období. Poslanci FS se sepsání podobného dokumentu na vládě domáhali už v únoru 1990.

³⁷³ Viz TRÍŠKA, Dušan: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*.

Scénář navíc nechával některé otázky privatizace stále otevřené, jakkoliv v něm byl patrný silný vliv federálního ministerstva financí.³⁷⁴

Přesto však způsob, jakým byl Scénář ve FS projednáván, vyvolal v některých poslancích nevoli a vedl k dalšímu politickému napětí v již tak vnitřně rozštěpeném Občanském fóru. Federální shromáždění si totiž, ve snaze poskytnout poslancům co nejvíce různých odborných stanovisek, vyžádalo k textu Scénáře pět oponentních posudků, které se k němu měly kriticky vyjádřit: jejich autory byli odborníci z Prognostického ústavu ČSAV, Prognostického ústavu SAV, Vysoké školy ekonomické v Praze, Ekonomického ústav ČSAV a Československého ekonomického fóra.³⁷⁵ Většina z nich vyjadřovala Scénáři principiální podporu, jakkoliv k němu měla zejména v otázkách privatizace kritické připomínky, část pravicových poslanců však interpretovala jejich kritiku jako útok na celou reformní politiku vlády. Daniel Kroupa (OF) označil předložené oponentury za „perfektní organizac[i] opozice vůči vládnímu scénáři ekonomické reformy“, charakterizoval jejich společnou filosofii jako „odmítnutí liberálně-tržního konceptu ekonomické reformy“, a v reakci na ně inicioval s dalšími poslanci vznik „Meziparlamentního klubu demokratické pravice“ (MKDP), jehož se stal 10. října prvním předsedou.³⁷⁶ MKDP se hned v prvním veřejném prohlášení přihlásil k projektu kuponové privatizace a dalším myšlenkám, prosazovaným FMF.³⁷⁷

Zakladatelé MKDP dali najevo, že již nepovažují současné OF (podle nich zatížené „nekoncepčností, nečitelností a malou razantností politických a ekonomických rozhodnutí“) za dostatečného garanta ekonomické reformy a hodlají vytvořit nový parlamentní subjekt, který nebude respektovat hranice dosavadních politických uskupení.³⁷⁸ Význam OF a jeho orgánů, které se již od prvních měsíců

---

³⁷⁴ Scénář ekonomické reformy, In: *Hospodářské noviny*, 4. září 1990, s. I-IV (příloha vydání). Scénář předpokládal existenci Fondu národního majetku v té podobě, v jaké jej koncipovalo federální ministerstvo financí (tedy nikoliv jako podnikatelský orgán), zároveň však jeho text pracoval s představou „odstátnění“ podniků do konce roku 1990 a jejich restrukturalizací za účelem vytvoření „kapitálově silných, konkurenceschopných jednotek“ – tedy s principy, které soudobé koncepci FMF odporovaly.

³⁷⁵ Texty posudků viz Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (dále „APSP“), fond „Federální shromáždění VI. 1990-1992“ (dále „f. FS VI.“), karton 70 „Výbor pro plán a rozpočet Sněmovny lidu a Sněmovny národů“ (dále „VPR-SL/SN“).

³⁷⁶ JANYŠKA, Petr – WEISS, Martin: *Nejsme političtí provokatéři* (rozhovor s. D. Kroupou), In: *Respekt*, č. 32, roč. 1990, s. 4.

³⁷⁷ Např. k jednorázové hospodářské liberalizaci. AKCOF, kart. č. 12 „Volby 1990“, *Ustavující prohlášení Meziparlamentního klubu demokratické pravice*.

³⁷⁸ Vedle poslanců OF se k MKDP hlásili např. poslanci za Křesťanskodemokratickou stranu (KDS), Československou stranu lidovou (ČSL), Občanskou demokratickou alianci (která oficiálně vystoupila z OF, její členové se však nadále účastnili zasedání orgánů OF (viz SUK, Jiří: *Politické hry*

roku nacházely v „postavení mimo hru“, tak ještě více poklesl ve prospěch nově vytvořeného tandemu pravicových poslanců a expertů z FMF. OF se však do hry o reformu vrátilo poměrně záhy: 13. října 1990 byl jeho prvním předsedou zvolen Václav Klaus a jeho vítězství otevřelo otázku, jakou pozici zaujme v probíhajících sporech OF jako celek. Pravicoví poslanci tvořili jen jednu jeho část a jejich aktivizaci sledoval s nevolí zbytek hnutí, s nímž se MKDP dostávalo do permanentních střetů.

Jak poslanci MKDP, tak i nový předseda OF zjistili, že strategii reformy nemůže prosadit ministr financí z pozice experta, ale potřebuje k tomu dlouhodobou politickou podporu. Otázkou, bylo, zda takovým subjektem může být OF, disponující známou a populární politickou značkou, či zda bude nutné vytvořit pro tyto účely novou stranu nebo hnutí. Souběžné obsazení postu předsedy OF V. Klausem a zformování MKDP otvíralo cestu oběma variantám. V následujících dvou podkapitolách se pokusím vysvětlit, jak byla tato otázka vyřešena a jakým způsobem se okolo podpory velkého privatizačního zákona zformovala česká pravice.

Pokus o integraci OF okolo radikální reformy

Jak vůbec došlo k tomu, že si Občanské fórum zvolilo svého prvního předsedu – a proč se jím stal právě Václav Klaus? Po celý rok 1990 v sobě živelně ustavené hnutí OF muselo vyrovnávat protichůdné tlaky na zachování revoluční spontaneity a ideové otevřenosti, které mu zajistily širokou legitimitu ve společnosti, a na vnitřní hierarchizaci, kterou si vynucovalo rozdělování politické odpovědnosti mezi konkrétní osoby. Představu, že by OF mělo fungovat pouze do prvních voleb a pak se samo rozpustit, jeho vedení rychle opustilo a muselo tak řešit otázku, jak by měla vypadat jeho dlouhodobá struktura. Rozhodnutí zvolit si vedle dosavadních čtyř „Představitelů OF“ i jednoho předsedu podpořil v září 1990 i prezident Havel. Tím, kdo měl volbu provést, byl Sněm OF – orgán, složený ze zástupců regionálních OF, mezi nimiž již

---

*s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu, In: GJURIČOVÁ, A.: Rozdělení minulostí, s. 31). Veřejná demonstrace příslušnosti k MKDP od podzimu u některých jeho aktérů převážila nad dosavadním přihlašovaním se k OF jako k celku (viz GJURIČOVÁ, Adéla – ZHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu: Češi a Slovinci ve Federálním shromáždění 1989-1992*, Argo, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2018, s. 80).*

delší dobu zráló přesvědčení, že současné vedení nebere dostatečně v potaz jejich zájmy a požadavky.³⁷⁹

Nejvýznamnějším kandidátem na post předsedy OF byl Petr Pithart, který však spolu s dalším kandidátem P. Rychetským v den sněmu svou kandidaturu stáhl a podpořil původního náhradníka Radima Palouše, rektora UK.³⁸⁰ Ten se utkal s jediným protikandidátem Václavem Klausem, který podle pozdějších svědectví ještě v samotný den volby váhal, zda se má klánit vůbec účastnit. Nakonec rozhodla podpora severomoravských aktivistů OF Miroslava Macka a Petra Havlíka, kteří přesvědčili delegáty z regionů, aby na podporu Klause vystoupili, a nakonec i samotného Klause, aby kandidaturu přijal.³⁸¹ Výsledných 115 hlasů pro Klause oproti 52 hlasům pro Palouše rozhodlo o tom, že Občanské fórum v příštích měsících projde radikální proměnou.

Zvolení předsedy neznamenal zánik funkcí dosavadních čtyř Představitelů a vytvořilo tak prostor pro konflikty a vyjednávání ohledně vzájemných kompetencí.³⁸² V. Klaus dal na prvním následujícím jednání Rady KCOF najevo, že hodlá „fungovat jako předseda plnou vahou své autority“ a výrazně omezit pravomoci dosavadního vedení.³⁸³ podrobil kritice „nekonečnou toleranci“ OF v ideových otázkách a prosadil okamžité vyloučení radikální Levé Alternativy (LA) a levicového klubu Obroda. Proti jeho rozhodnutí se odvolal představitel LA Petr Uhl (toho měl Klaus dokonce označit za „největšího nepřítele OF“) a následný spor vyjevil, že takováto forma předsednické autority nebyla pro významnou část reprezentantů OF akceptovatelná.³⁸⁴ Vyloučení LA a Obrody mělo pro nového předsedu symbolický význam (přestože šlo v rámci

---

³⁷⁹ KOPEČEK, L.: *Éra nevinnosti*, s. 89-91. Ke Klausově „spanilé jízdě“ před volbami 1990 i po nich (v době, kdy si většina ostatních členů vlády a zákonodárných sborů vzala dovolenou), během níž získal podporu regionálních OF, viz GJURIČOVÁ, Adéla: *Poněkud tradiční rozchod s minulostí. Občanská demokratická strana*, In: GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2011, s. 111.

³⁸⁰ HAVLÍK, P. – STONIŠ, M.: *Klaus a ti druzí*, s. 24. Též AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z jednání Kolegia OF 10. 10 1990*, s. 3.

³⁸¹ HAVLÍK, P. – STONIŠ, M.: *Klaus a ti druzí*, s. 24-26. Sám Klaus ve svém nástupním projevu prohlásil: „Ve snu by mě dnes ráno nenapadlo, že budu večer předsedou“ (viz KLAUS, Václav: *Jakou roli bude hrát?* In: *InForum*, 17. října 1990, s. 8.).

³⁸² Podle přijatých stanov měl nový předseda vystupovat jménem OF, podepisovat základní politická rozhodnutí, svolávat mimořádná zasedání rady i sněmu OF a pověřovat dosavadní čtyři Představitele OF úkoly „v rámci schválené politické linie hnutí“. Viz *Předseda OF*, In: *InForum*, 17. října 1990, s. 7.

³⁸³ *Usnesení Rady KCOF 16. 10 1990* (In: HAVLÍK, P. – STONIŠ, M.: *Klaus a ti druzí*, s. 104-105). A KCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z jednání Kolegia OF 1. 11 1990*.

³⁸⁴ Proti rozhodnutí o vyloučení LA se postavila část poslanců OF v České národní radě a také část Kolegia KCOF. A KCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z Rady OF 30. 10 1990*. K odvolání P. Uhla viz tamtéž, *Výtah ze zápisu Rady dne 6. 11 1990*, též kart. 12 „Volby 1990“, dopis P. Uhla Radě OF z 8. listopadu 1990. Klaus se poté, co se jeho útok proti Uhlovi dostal do tisku, od použití těchto slov distancoval (*Zpráva z briefingu OF dne 2. 11 1990*, In: *InForum*, 8. listopadu 1990, s. 4.).

OF o marginální uskupení), neboť oba subjekty představovaly opozici vůči základním principům jeho konceptu reformy, a proto pohrozil svou demisí v případě, že by zbytek OF odmítl akceptovat tento „nejnezbytnější krok, který bylo třeba udělat“.³⁸⁵ Rozhodnutí bylo nakonec odkázáno na stanovisko příštího sněmu OF, který se však sešel až v lednu 1991 a znamenal tak výrazné vítězství klausovského křídla, že na něm otázka legitimitnosti vyloučení Uhla a jeho levicových kolegů zcela ustoupila do pozadí.³⁸⁶

Při snaze integrovat OF z pozice předsedy se V. Klaus mohl opřít o popularitu v regionálních OF, díky níž obdržel v červnových volbách rekordní počet preferenčních hlasů a díky níž byl zvolen do čela OF. Některé regiony požadovaly posun doprava, rozchod s levicí a „socialismem s lidskou tvář“ a podporu „úplné privatizaci“ již před říjnovým sněmem, a podobně se při prvním výročí 17. listopadu vyjádřili i zástupci vysokoškolských studentů.³⁸⁷ Podle nich mělo být přetvoření OF ve stranu pravého středu a provedení radikální ekonomické reformy cestou, jak vrátit národu revoluci, která mu byla během posledních měsíců „ukradená nedůsledností nás všech“.³⁸⁸ Nový předseda však zaujal obezřetnější postoj než studenti či pravicoví poslanci (jakkoliv by byl podle pozdějších svědectví prohlášení MKDP „bez váhání podepsal“)³⁸⁹ a rozhodl se zachovat v OF „dostatečně širokou brázdou pro soužití různých názorů“.³⁹⁰ Občanské fórum bylo stále nejpopulárnější politickou značkou v Československu a mohlo poskytnout připravované privatizaci i celé reformě významný symbolický kapitál.³⁹¹

---

³⁸⁵ Klausovo naléhání ve věci vyloučení Levé alternativy a Obrody kontrastuje s liknavostí vedení OF ve věci vyloučení Klubu angažovaných nestraníků, na němž se Rada OF usnesla už 6. září 1990. KAN však následně v Politickém klubu OF dále působil i po svém vyloučení, aniž by vůči němu Klaus podnikali zásadní kroky, neboť jeho radikální antikomunisté mohli být potenciálními podporovateli ekonomické reformy, na rozdíl od reformních socialistů nebo anarchistů. K fungování KAN a jeho vyloučení z OF viz GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí*, s. 48-53.

³⁸⁶ A KCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z jednání Kolegia OF 1. 11 1990*, s. 2. Srov. s A KCOF, kart. 7 „Sněmy 14-19“ (dále „Sněmy II.“), *Usnesení Sněmu OF 12. -13. 1 1991*. Též *Rozhodne sněm*, In: *Občanský deník*, 8. listopadu 1990, s. 1.

³⁸⁷ *Před sněmem OF*, In: *Občanský deník*, 13. října 1990, s. 1. Sněm všech pražských OF podpořil 25. a 26. října prohlášení MKDP a vymezil se proti těm, kdo „usilují o levicový politický a národohospodářský program podobající se nápadně budování socialismu s lidskou tvář“ (*Pražský sněm OF*, In: *InForum*, 1. listopadu 1990, s. 2). Též GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí*, s. 111-114.

³⁸⁸ *K výročí 17. listopadu. Provolání vysokoškoláků*, In: *Občanský deník*, 24. října 1990. Pod tímto prohlášením jsou podepsáni Igor Chaun, Jan Hřebejk, Petr Jarchovský, Martin Mejstřík, Pavel Langer, Zdeněk Fencel, Igor Volný a Pavel Žáček.

³⁸⁹ HAVLÍK, P. – STONIŠ, P.: *Klaus a ti druzí*, s. 22.

³⁹⁰ A KCOF, f. „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z jednání kolegia OF 13. 12 1990*.

³⁹¹ Viz např. již citovaný projev V. Klause po jeho zvolení předsedou OF, ve kterém označil udržení jednoty OF za svůj „prvořadý úkol“ (KLAUS, V.: *Jakou roli budu hrát?*).

V prvních týdnech po svém zvolení tak V. Klaus veřejně nedeklaroval snahu přeměnit OF z hnutí ve stranu a tento plán veřejně oznámil až na začátku prosince během setkání s manažery OF v Olomouci.³⁹² Na něm vyzval OF k tomu, aby se stalo dostatečně akceschopným k prosazení zásadních kroků ekonomické reformy, avšak takticky lavíroval v otázce jeho pravicové orientace, pravděpodobně veden snahou skloubit dva částečně protichůdné požadavky: totiž OF názorově vyhranit směrem k podpoře své koncepce ekonomické reformy, a zároveň ho nerozbit tím, že by z něj vypudil ty, pro něž byla pravicová identita nepřijatelnou.³⁹³

Rozhodujícím krokem, který by Klausem a jeho spolupracovníky prosazované principy reformy učinil závaznými pro celé hnutí, mělo být schválení nového politického programu OF. Ten měl nahradit dosavadní předvolební program z března, jehož text neodpovídal novým akcentům v otázkách ekonomické reformy, jeho změnu však mohl schválit jen Sněm OF, který se měl sejít v polovině ledna a ukázat, zda má ekonomická reforma a privatizace dle FMF uvnitř OF dostatečný koaliční potenciál a zda její přijetí za programové východisko nepovede k rozbití hnutí.

K chystaným změnám musela zaujmout stanovisko všechna regionální OF, učinit si přesný obrázek o dění v nich je však kvůli roztříštěnosti dochovaných stop obtížné. Některá (OF Kladno) se vyslovila pro přeměnu v „demokratickou stranu pravicového středu“, v jiných (OF Hradec Králové) naopak zvítězila představa strany „širokého politického záběru s existencí různých názorových proudů či frakcí“ s možností pevného i volného členství, a jiná chtěla zachovat dosavadní strukturu hnutí. Pražská fóra se na společné schůzi po dlouhých jednáních nakonec přihlásila k „jasně politicky vyhraněné straně“ a zároveň odmítla prosincové prohlášení tzv.

---

³⁹² Viz např. rozhovor s Klausovým zástupcem ve vedení OF Milanem Kondrem, ve kterém zmiňuje pouze nutnost „upevnění vertikální struktury“ OF (FILIP, Miroslav: *Hledejme, co nás spojuje*, In: *Občanský deník*, 5. listopadu 1990, s. 1-3). O této přeměně se Klaus nevyjadřoval ani ve svém kandidátském projevu z 13. října, kde zdůrazňoval pouze nutnost ideového vyhranění OF (A KCOF, f. „Sněmy II“, *Projev V. Klause na sněmu OF 13. 10 1990*). Naopak vyjádření Klausova spolupracovníka Havlíka, který označil přeměnu OF ve stranu za nutnou, Klaus v říjnu nepodpořil (HAVLÍK, P. – STONIŠ, M.: *Klaus a ti druzí*, s. 28). Klausův projev ze setkání 8. a 9. prosince v Olomouci viz *Projev Václava Klause*, In: *InForum*, 13. prosince 1990, s. 1-2.

³⁹³ V olomouckém projevu V. Klaus mluvil o nutnosti „přijetí některých základních axiomů, zdůrazňovaných a prosazovaných stranami nacházejícími se obvykle vpravo od pomyslného středu politického spektra“ a zároveň odmítl myšlenku středové identity OF jako „naprosto falešnou, matoucí a svádívou“. V kontextu projevu se však jedná spíše o odkaz na podporu vize OF coby strany namísto hnutí, než o jeho identitu jako *pravicové* strany – zde se naopak Klaus drží své již citované teze o „dostatečně široké brázdě“ a vyzývá účastníky setkání k tomu, aby v diskusích o budoucím OF používali pojmy pravice a levice méně, neboť „naše nová strana (...) přece jen nebude mít naprostou vyhraněnost obvyklou u západních politických stran“ (vše cit. tamtéž). Srov. též citované vystoupení V. Klause na kolegiu OF (13. prosince 1990), na kterém vysloveně odmítl, že by chtěl z OF vytvořit „úzkou pravicovou stranu“.

Liberálního klubu, proti němuž se postavilo i fórum v Brně.³⁹⁴ Liberální klub (LK) od poloviny prosince 1990 sdružoval zástupce OF, kteří se neztotožňovali s prohlášením MKDP a oproti němu zdůrazňovali principy sociálně a ekologicky orientované tržní ekonomiky, jeho kritici však chápali existenci LK jako odpor vůči snaze OF jasně programově vyhranit.³⁹⁵ Před lednovým sněmem se v tomto smyslu proti LK vyslovil i celý MKDP, stejně jako OF blízký KAN a ODA, od některých členů vedení OF naopak zaznívaly výzvy V. Klausovi, aby ze své funkce raději odstoupil.³⁹⁶ Pozice předsedy, snažícího se udržet jednotu stále velmi populárního hnutí, se před rozhodným krokem stávala čím dál překérnější.³⁹⁷

Zformování pravicového politického subjektu jako předpoklad provedení privatizace

Návrh nového politického programu OF vypracoval Klausův tým a hostivařský sněm OF, konaný 12. a 13. ledna 1991, ho nakonec přijal společně s novými stanovami, v nichž se OF zavázalo transformovat se v politickou stranu. Pokusy zástupců Liberálního klubu změnit během sněmovních jednání některé pasáže programu (např. nahradit vymezení se proti „socialismu v jakékoliv podobě“ formulací o „rozchodu s reálným socialismem“, nebo vypuštění kritiky „tržní ekonomiky

---

³⁹⁴ STANĚK, Karel: *Hlas kladenského sněmu*, In: *Občanský deník*, 3. ledna 1991, s. 1, 7. Též FILIP, Miroslav: *Pražské fórum se rozhodlo*, In: *Občanský deník*, 7. ledna 1991, s. 1, 3. Též AKCOF, f. „Sněmy II“, *Teze politického programu schválené Pražským sněmem OF dne 5. 1 1991*. Tamtéž, *Vyjádření Rady OF Brno k ustavení Liberálního klubu*.

³⁹⁵ *Ustavující prohlášení Liberálního klubu OF*, In: *Občanský deník*, 14. prosince 1990, s. 3. Mezi prvními signatáři prohlášení Liberálního klubu byli Dagmar Burešová, P. Rychetský, P. Pithart, J. Dienstbier, J. Vavroušek, Václav Žák, Tomáš Sokol – tedy vesměs představitelé pozdějšího Občanského hnutí. Prohlášení však podepsali i pozdější představitelé sociální demokracie (M. Zeman, P. Miller, Jan Kavan) a dokonce i ODS (Jan Ruml).

³⁹⁶ *MKDP ke sněmu*, In: *Občanský deník*, 11. ledna 1991, s. 7. AKCOF, f. „Sněmy II“, *Společné prohlášení předsednictva Ústřední rady KAN a Ústředního sněmu ODA ze dne 6. 1 1991*. Václav Klaus LK odmítl již v prosinci 1990, když jeho založení označil za „stále stejný podvod“, neboť se o něm dozvěděl až dodatečně. Viz AKCOF, f. „Rada, kolegium, kruh“, *Zápis z jednání kolegia OF 13. 12 1990*. K odstoupení V. Klause viz *V. Klaus vyzván, aby odstoupil!* In: *Občanský deník*, 11. ledna 1991, s. 1, 7. Není známo, kdo přesně odstoupení V. Klause na setkání zakladatelů OF a představitelů Charty 77 v Činoherním klubu 9. ledna 1991 požadoval (viz STANĚK, Karel: *Proměna nebude nutná. Není důvod, aby existence parlamentních klubů likvidovala existenci OF*, In: *Občanský deník*, 12. ledna 1991, s. 1).

³⁹⁷ V. Klaus ještě v předvečer sněmu na tiskové konferenci prohlásil, že paralelní existence LK a MKDP není neslučitelná se zachováním Občanského fóra (viz předch. cit.).

s nejrůznějšími přívlastky“ a teze o neschopnosti státních podniků chovat se podnikatelsky) skončily bez úspěchu.³⁹⁸

Od předchozích programových dokumentů OF (prohlášení *Co chceme?* z prosince 1989 a volebního programu z března 1990) se hostivařský program lišil svým politickým jazykem, ostře se vymezujícím vůči „reformnímu komunismu“, „třetím cestám v ekonomice“ a „tržním ekonomikám s nejrůznějšími přívlastky“.³⁹⁹ Explicitně formulovaná polarita mezi „trhem bez přívlastků“ na jedné a „třetími cestami“ na druhé straně, s odmítnutím druhých jmenovaných jako „perestrojkových představ regulované tržní ekonomiky“, tvořila základní osu jeho ekonomické části. Bylo to také poprvé, kdy OF jako celek veřejně deklarovalo jako svůj cíl přechod k „systému, který se obvykle nazývá kapitalismem“ a k „masové privatizaci státního majetku investičními kupony“. Text programu nově rámoval i sociální problematiku: namísto „orientace na rozvoj důstojného života všech občanů a na vytváření podmínek pro úspěšné zvládnutí životních problémů“ (volební program OF) zdůrazňoval individuální odpovědnosti občana za vlastní osud a výslovně se vymezil proti „takzvaným sociálním jistotám“, „falešné sociální argumentaci odpůrců tržní ekonomiky“ a „přebujelé síti sociálních programů, spravovaných byrokratickými úřady“.⁴⁰⁰ Přesto se však nový program explicitně nehlásil k pravicové identitě a nové stanovy zachovávaly některé formální prvky hnutí: předseda OF se zřejmě v duchu „široké brázdy“ snažil neudělat hořkou pilulku, kterou představitelé Liberálního klubu museli na sjezdu spolknout, ještě chuťově výraznější.⁴⁰¹

Konflikt o to, zda se V. Klausovi podaří vytvořit z OF politickou záštitu pro svou koncepci ekonomické reformy, však pokračoval i po sněmu. Zástupci LK a některá regionální OF označili nový program i stanovy za nepřijatelné: svůj odpor považovali za legitimní, neboť se s OF, u jehož zrodu mnozí stáli, nadále identifikovali.⁴⁰² Plán

---

³⁹⁸ K autorství návrhu programu pro lednový sjezd viz *Jednání kolegia OF 10. ledna 1991. Výtah ze zápisu*, In: *InForum*, 12. ledna 1991, s. 7. Autorem ekonomické části programu měl být dle vlastního vyjádření Klausův náměstek z FMF Dušan Tříška (rozhovor autora s D. Tříškou 15. srpna 2017). Záznam debaty o jednotlivých pasážích programu na sněmu viz AKCOF, kart. „Sněmy II“ *Mapa hlasování – Sněm OF 12.-13.1 1991*.

³⁹⁹ A KCOF, f. „Sněmy II“, *Výchozí politický program Občanského fóra* (Sněm 12-13.1 1991), s. 2. Schválený program byl následně otištěn v *Občanském deníku* (16. ledna 1991, s. 4-5).

⁴⁰⁰ Srov. cit. program z ledna 1991 s *Volebním programem Občanského fóra „Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost“*, s. 6.

⁴⁰¹ OF např. nemělo mít členskou legitimaci, aby co nejméně připomínalo stranu. *Bude to občanská strana?* In: *Občanský deník*, 25. ledna 1991, s. 1, 7.

⁴⁰² KRAUS, Václav: *Nejde jen o sentiment...K situaci v Občanském fóru*, In: *Občanský deník*, 7. února 1991, s. 1. Tento postoj ilustruje i situace, k níž došlo bezprostředně po skončení hostivařského sněmu na brífinku s novináři, během něž se vedle předsedy OF posadil zástupce LK Ivan Rynda,

přetvořit OF na politickou stranu také narazil hned v zárodku, kdy se mezi vedením a Liberálním klubem odehrál spor o to, zda se kandidáti do regionálních sněmů OF musí registrovat jako jeho členové a tím vyslovit souhlas s novým programem.⁴⁰³

Francouzská politoložka Magdalena Hadjiisky později popsala spor o budoucnost OF jako střet mezi participativním a delegativním pojetím demokracie. První předpokládá přímé zapojení občana do správy a rozhodování o věcech veřejných bez zprostředkování politickými stranami, druhé naopak spatřuje v politických stranách hlavní garanty demokratického pořádku a participace občanů se podle něj má odehrávat zejména ve svobodných volbách, kdy si volič vybírá reprezentanty, na něž deleguje rozhodovací pravomoci.⁴⁰⁴ Zatímco první pojetí dominoval v OF v čase jeho vzniku, druhé převládlo právě na hostivařském sněmu. Únorový spor o míru otevřenosti rodičích se struktur OF pro nečlenskou veřejnost však ukázal, že velká část aktérů mimo vedení OF si dovedla představit syntézu obou principů a nedávala jednomu z nich absolutní přednost.⁴⁰⁵

V situaci, kdy byli poražení z hostivařského sněmu ochotní vstupovat do konfliktu s nově schválenými dokumenty a svádět spory o jejich platnost, se nakonec V. Klaus 8. února 1991 rozhodl iniciovat rozdělení OF na samostatné subjekty, z nichž ani jeden neměl nést jeho původní název.⁴⁰⁶ Občanské fórum tak nevydrželo v podobě pravicově orientované strany ani měsíc a snahy jeho předsedy zachovat svému programu ekonomické reformy populární značku skončily neúspěšně. Klíčovou roli při tomto rozhodnutí hrály pochyby, zda by OF ve své polednové podobě bylo skutečně vhodným politickým subjektem pro prosazení reformních zákonů, na nichž Klausovým týmem připravený koncept reformy závisel. Tuto nejistotu patrně umocnily události těsně před ohlášením rozpadu OF, kdy 5. února

---

jehož přítomnost však V. Klaus označil za bezdůvodnou, neboť „OF se nedělí na žádný liberální a neliberální klub (...) [a v] tomto smyslu zde nereprezentuje OF tak, jak jsme ho dnes vymezili“. Viz TÝBL, Stanislav: *Liberální klub znepokojen atmosférou sněmu. Rozkol pokračuje?* In: *Občanský deník*, 16. ledna 1990, s. 3.

⁴⁰³ *Nové vyhrocení v Občanském fóru*, In: *Občanský deník*, 6. února 1991, s. 1, 7.

⁴⁰⁴ HADJIISKY, Magdalena: *De la mobilisation citoyenne à la démocratie de partis. Participation et délégation politiques dans la nouvelle démocratie tchèque (1989-1996)*, Doktorská práce obhájená na Fondation Nationale des Sciences Politiques, Institut d'Études politiques de Paris, 2004, s. 18-23 (rukopis práce uložen v knihovně Ústavu pro soudobé dějiny AVČR).

⁴⁰⁵ Viz výsledky ankety mezi náhodným vzorkem 61 poslanců a 68 okresních manažerů OF, provedené na přelomu prosince a ledna (In: *InForum*, 12. ledna 1990, s. 8-10). V ní se 57% manažerů a 45% poslanců vyslovilo pro souběžnou existenci dvojího typu členství (řádného a volného), oproti 27% manažerů a 26% poslanců, kteří zastávali myšlenku pouze jednoho typu členství, a zcela marginálnímu počtu dotázaných, kteří se přihlásili k variantě v anketě uvedené jako „tradiční stranické členství“ (tj. podmíněného schválením dotyčného organizací, do níž chtěl vstoupit).

⁴⁰⁶ FILIP, Miroslav: *Rozdělení Občanského fóra faktem. Vzniknou dvě skupiny, které budou úzce spolupracovat*, In: *Občanský deník*, 9. února 1991, s. 1.

federální poslanci na tři týdny zablokovali projednání velkého privatizačního zákona. Souvislost mezi oběma událostmi ukazuje i dobové Klausovo prohlášení:

„Nesmíme si zastírat, že se Občanské fórum do značné míry stalo nevypočitatelným politickým subjektem, což začalo ohrožovat řešení zásadních politických problémů naší země. Týká se to klíčových ekonomických zákonů, jako je zákon o privatizaci nebo zákon o restituci, týká se to celé ekonomické reformy, která se právě teď, právě v tomto období, dostala do své nejcitlivější a nejzranitelnější fáze, kdy je třeba naší rychlé reakce a účinného řízení.“⁴⁰⁷

Během jednání ve FS se ukázala nesamozřejmost konsensu na podobě privatizace: kritické připomínky k němu poslalo několik profesních sdružení, kterým vadilo mj. opuštění vlasákovské koncepce FNJ jako podnikatelského subjektu nepodléhajícího vládě, nebo požadovali absolutní přednost restitucí před privatizací.⁴⁰⁸ Hladce Klausův listopadový návrh neprošel ani poslaneckými výbory, které nejprve odmítly o návrhu jednat, dokud nebude vyřešena otázka restitucí, a nakonec se po dlouhých jednáních vyslovily pro jeho přijetí pouze za podmínky některých úprav.⁴⁰⁹ Celá situace se opakovala i v plénu při jednání 5. února 1991, kdy někteří pravicoví poslanci oznámili zástupcům ministerstva financí ještě před vchodem do jednacího sálu, že privatizaci před schválením restitucí prostě neprojednávají.⁴¹⁰ Zákon, který federální vláda poslancům předložila již 1. listopadu, tak byl schválen až na konci února po přijetí zákona o mimosoudních rehabilitacích.⁴¹¹

Z dlouhodobého hlediska znamenalo ustavení Občanské demokratické strany (ODS) podmínku úspěšného provedení Klausem a jeho ministerstvem prosazované politiky, které by nebylo myslitelné bez existence velkého parlamentního subjektu schopného zvítězit ve volbách ohlášených za pouhých šestnáct měsíců na červen 1992. ODS sdružovala pouze politické aktéry, kteří neměli proti tomuto programu

⁴⁰⁷ AKCOF, kart. „Sněmy II“, *Projev Václava Klause na sněmu OF 23. 2 1991*. Projev byl přednesen tři dny před tím, než byl zákon o velké privatizaci ve federálním shromáždění schválen.

⁴⁰⁸ A PSP, f. FS-VI., kart. 71 „Výbor pro plán a rozpočet“, 11. společná schůze výborů SL a SN. K požadavku vyvázání FNM zpoza ministerstev např. *Stanovisko koordinační rady podnikatelských svazů a sdružení* (13. listopadu 1990). K požadavku většího důrazu na restituce viz *Připomínky k transformačnímu zákonu a k zákonu o mimosoudních rehabilitacích* (od Sdružení čs. podnikatelů), oba dva dokumenty tamtéž.

⁴⁰⁹ Srov. *Ekonomičtí ministři v parlamentu*, In: *Hospodářské noviny*, 15. listopadu 1990 s. 1.

⁴¹⁰ Tamtéž, *Usnesení výborů pro plán a rozpočet č. 79* (22. ledna 1991). K zablokování FS 5. února 1991 viz TRÍSKA, Dušan: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*.

⁴¹¹ Zákonu o mimosoudních rehabilitacích (tzv. velkému restitučnímu zákonu) není v tomto výkladu dále věnována pozornost, neboť pro něj platil stejný princip jako pro malý restituční zákon (viz předch.), tzn. „rozhodovací pravomoc“ měl oprávněný restituent, pokud se o svůj majetek přihlásil. Vypořádání jeho nároku pak probíhalo jeho povinným zahrnutím do privatizačního projektu příslušného podniku (více viz ZEMAN, K.: *Analýza restitučního procesu v České republice*, s. 48-51).

zásadních námitek, a její předseda (nemající na prvním sjezdu ODS žádného protikandidáta) nemusel každý krok obhajovat před silnou opozicí ve vlastní straně. Projekt ekonomické reformy a privatizace prosazované V. Klausem tak dostal v podobě ODS po neúspěšné integraci Občanského fóra pevné politické zázemí na několik příštích let.

Alternativní koncepce institucionálního uspořádání privatizace: pravomoci do rukou zákonodárných sborů

Odpor proti Klausovu plánu svěřit privatizaci do rukou vládních ministerstev, kladla nejen Vlasákova skupina, ale i Komunistická strana (KSČS),⁴¹² která jako jediná z politických stran předložila federálnímu shromáždění na začátku listopadu vlastní návrh privatizačního zákona.⁴¹³ Výbory FS však jeho paragrafované znění nedoporučily k projednání na plénu a místo toho komunistům doporučily, aby se pokusili prosadit příslušné změny při debatě o vládním návrhu zákona.⁴¹⁴ Tím jej de facto shodily ze stolu, neboť rozdíly mezi vládním a komunistickým návrhem byly tak zásadní, že by komunisté museli prosadit kompletní přepsání všech jeho paragrafů.

Komunistický návrh se na první pohled podobal Klusoňovu konceptu z Vlasákovy *Strategie*: počítal se zřízením na vládě nezávislých Fondů hospodářské obnovy (FHO), které by se odpovídaly zákonodárným sborům na úrovni federace a republik a zastupitelstvům na úrovni obcí. FHO by svůj majetek, který by byl vyňatý ze státních a obecních rozpočtů, mohly pronajímat či prodávat fyzickým a právníckým osobám, a to jen formou konkursu nebo dražby. Jejich správní rady by pak byly jmenovány národními radami či zastupitelstvy, na federální úrovni předsednictvem federálního shromáždění na návrh předsednictev národních rad. Do doby prodeje či pronájmu měly FHO vykonávat vlastnická práva, zejména kontrolovat a odvolávat

---

⁴¹² V textu je respektováno dobové označení KSČS, které bylo pro federální orgány komunistické strany užíváno od jara 1990 (kdy vznikla vedle již existující KSS i KSČM). Návrh zmiňovaného zákona byl do FS podán skupinou českých i slovenských federálních poslanců.

⁴¹³ Viz *Návrh zásad ústavního zákona o převodu státního majetku do fondů hospodářské obnovy a o podmínkách jeho privatizace*, datovaný k 5. listopadu 1990 a předložený skupinou komunistických poslanců. Text je dostupný v digitálním archivu PSP ČR (VI. volební období Federálního shromáždění ČSFR, tisk č. 276).

⁴¹⁴ APSP, f. FS-VI., kart. 71 „Výbor pro plán a rozpočet“, 11. společná schůze výborů SL a SN, *Usnesení výborů pro plán a rozpočet č. 82* (30. ledna 1991). Zamítavé stanovisko vystavily komunistům i ústavně právní výbory (tamtéž, 10. společná schůze ústavně právních výborů, *Usnesení č. 98 z 23. ledna 1991*) Text paragrafovaného znění komunistického návrhu zákona je dostupný v digitálním archivu PSP ČR (VI. volební období Federálního shromáždění ČSFR, tisk č. 382).

podnikový management a provádět změny v organizačních strukturách podniků. Návrh zákona tak v podstatě vylučoval ze hry kuponovou privatizaci a zejména vylučoval z rozhodování všechny tři vlády i jejich ministerstva. Oproti Vlasákově *Strategii* předpokládali komunisté mnohem výraznější zapojení zákonodárných sborů (připomeňme, že ve Vlasákově koncepci měla být správní rada FNJ jmenována prezidentem) a silnou decentralizaci rozhodování až na úroveň obcí.⁴¹⁵

Komunistický návrh byl sepsán na podzim 1990, ideově však vycházel z námětů, které v levicovém prostředí kolovaly již v první polovině roku 1990. S obdobným návrhem na organizaci vlastnické transformace přišlo v srpnu 1990 tzv. Shromáždění politických stran, hnutí a sdružení (SPSHS), které sdružovalo některé organizace bývalé Národní fronty, komunistická strana jej však vzala za svůj až po červnových volbách. Původní koncepce SPSHS vnášela do privatizace radikálně demokratické prvky: fondy národního majetku, spravované zastupitelskými sbory na federální, republikové i obecní úrovni, měly o prodeji jednotlivých podniků rozhodovat pouze na základě lidových referend a samy by je mohly pouze pronajímat a zajišťovat jejich správu.⁴¹⁶ Takto radikální demokratizace, přenášející rozhodovací pravomoci v privatizaci přímo na občany, se do podzimního komunistického návrhu nedostala, přesto však komunisté nazvali svou koncepci „demokratickou ekonomickou reformou“ stejně jako SPSHS o několik měsíců dříve.⁴¹⁷

Decentralizaci rozhodování na nižší úrovni prosazoval i slovenský NEZES v návrhu publikovaném v *Literárném týždenníku* v březnu 1990. Pro pětici slovenských ekonomů (H. Kočtúch, A. M. Húska, Miloš D. Plachtinský, Ivan Tirpák, Ivan Laluha)

---

⁴¹⁵ Přesto, že návrh byl předložen skupinou českých i slovenských komunistických poslanců, odpovídala takto navržená struktura rozdělení moci intencím českých aktérů (viz dále). Slovenská komunistická strana operovala v téže době ve svých programových dokumentech s jinou variantou rozdělení pravomocí, v níž by vláda majetkové fondy na úrovni republik spravovala pod dohledem zákonodárných sborů. Viz *Dokumenty zjazdu KSS – Strany demokratickej ľavice, Prešov, 20. – 21. októbra 1990*, s. 53.

⁴¹⁶ *Odstátnění a privatizace v ČSFR: demokratická alternativa*, materiál Shromáždění politických stran, hnutí a sdružení v ČSFR (ekonomická sekce), s. 13-15 (text datován k 23. 8. 1990. Autory předlohy byli V. Hábová a právník Vladimír Flégl, jeho první verze vznikla již na podzim 1989. Text je v osobním archivu Vlasty Hábové (kopie v archivu autora).

⁴¹⁷ AKSČM, fond Zasedání ÚV KSČM 1990-1992, Zasedání 16. února 1991, *Demokratická ekonomická reforma – návrh koncepce*. Prostředí KSČM a Sdružení politických stran spojovaly i osoby hlavních autorů jejich ekonomických programů: manželů Zdeňka Háby (KSČM) a Vlasty Hábové (SPSHS), která při sepisování návrhu Sdružení spolupracovala s právníkem Vladimírem Fléglem. K návaznosti některých částí ekonomického programu KSČM na materiály vzniklé v prostředí SPSHS viz též LIPAVSKÝ, Jan: *Má šanci samosprávné podnikání? Několik otázek ing. Vlastě Hábové, CSc.*, In: *Mosty*, č. 9, roč. 1991, s. 7. Podle svědectví V. Hábové se navíc jeho autoři pokoušeli první návrh této privatizace dostat k projednání na federální vládě již v květnu 1990, avšak neúspěšně. Viz Korespondence autora s Vlastou Hábovou (22. listopadu 2017), archiv autora.

sice nebyla privatizace na bezprostředním horizontu, jejich koncepce však předpokládala v nové „Česko-slovenské federaci“ decentralizaci pravomocí při regulaci a řízení hospodářství směrem k republikám a k nově zřízeným „oblastinám“ (namísto bývalých okresů), resp. k jejich zastupitelským sborům.⁴¹⁸ Myšlenku decentralizované privatizace, v níž by federální orgány neměly vůbec žádnou pravomoc a která by se odehrávala v obou československých republikách odlišně, podrobně rozpracoval šéf slovenského MSNMP A. M. Húska ve své knize, publikované roku 1991.⁴¹⁹ Húskovo odvolání v dubnu 1991 však provedení podobných plánů zabránilo a spolku NEZES se tak nepodařilo uplatnit svůj rostoucí vliv v již existujících privatizačních institucích (viz kapitola Reforma jako národní emancipace).

Mnohem dřívější rozpad potkal zmiňované Československé ekonomické fórum, jehož hlavní představitelé se po několika setkáních na přelomu let 1989 a 1990 angažovali v jiných odborných (Z. Šulc ve Vlasákově skupině), politických (M. Zeman ve federálním shromáždění) či vládních (T. Ježek na MSNMP) funkcích. Poté, co dodalo svůj posudek k vládnímu *Scénáři*, jehož hlavním autorem byl Z. Šulc, utlumilo ČSEF své další aktivity a postupně přestalo fungovat.⁴²⁰

Ideové zdroje institucionálního uspořádání privatizace dle FMF

Během sledovaného období se federální ministerstvo financí pod vedením Václava Klause snažilo využít nenadálého okna příležitosti a vypracovat ucelenou koncepci vlastnické transformace, v níž by samo mělo rozhodující slovo při její realizaci. Je na místě položit si otázku po motivech tohoto jednání a po normativních představách aktérů z okolí FMF ohledně ideálního uspořádání privatizace: proč se FMF bránilo tomu, dát rozhodující pravomoci manažerům Vlasákem navrhovaného FNJ, komisím jmenovaným odvětvovými ministerstvy, podnikovým kolektivům nebo

---

⁴¹⁸ *Návrh koncepcie čs. federácie v podmienkách trhového mechanizmu* I. a II. díl, In: *Literárny týždenník*, 2. března 1990 (s. 10-11) a 9. března 1990 (s. 12-13). Text je datován k 2. únoru 1990.

⁴¹⁹ HÚSKA, Augustin Marián: *Technológia privatizácie (odmonopolizovanie, odštátnenie a zosúkromnenie spoločnosti)*, Alfa, Bratislava 1991, s. 147-222.

⁴²⁰ ŠULC, Z.: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, s. 214

zastupitelským sborům? Z jakých premis a teoretických předpokladů tito aktéři při svém jednání vycházeli?⁴²¹

Hlavním myšlenkovým zdrojem, který inspiroval politickou strategii FMF, byla tzv. teorie veřejné volby (public choice theory), založená na analýze politických procesů (voleb, přijímání politických rozhodnutí) coby ekonomických aktivit, podléhajících stejnému zjištěnému chování jednotlivců jako jakékoliv jiné oblasti společenského života. Klasikové tohoto přístupu (James M. Buchanan, George Stigler, Kenneth J. Arrow) po druhé světové válce analyzovali způsoby, jakými politici a státní úředníci uplatňují skrze práci ve státních institucích své zájmy a zájmy spřízněných skupin, odvolávajíc se přitom na „obecné blaho“ kterým legitimizují své vlastní zjištěné (rent-seeking) chování.⁴²² V perspektivě takovéto „politiky zbavené romantických iluzí“ státní úřady a ministerstva nevystupují v roli naplňovatelů obecné vůle, vyjádřené voliči ve volbách, ale v podezřelé roli sobeckých individualit, používajících státu k upevnování svého postavení a protěžování spřátelených ekonomických subjektů. Podobným způsobem jako ekonomové veřejné volby přistupovali ke státním institucím i teoretici poválečného neoliberalismu, sdružení okolo tzv. Montpelérinské společnosti, jako např. Ludwig von Mises, Milton Friedman a F. A. Hayek.⁴²³

Von Mises a Hayek byli formativními intelektuálními osobnostmi zejména pro T. Ježka, Buchanan a Stigler pak patřili k inspiračním zdrojům V. Klause a D. Třísky již v 80. letech, a to nejen z hlediska odborného ekonomického, ale i politického myšlení.⁴²⁴ Když J. Buchanan v březnu 1990 zveřejnil svou přednášku bilancující nejnovější politické události ve východní Evropě s názvem *Socialismus je mrtev, ale Leviathan žije dál*, vypůjčil si název jeho článku V. Klaus, aby představil

---

⁴²¹ Blíže k přístupu „discursive institutionalism“, jímž je tento výklad inspirován, viz např. SCHMIDT, V. A.: *Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse*, s. 303-326.

⁴²² Mezi zakládající díla patří BUCHANAN, James M. – TULLOCK, Gordon: *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor: The University of Michigan, 1987, vydaná poprvé r. 1962 (viz zejména kapitole č. 19 *Pressure Groups, Special Interests, And The Constitution*). ARROW, Kenneth J.: *Social Choice and Individual Values*, New Haven, Yale University Press 2012 (1. vydání je z r. 1951). STIGLER, J. George: *The Theory of Economic Regulation*, In: *The Bell Journal of Economics and Management Science*, č. 2, roč. 1971, s. 3-21. Jako předchůdce teorie veřejné volby je označován švédský ekonom Knut Wicksell.

⁴²³ JONES, Daniel Stedman: *Masters of the Universe. Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton University Press, New Jersey 2012, s. 134-140.

⁴²⁴ Viz např. TRÍSKA, Dušan: *Consumer under Supply Constraint: Homo Secans*, In: *Ekonomicko-matematický obzor*, č. 3, roč. 1988, s. 286. TÝŽ: *Několik poznámek ke vzniku a imperiálním ambicím ekonomické vědy v České republice*, In: *Festschrift Václavu Klausovi k významnému životnímu jubileu*, (též další texty citované v tomto Třískově článku). K myšlenkovému vývoji T. Ježka viz HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 43-46, a JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 22-23.

Buchananovy myšlenky československému publiku a varoval před „nebezpečí[m] působení státní moci, vystupující v zájmu různých nátlakových skupin, i když se tváří, že je neutrální“.⁴²⁵ Buchananova nesmiřitelná kritika „socialismu“, který byl jeho v pojetí totožný prakticky s jakýmkoliv zasahováním státu do hry tržních sil s výjimkou jeho role „nočního hlídače“, byla vhodným referenčním bodem pro ekonomické liberály žijící v prostředí demontujícího se socialismu, neboť umožňovala propojit kritiku státních institucí, s jejichž hospodářskou neefektivitou měli zkušenost všichni domácí obyvatelé, s vizí nového společenského uspořádání, jímž měla být společnost založená na „trhu bez adjektiv“. Buchananovy optimistické vize „východoevropského hospodářského zázraku“, který měl podle něj díky unikátní historické příležitosti šanci vyhnout se plíživé socializaci západoevropských ekonomik, mohly sloužit jako předobraz pro podobně ambiciózní prohlášení československých liberálních ekonomů a politiků, z nichž někteří prorokovali „československý hospodářský zázrak“ nejpozději do konce milénia.⁴²⁶ (Jiné, skeptičtější Buchananovy úvahy, v nichž svůj prvotní optimismus korigoval, již v československém prostředí tolik nerezonovaly).⁴²⁷

Když se V. Klaus stal ministrem financí, sáhl při budování svého resortu po lidech, s nimiž měl osobní zkušenost a kteří stejně jako on hleděli na stát a jeho instituce perspektivou školy veřejné volby. Ta představovala podle D. Třísky a T. Ježka vědecký přístup k analýze politických procesů a tvořila součást tvrdého vědeckého jádra ekonomie, za které „je možné nechat si useknout ruku“.⁴²⁸ Snaha FMF co nejvíce omezit počet aktérů rozhodujících o vlastnické transformaci, kteří by mohli využít svého rozhodovacího práva k prosazování vlastních partikulárních

---

⁴²⁵ KLAUS, Václav: *Socialismus je mrtev, ale leviathan žije dál*, In: TÝŽ: *O tvář zítřka*, Pražská imaginace, Praha 1991, s. 27 (text vyšel v Literárních novinách 20. září 1990). Srov. s BUCHANAN, James K.: *Post-Socialist Political Economy. Selected Essays*, Edward Elgar, Cheltenham, 1997, s. 85.

⁴²⁶ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 16.

⁴²⁷ Viz např. BUCHANAN, J. K.: *Post-Socialist Political Economy*, s. 93-121.

⁴²⁸ Viz např. pozdější vyjádření D. Třísky: „Politologie začala být vědou, až když se jí začal zabývat James Buchanan a definoval účelovou funkci státu a vládu. Díky Buchananovi jsem nyní chytřejší a vám, že politici sledují své zájmy, chovají se cynicky, a jí jim tak lépe rozumím“ (*Ekonomie jako imperiální věda. Patnáctý seminář České společnosti ekonomické v řadě „Ekonomické teorie a česká ekonomika*, Česká společnost ekonomická, Praha 1999, s. 14). K ilustraci této teze uveďme též Klausovu a Třískovu kritiku Kornaiovy práce *The Socialist System*, v níž autorovi vyčítají chybné metodologické uchopení politického systému vlády jedné strany, který lze podle nich analyzovat jako „politický trh“, na němž působí komunistická strana jako monopolista (KLAUS, Václav – TRÍSKA, Dušan: *Recenzní zamyšlení nad knihou Jánose Kornaie „Socialistický systém: Politická ekonomie komunismu“*, In: *Finance a úvěr*, č. 3, roč. 1995, s. 137-142). Ježkův citát o „useknutí ruky“ viz HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 49. Sám Buchanan označil ustavení školy veřejné volby za „revoluci v analýze politiky a politických procesů“ (BUCHANAN, J. K.: *Post-Socialist Political Economy*, s. 25).

zájmů, pak pramenila právě z tohoto pojetí státu, a představa na vládě nezávislých manažerů národního majetku, kterou prosazoval Vlasákův tým, byla jeho očividnou antitezí. Nedůvěřivost vůči státu a jeho institucím motivovala Klause a jeho tým k tomu, aby se snažil soustředit pokud možno co nejvíce pravomocí do rukou vlastního resortu, v němž se soustředili podobně smýšlející experti. Stejná tendence měla po svém vzniku i republiková ministerstva privatizace: T. Ježek později tento postup hájil tvrzením, že „[p]raxe počátků privatizace (...) jasně ukázala, že váhání mezi pro a proti udělení velké moci ministerstvu privatizace je třeba zastavit pragmatickým příklonem na stranu udělení moci“. Osazenstvo obou resortů samo sebe chápalo jako průkopníky nového pojetí státu, k jehož prosazení je třeba eliminovat vliv starých struktur, sedících na ostatních ministerstvech.⁴²⁹

Stejně jako v případě německého Treuhandanstaltu tak byla i v Československu doprovázena rychlá privatizace centralizací rozhodovacích pravomocí.⁴³⁰ Polský sociolog Jerzy Szacki v této souvislosti poukázal na paradox východoevropských ekonomických liberálů, jejichž představy o ideální roli státu v ekonomice se musely „ohnout před realitou“, která je – chtěli-li své ideje prakticky prosadit – vedla k „hříchu konstruktivismu“, který Hayekovským myšlenkovým východiskům na první pohled odporoval.⁴³¹

Kromě ekonomických teorií anglosaských autorů byla dalším myšlenkovým předpokladem aktérů okolo V. Klause domácí kritika socialistického managementu, která byla teoreticky propracována československými ekonomy především v 80. letech.⁴³² Podle ní si podnikoví manažeři si osvojili v podmínkách socialistického plánování zvláštní způsob chování, které spočívalo v co nejvýhodnějším „vysávání“ státních zdrojů do vlastních podniků, za kterýmžto účelem vyvinuli řadu speciálních strategií. Tyto přetrvávající vzorce jednání se ovšem těm, kdo usilovali o zpřetrhání vazeb mezi centrálními institucemi a podniky, jevíly jako potenciální překážka celé reformy, a proto se Klaus a jeho tým snažili minimalizovat i vliv podnikových manažerů na rozhodování o tom, zda a jak bude podnik privatizován. Připomeňme,

---

⁴²⁹ JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 92, 95. K „zmocnění“ MSNMP též HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 269.

⁴³⁰ SEIDEL, W.: *Verwaltete Illusionen*, s. 32.

⁴³¹ SZACKI, J.: *Liberalism after communism*, s. 158.

⁴³² Viz např. samizdatová práce vydaná r. 1990: MLČOCH, Lubomír: *Chování československé podnikové sféry*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1990. Dále viz již citované mikroekonomické studie D. Třisky, a též studie HLAVÁČEK, Jiří: *Homo se asecurans*, In: *Politická ekonomie*, č. 6, roč. 1986, s. 633, v níž autor (jeden z dřívějších účastníků ekonomických seminářů v SBČS) podobně jako L. Mlčoch analyzuje „zajišťovací“ chování čs. podniků.

že vedení podniků nakonec dostala ze zákona úkol privatizační projekt vypracovat, nemohla však rozhodovat o tom, zda jejich návrh bude realizován nebo ne.⁴³³ Ze stejných důvodů byly z rozhodování vyřazeny i odborové orgány, zaměstnanecké samosprávy a původně uvažované meziresortní komise.⁴³⁴

Zákonodárné sbory se pak do Klausem navrhovaného schématu nehodily pravděpodobně proto, že proces schvalování jednotlivých privatizací poslanci by byl časově velmi náročný. Rychlost privatizace přitom byla nejpozději od léta 1990 jednou z jejích hlavních politických deviz a zdlouhavost demokratického rozhodování se jasně ukázala při projednávání velkého privatizačního zákona. Již z prvních materiálů Klausova týmu z jara 1990 vysvítá obava, že by případné zpomalení příprav privatizace vedlo k ještě rychlejší spontánní privatizaci, než jaké bylo Československo nakonec svědkem, což by mohlo zahýbat podporou celé reformy u veřejnosti.⁴³⁵ Z rozhodování o privatizaci byla vedle legislativní moci nakonec vyřazena i jurisdikce, neboť rozhodnutí ministerstev ve věcech privatizace byla vyňata z obecných předpisů o správním řízení a nebylo proti nim soudního odvolání.⁴³⁶

V Klausem a jeho týmem prosazované privatizaci měla od začátku rozhodovat poměrně úzká skupina osob, která by umožnila co nejplynulejší průběh celé operace. Rozdělení pravomocí mezi FMF a MSNMP, k němuž došlo v létě 1990, bylo vynuceným kompetenčním kompromisem vůči republikám, na který FMF muselo přistoupit. Zejména česká vláda se následně snažila do privatizačního procesu promítnout vlastní představy a preference, jako např. upřednostňování standardních

---

⁴³³ Zákon o velké privatizaci ukládal povinnosti zajistit vypracování privatizačního projektu zakladateli podniku, předpokládal však, že ten tento úkol deleguje na vedení jednotlivých podniků. Novelou zákona č. 92/1992 Sb. (článek I., odst. 3) navíc dostala vedení podniků výslovně za úkol zprostředkovat všem zájemcům o vypracování privatizačních projektů všechny potřebné informace o svém hospodaření.

⁴³⁴ Meziresortní komise pro odstátnění a privatizaci byly nakonec ustaveny po volbách v r. 1992, čímž bylo oslabeno postavení MSNMP. K rozhodování byly přizvány jen *via facti* a jejich role v celém procesu nikdy nebyla zakotvena v zákoně. Tyto změny se však týkaly až druhé vlny kuponové privatizace (viz. JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 94). Ministr Ježek tento krok později kritizoval jako odchýlení se od původní idey rychlé a nenákladné privatizace, které mělo za následek zpomalení celého procesu (tamtéž).

⁴³⁵ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, *Strategie radikální ekonomické reformy*, s. 13-14. Též TRÍSKA, D.: *Privatizace a kapitalismus v České republice*.

⁴³⁶ Viz zákon č. 500/1990 Sb., §7 odst. 2 týkající se malé privatizace. Zákon o velké privatizaci obdobné ustanovení obsahoval až po přijetí novelizačního zákona č. 544/1992 Sb. (čl. I odst. 1). Viz JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 95-97.

privatizačních metod před kupony, což vyvolávalo z federální strany kritiku.⁴³⁷ FMF se nakonec kvůli kuponům střetlo s oběma republikovými MSNMP, která od jara 1991 jejich použití sice podporovala, chtěla však při schvalování privatizačních projektů poskytnout větší prostor alternativním metodám privatizace, které autoři jednotlivých privatizačních projektů předložili.⁴³⁸ To vyvolalo ostrou kritiku ze strany FMF, které (ústí V. Klause a D. Třísky) předpokládalo, že rozhodovací pravomoci MSNMP budou v podstatě formální a omezí se na administrativní schválení kuponové metody všude, kde to bude jen trochu možné.⁴³⁹ Jakkoliv bylo FMF nakonec nuceno i v této věci ustoupit, svědčí konflikt z podzimu 1991 o tom, že jeho představitelé stále vycházeli z původní představy, podle níž mělo být o privatizaci rozhodováno z jednoho centra a snahy republik činit samostatná rozhodnutí interpretovali jako zbytečné zdržování. Z hlediska těchto myšlenkových východisek byl kompromisem i vznik Fondů národního majetku, jakkoliv jejich rozhodovací pravomoci během první vlny privatizace byly minimální.⁴⁴⁰

Ideové zdroje nerealizovaných variant institucionálního uspořádání privatizace

Z odlišných ideových východisek vycházela koncepce komunistického návrhu privatizačního zákona, která chtěla svěřit rozhodující pravomoci zákonodárným sborům. Stejně jako ekonomové z FMF se i komunisté kriticky vymezovali vůči privatizaci řízené státní byrokracií, do níž ovšem zahrnovali i federální ministerstvo financí a republiková MSNMP, která podle nich měla organizovat „majetkový převrat“,

---

⁴³⁷ JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 147-149. Dobová kritika byla často adresována ministrovi průmyslu ČR Janu Vrbovi, viz např. DOLEČKOVÁ, Marcela: *Příliš mnoho kompetencí* (rozhovor s. Janem Stráským), In: *Hospodářské noviny*, 10. února 1992, s. 9.

⁴³⁸ Viz *Start až v dubnu? Rozporné názory na zahájení kuponové privatizace*, In: *Hospodářské noviny*, 31. října 1991, s. 3.

⁴³⁹ Podle svého vyjádření V. Klaus v září 1991 nepředpokládal, že by MSNMP měla mít zásadní roli v rozhodování mezi předloženými privatizačními projekty: viz MACEK, Miroslav – MENZEL, Jindřich: *Demontáž socialismu. Předběžná zpráva* (rozhovor s V. Klausem), In: *Sobotní telegraf*, 4. září 1991, s. 1 a 7. Obdobně též KLAUS, Václav: *Jde vlna za vlnou. Proč právě kuponová privatizace*, In: *Hospodářské noviny*, 2. září 1991, s. 4. Dále JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 85-86, s. 146-149. Též HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 152-156.

⁴⁴⁰ Fondy národního majetku na úrovni republik byly zřízeny zákony č. 171/1991 Sb. a 253/1991 Sb. Existence FNM zejména po roce 1992 se stala předmětem sporů i mezi autory vládního scénáře privatizace, viz texty ve sborníku *Ekonomika, právo a politika*, Centrum pro ekonomii a politiku, Praha 1999.

jehož ztělesněním byla pro komunisty vedle restitucí především kuponová metoda.⁴⁴¹ Přenesením rozhodovacích pravomocí na federální shromáždění, národní rady a obecní zastupitelstva chtěli minimalizovat vliv byrokracie a realizovat tzv. „demokratickou ekonomickou reformu“, která vycházela z idejí ekonomické demokracie, již měl být navrhovaný zákon významným prvkem. Demokratická kontrola nad privatizací, která podle komunistů spočívala v její správě zákonodárnými sbory, představovala hodnotou samou pro sebe, proti níž neobstály ani argumenty o zásadním zpomalení privatizačního procesu a s ním spojeným rizikem spontánní privatizace.

Z odlišných pozic k privatizaci přistupovala Vlasáková skupina, jejíž základy se formovaly v 80. letech okolo V. Kadlece. Na Kadlecem organizovaných setkáních představil několik let před revolucí Z. Šulc své dílo *Stát a ekonomika*, ve kterém mu byla hlavním zdrojem pro úvahy o reformě socialistické ekonomiky poválečná obnova západoněmeckého hospodářství. Z německé zkušenosti vyvozoval tezi, že změna vlastnických struktur není nutnou podmínkou přechodu na jím prosazovaný „regulovaný peněžně tržní mechanismus“;⁴⁴² v tomto smyslu tedy znamenaly závěry Vlasákovy týmu z jara 1990 zásadní posun oproti původním Šulcovým stanoviskům.

Je otázkou, zda byl předobrazem Klusoňova Fondu národního jmění německý Treuhandanstalt, zakládaný právě v době zasedání Vlasákovy týmu ve Lnářích a fungující na podobném principu.⁴⁴³ Myšlenka provedení privatizace nezávislými experty nicméně koresponduje s myšlením některých představitelů německé ordoliberalní školy, kteří zdůrazňovali význam institucí nezávislých na politickém rozhodování vlády pro fungování tržního řádu.⁴⁴⁴ Přestože se ordoliberalní ekonomická teorie otázce privatizace nevěnovala, její východiska byla později silným

---

⁴⁴¹ K ilustraci stanoviska autorů komunistického návrhu zákona o privatizaci a hospodářského programu KSČM viz LIPAŤSKÝ, Jan: *Má šanci samosprávné podnikání? Několik otázek ing. Vlastě Hábové, CSc.*, In: *Mosty*, č. 9, roč. 1991, s. 7. Též HÁBA, Zdeněk: *Kupónová privatizace – ano či ne?* In: *Mosty*, č. 1, roč. 1, s. 8.

⁴⁴² ŠULC, Zdislav: *Erhardova reforma (Problémy přehodu od centrálně plánované k peněžně tržní ekonomice v Západním Německu 1948)*, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, Praha únor 1990, s. 21. TÝŽ: *Stát a ekonomika. Příspěvek k teorii hospodářské politiky*, Karolinum, Praha 2004, s. 270.

⁴⁴³ Dochované materiály týmu ve fondu Šulcovi (NA) o ničem takovém nevypovídají.

⁴⁴⁴ Např. postoj Waltra Euckena k antimonopolním regulacím, viz MIROWSKI, P. – PLEHWE, D.: *The Road from Mont Pèlerin*, s. 212-213. Právě na Euckena se V. Klusoň později hojně odkazoval (viz následující poznámka).

zdrojem inspirace pro V. Klusoně, hlavního autora koncepce FNJ, při hodnocení celé ekonomické reformy.⁴⁴⁵

V. Klusoň se později vymezoval vůči kritice ze strany autorů *Radikální strategie*, kteří vnímali Vlasákovu skupinu jako poplatnou myšlení reformního komunismu 60. let a představě privatizace řízené osvíceným plánovacím centrem.⁴⁴⁶ Koncepci obsaženou v *Radikální strategii* naopak označil za „utopické sociální inženýrství“, odkazujíc na teorii Karla Raimunda Poppera.⁴⁴⁷ Popper dává před „utopickým“ sociálním inženýrstvím přednost jeho „postupné“ variantě: zatímco utopičtí politici a myslitelé se při svých krocích orientují dle normativního ideálu („jak má společnost v budoucnosti vypadat“) a snaží se tohoto ideálu dosáhnout, postupní sociální inženýři se soustředí především na eliminaci možných negativních jevů, kterým chtějí předejít, své cíle formulují spíše obecně a nejsou fixováni na konkrétní podobu společnosti, kterou by chtěli vytvořit.

Klusoňova kritika Klausova „utopického inženýrství“ byla namířena proti systému privatizačních vln (tj. jednorázových masových privatizací skrze kupony, s nimiž *Radikální strategie* od počátku počítala) které nepřipouštěly průběžnou korekci vládní politiky a nesplňovaly tak Popperova kritéria kýženého postupného sociálního inženýrství. Postupná privatizace organizovaná FNJ, kterou chápal jako „metodu postupných kroků spojených s následným vyhodnocením dosažených či dílčích výsledků“ měla umožňovat bezprostřední reakce na nezamýšlené důsledky vládní politiky, které se během reformy podle něj zákonitě musely vyskytnout, a uvolnit tak prostor i spontánnímu vývoji vznikajících tržních institucí.⁴⁴⁸

Koncepce *Radikální strategie* také dle Klusoně předpokládala kumulaci politické moci v rukou těch, kteří se snaží vytvořit předem definovanou podobu společnosti o dosažení cílového stavu společnosti, jehož přesnou podobu podle něj není možné definovat „racionálně, a zároveň demokraticky“ (zde se odkazoval kromě K. R. Poppera i na ekonoma Kennetha Arrowa, jednu ze zakladatelských postav

---

⁴⁴⁵ KLUSOŇ, Václav: *Úvahy post-transformační*, s. 285-309.

⁴⁴⁶ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 110. Na adresu V. Klusoně později hovořil T. Ježek o jeho „celoživotní upnutosti na cílový princip plánování“ (viz oponentní posudek T. Ježka k disertační práci Tomáše Říčky *Vliv hospodářské politiky na právní řád ČR v období transformace*, Právnická fakulta UK, 2011, s. 1, dostupný na <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/47773>, dat. posl. přístupu 3. 12 2019).

⁴⁴⁷ KLUSOŇ, V.: *Úvahy post-transformační*, s. 56-64. S Popperovým vymezením dvou typů sociálního inženýrství pracoval při pozdější kritice Klausovy privatizace i další člen Vlasákovy týmu O. Turek (viz TUREK, Otakar: *Pár otázek nad zповědí Tomáše Ježka*, In: *Listy*, č. 1, roč. 1998, s. 13).

⁴⁴⁸ KLUSOŇ, V.: *Úvahy post-transformační*, s. 60.

teorie veřejné volby). Utopické inženýrství bylo dle jeho kritiky závislé na silné centralizované vládě, dogmaticky lpící na svém vlastním projektu a málo responsivní vůči veřejnosti, která se rozhodla podrobit celou společnost obrovskému experimentu, jenž po svém započetí už nepřipouštěl žádnou revizi.

Popsaná myšlenková východiska postupného inženýrství, inspirovaná kromě Poppera a Arrowa i kritikou postkomunistických transformací ekonomy Josepha Stiglitze z přelomu tisíciletí, se v Klusoňových textech (a v textech dalších členů Vlasákova týmu) objevila až v druhé polovině 90. let.⁴⁴⁹ Svůj předobraz měla nicméně v Klusoňových reflexích socialistického plánování z 80. let, v nichž zdůrazňoval nutnost neustálého přizpůsobování plánovaných hospodářských opatření v závislosti na tom, jak se mění „hodnotová základna plánování“, tj. představa aktérů o tom, čeho vlastně svým plánem chtějí dosáhnout a proč. Jeho předlistopadové teorie „adaptivního chování subjektu plánovitého řízení“ a „cílového principu plánování“ vycházely z podobných principů jako transformační reflexe z přelomu tisíciletí, a lišily se především svým zarámováním: v prvním případě do teorie socialistického hospodářského plánování, v druhém případě do myšlenek K. R. Poppera ve smyslu plánování privatizace coby přechodu od uzavřené k otevřené společnosti.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁹ STIGLITZ, Joseph: *Whither Reform? Ten Years of the Transition*, In: CHANG, Ha-Joon (ed.): *Joseph Stiglitz and the World Bank. The Rebel Within*, Anthem Press, London 2001, s. 127-191.

⁴⁵⁰ KLUSOŇ, Václav: *Hodnotová základna společenského plánování (axiologický přístup)*, Academia, Praha 1985, zejména s. 169-210. Z dalších dobových prací na toto téma např. TYŽ: *Zákon nezbytné variety v plánovitém řízení*, In: *Politická ekonomie*, č. 6, roč. 1987, s. 561-571.

Konstrukce konsensu: od zaměstnanců k občanům

listopad 1989 – květen 1992

„Je třeba udělat všechno, aby lidé považovali privatizaci za správnou věc. A jestliže si veřejnost vynutí, že se privatizovat nebude, tak se skutečně privatizovat nebude.“⁴⁵¹

Rozsáhlá privatizace se mohla uskutečnit jen za existence dostatečného politického a společenského konsensu. Politickým konsensem mám na mysli shodu mezi aktéry zastávajícími pozice v orgánech zákonodárné a výkonné moci, popřípadě reprezentující relevantní politické subjekty. Společenským konsensem pak akceptaci myšlenky privatizace zbytkem společnosti, jejíž příslušníci mohli vystupovat v rolích účastníků privatizace, jejich příznivců či odpůrců, a dvakrát v roli voličů, vyslovujících podporu svým politickým představitelům. Konstatujeme-li tedy, že v momentě vypuknutí Sametové revoluce byla řada ekonomů nakloněna myšlence privatizace, nebo se pro ní dokonce již otevřeně vyslovila, musíme si položit otázku, jakým způsobem si tyto ideje osvojila v následujícím období politická reprezentace i široká veřejnost.

Předmětem zkoumání následující kapitoly bude především politická komunikace související s privatizací. Jejími aktéry budou zejména představitelé politických stran, které vstupovaly do volebních bojů s ambicí prosadit svou vizi ekonomické reformy a získat pro ni dostatečnou podporu voličů, a představitelé v různých vládních či zastupitelských funkcích, kteří měli pravomoc spolurozhodovat o tom, zda a v jaké podobě bude privatizace uskutečněna. Z dochovaných svědectví a stop se pokusím vysledovat kdo z těchto aktérů privatizaci podporoval či jí naopak odporoval, jaké místo měla privatizace v síti pojmů, z nichž se skládaly dobové politické jazyky, a s jakými očekáváními v nich byla spojována.

Cílem mé analýzy nebude tzv. diskursivní analýza v tradičním smyslu, tj. rozbor úzkého korpusu textů, skrze něž je charakterizována doba jejich vzniku,⁴⁵² ale

---

⁴⁵¹ Rozhovor *Rudého práva* s Dušanem Třískou, 8. února 1990 (TŘÍSKA, D.: *Ekonomie jako osud*, s. 17).

postihnutí proměn politických jazyků během období mezi počátkem Sametové revoluce v listopadu 1989 a volbami v červnu 1992. Toto časové vymezení vychází na jedné straně z faktu, že revoluční události na konci roku 1989 přinesly radikální proměnu způsobu, jakým mohli aktéři svými výroky vstupovat do veřejného prostoru (zrušení cenzury a vymizení autocenzury). Druhý mezník odpovídá době, kdy byla spuštěna první vlna kuponové privatizace, odehrály se druhé porevoluční volby a hlavní část politické debaty nad tím, jak by privatizace měla vypadat, již proběhla. Zahrnutí dvou parlamentních voleb do sledovaného období navíc umožňuje popsat změny, k nimž došlo v prezentaci privatizačního tématu jednotlivými stranami během krátkého, ale na události bohatého období.

Proměny politického jazyka byly častým námětem historických analýz, od monumentální německé *Begriffsgeschichte* přes anglosaskou tradici „intellectual history“ až po práce inspirované post-revizionistickou historiografií komunismu.⁴⁵³ Tyto perspektivy se zásadně liší od přístupu dějin ekonomického myšlení, zkoumajícího vývoj teoretických konceptů (např. privatizace nebo politiky zaměstnanosti) v prostředí jedné vědecké disciplíny, neboť v centru jejich pozornosti stojí výroky aktérů coby součásti politického jazyka. Při definici pojmu „politický jazyk“ vycházím z klasické práce britského historika Johna G. A. Pococka, který jej chápe jako „idiomy, rétoriku, způsoby mluvení o politice, odlišitelné jazykové hry s vlastní slovní zásobou, pravidla, předpoklady a implikace, tóny a styly“.⁴⁵⁴ Pod politickými jazyky tedy rozumím navzájem si konkurující výklady klíčových pojmů, skrze něž je chápána společnost, které vycházejí z odlišných hodnotových rámců aktérů, vytvářejí více či méně koherentní názorový narativ a vyskytují se ve stejné době vedle sebe, soupeříc v rámci politického diskursu. Politickým diskursem pak pro tyto účely rozumím společný jazykový kontext, v němž jednotlivé politické jazyky fungují: v rámci politického diskursu o ekonomické reformě tak existují její odlišné

---

⁴⁵² Viz např. Viz FAIRCLOUGH, Norman a kol.: *Discourse and contemporary social change*, Peter Lang, Berlin, Oxford 2007, s. 25-44.

⁴⁵³ CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart – BRUNNER, Otto (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Klett-Cotta, Stuttgart 1972 – 1997, 9. sv. SKINNER, Quentin: *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, In: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1 (1969), s. 3. PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Scriptorium, Praha 2011.

⁴⁵⁴ POCOCK, John G. A. : *The concept of a language and the métier d'historien: some considerations on practice*, In: TÝŽ – PAGDEN, Anthony: *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge University Press, New York 1987, s. 21.

reprezentace, které jsou součástí např. liberálního politického jazyka či jazyka demokratického socialismu.⁴⁵⁵

V „normální“ historické době jsme zpravidla svědky postupného přetváření jednotlivých politických jazyků skrze nové výroky, které redefinují síť významů mezi pojmy pro jazyk důležitými. V dynamickém porevolučním období však docházelo v politických jazycích k rychlým změnám, často v řádu měsíců i týdnů. Mým cílem je odpovědět na otázku, kdy se součástí porevolučních politických jazyků stal pojem „privatizace“ a v jaké podobě panovala na jeho definici mezi aktéry shoda. Pozornost přitom budu věnovat vztahu mezi reprezentacemi privatizace v politických jazycích a politickým diskursem o reformě, jemuž v různých etapách sledovaného období dominovaly odlišné spory, na něž aktéřská pojetí privatizace reagovala.⁴⁵⁶

V předchozích kapitolách jsme se již narazili na dva typy politického myšlení, spojené s představami o budoucí podobě vlastnické transformace: šlo o teorie ekonomické demokracie a myšlení, které lze nazvat „trhem bez přívlastků“. Oba proudy vycházely ze zahraničních inspirací a navazovaly na ideovou genealogii sahající až do předcházejících staletí, oba nicméně interpretovaly principy ekonomické demokracie a ekonomického liberalismu pro domácí československé podmínky. V konkrétních politických jazycích se obecná východiska těchto směrů politického myšlení stávala odpověďmi na soudobé problémy: ekonomičtí liberálové prosazující privatizační politickou agendu i zastánci demokratizace ekonomického života museli podporu pro svůj projekt vyjednávat v období, kdy společností hýbala témata jako antikomunismus či státoprávní otázka. Jejich schopnost propojovat jednotlivé debaty na platformě myšlenkově koherentního politického jazyka vytvářela předpoklady pro to, aby jejich představa vlastnické transformace dosáhla ve společnosti dostatečné akceptace a mohla být uskutečněna.

Požadavek revoluce: zrovnoprávnění různých druhů vlastnictví

Je pravděpodobné, že pokud by se československých občanů v předvečer Sametové revoluce někdo zeptal na jejich názor na možnou privatizaci podniků ve

---

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 20.

⁴⁵⁶ Blíže k analýze performativní role výroků v jejich jazykovém kontextu viz SKINNER, Quentin: *Visions of Politics. Volume I. Regarding Method*, Cambridge University Press, New York 2002, s. 114-115.

státním vlastnictvím, dočkal by se odmítavé či přinejmenším rozpačité odpovědi. Autoři *Československa na rozcestí*, prvního oficiálního textu otevřeně se k privatizaci hlásícího, měli v listopadu 1989 za to, že odpor vůči soukromému vlastnictví po desetiletí živený státní propagandou je mezi lidmi hluboce usazen a bude velmi nesnadné jej překonat.⁴⁵⁷ Podobné pochyby ohledně ochoty Čechů a Slováků akceptovat konec zajišťovatelské úlohy státu vyjadřovala řada dalších expertů, podle nichž byla indoktrinace socialistickým rovnostářstvím jednou z hlavních obtíží pro jakoukoliv radikálnější ekonomickou reformu.⁴⁵⁸ Ani budoucí architekti privatizace neviděli v roce 1989 možnost vytvoření společenského konsensu na jejím provedení v nejbližší době jako reálnou.⁴⁵⁹ V československém tisku bylo slovo privatizace tabu ještě v době, kdy noviny informovaly o „přechodu k tržní ekonomice“ a nezaměstnanosti v sousedním Polsku.⁴⁶⁰ Až na občasné zmínky o nutnosti „překonat ztotožnění socialismu se všelidovým vlastnictvím“ obcházeli domácí experti toto téma na veřejnosti obloukem,⁴⁶¹ koneckonců i *Československo na rozcestí* původně bylo interním tiskem Ekonomického ústavu a laičtí čtenáři jej dostali do rukou až v roce 1990.⁴⁶²

Během listopadových a prosincových demonstrací byla mezi požadavky protestujících ekonomická témata zastoupena menšinově. Privatizace v žádném případě k heslům Sametové revoluce nepatřila a marně bychom ji hledali i mezi požadavky, které na adresu vedení KSČ a federální vlády adresovalo v listopadu a

---

⁴⁵⁷ ZIELENIEC, Josef: *Československo na rozcestí* (vydání r. 1990), s. 21-23, 29-31.

⁴⁵⁸ Např. *O budoucnosti československého hospodářství*, In: *Lidové noviny*, 24. ledna 1990, s. 8 (rozhovor se Zdislavem Šulcem, Rudolfem Zukalem, Františkem Vlasákem, Radovanem Seluckým a Miroslavem Hiršlem). Podobná očekávání ohledně přijetí *Československa na rozcestí* vyjadřovaly i *Lidové noviny*, které se zkraje roku 1990 rozhodly text vydat (*Československo na rozcestí*, In: *Lidové noviny*, 5. ledna 1990, s. 7). Skepticky se k přijetí reformy veřejností vyjadřovala i Souhrnná prognóza z konce 80. let (viz KOMÁREK, Valtr: *Prognóza a program*, Academia, Praha 1990, s. 240, 292). Problematického přijetí soukromého vlastnictví československou společností se obával i sociolog VEČERNÍK, Jiří: *Sociální souvislosti přechodu k tržní ekonomice*, In: *Sociologický časopis*, č. 4, roč. 1990, s. 278.

⁴⁵⁹ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 48.

⁴⁶⁰ *K novému vládnímu programu v PLR. Otazníky nad přechodem k tržnímu modelu*, In: *Hospodářské noviny*, 13. října 1989, s. 11.

⁴⁶¹ Kritičtější stanoviska se v čs. tisku objevovala skrze rozhovory se zahraničními experty, viz např. *Jakými prostředky k ozdravení ekonomiky? Názory sovětských ekonomů*, In: *Hospodářské noviny*, 17. listopadu 1989, s. 10. Srov. se soudobým textem čs. ekonomů JEŽEK, Tomáš – TUREK, Otakar: *Hospodářská politika pro nejbližší období. Navrhujeme jiná řešení*, In: *Hospodářské noviny*, 3. listopadu 1989, s. 3, v němž se autoři otázky vlastnictví vůbec nedotýkají, jakkoliv jsou jinak k politice přestavby kritičtí.

⁴⁶² První informaci o existenci textu přinesla Mladá fronta (FIALA, Zbyněk: *Nejsme opozice. Diskusní zamyšlení nad tím, co je a co chce Občanské fórum*, In: *Mladá fronta*, 30. listopadu 1989, s. 3).

prosinci vedení Občanského fóra.⁴⁶³ Prohlášení OF *Co chceme?* z 26. listopadu uvádělo jako jeden ze svých programových cílů vytvoření „rozvinutého, byrokratickými zásahy nedeformovaného trhu“ a „skutečné konkurence“, která „může vzniknout jedině na základě souběžné existence různých typů vlastnictví“, zdaleka tak nedosahovalo radikality *Československa na rozcestí* a nastavilo politické debaté odlišné tempo, než jaké měla diskuse mezi experty.⁴⁶⁴ Obdobným způsobem se k této otázce stavěla i Verejnost' proti násilíu⁴⁶⁵ O privatizaci se během revoluce nikdo z vládních představitelů ani nově zrozených politických osobností na veřejnosti nezmiňoval a pravděpodobně prvním z ekonomů, kdo se k ní veřejně v tisku přihlásil, byl Karel Kouba na sklonku prosince.⁴⁶⁶ Jeho kolegové (V. Komárek) se však v té samé době stavěli na veřejnosti k pojmu privatizace mnohem zdrženlivěji (např. V. Komárek),⁴⁶⁷ popřípadě ji označovali za nereálnou a nepraktickou (Z. Šulc).⁴⁶⁸

Přesto však Sametová revoluce přinesla do debaty o ekonomické reformě, nazývané v tehdejším diskursu stále „přestavbou“, změnu: na veřejnosti se objevily pojmy „tržní hospodářství“, „tržní ekonomika“ nebo „tržní mechanismus“; v otázce vlastnictví se pak objevovaly požadavky na „zrovnoprávnění různých druhů vlastnictví“ či jejich „postavení na stejný základ“. Tyto pojmy si kromě OF osvojili např. stávkující studenti VŠE, redakce *Hospodářských novin*, Demokratické fórum komunistů⁴⁶⁹ a někteří ekonomové z české vlády i z akademických ústavů.⁴⁷⁰ Ve

⁴⁶³ KRAPFL, J.: *Revolúcia s ľudskou tvárou*, s. 101-147.

⁴⁶⁴ Podle prohlášení Tomáše Ježka (jako zástupce OF) z konce listopadu vycházelo prohlášení *Co chceme* ze soudobých studií Prognostického ústavu (kde tehdy s V. Klausem a V. Dlouhým pracoval), nikoliv tedy z *Československa na rozcestí*, jehož autoři z Ekonomického ústavu se do dění v OF tak rychle nezapojili (FIALA, Z.: *Nejsme opozice*, In: *Mladá fronta*, 30. listopadu 1989, s. 3).

⁴⁶⁵ ŽATKULIAK, Jozef – HLAVOVÁ, Viera (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti: výber dokumentov a prejavov november 1989 - december 1992*, Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV, Literárne informačné centrum Bratislava, Bratislava 2002, s. 28.

⁴⁶⁶ KAŇA, Miroslav: *Kudy k efektivnímu trhu* (rozhovor s K. Koubou), In: *Hospodářské noviny*, 29. prosince 1989, s. 1, 4-5.

⁴⁶⁷ Viz tisková konference místopředsedy vlády V. Komárka, který na přímou otázku redaktora po privatizaci odpověděl „Musíme respektovat realitu světa, ekonomickou teorii – a z nich vyplývá, že soukromé vlastnictví znamená neocenitelnou, nenahraditelnou motivaci lidí. Státní nemusí znamenat těžkopádný, byrokratický, když vedle něj existují rovnoprávné ostatní druhy vlastnictví a když respektujeme zásady managementu. Státní průmysl v Rakousku je toho příkladem“ (PROCHÁZKOVÁ, Eva: *Hra skončila*, In: *Mladá fronta*, 22. prosince 1989, s. 2).

⁴⁶⁸ Viz ŠULC, Zdislav: *Cílové řešení a problémy přechodu v ekonomické reformě*, In: *Hospodářské noviny*, 12. ledna 1990, příloha *Ekonomové o reformě*, s. 6-11.

⁴⁶⁹ DFK, programová platforma uvnitř KSČ zasazující se za změny ve fungování strany, vzniklá na konci listopadu 1989. *Demokratické fórum komunistů: Využití intelektu*, In: *Hospodářské noviny*, 15. prosince 1989, s. 15.

⁴⁷⁰ VALIŠKA, Josef – ZÁRUBA, Aleš: *Rašení*, In: *Hospodářské noviny*, 8. prosince 1989, s. 5. *O čem přemýšlíme*, In: *Hospodářské noviny*, 1. prosince 1989, s. 1. VRBA, Jan – FOGL, Josef: *Trh nemá alternativu. K pojetí ekonomické reformy a o přechodném období*, In: *Hospodářské noviny*, 22.

svém prvním programovém prohlášení s nimi pracovala i nová federální vláda a rychle zdomácněly i v prostředí KSČ, která se k „socialistickému tržnímu mechanismu“ přihlásila na svém mimořádném sjezdu v prosinci 1989.⁴⁷¹

Zrovnoprávnění všech forem vlastnictví přitom v dobových výrocích nenabývalo významu prodeje státního majetku do soukromých rukou, ale legalizace soukromého vlastnictví a soukromého podnikání, tedy požadavků, s jejichž naplněním v určité míře počítalo již předrevoluční vedení KSČ.⁴⁷² Určité formy soukromého podnikání umožňovala i soudobá československá legislativa: platná ústava povolovala „drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci a vylučující vykořisťování cizí pracovní síly“,⁴⁷³ zachovávala však primát „socialistického společenského vlastnictví“ (tj. družstevního a státního) a soukromému podnikání poskytovala menší prostor než sousední socialistické země. Během revoluce často vyslovovaný požadavek po postavení všech druhů vlastnictví na stejnou úroveň tak mířil především na změnu tohoto stavu, který se jevil jako neudržitelný i řadě komunistů.⁴⁷⁴

Federální vláda se k privatizaci veřejně přihlásila až po opadnutí vlny demonstrací: zatímco programové prohlášení z prosince 1989 se o ní nezmiňovalo,

---

prosince 1989, s. 1, 4. KOŽUŠNÍK, Čestmír: *Naše cesta k prosperitě*, In: *Hospodářské noviny*, 5. ledna 1990, s. 1, 8-9. Věda: *Prognostici k vývoji*, In: *Hospodářské noviny*, 1. prosince 1989, s. 15.

⁴⁷¹ Viz projev Mariána Čalfy ve federálním shromáždění 19. prosince 1989, dostupný na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm> (datum posledního přístupu 24. 11 2019). Viz Archiv KSČM (dále „AKSČM“), fond „Mimořádný sjezd KSČ“, *Dokumenty mimořádného sjezdu KSČ*, s. 7. V tomto dokumentu se KSČ přihlásila i k „rovnoprávnosti různých forem vlastnictví při zachování rozhodujícího podílu vlastnictví společenského“.

⁴⁷² NA, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1986-1989 (dále PÚV 86-89), svazek P 117/89, č. 1, *Návrh zásad právní úpravy drobného podnikání občanů*, dat. 6. května 1989.

⁴⁷³ Viz článek 9 Ústavy ČSSR z r. 1960. Určité formy soukromého podnikání byly na území České socialistické republiky legální po celá 80. léta. Zákon o vnitřním obchodě (č. 127/1981 Sb.) umožňoval prodej „vlastních, podomácku vyráběných nebo zpracovaných výrobků“ (§24 odst.1) za podmínky povolení MNV, na jehož území se měl prodej realizovat. V roce 1982 byl segment povoleného podnikání rozšířen i na poskytování některých služeb (nařízením vlády ČSR č. 154/1982 Sb. o poskytování služeb občany na základě povolení národního výboru), z tohoto podnikání však byly některé činnosti vyloučeny (např. čištění komínů nařízením ministerstva vnitra ČSR č. 111/1981). Během přestavby byly možnosti soukromého podnikání rozšířeny (nařízení vlády ČSR 1/1988 o prodeji zboží a poskytování jiných služeb občany na základě povolení národního výboru, a obdobné nařízení vlády SSR č. 2/1988), byly však nadále vázány na povolení MNV a byly podmíněny pronájmem provozovny od socialistické organizace. Ke konci roku 1989 takto hospodařilo 86 750 občanů, tj. 1,1% z celkového počtu ekonomicky aktivních obyvatel. V letech 1988 a 1989 se přitom počet takto podnikajících zvýšil o 127% oproti roku 1987 (viz *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky 1990*, SNTL, Praha 1990, s. 198).

⁴⁷⁴ Viz citované prohlášení DFK. Podle průzkumu veřejného mínění, provedeného na zakázku OF k 20. lednu 1990 (AKCOF, kart. 36 „Ekonomická reforma“) bylo zcela proti soukromému podnikání jen asi 10% příznivců KSČ, a stejně velký počet příznivců KSČ byl naopak proti jeho omezení počtem zaměstnanců. Ze všech dotázaných (tj. i příznivců jiných stran a hnutí) pak bylo pro odstranění všech omezení rozsahu podnikání asi 40% dotázaných a méně než 5% se stavělo zcela proti soukromému podnikání, zbytek podporoval jeho povolení pouze v rozsahu 1-50 zaměstnanců.

zpráva o stavu federace, kterou premiér Čalfa přednesl ve federálním shromáždění na konci února 1990, už vytyčovala vypracování „zásad privatizačního programu“ a jejich předložení k veřejné diskusi jako jeden z úkolů ekonomické reformy.⁴⁷⁵ Šlo patrně o taktický manévr: vláda se během revolučních týdnů snažila vyhnout kontroverzím, které by použití tohoto slova mohlo vyvolat, jakkoliv s nějakou formou privatizace již hospodářští ministři za OF nejspíš počítali.⁴⁷⁶ Dostupné průzkumy veřejného mínění z prosince 1989 naznačují, že vůči privatizaci skutečně převládala nedůvěra až odpor, čehož si byli představitelé vlády a OF zřejmě vědomi.⁴⁷⁷

První představy a očekávání od privatizace: jaro 1990

Během prvních porevolučních měsíců nebyla privatizace významnou součástí diskursu o ekonomické reformě; řada ekonomů a politiků veřejně označovala za hlavní úkol reformy zefektivnění řízení státních podniků, a jejich privatizaci vůbec nevěnovala pozornost. Jiní ekonomové ji zase neztotožňovali s přesunem státního majetku do soukromých rukou a chápali ji obecně jako „zesoukromění“ ekonomiky skrze otevření trhu soukromým podnikatelům: pojem „privatizace“ tak v jejich jazyku neměl dnešní ustálený význam.⁴⁷⁸ V této situaci se ti, kteří se k privatizaci ve smyslu

---

⁴⁷⁵ *Abychom nemuseli závidieť svetu. Správa o stave a vývoji československej federácie*, In: *Hospodářské noviny*, 9. března 1990, s. 8-9. Programové prohlášení federální vlády dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm> (datum posledního přístupu 24. 11 2019).

⁴⁷⁶ Pro tuto hypotézu svědčí např. srovnání několika vystoupení Valtra Komárka: ve svém prvním rozhovoru v Československé televizi 25. listopadu 1989 (viz Archiv České televize, dále AČT, pořad *Na aktuální téma*, vysílaný 25. listopadu 1989) se k tématu vlastnické transformace vůbec nevyjadřuje, a na první tiskové konferenci v roli místopředsedy federální vlády se přímé odpovědi spíše vyhýbá (viz již cit. PROCHÁZKOVÁ, E.: *Hra skončila*, In: *Mladá fronta*, 22. prosince 1989, s. 2), zatímco na počátku února se k ní již otevřeně přihlašuje (SEKERA, Jiří: *Alternativní scénáře reformy* (rozhovor s V. Komárkem), In: *Hospodářské noviny*, 2. února 1990, s. 1).

⁴⁷⁷ Viz Český sociálněvědní datový archiv (dále ČSDA, dostupný na nesstar.soc.cas.cz), výzkum Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM), datový soubor prosinec 1989, v němž na otázku ohledně návratu velkých výrobních podniků do soukromého vlastnictví odpovědělo 72,2% dotázaných záporně (39% „rozhodně ne“ a 33,2% „spíše ne“) a jen 22,7% kladně (8,3% „rozhodně ano“ a 14,4% „spíše ano“). Svědectví o skepsi představitelů OF, kteří během revoluce předpokládali, že v Československu není společenský konsensus na přijetí soukromého vlastnictví výrobních prostředků, podává PREČAN, V.: *Praha – Washington – Praha*, s. 216, v depeši popisující schůzku delegace OF (za ekonomy v ní byl T. Ježek) se skupinou amerických senátorů 30. listopadu 1989.

⁴⁷⁸ Např. pro profesora z VŠE Miroslava Tučka nebyla privatizace totožná s tím, že by se stát musel vzdát svého majetku, ale s přechodem „k ekonomice, která funguje podle soukromého práva, zvláště pak podle práva obchodního“. TUČEK, Miroslav: *Imperativy reformy*, In: *Hospodářské noviny*, 9. března 1990, s. 2. K perspektivám reformy, v nichž není privatizace akcentována či vůbec zmiňována, viz např. RENDEK, Ignác: *Prechod k trhu bez inflácie*, In: *Hospodářské noviny*, 2. března 1990, s. 4 (autor byl pracovníkem Ekonomického ústavu Slovenské akademie věd). ŠLAJER, Vratislav: *Důslednost místo polovičatosti*, In: *Hospodářské noviny*, 12. ledna 1990, příloha *Ekonomové o*

převodu státního majetku do soukromých rukou hlásili, snažili na veřejnosti tento pojem používat tak, aby jej odstříhli od možných negativních očekávání. T. Ježek a K. Kouba při jeho vyslovení jedním dechem zdůrazňovali, že nejde o „reprivatizaci“, tj. o restituci majetku původním vlastníkům, která se v žádném případě nechystá.⁴⁷⁹ Vedle obav z reprivatizace se snažili rozptylovat i obavy z nezaměstnanosti a „návratu ke kapitalismu“, kteréžto pojmy budily podle průzkumů v tehdejší veřejnosti negativní reakce: federální vláda pojem „nezaměstnanost“ zpočátku vůbec nepoužívala, a ke „kapitalismu“ se veřejně nepřihlásila do konce svého funkčního období.⁴⁸⁰

Experti pracující během jara na přípravě *Radikální strategie* se na veřejnosti také vyjadřovali opatrně a dávali najevo nejistotu, zda a jak se privatizaci vůbec podaří prosadit, popřípadě poukazovali na dlouhou dobu, kterou si její příprava a provedení vyžádá.⁴⁸¹ Při zdi zůstávali i v otázce jejího chystaného rozsahu: březnové plány FMF počítaly s dlouhodobým ponecháním téměř poloviny průmyslových podniků ve státním vlastnictví.⁴⁸² Jejich výroky se na jaře 1990 snažily působit konsensuálně, nepolarizovat veřejnost a neohrozit legitimitu nového porevolučního

---

reformě, s. 15-16 (jde o materiál vzniklý během revoluce v poradenském družstvu Consus). *Rozhovor s Vladimírem Púčikem*, In: *Hospodářské noviny*, 30. března 1990, s. 14. Též již cit. KOŽUŠNÍK, Č.: *Naše cesta k prosperitě* a SEKERA, J.: *Nevěřím na utahování opasků. Rozhovor s Milanem Matějkou*.⁴⁷⁹ Viz např. cit. rozhovor s Karlem Koubou v *Hospodářských novinách* 29. prosince 1989 (KAŇA, M.: *Kudy k efektivnímu trhu*). Též *Rozhovor s ing. Tomášem Ježkem*, In: *Hospodářské noviny*, 23. března 1990, s. 18. JEŽEK, Tomáš: *Privatizace*, In: *Fórum*, 21. března 1990, s. 6.

⁴⁸⁰ Viz např. projev V. Havla z 16. prosince 1989 (SUK, J.: *Občanské fórum, II. díl*, s. 243). Též programové prohlášení federální vlády z 19. prosince 1989, v němž M. Čalfa namísto nezaměstnanosti hovořil o „plné efektivní zaměstnanosti“ (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm> (datum posledního přístupu 24. 11 2019)). K reakci veřejnosti na pojem „kapitalismus“ viz ČSDA, průzkum IVVM, datové soubory listopad 1989 a prosinec 1989, v nichž se přes 40% dotázaných (44,3% v listopadu a 41,5% v prosinci) vyslovilo pro to, aby se v budoucnosti Československo vyvíjelo „socialistickou cestou“. „Kapitalistickou cestu“ oproti tomu podporovala jen mizivá menšina (3,1% v obou měsících) dotázaných a největší procento dotázaných se vyslovilo pro možnost „něco mezi“ (46,6% v listopadu a 52,3% v prosinci).

⁴⁸¹ Viz např. rozhovor s náměstkem federálního ministra financí Dušanem Třískou 8. února 1990, citovaný v úvodu kapitoly, nebo jeho vystoupení v Československé televizi, v němž mj. prohlásil „dnes bychom považovali za obrovský úspěch, kdybychom bez ohledu na vlastnické formy, o kterých ještě budeme diskutovat, vymezili subjekt, kterému bychom všechna vlastnická práva připsali – zákonně, pod dohledem parlamentu třeba“ (AČT, pořad *Studio Televizních novin*, vysílaný 8. ledna 1990). Též vystoupení V. Dlouhého v plzeňské Škodovce, během nějž měl dle novinové zprávy prohlásit že „privatizace státních podniků je nutné chápat jako dlouhodobý proces. Vždyť ve velké Británii privatizace deseti velkých podniků trvala deset let, přičemž se tento proces odehrával v tržní ekonomice“ (*Končí nejen plán*, In: *Hospodářské noviny*, 16. března 1990, s. 18).

⁴⁸² Viz. NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Návrh usnesení vlády ČSSR o zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci*, Důvodová zpráva. Informaci o ponechání 40-50% průmyslu ve státním vlastnictví veřejně zopakoval tehdejší zaměstnanec FMF T. Ježek v rozhovoru na konci března (viz již cit. *Rozhovor s ing. Tomášem Ježkem*, In: *Hospodářské noviny*, 23. března 1990, s. 18).

režimu.⁴⁸³ Taktický postoj ekonomů okolo FMF kontrastoval zejména s vystoupeními zahraničních expertů navrátnějších se z emigrace, kteří do veřejného prostoru vstupovali s o poznání větší razancí.⁴⁸⁴

Přesto se mezi listopadem 1989 a volbami v červnu 1990 pojem „privatizace“ stal součástí politických jazyků většiny stran a hnutí, jakkoliv v nich nehrál zásadní roli. Významné byl v tomto ohledu únorové vystoupení premiéra Čalfy, v němž poprvé vyhlásil privatizaci za součást oficiálního programu federální vlády, vůči níž hlavní politické subjekty včetně KSČ prozatím nevstupovaly do konfrontace. Privatizace se tak stala součástí politiky „národního porozumění“ a během následujících měsíců s touto myšlenkou začaly operovat i strany a hnutí, které se k vládní politice hlásily.

Uvnitř OF se před volbami odehrál střet odlišných pojetí privatizace, neboť se v něm vedle autorů Vlasákovy *Strategie* a Klausovy *Radikální strategie* pohybovali další experti s odlišnými názory na to, jak měla být provedena.⁴⁸⁵ Vedení hnutí z taktických důvodů tyto rozpory na veřejnosti nevyjevovalo, aby nebyl narušen dojem společné práce na reformě před parlamentními volbami.⁴⁸⁶ Zajímavé svědectví o soupeření myšlenek ekonomické demokracie a rodícího se konceptu trhu bez

---

⁴⁸³ Srov. např. televizní vystoupení V. Klause z dubna 1990, v němž v odpověď na otázku po roli státu v ekonomice v novém hospodářském systému mj. prohlásil: „Nebudeme centrálně plánovat jako v minulosti, nicméně stát se bude angažovat do ekonomiky. To bude sektorová politika, to budou formulace státních priorit, to bude podpora těch či oněch odvětví a oborů, které si stát vybere: tyhle chce nechat žít, tyhle zase podporovat nebude“ (AČT, pořad *Strategie ekonomické reformy. Rozhovor s federálním ministrem financí Václavem Klausem*, vysílaný 25. dubna 1990). Takto formulovaná představa o roli státu v podpoře jednotlivých odvětví je v rozporu s obdobnými prohlášeními čs. reformátorů na toto téma v pozdějším období (viz. např. DLOUHÝ, Vladimír: *Jde o pokračování reformy, nikoliv o destrukci*, In: *Hospodářské noviny*, 25. září 1991, s. 9, nebo vystoupení V. Klause v pořadech *Prezidentovy ekonomické otázky a Ekonomika v pohybu*, oboje AČT, dat. vysílání 26. dubna 1991 a 28. května 1991).

⁴⁸⁴ Viz např. konference, kterou uspořádala na začátku března 1990 firma PlanEcon českoamerického ekonoma Jana Vaňouse pro československé podnikové ředitele a na níž vystoupila řada čs. ekonomů žijících v emigraci. Předpovědi dvacetiprocentní nezaměstnanosti a kritiku plošné nekonkurenceschopnosti československých podniků, které na ní zazněly, reprodukovala i televize a tisk (AČT, pořad *Kudy zpátky do Evropy? aneb víze pana Vaňouse*, vysílaný 2. dubna 1990. Též *O privatizaci v našem hospodářství. Krok k vyšší výkonnosti*, In: *Hospodářské noviny*, 6. dubna 1990, s. 8-9).

⁴⁸⁵ AKCOF, kart. 36 „Ekonomická reforma“, *Ekonomická komise Koordinačního centra OF* (popis činnosti a seznam adres). V „jádro komise“ (6 členů) byli pozdější členové Vlasákovy týmu Karel Kouba, Zdislav Šulc a Otakar Turek, vedle nich navíc Milan Matějka z VŠE, tedy vesměs pozdější oponenti V. Klause. V dalších seznamech „ekonomů, ochotných konsultovat s OF, resp. vystupovat jeho jménem na veřejnosti“ jsou jako odborníci na privatizaci a otázky vlastnictví označeni Dušan Tříška, Tomáš Ježek, Jozef Zieleniec, Václav Klusoň a Roman Češka.

⁴⁸⁶ AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis Rady, konané dne 10. 5 1990*, s. 1. Na veřejnosti se před volbami objevovaly informace o střetu zastánců „postupné“ a „radikální“ reformy, personifikované do osob V. Komárka a V. Klause, které však neodpovídaly věcné podstatě sporů probíhajících ve federální vládě (viz např. TUČEK, Josef – MAREK, Tomáš: *Celková strategie se nemůže měnit* (rozhovor s M. Čalfou), In: *Mladá fronta*, 4. května 1990, s. 3).

přívlastků podává několik pracovních návrhů volebního programu, jehož sepsáním byli pověřeni Daniel Kroupa, Josef Vavroušek a Miloš Zeman.⁴⁸⁷ Jeho první verze akcentovala prodej podnikových akcií zaměstnancům a pozdější verze navíc obsahovala požadavek zaměstnaneckého spolurozhodování i v privatizovaných (tj. již soukromých) firmách, který byl však nakonec vypuštěn a místo něj se objevily pasáže zdůrazňující význam volného trhu.⁴⁸⁸ Naopak kuponová metoda nebyla v základní verzi vůbec zmíněna a objevila se jen v rozsáhlejší *Výkladu k programu*: výsledný volební program OF tak obsahoval odlišné koncepce privatizace, které však veřejnosti prezentoval jako součást jednotné reformní koncepce z dílny expertů OF.⁴⁸⁹ Privatizaci navíc explicitně nepojmenovával jako nástroj demontáže socialismu, vůči němuž se vůbec nevymezoval (ani se k němu nehlásil): OF tak ponechávalo otázku ideologického ukotvení své hospodářské politiky takticky otevřenou.

Myšlenku privatizace si osvojila i Československá strana lidová (ČSL), která do voleb v červnu 1990 kandidovala v koalici s Křesťanskodemokratickou stranou (KDS), slovenským Křesťanskodemokratickým hnutím (KDH) a skupinou menších politických subjektů.⁴⁹⁰ Předpokladem programové reorientace ČSL z dosavadní spolupráce s KSČ v rámci národní fronty bylo vítězství tzv. „obrodného proudu“, který ve straně fungoval v poslední třetině 80. let (Josef Bartončík, Richard Sacher),⁴⁹¹ jehož příznivcům se v listopadu podařilo odstranit takticky lavírující vedení strany a nahradit předsedu Zbyňka Žalmana svým kandidátem Bartončíkem. Během listopadu a prosince 1989 se ČSL hlásila pouze k „nutnosti všech forem a druhů vlastnictví“ a privatizace se v jejích programových dokumentech, stejně jako v dokumentech KDS,

---

⁴⁸⁷ Viz ZEMAN, Miloš – BAUER, Jan: *Zpověď bývalého prognostika*, Nakladatelství DEKON, Praha 1995, s. 56. Ohledně autorství jednotlivých částí programu se následně Kroupa se Zemanem přeli ještě po dvaceti letech (viz KROUPA, Daniel: *Dějiny Kampademie*, Knihovna Václava Havla, Praha 2010, s. 36), první verze programu uložené v archivu ÚSD jsou nicméně podepsány Zemanovým jménem.

⁴⁸⁸ AKCOF, kart. 8 „Volby 1990“, jednotlivé verze volebního programu OF nazvaného „*Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost*“ (relevantními jsou texty z 27. února, 15. března a 31. března).

⁴⁸⁹ Srov. tamtéž, *Volební program Občanského fóra, výklad*.

⁴⁹⁰ Společná kandidátka byla sestavena pod jménem „Křesťanské a demokratické unie“ a zúčastnily se jí i další menší subjekty. Viz Archiv Československé strany lidové (dále AČSL), fond 17 „Volby 1990“, volební plakát č. 23.

⁴⁹¹ Více k obrodnému proudu viz GJURIČOVÁ, Adéla: *Dvě cesty křesťanské politiky. Československá strana lidová a Křesťanskodemokratická strana v první polovině devadesátých let*, In: TÁŽ: *Rozdělení minulostí*, s. 223-226.

objevila až na jaře 1990 v souvislosti s přípravou V. sjezdu strany, na němž se ČSL po vzoru německé CDU přihlásila k „sociálně tržnímu hospodářství“.⁴⁹²

Konstelace klíčových pojmů, okolo nichž byl ekonomický program ČSL vybudován, vytvářela ideové napětí mezi anti-etatistickým ekonomickým liberalismem, jenž byl součástí anti-socialistického jazyka, a křesťanským solidarismem, jenž naopak zdůrazňoval potřebu sociální korekce tržních sil, a inspiroval se v sociální nauce katolické církve. Vedle „sociálně tržního“ se v programových dokumentech strany objevovalo i pouze „tržní“ či dokonce „volné tržní“ hospodářství, a od německého vzoru se strana odchýlila i svým ostrým vymezením se vůči „třetí cestám“, kterým zdůrazňovala svou pravicovou identitu.⁴⁹³ Konflikt mezi liberálním a sociálním pojetím trhu byl navenek překryt jinými profilovými tématy, jakými byl důraz na duchovní obrodu společnosti a politizace náboženské identity – ČSL se prezentovala primárně jako „strana věřících občanů.“⁴⁹⁴ V programových dokumentech však převážilo pojetí „křesťanskosti“ v hospodářské politice jako důrazu na svobodu individua a jeho zodpovědnost za vlastní jednání v prostoru volného trhu, oproti pozdějšímu přístupu stavícímu na sociálně ochranné roli státu a korekci tržních sil.⁴⁹⁵

---

⁴⁹² AČSL, f. „V. sjezd“, *Programové prohlášení ČSL*, dat. k 28. listopadu 1989. Privatizace nebyla ani součástí prvních obsáhlých programových dokumentů ČSL týkajících se ekonomiky, které vznikly na konci roku 1989 (viz tamtéž, f. 13 „Programy, stanovy 1990-99“, *Ekonomický program ČSL*, (nepodepsaný text je datován k 27. listopadu – 2. prosinci 1989), zejm. s. 54-56). Ke KDS viz AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Programové prohlášení KDS*, (dat. k prosinci 1989). V něm se strana přihlašuje k „vícesektorové ekonomice“ a „znovuvybudování soukromého sektoru“, z kontextu však nevyplývá, že by mělo jít o prodej státních podniků do soukromých rukou. K vnitřnímu vývoji KDS viz GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulosti*, s. 238-242.

⁴⁹³ AČSL, f. 17 „Volby 1990“, *Československá křesťanská a demokratická unie: Volební koalice, červen 1990*, s. 7. Při budování poválečného hospodářského systému v NSR hrál naopak pojem „třetí/střední cesta“ (Mittlerer Weg) roli pozitivního označení hospodářské politiky, kterým se zaštiťovala vládnoucí CSU. (viz GLOSSNER, Ch.: *The making of the German post-War Economy*, s. 84ad). ČSL se orientovala na spolupráci s německým prostředím již od jara 1990, kdy získala od německých křesťanských demokratů k dispozici experty na volební kampaň. (AČSL, f. 1 „Mimořádný sjezd“, *Hodnocení voleb*, referát přednesený na sjezdu, s. 1).

⁴⁹⁴ Viz AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Programové prohlášení ČSL* z 28. listopadu 1989, s. 2.

⁴⁹⁵ Viz přípravný materiál „Hospodářská politika“, sestavený pravděpodobně jako výchozí text pro jednání V. sjezdu ČSL (AČSL, f. „V. sjezd“, *Hospodářská politika*, dat. k 29. březnu 1990), který spojuje religiózní identitu strany s ideou volného trhu: „Bůh dal člověku svobodu a svoboda je základní podmínkou rozvoje lidského rodu. Svoboda jako taková je nedělitelná. Jako podmínku svobody osobní a politické bude ČSL prosazovat svobodné podnikání, které bude sociálně spravedlivé. (...) Programem ČSL je vytvoření tržního (sic!) hospodářství. Provedeme privatizaci státních podniků, ať se každý občan stane skutečným vlastníkem“. Podobným způsobem interpretoval privatizaci i jeden z autorů hospodářského programu, Bohumil Koblíha (viz tamtéž, *Diskusní příspěvek Dr. Eur. Ing. Bohumila Koblíhy na sjezdu Československé strany lidové dne 3.4 1990*). Vedení strany si však uvědomovalo možné kontroverze, které pojem „privatizace“ může ve veřejnosti vyvolat a tak radilo svým kandidátům, aby v moravských regionech toto téma příliš nezdůrazňovali (tamtéž, *Stenozáznam sjezdu*, s. 9, vystoupení člena strany Kořána). Převážení volnotržního pojetí hospodářské politiky nad pojetím sociálně-tržním dokumentuje i srovnání přípravné verze usnesení V. sjezdu s jeho konečným

ČSL nepočítala s dlouhodobou existencí státem vlastněných podniků⁴⁹⁶ a jako hlavní metodu privatizace před volbami navrhovala prodej vlastnických podílů soukromým vlastníkům s rozsáhlým použitím tzv. „lidových“ neboli zaměstnaneckých akcií za sníženou cenu.⁴⁹⁷ Podrobné schéma této metody ČSL nevypracovala kvůli nedostatečnému expertnímu zázemí, kterýžto deficit se po volbách snažila kompenzovat spoluprací s experty propagujícími zaměstnanecké vlastnictví (Milan Zelený). Naopak křesťansky orientované koncepce J. Vaneka hlásící se k myšlenkám ekonomické demokracie nechávala bez povšimnutí.⁴⁹⁸

Krok směrem k akceptaci myšlenky privatizace učinila v první polovině roku 1990 i komunistická strana, která v prosinci přihlásila k „rovnoprávnosti různých forem vlastnictví při zachování rozhodujícího podílu vlastnictví společenského“, zároveň přitom odmítala přesouvat „společenské vlastnictví“ do soukromých rukou.⁴⁹⁹ Od jara 1990 tvořily páteř komunistického programu myšlenky ekonomické demokracie a samosprávy, koncentrované do pojmu „demokratický socialismus“, nad jeho obsahem probíhaly uvnitř strany spory. Součástí politického jazyka demokratického socialismu v KSČ bylo zpočátku ostré vymezení se proti „hromadění majetku v rukou privilegovaných jedinců a skupin“ a „rozprodeji národního bohatství (...) do soukromých rukou domácích či zahraničních“, v této věci však došlo před

---

zněním. Navrhované teze o společenské kontrole hospodaření s půdou a zaměstnaneckém podílu na zisku se do oficiální verze nedostaly, oproti ní návrh navíc ani neobsahoval požadavek privatizace, který se naopak ve finálních programových dokumentech objevil (viz tamtéž, *Návrh na usnesení sjezdu Čs. strany lidové*, s. 8).

⁴⁹⁶ AČSL, f. „V. sjezd“, *Volební program ČSL (návrh sjezdového materiálu)*, s. 8. V konečné verzi volebního programu ČSL se konstatuje, že jediný způsob nápravy katastrofického stavu hospodářství je „důsledná a promyšlená ekonomická reforma, spočívající na sociálním tržním hospodářství založeném převážně na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a účinné sociální ochraně. Stát a veřejný sektor průmyslu a služeb je nutno omezovat na nezbytné minimum. (...) Privatizací formou přeměny státních podniků v akciové a podobné společnosti se předejde přílišné koncentraci majetku a vytváření monopolů“ (tamtéž, f. 17 „Volby 1990“, *Volební program. Československá strana lidová*, s. 2).

⁴⁹⁷ Tato metoda nebyla uvedena v tištěných programech, byla však jako hlavní způsob privatizace představena v televizních vystoupeních představitelů ČSL (AČT, série klipů *Volby 1990* (č. CTAR140430_0216), datum vysílání neuvedeno). Přihlásil se k ní i jeden z autorů hospodářského programu ČSL B. Koblíha (KRAUS, Václav: *Podoby privatizace* (rozhovor), In: *Občanský deník*, 2. července 1990, s. 4).

⁴⁹⁸ Srov. usnesení V.sjezdu, které uložilo ústřednímu výboru vytvořit odborné komise pro přípravu jednotlivých sekcí programu (*Usnesení sjezdu Čs. strany lidové 1990*, In: *Lidová demokracie*, 8. dubna 1990, s. 1) s usnesením dalšího sjezdu, v němž se konstatuje, že se komise vůbec nezačaly scházet (AČSL, f. 1 „Mimořádný sjezd“, *Usnesení z mimořádného sjezdu*, bod IV. 3). Hlavním ekonomickým expertem ČSL byl v této době pravděpodobně Bohumil Koblíha, odborník na řízení průmyslových podniků navrátilší se z emigrace (viz autorův životopis v knize KOBLIHA, Bohumil: *Konec věku příběhů*, Severograf, Praha 2010).

⁴⁹⁹ AKSČM, fond Mimořádný sjezd, *Dokumenty mimořádného sjezdu KSČ*, s. 7.

volbami ke změně.⁵⁰⁰ Konstatování, že strana není „zásadně proti privatizaci určité části státních podniků a jejich prodej soukromým osobám, především kolektivům pracujících“ bylo nakonec z volebního programu KSČM⁵⁰¹ vypuštěno, zůstala v něm však formulace, v níž bylo slovo „privatizace“ nahrazeno „přeměnou určité části podniků na akciové společnosti“.⁵⁰² Privatizace vstoupila do vnitrostranické debaty jako jedna ze zvažovaných možností, jakkoliv se v této chvíli neprosadila; změna vlastnictví však již byla pro komunisty akceptovatelná. Podobným vývojem prošla mezi listopadem a červnem i Československá strana socialistická (ČSS), která se před volbami k privatizaci explicitně nepřihlásila, ve svém volebním programu však prosazovala vedle rovnoprávnosti vlastnictví i prodej akcií státních podniků zaměstnancům.⁵⁰³

Pojem „demokratický socialismus“ si osvojily i další levicové subjekty. Jedním z nich byl i „Klub za socialistickou přestavbu“ Obroda, sdružující před listopadem 1989 reformní komunisty podporující Gorbačovovy ekonomické reformy. Obroda se na konci roku 1989 přihlásila k „tržnímu mechanismu“ a „pluralismu forem vlastnictví“, kterému však nedávala význam prodeje státního vlastnictví do soukromých rukou a namísto něj prosazovala správu státních podniků zaměstnaneckými kolektivy a managementem.⁵⁰⁴ Politický jazyk a program Obrody prošel během jara 1990 rychlým vývojem. Původní důraz na vytvoření „svobodného socialistického hospodáře“ a překonání odcizení práce byl v dubnu vystřídán pojetím demokratizace ekonomiky spočívající v parlamentní a veřejné kontrole odstátnění a privatizace podniků, kterýžto proces byl podle ní „nezbytný pro rozvoj národního hospodářství“.⁵⁰⁵ Ekonomická reforma se z emancipační vize postupně stávala souhrnem modernizačních plánů pro jednotlivá výrobní odvětví a expertizace

---

⁵⁰⁰ AKSČM, fond „Ustavující sjezd KSČM“, *Přepis stenografického záznamu*. Přes existující spory ohledně výkladu některých pojmů panoval mezi vystupujícími delegáty i v prostředí stranického vedení konsensus (srov. s tamtéž, fond „Ústřední výbor 1990-92“, Zasedání 22. dubna 1990, *Vystoupení V. Mohority na 4. zasedání ÚV KSČ*, s. 16-17). Citát viz AKCOF, kart. 8 „Volby 1990“, *Teze volebního programu Komunistické strany Československa*, s. 1.

⁵⁰¹ Komunistická strana (KSČ) byla na jaře 1990 federalizována a rozdělena na KSČM, KSS a federální KSČS.

⁵⁰² AKSČM, fond „Ustavující sjezd KSČM“, srovnej *Průvodce k volebnímu programu KSČ (pracovní verze)* s. 15 a Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AVČR (dále AÚSD), sbírka Soudobá dokumentace, kart. 7 „Volby 1990“, *Průvodce volebním programem KSČ* s. 13.

⁵⁰³ Přípravné verze programu však se změnou vlastnictví státních podniků vůbec neoperovaly. Srov. AKCOF, kart. 2 „Politická komise“, *Návrh programu Čs. strany socialistické a Šance schopným – jistoty všem. Program Československé strany socialistické pro svobodné volby*.

⁵⁰⁴ AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, složka *Obroda*, text *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu* (charakteristika klubu a jeho programových východisek). Tamtéž, *Teze*, s. 24.

⁵⁰⁵ AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Sdělení Obrody 3/90*, s. 16

podnikového řízení: do léta 1990 nahradila jazyku demokratického socialismu Obrody zaměstnanecké samosprávy privatizace.⁵⁰⁶

Myšlenku privatizace na jaře 1990 přijala i sociálně demokratická strana (ČSSD). S tímto pojmem sice pracovala již v listopadu 1989, kdy se přihlásila k podpoře podnikových samospráv, které bylo podle ní potřeba „prohloubit [a] koncipovat (...) až k privatizaci celých výroben ve vhodných případech“, z kontextu prohlášení však nevyplývalo, zda by mělo jít o zřízení samosprávného vlastnictví či o převod do vlastnictví zaměstnanců a jiných soukromých osob.⁵⁰⁷ Převahu samosprávných myšlenek přitom dokládají další pojmy z dobového politického jazyka ČSSD, jakými bylo (vedle „plurality vlastnických forem“) např. budování „skutečného socialismu“, jehož součástí měla být „ekonomická demokracie“.⁵⁰⁸

V jarních měsících dostal v jejím politickém jazyku pojem „privatizace“ odlišný obsah a ČSSD se skrze něj vyslovila pro prodej omezené části podniků do soukromých rukou.⁵⁰⁹ Podle jejich hospodářských expertů však nebyla privatizace velkovýroby nutnou podmínkou jejího zefektivnění a namísto ní navrhovali její odstátnění a převedení pod republikové Fondy národního jmění, které by nad národním majetkem vykonávaly vlastnická práva spolu se zaměstnanci (ti by se v blíže nespecifikovaném rozsahu stali individuálními spoluvlastníky podniků).⁵¹⁰ U těchto podniků ČSSD nepočítala s následnou privatizací, ale s jejich ponecháním v republikových fondech: zde se sociálně demokratičtí experti inspirovali koncepty

---

⁵⁰⁶ Viz CHÝLEK, Zdeněk – ZAKOPAL, Lubomír: *Perspektiva pro odborníky*, In: *Občanský deník*, příloha klubu Obroda *Na konec týdne*, 11. května 1990, s. 2-3. Z. Chýlek a L. Zakopal publikovali jako ekonomičtí odborníci na stránkách Obrody, přestože nebyli v jejím vedení. Naopak z funkcionářů Obrody (jejich seznam srov. AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Sdělení Obrody 3/90*) nepublikoval texty k hospodářské problematice nikdo. Na jaře pak Chýlek a Zakopal iniciovali vznik Sdružení pro systémy řízení, jež mělo poskytnout vědomostní základnu pro reformní opatření ve státních podnicích (viz *Otevřený dopis odborníkům oboru systémů řízení technologických procesů*, In: *Občanský deník*, příloha klubu Obroda *Na konec týdne*, 8. června 1990, s. 3.).

⁵⁰⁷ Obnovení strany bylo oznámeno v *Provolání přípravného výboru* z 19. listopadu (otištěno v *Právu lidu*, 12. prosince 1989, s. 3). První program uveřejněn v témže čísle (s. 2-3) jako *Program Československé sociální demokracie z 27. listopadu 1989*.

⁵⁰⁸ Viz cit. *Prohlášení přípravného výboru (Právo lidu*, 12. prosince 1989, s. 3): „Domníváme se, že socialismus, pokud nepředstavuje úsilí o nejdokonalejší demokracii, demokracii politickou a demokracii hospodářskou, vpravdě demokracii sociální, není socialismem“. Pod tímto prvním prohlášením jsou podepsáni Slavomír Klaban, Břetislav Nedbálek a Vladislav Všetěčka.

⁵⁰⁹ *Program Československé sociální demokracie schválený XXIV. sjezdem ve dnech 24. – 25. března 1990*, s. 14

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 14-15. Též Archiv ČSSD (dále „AČSSD“), fond č. 54 Výkonný výbor (dále „f. VV“), a. j. 1 „Zasedání PÚVV 18. dubna 1990“, *Program Čs. sociální demokracie, část hospodářská politika*, s. 11-17. Jedná se o přípravnou verzi volebního programu sestavenou komisí pro hospodářskou politiku pod vedením Jiřího Tesaře. Jejími členy byli mj. předseda družstva Consus a představitel Čs. ekonomického fóra Vratislav Šlajer, ekonom Jiří Bouška, sociolog Drago Fišer nebo prof. VŠE Miroslav Tuček.

národního majetku existující po druhé světové válce, které počítaly z existencí znárodněných, avšak na státním rozpočtu nezávislých podniků.⁵¹¹

Jedním z mála politických subjektů, který na myšlenku privatizace nepřistoupil, byla Levá alternativa (LA) – málo početné radikálně levicové hnutí, které se v lednu 1990 se stalo součástí OF.⁵¹² Ve svém prvním prohlášení LA odmítla „privatizaci společnosti spojenou s vykořisťováním“ a namísto ní se vyslovila pro hospodářskou samosprávu, založenou na demokratickém rozhodování zaměstnanců v podniku.⁵¹³ Politický jazyk LA, který vycházel z „programu společenské samosprávy“ vypracované v 80. letech Petrem Uhlem,⁵¹⁴ se podobal jazyku používaným na přelomu let 1989 a 1990 podnikovými samosprávami. Podobně jako J. Vanek se LA vymezovala vůči kopírování západní konzumní společnosti a namísto privatizace navrhovala „deetatizaci“ coby odpoutání podniků od státní byrokracie a jejich transformaci na nikoliv státní, ale „národní vlastnictví“, v němž by vlastnická práva vykonávali sami zaměstnanci.⁵¹⁵

Po zrušení podnikových samospráv se okolo LA soustředili někteří experti podporující myšlenky ekonomické demokracie (V. Hábová, Ladislav Rasmich).⁵¹⁶ LA se stala ostrým kritikem vlády ještě v době, kdy k ní pozdější opoziční strany vystupovaly v duchu „národního porozumění“, a hospodářští ministři byli na stránkách jejího tisku nazýváni „privatizátory“ a „bílymi stalinisty“ spojujícími se s

---

⁵¹¹ Odlišně než stranická odborná komise s pojmem privatizace zacházel nový předseda Jiří Horák, který ji naopak označoval jako „základní faktor obrození národního hospodářství“ (HORÁK, Jiří: *Kdo jsme – co chceme?*, In: *Právo lidu*, 27. dubna 1990, s. 2). Z napětí mezi postojem odborné komise a předsedy zřejmě následně vzešla rychlá změna v postoji ČSSD k privatizaci v létě 1990 (viz dále).

⁵¹² AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Co je Levá alternativa?*. Programové teze LA byly schváleny 18. 11 1989, zveřejněny však byly až 26. 11 z důvodu zatčení Petra Uhla. U zrodu LA stáli kromě P. Uhla a Alexandra Kramera právník a ekolog Petr Kužvart, básník a filosof Egon Bondy (podepisující politická prohlášení svým občanským jménem Zbyněk Fišer), marxistický ekonom Vladimír Říha nebo novinář Martin Hekrdla, na vzniku hnutí se pak podíleli i členové Československého anarchistického sdružení a nezávislých ekologických aktivit. K vstupu LA do OF viz AKCOF, kart. 2 „Politická komise“, *Zápis ze schůze politické komise KCOF 15. 1 1990*. V přehledu politických subjektů účastnících se červnových voleb odhadl Jiří Pehe počet členů LA na 50 (tamtéž, text nadepsaný „12 Czechoslovakia, Jiri Pehe“, s. 16) Na prvním ustavujícím setkání Levé alternativy, které se odehrálo v Praze 17. března 1990, bylo přítomno asi osmdesát členů a příznivců. Náklad periodika *Polarita*, které LA vydávala, byl zhruba 6000 výtisků (PEČÍNKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou proti KSČ. Osudy radikální levice v Československu*, Doplněk, Brno 1999, s. 79).

⁵¹³ AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Teze Levé alternativy, hnutí za demokratický a samosprávný socialismus*, s. 2.

⁵¹⁴ UHL, P.: *Program společenské samosprávy*, zejm. s. 124-144.

⁵¹⁵ VRANÝ, Jiří: *Komentář k zákonu o státním podniku*, In: *Polarita. Levá alternativa*, č. 4, 4. června 1990, s. 2-3.

⁵¹⁶ Viz AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Informační bulletin LA, časopis čs. levice*, březen 1990, s. 2-3. (článek L. Rasmicha *Co s ekonomikou?*). Těž *Otevřený dopis ing. Tomáši Ježkovi, posl. FS* In: *Polarita, Levá alternativa*, č. 11-12, leden 1991, s. 1, pod nímž jsou mj. podepsáni L. Rasmich, R. Valenčík, V. Votava, J. Vraný a V. Hábová.

předrevoluční hospodářskou byrokracií.⁵¹⁷ Ostrá kritičnost snižovala její koaliční potenciál a bránila sjednocení s jinými levicovými subjekty: na rozdíl od Obrody se LA vymezovala i vůči komunistům a sociálním demokratům,⁵¹⁸ a na podzim 1990 byla vyloučena z OF. Principiálním odmítáním privatizace a setrváváním na původních programových východiscích se LA vzdalovala od zbytku levice, která privatizaci postupně akceptovala, a její marginalizace během let 1990-91 dokládá posun v politickém jazyku ostatních levicových subjektů, které několik měsíců předtím začínaly na výrazně bližších názorových pozicích.

Pravděpodobně jedinými politickými subjekty, které se naopak k privatizaci přihlásily již během Sametové revoluce, byly Křesťanská unie-Federální strana křesťanské solidarity, jež prosazovala naprosté „odnárodnění ekonomiky“ a návrat všech výrobních prostředků do soukromých rukou, a Republikánská unie (není totožná se Sdružením pro republiku M. Sládka). Na přelomu let 1989-90 však taková prohlášení vyvolávala negativní ohlas, mj. i ve vedení OF.⁵¹⁹ Vystoupení s požadavkem po privatizaci či reprivatizaci státního majetku na veřejnost v prvních měsících roku 1990 nezajišťovalo politickým aktérům výraznou politickou podporu, jak dokazuje i příklad v červnových volbách propadnuvšího Sdružení pro republiku - Republikánské strany Československa (SPR-RSČ) Miroslava Sládka.⁵²⁰

Na Slovensku se vedle již zmiňované komunistické strany, která vystupovala s jednotným programem v celé federaci, k privatizaci přihlásilo během jara 1990 i hnutí Verejnost' proti násiliu, Kresťansko demokratické hnutie kandidující v koalici s ČSL, a obnovená Demokratická strana (k vývoji ve VPN viz kapitola Reforma jako

---

⁵¹⁷ VRANÝ, Jiří – KUŽVART, Petr: *Kam vede privatizace*, In: *Polarita. Levá alternativa*, č. 1, duben 1990, s. 2-3. Podobně též *Lhali, lžou a teď nás už i okrádají. Návrh rezoluce, předložené ing. J. Vraným na konferenci LA*, In: *Polarita, Levá alternativa*, č. 1-2, únor 1991, s. 1.

⁵¹⁸ AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Co je Levá alternativa?* V prohlášení autoři uvádí, že „k nově vznikajícím politickým formacím typu DFK (Demokratické fórum komunistů – pozn. V.R.) a ‚nezávislé levice‘ se stavíme rezervovaně, vzhledem ke svému stranickému původu nemají naši důvěru“. Ke spolupráci Obrody s ČSSD viz AČSSD, f. VV, a.j. 7 (8. zasedání PÚVV ČSSD 27. 8 1990, *Stanovisko klubu Obroda a Čs. sociální demokracie k privatizaci státních podniků* (pracovní verze). K jejímu sloučení s ČSSD pak HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2011, s. 327.

⁵¹⁹ AKCOF, kart. 3 „Politická komise“, *Křesťanská unie (Federální strana křesťanské solidarity). Program*, dat. k 10. prosinci 1989. Vůči programu republikánské unie se kromě zastánců podnikových samospráv vymezovali i členové vedení OF: podle Josefa Vavrouška by „Republikánská unie, která si klade za cíl dosáhnout úplné privatizace ekonomiky (...) do OF neměla patřit, protože je to v rozporu s tím, na čem jsme se dohodli v půlce listopadu, že totiž budeme podporovat všechny formy vlastnictví“ (AKCOF, kart. 6 „Sněmy“, *Zápis ze sněmu Koordinačního centra Občanského fóra dne 20. ledna 1990*, s. 6).

⁵²⁰ SPR-RSČ vystoupila s požadavkem „privatizace státních a družstevních podniků“ již v únoru 1990, kdy jej na ustavujícím sjezdu přednesl předseda M. Sládek. SLÁDEK, Miroslav: *Hlavní referát*, In: *Spektrum*, č. 1, roč. 1, s. 1.

národní emancipace).⁵²¹ Kromě toho, že se během jara 1990 posunula od „zrovnoprávnění všech druhů vlastnictví“ k zahrnutí té či oné varianty privatizace do svého politického jazyka, shodovala se většina politických stran a hnutí před červnovými volbami na preferenci zaměstnanců jako nejvhodnějších vlastníků. Od zaměstnanecké privatizace se zpravidla očekávalo zvýšení motivace zaměstnanců k efektivnímu ekonomickému jednání a překonání dosavadního odcizeného přístupu k vlastní práci, který byl považován za typický znak předchozího systému hospodářství. Konsensuální obraz privatizace v období červnových voleb bychom tak mohli charakterizovat jako postupnou privatizaci s preferencí zaměstnaneckého vlastnictví, často doplněnou o předpoklad zachování nemalé části majetku ve formě odstátněných neprivatizovaných podniků. Myšlenka radikální, rychlé a rozsáhlé privatizace byla v této době v marginální. Zaměstnanci státních podniků tak mohli v červnu 1990 vhodit svůj hlas většině stran nebo hnutí s vědomím, že v chystaném porcování státního majetku se na ně určitě dostane.

„Komunisté se přelévají do akciovek! Nebezpečí z prodlení!“⁵²²

Opožděný nástup politického kapitalismu a radikalizace diskursu o reformě

Debata o ekonomické reformě získala pouhých několik týdnů po volbách novou dynamiku: radikalizaci diskursu lze ukázat na dvou krátce po sobě pronesených projevech prezidenta Havla. Když v červnu 1990 jmenoval novou federální vládu, zdůraznil staronovým ministrům, že „náš mnohokrát deklarovaný úmysl provést reformu tak, aby nevedla k velkým sociálním otřesům, velké inflaci nebo dokonce ztrátě základních sociálních jistot, musí naši ekonomové přijmout prostě jako úkol, který jim byl zadán. Zde neplatí žádné „nejde to“.⁵²³ Když se však podobného tématu dotkl znovu o necelé dva měsíce později při výročí 21. srpna, přistoupil k němu z odlišné perspektivy. Namísto zdůrazňování nutnosti respektovat během ekonomické reformy sociální ohledy, které bylo doposud pevnou součástí projevů na toto téma z úst prezidenta i dalších politických aktérů, se pustil do kritiky jejího dosavadního průběhu:

---

⁵²¹ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 182, i. č. 165, *Program demokratickej strany* (dat. k 29. březnu 1990), s. 5.

⁵²² Cit. z vystoupení na Radě KCOF (AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z Rady ze dne 9. 7. 1990*).

⁵²³ HAVEL, V.: *Projevy*, s. 154 ad. Projev byl přednesen 29. června 1990.

„(...) [S] tíživým dědictvím totalitního systému jsme se ještě nedokázali vyrovnat. Stále existují a působí mocné struktury bývalého režimu, které vznikaly po dlouhá desetiletí, a především právě v oněch posledních dvaadvaceti letech (potlesk). Krajně temné slušovické žilky (potlesk) nenápadně prorůstají celý naším potravinářstvím. Většině z vás tím jistě neříkám nic nového. Je to stav, který je všeobecně znám a hlasy volající po jeho nápravě se ozývají ze všech stran. Znovu a znovu se tím potvrzuje, že naše revoluce není dokončena. Naopak (potlesk). To hlavní se musí teprve stát. Není pravda, že tato revoluce selhala. Ona prostě jen neskončila.“⁵²⁴

Jeden z nejslavnějších Havlových projevů vyvolal ohlas.⁵²⁵ Výrok „naše revoluce neskončila“, který je zpravidla vysvětlován jako prezidentovo přihlášení se k antikomunistické politické agendě, zazněl uprostřed vzrušených debat o dalším vývoji reformy a odrážel rychlé změny, k nimž v politickém diskursu o ekonomické reformě během léta došlo.

K čemu Havel odkazoval, když mluvil o „tíživém dědictví totalitního systému“, a proč je rozdíl mezi akcenty v jeho projevech tak výrazný? Při hledání odpovědi se musíme vrátit do dubna 1990, kdy federální shromáždění schválilo první skupinu zákonů, které stály na počátku celé ekonomické reformy. Vedle již zmiňovaného zákona o státním podniku (č. 111/1990 Sb.) šlo o především o zákon o akciových společnostech (č. 104/1990 Sb.), o soukromém podnikání občanů (č. 105/1990 Sb.), o změnu částí československé ústavy (č. 100/1990 Sb.) a o novelu trestního zákoníku, dekriminalizující většinu forem soukromého podnikání (č. 175/1990 Sb.).⁵²⁶ V momentě, kdy tyto změny vstoupily v platnost, byly v podstatě naplněny původní požadavky aktérů Sametové revoluce: soukromé podnikání nebylo nadále trestné a právní řád již neupřednostňoval socialistické formy vlastnictví nad vlastnictvím soukromým.

---

⁵²⁴ HAVEL, Václav: *Vážení občané, (Projevy červenec 1990 – červenec 1992)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1992, s. 17 ad. Viz též záznam této části projevu v dokumentu Lukáše Kohouta *Česká cesta*.

⁵²⁵ ČSDA, průzkum IVVM, datový soubor září 1990 II. Podle průzkumu se s tímto Havlovým projevem seznámilo 64,1% z téměř sedmi set dotázaných respondentů. Samotnou myšlenku „druhé revoluce“ prezident představil veřejnosti již o dva dny předtím v *Hovorech z Lána* (HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1990*, Knihovna Václava Havla Praha 2013, s. 187) a byla v srpnu 1990 opakována jinými politiky a publicisty.

⁵²⁶ K jejich faktické dekriminalizaci došlo již amnestií prezidenta Husáka z 8. prosince 1989, která se vztahovala i na trestné činy hospodářské povahy.

Legalizace soukromého podnikání v květnu 1990 však zároveň umožnila vedení státních podniků rozprodávat jejich majetek spřízněným osobám a vyvádět z nich ty části, které měly ekonomický potenciál. Tato tzv. „spontánní privatizace“, na jejíž nebezpečí výslovně upozorňovala dubnová *Radikální strategie*, dosáhla v létě 1990 nevídaných rozměrů. Její přesný rozsah nebyl nikdy vyčíslen, postačoval však k tomu, aby se problém tzv. „mafii“ či „nomenklaturních komunistických bratrstev“ stal dominantním politickým tématem jen několik týdnů po červnových volbách.

První kritické hlasy, poukazující na vznikání „kapitálově a finančně mocných struktur“ navázaných na komunistickou nomenklaturu, se přitom na sněmech OF ozývaly už v lednu 1990, nevyvolaly však žádnou odezvu.⁵²⁷ Kritika „komunistických nomenklaturních bratrstev“ se v OF znovu ozvala po červnových volbách, kdy Petr Kučera (ve funkci Představitel OF) vyzval zástupce regionů k tomu, aby sami předkládali návrhy, jak se bývalých komunistů ve státních a hospodářských funkcích zbavit: vyvrcholení této dekomunizace očekával při podzimních komunálních volbách.⁵²⁸

Situace však eskalovala mnohem rychleji. Proti stávající hospodářské byrokracii vystoupila některá regionální OF, aktivisté hodonínského OF dokonce sestavili seznam místních nomenklaturních kádrů, které měly podle nich opustit své funkce. Tím si vykoledovali výtku z úst Petra Pitharta, jenž podobné postupy v televizním vystoupení odmítl, situaci tím však nezklidnil.⁵²⁹ Vedení OF muselo čelit kritice regionů, které ho obviňovaly ze smířlivosti vůči komunistické nomenklatuře a jeho snahu o mírnění vášní chápaly jako „gól do vlastní branky“, popřípadě naznačovaly možné postranní úmysly těch, kdo se proti podobným akcím stavěli. V atmosféře, kdy regionální OF informovala centrum o formování „souročenství majitelů červených knížek“, která se cíleně snaží vystrnadit reprezentanty OF

---

⁵²⁷ AKCOF, kart. 6 „Sněmy“, *Zápis ze sněmu OF z 6. ledna 1990*, s. 12 (vystoupení Karla Stomeho). Srov. např. se *Zápis ze sněmu KC OF v Praze dne 21. 4 1990*, na kterém vystoupila v diskusi řada zástupců jednotlivých regionů, k problému „nomenklaturních bratrstev“ se však nevyjádřil nikdo.

⁵²⁸ Tamtéž, *Zápis ze sněmu OF ze dne 30. června 1990*, s. 5. Kritika na adresu „zakládání množství akciových společností“ ve spojitosti s agrokombinátem Slušovice zazněla i o dva dny dříve na zasedání Rady KCOF (AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z Rady KCOF, konané dne 28. 6 1990*).

⁵²⁹ AKCOF, kart. 7 „Sněmy“, *Příloha 1 k zápisu z Republikového sněmu OF ze dne 21. 7 1990* (projev zástupce Klubu angažovaných nestraníků, který s postupem hodonínského OF vyjádřil souhlas). Za postup hodonínského OF se postavila i další regionální OF (viz tamtéž, *Zápis ze sněmu OF dne 18. 8 1990*).

z politických pozic a připravují ofenzívu v podzimních komunálních volbách, zapůsobily výzvy k rozvaze a smířlivosti jako přilévání oleje do ohně.⁵³⁰

„V hospodářské sféře přetrvává vliv starých nomenklaturních kádřů, které ze všech sil brzdí těžce se rozjíždějící ekonomickou reformu. Povzbuzení nedotknutelností svých postů potichu likvidují řadové stoupence OF a rozdělují si výnosná a klíčová místa mezi sebou a svými soukmenovci v takzvaných konkurzech. Pan prezident, vlády a parlamenty ani vedoucí představitelé o tom nevědí? Nebo vědí a nechtějí o tom slyšet?“⁵³¹

Kritika se z regionů rychle přelila na celostátní úroveň: prohlášení na podporu radikálních dekomunizačních opatření přetiskovaly celostátní noviny, KCOF dostávalo stovky kritických dopisů a šéfredaktor Občanského deníku (vydáváného OF) si v reakci na ně položil řečnickou otázku: „Zdá se, že je opravdu čas něco udělat, aby se nikdo před listopadovými komunálními volbami nemusel ptát – kdo vlastně vyhrál volby v červnu?“⁵³²

Srpnový výrok z Hradu o neukončené revoluci zazněl ve chvíli, kdy se kritika aktivistů OF obracela vedle komunistických mafí i do vlastních řad, a kdy se v tisku objevovaly paralely mezi „zaseknutou revolucí“ v létě 1990 a „zaseknutým“ pražským jarem v létě 1968.⁵³³ Poslanci a ministři za OF ujišťovali veřejnost, že zabrání „nomenklaturním bratrstvům“ aby se „přizivovaly a bohatly na něčem, co jim nikdy nepatřilo“, a Kolegium místním aktivistům doporučovalo zaznamenané případy medializovat a zasadit se o výměnu pachatelů.⁵³⁴ Debata nad dalším řešením problému však odhalila odlišné názory ve vedení OF na další průběh ekonomické reformy. Zatímco jedna část Kolegia viděla řešení ve výměně podnikového managementu a modernizaci podnikového řízení, v níž by OF mohlo hrát roli

⁵³⁰ Viz např. AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Situační zpráva o náladách mezi obyvatelstvem* (dat. k 13. srpnu 1990).

⁵³¹ Prohlášení OF Chrudim, otištěno v článku STANĚK, Karel: *Je to politický unikát*, In: *Občanský deník*, 10. srpna 1990, s. 1-2.

⁵³² Tamtéž. Srov. s GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí*, s. 30-34. Další reportáže o situaci v regionálních OF a o spontánní privatizaci viz např. FILIP, Miroslav: *Nomenklaturní bratrstvo. Ze zkušeností KC OF v Rakovníku*, In: *Občanský deník*, 10. srpna 1990, s. 3. STANĚK, Karel: *Čas druhé revoluce? V Hradci zmizelo šest milionů, v Bratislavě dělá mluvčí OF uklízeče*, In: *Občanský deník*, 11. srpna 1990, s. 1-2. ŠTÍSTKOVÁ, Dagmar: *Vážné varování. Jak lze také „hospodařit“ s majetkem státního podniku*, In: *Občanský deník*, 13. srpna 1990, s. 4. GRÜNER, Miroslav: *O čem jednalo OF. Nomenklaturní bratrstva a privatizace*, In: *Fórum*, 25. července, s. 2. *Organizace beze jména*, In: *Fórum*, 1. srpna 1990, s. 6-7.

⁵³³ KRAUS, Václav: *Osmý měsíc od revoluce*, In: *Občanský deník*, 17. července 1990, s. 2.

⁵³⁴ Vystoupení poslance Ivana Fišery na sněmu OF 18. srpna 1990 (FIŠERA, Ivan: *Lidé dobře vědí, kde jsou mafie*, In: *Občanský deník*, 20. srpna 1990, s. 1). AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Metody postupu rušení „nomenklaturních bratrstev v organizacích*, příloha k jednání kolegia 23. července 1990.

„základny pro přenášení informací a zkušeností“, druhá prosazovala jako řešení rychlou privatizaci podniků.⁵³⁵

Orgány KCOF se v této době nenacházely v pozici, kdy by mohly o těchto věcech bezprostředně rozhodovat. Iniciativu vzali do rukou poslanci Ivan Fišera, Jan Sokol, Petr Kučera (všichni OF) a Jozef Stank (KSS), kteří 24. srpna podali návrh na novelizaci dubnového zákona o státním podniku, která by znemožnila podnikům prodávat svůj majetek mimo obvyklé hospodaření a podílet se na vzniku akciových společností. Návrh rychle projednala federální vláda na nejbližší schůzi a jeho upravené znění již 30. srpna schválilo předsednictvo federálního shromáždění ve formě tzv. zákonného opatření, které dodatečně v září odhlasovali poslanci.⁵³⁶ Ve stejné době bylo schváleno i zákonné opatření usnadňující personální výměnu na ministerstvech.⁵³⁷

Proces, pro nějž se v dobovém diskursu vžilo označení „spontánní privatizace“, později popsala polská socioložka Jadwiga Staniszkis jako jednu z fází ustavování takzvaného „politického kapitalismu“, tedy ekonomického systému, v němž coby kapitalisté vystupují aktéři, kteří ve velkém využívají svého vlivu ve státní byrokracii a schopnosti používat státního donucovacího aparátu k regulaci trhu ve prospěch svého podnikání.⁵³⁸ Postkomunistická krajina byla dle Staniszkis zalidněna politickými kapitalisty – bývalými vysokými členy hospodářské byrokracie komunistických diktatur, kteří díky svým kontaktům z minulosti požívali na postkomunistickém trhu privilegované postavení. Pro úspěšnou přeměnu sociálního kapitálu, jehož vlastnictví bylo klíčové pro hospodářskou elitu starého režimu, na

---

⁵³⁵ Tamtéž, *Zápis z jednání kolegia 23. 7 1990*.

⁵³⁶ Jde o zákonné opatření č. 364/1990 Sb, podle něhož potřebovaly státní podniky k významnějším majetkovým přesunům souhlas zakladatele. Stanovisko vlády viz NA, f. Úřad vlády, Zasedání 30. srpna 1990, *Návrh stanoviska vlády České a Slovenské Federativní republiky k zákonnému opatření předsednictva Federálního shromáždění* (vláda v něm odmítla návrh na retroaktivitu opatření k 1. květnu 1990). Též stenozáznam společné schůze SL a SN FS, 20. září 1990, dostupný na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/006schuz/s006051.htm> (dat. posl. přístupu 26. 11 2019). Přípravu tohoto zákonného opatření oznámil T. Ježek na schůzce kolegia OF již 15. srpna 1990 (viz AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z kolegia 13. 8 1990*, s. 7). Podle jeho pozdějších vzpomínek však v praxi nakonec příslušné transakce nepovoloval zakladatel (tj. zpravidla ministerstvo), ale celá vláda, jak tomu chtěla původní verze návrhu poslanců (sněmovní tisk č. 75 z VI. volebního období Federálního shromáždění ČSFR), přestože zákon stanovil jinak (srov. s JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 97-98). Podmínku souhlasu zakladatele s významnějšími majetkovými převody přejímal později i velký privatizační zákon r. 92/1991 Sb. (§45).

⁵³⁷ Jde o zákonné opatření č. 362/1990 Sb. Ke kontextu projednávání tohoto opatření viz GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulosti*, s. 38-42.

⁵³⁸ STANISZKIS, J.: *Postkomunismus*, s. 67-92. Ke genezi pojmu „politický kapitalismus“ viz GANEV, Venelin I.: *Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Intepretation*, In: *Comparative Studies in Society and History*, č. 3, July 2009, s. 648-674.

kapitál ekonomický, byl zásadní prvotní přesun výrobních prostředků a kapitálu ze státního sektoru do soukromých rukou.⁵³⁹ K tomu došlo v sousedním Polsku a Maďarsku vlivem přestavbových hospodářských reforem již na konci 80. let,⁵⁴⁰ v Československu však konzervativní komunistické vedení akceptovalo myšlenku legalizace soukromého podnikání (které bylo nutnou podmínkou toho, aby se mohla praxe vedoucí k ustavení politického kapitalismu ustavit jako dominantní vzorec jednání hospodářské byrokracie) až na samotném sklonku 80. let a nakonec ji ani nestihlo uvést do praxe.

Na rozdíl od Polska a Maďarska tak v Československu mohla hospodářská byrokracie legálně převádět aktiva do svých soukromých podniků až od května 1990 – tedy v době, kdy se tento proces již neodehrával v podmínkách diktatury a mohlo se z něj stát zásadní politikum. Fišera, Kučera, Sokol a Stank v důvodové zprávě ke svému návrhu uvedli, že vytvoření tržního hospodářství v Československu vyžaduje „důslednou (sic!) privatizaci národního majetku“, která musí být koordinována příslušnými zákony. Zejména případ komunistického poslance Stanka ukazuje, jak rychle přispělo živelné rozchvacování státního majetku v létě 1990 k akceptování slovní formulace, která by se pro většinu stran jevila před volbami jako příliš provokativní.⁵⁴¹ „Rozvážná“ a „postupná“ reforma se začala jevit jako nebezpečí, neboť poskytovala stávající hospodářské byrokracii dostatek času na to, aby si listopadovou revoluci obrazně řečeno „ukradla pro sebe“. Privatizace se nově nabízela coby nástroj proti nepopulární hospodářské byrokracii, a proto se za ni postavil i zástupce komunistů. Pro aktivizující se antikomunistické hnutí zase mohla představovat cestu jak se vypořádat s dědictvím minulosti a provést celou společnost očistnou katarzí, kterou jí příliš sametová revoluce doposud neposkytla.

Od léta 1990 se pojem „radikální ekonomická reforma“ stal novým *common sense*, k němuž se přihlašovali i ti, kteří zároveň vystupovali jako odpůrci reformní politiky federální vlády.⁵⁴² Posun v diskursu o reformě, v němž vyvstala spontánní

---

⁵³⁹ Snahu elit převést stávající sociální kapitál na ekonomický popisuje jako jeden z hlavních důvodů rychlého zhroutení komunismu MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...Některé rodinné důvody Sametové revoluce*, SLON, Praha 1999, s. 111.

⁵⁴⁰ STANISZKIS, J.: *Postkomunismus*, s. 71. Též např. ADLER-LOMNITZ-LOMNITZ Larissa – SHEINBAUM, Diana: *From Reciprocal Social Networks to Action Groups for Market Exchange: „Spontaneous Privatization“ in Post-communist Hungary*, In: *REDES*, vol. 21, December 2011, s. 397-412.

⁵⁴¹ Viz sněmovní tisk č. 75 z VI. volebního období Federálního shromáždění ČSFR, důvodová zpráva.

⁵⁴² Viz např. *Nezávislé združenie ekonómov Slovenska. Desať rokov. Dokumenty, realita a perspektívy*, NEZES, Bratislava 2000, s. 24.

privatizace jako nová diskursivní událost, vycítili i na veřejnosti se doposud opatrně vyjadřující autoři *Radikální strategie*, pro něž se otevřela možnost přijít na veřejnost s mnohem radikálnějšími tezemi než doposud. Již v červenci zveřejnil náměstek FMF D. Tříška svůj názor, že „[t]en, kdo má námitky proti radikálnímu projektu [privatizace], ve skutečnosti tvrdí, že není možné (či dokonce nutné) privatizaci provést“, čímž proti sobě popudil zastávce Vlasákovy *Strategie* a přenesl tak spor, který se OF snažilo před volbami zakrývat, na veřejnost.⁵⁴³

Skrze ostrou kritiku názorových oponentů z řad Vlasákovy skupiny i konkurenčních politických stran a hnutí formulovali v létě 1990 ekonomičtí liberálové okolo V. Klause základy politického jazyka, v jehož jádru byla představa „trhu bez přívlastků“. Tento termín představil v jednom ze svých pravidelných sloupků na začátku srpna sám Klaus a rozdělil pomocí něj politické aktéry na zastávce čistého trhu na jedné a vědomé či nevědomé zastávce různých odrůd socialismu na druhé straně:

„Po zcela neúspěšném čtyřicetiletém experimentu s ekonomickým (a sociálním) systémem, který předřazoval rozdělování před vytváření bohatství, se chceme – alespoň někteří z nás – navrátit k normálnímu pořádku, podle kterého mezi vytvářením a rozdělováním vytvořeného existuje nerozdělitelné spojení. Tímto systémem je *tržní ekonomika*, a to *tržní ekonomika bez dalšího adjektiva* před klíčovým slovem *tržní*. Každé takové adjektivum znamená zpochybnění slova *tržní*. To si dnes nemůžeme dovolit, reformní komunismus nesmí dostat šanci pod novým praporem brzdit změny prováděné dnes v naší zemi.“ (zdůr. v originále)⁵⁴⁴

Chytlavý pojem „trh bez adjektiv“ či „trh bez přívlastků“ shrnoval základní ideu nového politického jazyka: ztržnění většiny oblastí společenského života a jejich organizace podle principu ekonomické směny, a stanovoval trh jako dominantní metaforu pro popis společenských jevů.⁵⁴⁵ Kombinoval v sobě prvky z různých proudů postkomunistického liberálního myšlení, odbornou literaturou zpravidla označované jako „ekonomický“ a „občanský“ liberalismus,⁵⁴⁶ a díky tomu, že se do

⁵⁴³ TŘÍŠKA, Dušan: *Existují alternativní projekty privatizace?* In: *Hospodářské noviny*, 3. července 1990, s. 1. K předvolební snaze vedení OF nevyvolávat ve veřejnosti dojem, že uvnitř hnutí existuje spor o strategii reformy, viz AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z Rady, konané dne 10. 5 1990*, s. 1.

⁵⁴⁴ KLAUS, Václav: *Chiméra rovnosti*, In: *Literární noviny*, 2. srpna 1990, s. 1.

⁵⁴⁵ K ustavení trhu jako metafory pro dříve „netržně“ chápané oblasti společenského života viz RODGERS, Daniel T.: *Age of Fracture*, Harvard University Press 2011, s. 41-44.

⁵⁴⁶ SZACKI, J.: *Liberalism after communism*, s. 36-42. TRENCSENYI, B.: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. s. 193.

podoby politického jazyka rozvinul v momentě stoupajícího odporu proti „nomenklaturním komunistickým bratrstvům“, mohl využít vzniklého potenciálu odporu proti ustavující se elitě politického kapitalismu i symbolického potenciálu nedávné revoluce, kterou slíbil dovést do konce.⁵⁴⁷ Jak Třískova „radikální privatizace“, tak Klausův „trh bez adjektiv“ vyvolaly množství kritických reakcí, zároveň však vnesly do dosavadní debaty nové motivy a umožnily jejich zastáncům budovat politické zázemí pro realizaci ekonomických opatření, o nichž si ještě před půl rokem řada expertů myslela, že je československá veřejnost nebude ochotná akceptovat.

Konflikt občanského a zaměstnaneckého přístupu k privatizaci

Jednou z odpovědí vlády na volání po rozhodném kroku proti nomenklaturním mafiím byla tzv. malá privatizace, založená na privatizačních aukcích zpravidla malých provozoven. Původní plány federální vlády zorganizovat privatizaci podle jednoho zákona⁵⁴⁸ překřížily kromě vlny odporu proti „nomenklaturním bratrstvům“ i náhlé hospodářské obtíže. Kromě zdražení benzínu v důsledku vnitropolitické situace v SSSR, kvůli němuž se u benzinových pump začaly tvořit kilometrové fronty, došlo v létě i ke krizi odbytu hovězího masa způsobené odbouráním záporné daně z obratu, která vyvolala protesty zemědělců.⁵⁴⁹ Příslib vlády finančně kompenzovat jejich ztráty vyvolal další kritiku na adresu potravinářského průmyslu: prezident Havel nebyl jediný, pro koho byly problémy v zemědělství spojeny s činností „krajně temných slušovických žilek“, ministr zemědělství Kubát (OF) mluvil dokonce o

---

⁵⁴⁷ Viz např. předvolební klip ODS pro volby 1992 (AČT, součást pořadu č. CTAR150423_0189), v němž místopředseda strany Miroslav Macek použil heslo „o naší budoucnosti se nerozhodovalo 17. listopadu 1989, ale rozhodne se teď“.

⁵⁴⁸ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 2. července 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 462 o programovém prohlášení vlády ČSFR*, Příloha, s. 9. V plánu legislativních úkolů na II. pololetí se výslovně zmiňuje pouze „ústavní zákon o vlastnictví“ (nebyl nikdy realizován) a „privatizační zákon“, tzn. plán nepočítá s rozdělením privatizačního procesu do dvou částí, které by byly organizovány podle odlišných zákonů.

⁵⁴⁹ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 24. května 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 364 o odstranění záporné daně z obratu u maloobchodních cen potravinářských výrobků v roce 1990*. Nové ceny začaly platit od 9. července 1990, přičemž každý občan obdržel kompenzační stočtyřicetikorunový příplatek (KLAUS, Václav: *Zvýšení cen potravin a problémy odbytu*, In: TYŽ: *O tvář zítřka*, s. 54). Dále viz např. *Benzín – téma č. 1*, In: *Občanský deník*, 18. července 1990, s. 1-2. KLAUS, Václav: *Cena benzínu a utahování opasek*, In: *Občanský deník*, 3. srpna 1990, s. 1.

bojkotu zemědělských družstev, která měla systematicky likvidovat své odpůrce.⁵⁵⁰

Podle redaktora Občanského deníku se nomenklaturní bratrstva

„[d]omnívají, že přišla jejich chvíle, kdy se jim podaří ten polistopadový sen – totiž sjednotit všechny zemědělce a všechna hnutí bez ohledu na to, kdo je řídí – proti vládě, proti OF. (...) Vůbec nejde jen o hovězí. Jde jim o moc. Hospodářskou moc mají, ale chtějí ještě moc politickou. Proto nestojí o žádné změny ani ve státních podnicích, tím méně v družstvech.(...) Díky sametu získali dost času promyslet transformace tak, aby měli zemědělce znovu v ruce. (...) Dobrá – vláda to zatím z chudé kasy, kterou nám komunisté zanechali, zaplatí. Tedy vítězství? Zdá se. Moc bych nad ním nejásal. Sametová revoluce zdaleka neskončila.“⁵⁵¹

Opakující se motiv nedokončené revoluce pokládal znepokojivou otázku, kdo vlastně bude z posledních společenských změn schopen nejvíce získat. Na nespokojené hlasy reagoval premiér M. Čalfa tím, že 15. srpna ohlásil „rozsáhlou privatizaci v potravinářském průmyslu a obchodě“, tedy oblastí, do nichž se kritika nejvíce koncentrovala.⁵⁵² Hlavní devizou chystané malé privatizace přitom byla rychlost, na kterou Čalfa apeloval už při jejím projednávání na vládě,⁵⁵³ původní plán nepočítal ani s jejím schválením federálními poslanci a spoléhal se na novelizaci dosavadní ministerské vyhlášky vládou.⁵⁵⁴ Malá privatizace tak představovala změnu v časovém horizontu, do něhož vláda privatizaci umisťovala: měla být nejen rychlá, ale hlavně začít co nejdříve. V následujících měsících se také podle průzkumů proměnil postoj veřejnosti: zatímco v zimních a jarních měsících budila představa

⁵⁵⁰ AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z kolegia 15. 8 1990*, s. 6.

⁵⁵¹ KRAUS, Václav: *Vzbouření na vsi*, In: *Občanský deník*, 17. srpna 1990, s. 1-2. Podobný obraz přináší i úvodní stránka týdeníku Fórum, na níž je vyobrazena skupina gangsterů (s odznaky KSČ, KSČM a Lidových milicí) s pistolemi v rukou a textem „V politice už nám hoši pšenka nepokvete. Rozum do hrsti! Které JéZetDé v kraji nejlépe prosperuje?“ (*Fórum*, 1. srpna 1990, s. 1).

⁵⁵² NA, f. Úřad vlády, Zasedání 16. srpna 1990, *Zpráva pro ČTK, odbor státní informační politiky* (dat. k 15. srpnu 1990).

⁵⁵³ M. Čalfa vyzval ministry již 2. srpna, aby rychle předložili „návrhy na urychlenou realizaci takových, třeba i dílčích opatření z postupu ekonomické reformy, která přinesou rychlé zlepšení situace zejména ve službách, v obchodě, v živnostenském podnikání“. NA, f. ÚPV-HR, Schůze hospodářské rady 28. září 1990, *Záznam z jednání vlády ČSFR dne 2. srpna 1990*, s. 3.

⁵⁵⁴ Mělo jít o dosavadní vyhlášku ministerstva financí o hospodaření s národním majetkem (č. 119/1988 Sb.), kterou by mohla rychle provést federální vláda po dohodě s vládami republik. Takto s organizací malé privatizace počítal ještě 30. srpna vládou schválený *Scénář ekonomické reformy* (viz *Hospodářské noviny*, 4. září 1990, příloha, s. I (bod 2.1).

privatizace státního majetku velkou nedůvěrou, ke konci roku se stávala pro čím dál tím více dotazovaných přijatelnou.⁵⁵⁵

Na podzim 1990 se poprvé otevřel prostor k tomu, aby do vyjednávání o podobě privatizace vstoupili poslanci a široká veřejnost. Široký politický konsensus panoval na tom, že aukce by měly být přednostně určeny pro československé státní příslušníky a cizinci by se jich měli účastnit až v pozdějších kolech. Obavy z „vykoupení republiky“ (zejména Němci) začaly ve společnosti rezonovat již začátkem roku 1990, kdy se do pohraničních oblastí Československa začali sjíždět spotřebitelé ze sousedních zemí a hromadně skupovat zboží, které pro ně bylo výrazně levnější (někdy i více než dvacetinásobně).⁵⁵⁶ Vláda sice v březnu omezila možnosti vývozu tzv. neobchodního zboží z Československa, zprávy o hromadných nákupech západních turistů se však rozléty po celé federaci a přinášel je i denní tisk. S obrazy cizinců, kteří „čakajú na hraničných prechodoch (...) s vreckami nabitými československými korunami, ktoré sa načierno dostali do ich rúk“ pak v parlamentní debatě operovali i poslanci.⁵⁵⁷

Ke střetu však došlo nad otázkou, zda by během aukcí měli dostat přednost zaměstnanci privatizovaných provozoven, přestože zaměstnanecká privatizace byla ještě v čase červnových voleb společným programem většiny politických stran a hnutí. Připomeňme, že v březnu 1990 se o zaměstnaneckých vlastnických podílech vyjádřil pozitivně i ministr financí V. Klaus:

„V moderním vývoji vyspělých tržních ekonomik se nicméně jako velice progresivní ukazují zaměstnanecké vlastnické podíly. Prosazují se zejména tam, kde je předpoklad, že zaměstnanci budou ochotni akcie svého podniku držet a

---

⁵⁵⁵ Podle průzkumů IVVM z konce roku 1990 udávala lehce nadpoloviční většina respondentů, že privatizace v nich vyvolává jen malé nebo vůbec žádné obavy (viz ČSDA, průzkum IVVM, datový soubor Prosinec 1990 III. a). Nepřesně o proměně veřejného mínění v otázce privatizace pojednává práce VEČERNÍK, J.: *Občan a tržní ekonomika*, v níž autor při interpretaci sociologických průzkumů ztotožňuje přeměnu státního podniku na akciovou společnost s jeho privatizací (viz s. 159-160, 304).

⁵⁵⁶ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Návrh opatření k řešení negativních vlivů na vnitřní trh po zavedení bezvízového styku s Rakouskem od 1. 1. 1990*, Příloha č. 2, s. 2 (dat. k 28. únoru 1990). Příslušné usnesení vlády ČSFR (č. 137 „o opatřeních k zamezení zvýšeného vývozu neobchodního zboží“) viz tamtéž.

⁵⁵⁷ Např. *Lordi v našem pohraničí*, In: *Práce*, 1. března 1990, s.1,5. *Občané protestují, veksláci si mnou ruce. Stávající turistické kursy neodpovídají kupní síle naší koruny*, In: *Práce*, 18. dubna 1990, s. 5. Cit. vystoupení poslance Borguly (KSS) viz Stenozáznam společné schůze SL a SN FS, 24. října 1990, dostupný na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/007schuz/s007018.htm> (datum posl. přístupu 26. 11. 2019). Námitky maďarských poslanců, kteří poukazovali na to, že požadavek aby vydražitelé byli československými státními občany po 25. únoru 1948 (§3 zák. č. 427/1990 Sb.), z privatizace vylučuje příslušníky židovského, maďarského a německého etnika, jimž byl majetek po válce znárodněn, nebo byli zbaveni občanství, nebyly při konečné redakci zákona vzaty v potaz.

neprodají je specializovaným soukromým podnikatelům. I když je prodají, je to však jejich rozhodnutí a z hlediska ekonomické výkonnosti není nic ztraceno.⁵⁵⁸

Podobným způsobem se vyjadřovalo i programové prohlášení Čalfovy vlády z prosince 1989.⁵⁵⁹ Tento široký konsensus se však během letních měsíců rozpadl: proti zaměstnanecké privatizaci vystoupili odpůrci z řad pravicových poslanců s argumentem, že by se jednalo o diskriminaci občanů, kteří v provozovných nepracují.⁵⁶⁰

Nad zdánlivě podružnou otázkou se střetly odlišné představy o tom, v čem přesně by chystaná privatizace měla být spravedlivá a jak by měla pokračovat v demokratickém étosu revoluce: zda v nastolení nových vztahů mezi vlastníky a zaměstnanci, či zda v rovném přístupu všech občanů k rozdělování státního majetku. Právě druhé pojetí se stalo součástí politického jazyka aktérů zastávajících koncept „trhu bez přívlastků“: V. Klaus se odvrátil od své předchozí podpory zaměstnaneckému vlastnictví (které naopak označil za další ze „starých známých variant socialistické doktríny“) a namísto toho se přihlásil k „občanskému principu“, podle něžž byly privatizované podniky „majetek nás všech, tedy nikoliv těch, kteří v tom či onom podniku právě dnes pracují“.⁵⁶¹

Spor se tak posunul k problému vymezení demokracie: z hlediska „občanského principu“ a „trhu bez přívlastků“ se demokracie měla odehrávat v prostředí politických institucí a v ekonomické oblasti neměla místo. Zastánci „ekonomické demokracie“ naopak spatřovali v zaměstnaneckém spoluvlastnictví šanci prosadit posílení vlivu zaměstnanců na rozhodování v podnicích a demokratizaci ekonomických vztahů, V jejich argumentaci hrálo velkou roli očekávání obdobného vývoje v soudobých kapitalistických ekonomikách, které:

---

⁵⁵⁸ KLAUS, Václav: *Otevřená odpověď Václava Klause na otevřený dopis ze Škodovky*, In: *Lidové noviny*, 10. března 1990, s. 3.

⁵⁵⁹ V programovém prohlášení federální vlády z 19. prosince 1989 se píše o podpoře „for[em] dlhodobej ekonomicej zainteresovanosti pracujících napr. kont[em] úspor pracovníkov a kolektivov, vlastnictv[em] akcií apod.“ (text prohlášení předesený ve federálním shromáždění dostupný na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm>, datum posledního přístupu 24. 11 2019). O přednostním prodeji podnikových akcií zaměstnancům za zvýhodněné ceny hovořila i citovaná práce Ekonomického ústavu Československo *na rozcestí* z listopadu 1989 (ZIELENIEC, J.: *Československo na rozcestí*, vydání r. 1989, s. 31).

⁵⁶⁰ Viz stanovisko výborů FS a národních rad, které během projednávání přednesl zpravodaj Jaroslav Jurečka na společné schůzi SL a SN 24. října 1990 (<https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/007schuz/s007015.htm>, datum posl. přístupu 26. 11 2019).

⁵⁶¹ KLAUS, Václav: *Velký spor o malou privatizaci*, In: *O tvář zítřka*, s. 61 (článek vyšel 12. října 1990) TÝŽ: *Proč potřebujeme privatizaci čs. hospodářství a jak to můžeme udělat?* In: *O tvář zítřka*, s. 58-59 (článek vyšel 13. srpna 1990).

„(...) přebírají právě od demokratických systémů dílčí demokratické prvky. Je třeba si také uvědomit, co lidé většinou nevědí, že demokratické ekonomické systémy jsou daleko výkonnější než systémy kapitalistické, ať už soukromé nebo jiné. Svět se pohybuje ve směru demokracie jak politické, což se u nás děje dnes, tak i demokracie ekonomické, což znamená, že pracující nemůže trvale zůstat v područí vlastníka kapitálu, ať už státu, což bylo dosud, nebo soukromníka, což má být.“⁵⁶²

Namísto konzervativního Vaneka se v roli hlavního experta, obhajujícího zaměstnanecké vlastnictví, ocitl další českoamerický ekonom a bývalý kolega V. Klause z Ekonomického ústavu ze 60. let Milan Zelený, který po svém návratu do Československa představil v květnu 1990 veřejnosti „19 tezí k hospodářské obnově Československa“.⁵⁶³ Zelený, který po emigraci vystudoval operační výzkum a podnikovou ekonomiku na univerzitě v Rochesteru a během 70. a 80. let působil na několika světových univerzitách, varoval před rozptýlením vlastnických podílů mezi akcionáře z řad veřejnosti.⁵⁶⁴ Typ vlastnictví, který nazýval „veřejným vlastnictvím“ (tj. vlastnictvím akcií širokou veřejností, která přímo v podniku sama nepracuje) se podle něj v západním světě již vyčerpal a na jeho místo nastupovalo vlastnictví „soukromé“, založené na individuálním zaměstnaneckém spoluvlastnictví. Tuto cestu navrhoval Zelený jako dominantní způsob privatizace i pro Československo, které se mělo přidat k „znalostnímu spoluúčastenskému systému autonomních spolupracovníků, ke splývání rolí manažerů a dělníků, k odstraňování rozdílů mezi vlastníky a zaměstnanci“ a v neposlední řadě k „rozšiřování demokracie celospolečenské na demokracii vnitropodnikovou“, které byly dle Zeleného nejnovějšími světovými trendy.⁵⁶⁵ Referenčním bodem Zeleného návrhů byl meziválečný systém podnikového řízení firmy Baťa, jehož byl velkým obdivovatelem, a soudobá metoda řízení v agrokombinátu Slušovice, kteréžto dva příklady dával československým

---

⁵⁶² Vystoupení Václava Tomise (HSD-SNS) na společné schůzi SL a SN FS 24. října 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/007schuz/s007018.htm> (dat. posl. přístupu 26. 11 2019).

⁵⁶³ Teze následně přetisklo několik novin, viz *Konference o trhu*, In: *Hospodářské noviny*, 18. května 1990, s. 14. Konference se konala 3. - 4. května 1990 na filozofické fakultě UK. Text je k dispozici i v knize ZELENÝ, Milan: *Neučte se z vlastních chyb. Pohlednice z druhého břehu*, Ottovo nakladatelství, Praha 2007, s. 41-44. Stránkování použité u citací z této knihy odkazuje na její elektronickou verzi, dostupnou na https://issuu.com/milanzeleny/docs/neu__te_se_z_vlastn__ch_chyb_-_prof (datum posl. přístupu 26. 11 2019).

⁵⁶⁴ ZELENÝ, Milan: *Využijme zvláštních a neopakovatelných podmínek. Státní > soukromé*, In: *Hospodářské noviny*, 15. srpna 1990, s. 10.

⁵⁶⁵ ZELENÝ, M.: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 42.

podnikům za vzor.⁵⁶⁶ Privatizaci formou aukcí pokládal za nespravedlivou, neboť stát podle něj neměl právo prodávat majetek, který předtím zkonfiskoval.⁵⁶⁷

Zeleného myšlenky oslovovaly hlavně menší politické strany: jeho texty publikovala v létě 1990 *Lidová demokracie* ČSL a od jara 1991 *Týdeník republika* SPR-RSČ Miroslava Sládka, vedle nich spolupracoval se sociální demokracií a národními socialisty.⁵⁶⁸ Jeho přednáškové a publikační aktivity popularizovaly zaměstnanecké vlastnictví jako cestu k moderní tržní ekonomice, která by Československu mohla umožnit stát se pionýrem v nových metodách podnikového řízení a přejít k novému typu demokracie, která se odehrává i v ekonomické oblasti.

Zelený na rozdíl od Vaneka prosazoval privatizaci do rukou individuálních zaměstnanců, nikoliv zaměstnaneckých kolektivů. Na rozdíl od Vaneka se mu také podařilo stát se veřejně známým a viditelným kritikem vládní reformy. Jeho texty se objevovaly i v nejčtenějších domácích denících, a přestože se nezřikaly emancipačního a demokratizačního étosu, spočívajícího v překonání námezdního vztahu k práci, nevystupoval jejich autor jako kritik soudobého kapitalismu z levicových pozic. Na podporu jeho myšlenek vystoupili i někteří domácí experti: jedním z nich byl mladý ekonom Pavel Mertlík, podle něhož byly principy participativní ekonomiky první vlaštvou nové postindustriální společnosti a „potvrzením a praktickou realizací myšlenek Velké francouzské revoluce, myšlenek emancipace lidí jako občanů, tedy svobodných a rovnoprávných individuí, vytvářejících demokratická sdružení na svobodě a rovnosti založená“.⁵⁶⁹ Myšlenka, že svět stojí na prahu nové epochy, která se bude vyznačovat všeobecnou demokratizací i v ekonomickém životě, tak měla expertní zázemí v domácích i zahraničních ekonomech, kteří pokládali vhodně zvolenou metodu privatizace za klíč k uskutečnění tohoto historického přerodu.

Během zářijového jednání všech tří československých vlád a prezidenta v Kroměříži však byla myšlenka podpory zaměstnaneckého vlastnictví skrze malou privatizaci odmítnuta a posléze jí zamítli i federální poslanci.⁵⁷⁰ Prosazování

---

⁵⁶⁶ Viz Zeleného předmluvu ke spisům Tomáše Bati: BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy*, Institut řízení, Praha 1990, s. 3-5.

⁵⁶⁷ ZELENÝ, M.: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 60-64.

⁵⁶⁸ Viz korespondence autora s M. Zeleným 12. ledna 2017 (archiv autora). M. Zelený měl podle *Týdeníku republika* dokonce vystoupit na zasedání předsednictva SPR-RSČ v prosinci 1991 (ZELENÝ, Milan: *Vším, čím jsem byl, byl jsem rád*, 2. prosince 1991, s. 3).

⁵⁶⁹ MERTLÍK, Pavel: *Promarníme svoji šanci?* In: *Hospodářské noviny*, 13. dubna 1990, s. 5.

⁵⁷⁰ Verze předložená do FS obsahovala úvěrové zvýhodnění stávajících zaměstnanců, které však poslanci ze zákona vyjmuli. Možnost předkupního práva byla nakonec poskytnuta jen občanům, kteří

zaměstnaneckých zájmů v privatizaci formou stávek, které v říjnu zorganizovaly některé odborové svazy, pak bylo vnímáno jako nepřiměřený nátlak i těmi, kteří se za zaměstnanecké vlastnictví jinak stavěli, a kromě prezidenta Havla je odmítl i šéf ČSKOS Roman Kováč.⁵⁷¹ Liberálně orientovaná *Mladá Fronta* označila toto rozhodnutí za vítězství rozumu, neboť vlády „nepodlehly nátlaku určité části veřejnosti“ a dali přednost organizaci malé privatizace (slovy T. Ježka) podle tržních principů.

Představa, že spravedlivá privatizace dává šanci každému občanu bez rozdílu, tak měla větší politickou podporu než představa, že spravedlivá privatizace nastoluje demokratické vztahy v ekonomice. Zatímco v červnu stál pro většinu politických subjektů v centru uvažování o privatizaci „zaměstnanec“, podzimní debata o malé privatizaci ukázala, že jeho místo v politickém diskursu zaujal „občan“.

Konflikt o pojetí spravedlnosti: špinavé peníze a restituce

Příprava prvních privatizací na konci roku 1990 také vedla ke konfliktu ohledně toho, v čem přesně by privatizace měla být „spravedlivá“. V centru polemiky stály tzv. „špinavé peníze“, tj. ty, které byly získány buď přímo kriminální činností (typicky pouličním směňováním valut nebo prostitucí), nebo pocházely z rukou „nomenklaturních mafii“.⁵⁷² Podle kritiků měl malý privatizační zákon, schválený v říjnu 1990, obsahovat i opatření, která by zabránila použití těchto peněz během privatizačních aukcí.⁵⁷³ Autoři zákona v odpověď zpravidla poukazovali na obtížnou technickou proveditelnost kontroly všech účastníků dražeb, popřípadě na obtíže při definování „špinavých peněz“. Podle V. Klause byla velká část peněz vydělaných

---

měli provozovnu k 1. říjnu 1990 ponechanou v dočasném užívání podle nařízení republikových vlád z ledna 1988, která umožňovala jednotlivcům určitou formu soukromého podnikání. Zpráva MFD viz JOHN, Zdeněk – LESCHTINA, Jiří: *V Kroměříži zvítězil rozum*, In: *Mladá fronta Dnes*, 28. září 1990, s. 1.

⁵⁷¹ *Stávky pokračují*, In: *Hospodářské noviny*, 2. října 1990, s. 7. DRÁBOVÁ, Alena: *Je stávka řešením?* In: *Hospodářské noviny*, 3. října 1990, s. 1. *Další nátlak nemá smysl. Hovoříme s předsedou odborového svazu obchodu*, In: *Hospodářské noviny*, 4. října 1990, s. 2.

⁵⁷² Tato kritika byla všudypřítomná v tisku, stavěli se za ní i někteří odborníci: viz např. KADLEC, Vladimír: *Rizika vládního scénáře ekonomické reformy*, In: *Hospodářské noviny*, 12. prosince 1990 s. 10-11 (text pochází z října 1990 a je reakcí na projednání *Scénáře ekonomické reformy* ve federálním shromáždění). T. Ježek později konstatoval, že malá privatizace se po celou dobu pohybovala „na samé hraně společenské tolerance“ (viz HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu*, s. 120).

⁵⁷³ Odpůrci špinavých peněz navrhovali např. povinné složení 10% vyvolávací ceny účastníky aukce, která by propadla státu v případě negativního výsledku přezkoumání poctivého zdroje peněz v dražbě použitých (Archiv Občanského hnutí (AOH), Ústav soudobých dějin, *Prohlášení republikové konference předsedů OH Ostrava 28. 9 1991*).

v podmínkách minulého režimu potenciálně špinavá a nemělo tedy smysl mezi nimi v aukcích rozlišovat, stejně jako nemělo smysl zakazovat použití špinavých peněz jen pro účely malé privatizace, která se podle něj v tomto smyslu nelišila od jiných obchodních transakcí.⁵⁷⁴ Vedle toho by prokazování původu majetku, které navrhoval například v OF působící KAN,⁵⁷⁵ znamenalo další zdržení privatizace, což bylo z pohledu jejích autorů na podzim 1990 nežádoucí (vzpomeňme spěchu, s jakým byl na podzim 1990 schválen zákon o velké privatizaci) a mohlo by dokonce ohrozit privatizaci jako takovou.⁵⁷⁶

Politický jazyk „trhu bez přívlastků“ operoval s principy morálky založené na oceňování úspěchu na trhu a nikoliv na původu peněz: D. Tříška psal o „morální transformaci“, kterou musí společnost podstoupit v zájmu svého ekonomického rozvoje a která podle něj představovala nejdůležitější a zároveň nejobtížnější část celé reformy:

„Jsme sice pro tržní ekonomiku, demokracii a volnou soutěž, ale zároveň si chceme vymínit rovnost jejich podmínek. Za samozřejmost považujeme, že na začátku soutěže se všichni postaví na stejnou startovní čáru. Vždyť přece, proč by měli ti poražení z minulého režimu znovu prohrávat? Nebo si přejeme, aby vítězové totalitního režimu triumfovali i v demokratické společnosti? Neměla by svoboda podnikání platit *jen pro nás*? Osud naší země velice silně závisí na tom, do jaké míry si zakážeme takovéto otázky klást, či dokonce na ně hledat odpověď. Za života nebezpečné musíme prohlásit všechny pokusy „uzákonit“ kdo v této zemi smí a kdo nesmí zbohatnout. (...) Naučit se přijmout vítězství těch druhých bude tou největší zkouškou, kterou nám novodobé dějiny přichystají.“ (zdůr. v originále)⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁴ Viz později často citovaný výrok V. Klause o tom, že nezná spolehlivý způsob jak od sebe odlišit čisté a špinavé peníze (*Ministr financí ČSFR V. Klaus*, In: *Hospodářské noviny*, 30. září 1991, s. 2). Též HLAVSOVÁ, Jaroslava: *Letenský dialog s představiteli ODS, zvláště s Václavem Klausem*, In: *Sobotní telegraf*, 9. října 1991, s. 1. Též AČT, pořad *Otázky malé privatizace* (vysílaný 2. října 1990), kde V. Klaus v této souvislosti uvedl: „Jestli byl někdo 20 let špičkovým úředníkem předsednictva vlády a pobíral 7 tisíc měsíčně a v práci si vypil kávu a přečetl dvoje noviny – jsou to víc špinavé nebo míň špinavé peníze? Já to neumím rozlišit.“

⁵⁷⁵ GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí*, s. 56-57.

⁵⁷⁶ Viz např. KAMENÍČKOVÁ, Věra: *Privatizace. Co nejširší rejstřík přístupů*, In: *Hospodářské noviny*, 3. října 1990, s. 1. Autorka (pracovnice federálního ministerstva financí) doslova uvedla: „Ani jedna z cest v konečné instanci nezabrání, aby na procesu privatizace neprofitovali majitelé „špinavých peněz. (...) Jediný způsob, který by těmto lidem znemožnil, aby privatizací dále získali, je nepřivatizovat, zachovat současný stav, čímž bychom ovšem prodělali všichni.“

⁵⁷⁷ TRÍŠKA, Dušan: *O vítězích a poražených*, In: *Sobotní telegraf*, 13. června 1991, s. 1.

Třískova provokativní argumentace vylučovala jakékoliv mimoekonomické motivy při organizování privatizace jako iracionální a potenciálně zhoubné, takto radikální ekonomizace morálky však měla do všeobecné akceptace společností daleko, a to i mezi aktéry hlásícími se k pravici.⁵⁷⁸ Za svou ji nepřijala ani federální vláda, která se během vyhocených debat o lustračním zákonu na podzim 1991 postavila na stranu kritiků špinavých peněz a v reakci na názorovou přestřelku v plénu FS uložila V. Klausovi vypracovat předpisy ke kontrole pohybu finančních prostředků používaných v malé privatizaci.⁵⁷⁹

Přetrvávající kritika špinavých peněz jak ze strany vlády, tak ze strany velkých politických stran naznačovala limity akceptace myšlení a jazyka „trhu bez přívlastků“ politickými aktéry. Pokusy „uzákonit, kdo nesmí během privatizace zbohatnout“ byly antitezí zorganizování majetkového přesunu podle občanských a tržních kritérií. Přesto byly v dobovém politickém diskursu výrazné a vycházela z nich i myšlenka majetkových restitucí, která se po prvotním odmítnutí z prvních porevolučních měsíců vrátila spolu s kritikou „nomenklaturních mafii“ v létě 1990.⁵⁸⁰ Přípravy k sepsání prvního, tzv. malého restitučního zákona, započaly už v červenci 1990, kdy se téma „reprivatizace“ (označení restitucí v dobovém diskursu) dostalo na jednání orgánů KCOF jako jeden z možných způsobů likvidace „bratrstev“. (Návrh V. Klause pojmout restituci jako součást kuponové privatizace tehdy nezískal podporu).⁵⁸¹

. První návrh jak restituce uskutečnit představil T. Ježek na Kolegiu KCOF již v polovině srpna 1990.⁵⁸² Obrat českého ministra privatizace, který ještě před pěti měsíci veřejnost ujišťoval, že majetek se bývalým vlastníkům vracet nebude, dokládá změnu, jakou v diskursu o reformě znamenal nástup „nomenklaturních bratrstev“: to, co bylo v březnu nevyslovitelné, se v srpnu stávalo skutečností.⁵⁸³ Ježek již nerespektoval linii zastávanou jak FMF tak Vlasákovou skupinou a představil Kolegiu OF prakticky hotový vzor budoucího malého restitučního zákona, který vypracovalo

⁵⁷⁸ Stanoviska některých stran viz *Téma: špinavé peníze*, In: *Hospodářské noviny*, 3. října 1991, s. 3.

⁵⁷⁹ *Ministr financí ČSFR V. Klaus...* In: *Hospodářské noviny*, 30. září 1991, s. 2. Srov. s NA, f. Úřad vlády, Zasedání 26. září 1991, *Usnesení vlády ČSFR č. 590 o schválení stanoviska vlády ČSFR k pozměňovacím návrhům poslanců Federálního shromáždění k novele zákona č. 427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby*.

⁵⁸⁰ Žádná z parlamentních stran neměla restituci ve svém volebním programu. Požadavek restituce se na jaře 1990 objevoval jen u menších stran (Republikánská unie, Československá strana svobodných demokratů, obě prohlášení viz AKCOF, kart. 7 „Politická komise“).

⁵⁸¹ AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z Rady, konané dne 16. 7 1990*. Tamtéž, *Kolegium 23. 7 1990*.

⁵⁸² AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Kolegium 15. 8 1990*, s. 8.

⁵⁸³ T. Ježek byl přitom podle svého pozdějšího vyjádření o správnosti restitucí přesvědčen již v době, kdy se proti nim veřejně vyslovoval. HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 118.

jeho ministerstvo v předchozích týdnech.⁵⁸⁴ Návrh, který předpokládal vrácení majetku znárodněného v druhé polovině 50. let,⁵⁸⁵ schválilo federální shromáždění na začátku října,⁵⁸⁶ v té době však federální vláda již počítala s vypracováním obsáhlejšího zákona, který se měl vztahovat na mnohem rozsáhlejší porci majetku a operovat s restituční tečkou k 25. únoru 1948. Myšlenku zásadního rozšíření tou dobou ještě neschváleného Ježkova zákona přijala federální vláda pravděpodobně na začátku září,⁵⁸⁷ sám Ježek s ní však při přípravě „svých“ zákonů již předem počítal a patrně ji považoval za všeobecně přijatelnou.⁵⁸⁸

Navzdory Ježkovým očekáváním však na tom, zda chystaný velký restituční zákon představuje spravedlivé rozdělení státního majetku, shoda nepanovala. Jeho první verze vypracovaná v listopadu výrazně preferovala finanční odškodnění místo vrácení fyzického majetku; to odpovídalo postoji FMF, které se snažilo prosazováním peněžních restitucí co nejméně překážet chystané privatizaci. Tento návrh však musela federální vláda přepracovat, neboť se proti němu postavili i vládní zástupci Občanského fóra na Kolegiu KCOF a bylo tedy jasné, že by neměl naději na úspěch.⁵⁸⁹ Druhou verzi, která vedle vyplácení odškodného umožňovala ve větším rozsahu i tzv. naturální restituci,⁵⁹⁰ předložila vláda poslancům na konci ledna 1991, její zdlouhavé projednávání v ústavněprávních výborech však zneklidňovalo některé

---

⁵⁸⁴ Jde o zákon č. 403/1990 Sb. HUSÁK, T.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 118. Podle T. Ježka byl návrh zákona dokončen 13. srpna, tedy dva dny předtím.

⁵⁸⁵ Konkrétně šlo o majetek znárodněný podle vládního nařízení 15/1959, 71/1959 a znárodnovacích předpisů vydaných odvětvovými ministerstvy po roce 1955. V případě, že byl majetek během následujících desetiletí zdemolován či přestavěn, měli restituenti nárok na finanční kompenzace.

⁵⁸⁶ Viz sněmovní tisk č. 88 Federálního shromáždění ČSFR (VI. volební období). Návrh byl předložen Jozefem Bakšayem, Milanem Čičem, Petrem Kučerou, Janem Sokolem, Miloslavem Soldátem, Petrem Uhlem a Ivanem Fišerou.

⁵⁸⁷ *Scénář ekonomické reformy*, který vláda projednávala na konci srpna, myšlenku „velkých restitucí“ neobsahoval, zatímco plán legislativních prací vlády ze 6. září již ano. Viz NA, f. Úřad vlády, Zasedání 6. září 1990, *Usnesení vlády ČSFR č. 591 o schválení plánu legislativních prací vlády ČSFR na II. pololetí 1990*, příloha, s. 1, 6. Srov. s *Usnesením vlády ČSFR č. 590 o postupu prací k zajištění ekonomické reformy*, příloha s. 3, kde vláda v téže době počítá se sepsáním návrhu zákona o malé restituci.

⁵⁸⁸ Zákon o malé privatizaci obsahoval ustanovení (§2 odst. 3 b) které zakazovalo zahrnout do aukcí majetek znárodněný po 25. únoru 1948. Viz JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 67-68.

⁵⁸⁹ *Vedle morálního i finančního odškodnění*, In: *Hospodářské noviny*, 21. listopadu 1990, s. 1, 4. AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z jednání kolegia OF 22. 11 1990*, bod 6. Podle analýzy kolegia by se fyzické restituce dle tohoto vládního návrhu týkaly „jen asi šestnácti osob“. Návrh byl odmítnut s tím, že by se jeho podpoření mohlo OF diskreditovat v očích veřejnosti. Stanovisko zástupce FMF D. Třísky na jednání výborů FS viz *Přece jen velká privatizace*, In: *Hospodářské noviny*, 13. listopadu 1990, s. 1,8.

⁵⁹⁰ Vládní návrh zákona viz sněmovní tisk č. 442 VI. volebního období FS ČSFR.

zastávce velkého privatizačního zákona, kteří chtěli restituce projednat až po schválení velké privatizace.⁵⁹¹

Konflikt o způsob odškodnění byl sporem o to, do jaké míry lze při naplňování požadavku po „historické spravedlnosti“ použít trhu jako nástroje, který spravedlivě oceňuje všechny účastníky. Ekonomičtí experti, studenti z řad poslanců a liberálně pravicoví poslanci prosazovali myšlenku, že nejlepším odškodněním všech obětí komunistického režimu bude rychlá privatizace, která povede k hospodářskému růstu a tím pádem z ní budou profitovat celá komunismem poškozená společnost a ne pouze skupina obyvatel, kterým byl znárodněn majetek.⁵⁹² Příznivci naturálních restituci naopak zdůrazňovali symbolickou hodnotu navrácení majetku jako přímého odčinění předchozího znárodnění a zdůrazňovali vztah původních vlastníků k jejich majetku, který je měl vést k zodpovědnému hospodaření.⁵⁹³ Podle některých měla tvořit nová vrstva naturálních restituentů i protiváhu proti případnému monopolizování velké privatizace stávajícími manažerskými skupinami.⁵⁹⁴

Finální podoba velkého restitučního zákona schváleného na konci února byla spíše amalgámem zásahů výborů federálního shromáždění a jednotlivých poslanců, než aby přesně odrážela představy jedné z názorových skupin. Na rozdíl od malého privatizačního zákona, který nakonec akceptovali i komunističtí poslanci,⁵⁹⁵ nebyl schválen širokým politickým konsensem, ale kvůli panujícím zákazům majorizace prošel slovenskou částí sněmovny národů až napodruhé.⁵⁹⁶ Jeho schválení však

---

⁵⁹¹ Pro přednostní projednání velkého privatizačního zákona se vyslovila většina parlamentních stran a hnutí (OF, VPN, KSČ), jejich návrh však kvůli vysokému počtu nepřítomných poslanců neprošel. Viz stenozáznam společné schůze SL a SN FS 5. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013030.htm> (dat. posl. přístupu 28. 11 2019).

⁵⁹² Viz stanovisko poslanců – studentů za OF a VPN přednesené na schůzi FS 19. února 1991 (<https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013035.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11 2019). Odmítavé stanovisko ekonomických expertů k restitucím viz *Ekonomové k návrhu zákona o majetkové restituci*, In: *Hospodářské noviny*, 14. února 1991, s. 1. Též *Vášnivá diskuse ekonomů*, In: *Hospodářské noviny*, 8. ledna 1991, s. 3.

⁵⁹³ APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Připomínky k transformačnímu zákonu a k zákonu o mimosoudních rehabilitacích (Sdružení čs. podnikatelů)*, též např. viz vystoupení poslance Jiřího Černého (ČSL) na společné schůzi SL a SN 19. února 1991 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013039.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11 2019).

⁵⁹⁴ Vystoupení Rostislava Senjuka na společné schůzi SL a SN 19. února 1991 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013034.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11 2019).

⁵⁹⁵ Viz vystoupení M. Ransdorfa na společné schůzi SL a SN 2. října 1990 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/006schuz/s006070.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11 2019)

⁵⁹⁶ Významným argumentem pro jeho přijetí bylo právě urychlení schválení zákona o velké privatizaci. Viz stenozáznam ze schůze slovenské části sněmovny národů 21. února 1991, dostupný na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/sn/stenprot/006schuz/s006001.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11 2019.

znamenal, že myšlení „trhu bez přívlastků“, které s naturálními restitucemi vůbec nepočítalo, muselo ustoupit požadavku po uplatnění spravedlnosti chápané jinak než jako důsledek samovolného působení tržních sil. Spolu s opakovaně se vracející kritikou špinavých peněz tak restituce vymezovaly hranice uplatnění tohoto radikálně liberálního politického jazyka.

Privatizace jako součást „národního porozumění“: sdělovací prostředky jako spolutvůrci politického konsensu

V debatách o ekonomické reformě a privatizaci se často objevovala představa, že její schválení a provedení je součástí porevoluční politiky „národního porozumění“. Pojem „národní porozumění“ vstoupil do politického diskursu po jmenování vlády v prosinci 1989 a poukazoval na to, že nová vláda a její program chtěly reprezentovat společnou vůli celé společnosti bez ohledu na partikulární politické orientace jednotlivých občanů. Tento konsensuální program zahrnoval především všeobecně akceptované požadavky demokratizace politického života a ochrany životního prostředí, v ekonomické oblasti zahrnoval legalizaci soukromého podnikání, zrovnoprávnění všech druhů vlastnictví a od jarních měsíců i privatizaci.⁵⁹⁷ Původní koncept „předpolí reformy“ (V. Havel),⁵⁹⁸ který měl spočívat v odložení potenciálně sporných kroků reformy až za demokratické volby, však ministři i poslanci překročili už schválením nového zákona o podniku, který znamenal zásadní zvrát v dosavadním rozložení mocenských sil v hospodářství.

Étos národního porozumění nezmizel ani po volbách. V jeho duchu se neslo i přízvisko nové Čalfovy vlády „národní oběti“, poukazující na nutnost kolektivní oběti přesahující svou důležitostí běžné názorové třenice.⁵⁹⁹ *Scénář ekonomické reformy* měl být programem „celého národa“ a federální shromáždění jej ve svém usnesení představilo jako součást společenské dohody, vyžadující po každém občanskou odpovědnost a „schopnost přijmout řešení postupu ekonomické reformy

---

⁵⁹⁷ KRAPFL, J.: *Revolúcia s ľudskou tvárou*, s. 101-147. Srov. s textem programového prohlášení federální vlády z 19. prosince 1989 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm>, dat. posl. přístupu 28. 11. 2019).

⁵⁹⁸ HAVEL, V.: *Hovory v Lánech 1990*, s. 25 (pořad vysílaný 11. března 1990).

⁵⁹⁹ L. Kopeček píše o „národně-konsensuálním duchu raženém vedením OF“. KOPEČEK, L.: *Éra nevinnosti*, s. 80-81.

s přesvědčením, že jiné cesty není“.⁶⁰⁰ Hlasy volající po důležitosti jednoty zaznívaly i během zimního štěpení OF z obou frakcí i od jeho předsedy, blížící se rozpad hnutí pak vyvolával v mnohých obavy z rozpadu celospolečenského konsensu na politické a ekonomické reformě a z konce éry národního porozumění.⁶⁰¹

Rámování ekonomické reformy do kontextu národního porozumění, které v prvních porevolučních měsících v politickém diskursu dominovalo, lze charakterizovat jako budování nadpolitického konsensu na podpoře vládní politiky, jehož udržení mělo být v zájmu hladkého přechodu Československa k tržní ekonomice a jehož zpochybňování bylo vnímáno jako ohrožující polistopadový společenský vývoj. Strategie „národního porozumění“ poskytovala vládě silnou politickou podporu, zároveň však implicitně delegitimizovala její kritiku. Řada aktérů ji využívala k prosazování své představy o privatizaci a vyzývala, aby se tato otázka „nepolitizovala“, tj. aby se k ní nepřistupovalo jako k běžnému politickému problému a byla nadále chápána jako celonárodní zájem.⁶⁰² Depolitizace privatizace, tj. snaha vyjmout ji z oblasti legitimních politických sporů a představit ji jako součást politiky národního porozumění, byla jedním ze způsobů konstrukce konsensu na jejím provedení, na jehož udržení byla privatizace životně závislá (viz citace D. Třísky v úvodu této kapitoly).⁶⁰³

Úkol přispívat k udržení a konstruování politického konsensu na podpoře vládní reformy na sebe braly i některé sdělovací prostředky. Od prvních týdnů roku 1990 se významným spolutvůrcem veřejného mínění stala Československá televize, která během prvních porevolučních měsíců věnovala velkou část svého vysílacího

---

⁶⁰⁰ *Usnesení Federálního shromáždění ČSFR č. 20 ke scénáři ekonomické reformy* (Federální shromáždění ČSFR, VI. volební období).

⁶⁰¹ Viz např. projev V. Klause bezprostředně po zvolení předsedou OF, In: *Infórum*, 17. října 1990, s. 8 (AKCOF, kart. 7 „Sněmy“). Jako garanta národního porozumění vnímal OF i prezident Havel (viz tamtéž, Sněm OF 12.-13. ledna 1990, projev V. Havla zaslaný sněmu). Obdobně se proti krokům, které by mohly vést ke štěpení OF, postavili v prosinci představitelé menších stran a hnutí v OF (AKCOF, kart. 2 „Politická komise“, *Stanovisko k budoucnosti OF* (5. prosince 1990), dále stanovisko dalších subjektů působících v OF (tamtéž, nenadepsané prohlášení, dat. k 5. prosinci 1990).

⁶⁰² ODS vyjádřila ústy V. Klause „hluboké znepokojení nad tím, že jednotlivé politické strany politizují kuponovou privatizaci“ v lednu 1992 (*Občanská demokratická strana...*, In: *Hospodářské noviny*, 23. ledna 1992, s. 2). Viz též cit. vyjádření V. Klause v MACHÁČEK, Jan: *Spor o kupóny. Nejasnosti ve velké privatizaci*, In: *Respekt*, č. 32, roč. 1991, s. 5. Tuto myšlenku vyjadřovali i kritici některých prvků vládní reformy jako předseda Zemědělské strany František Trnka (HAVLINGEROVÁ, Jana: *O ekonomice a politice s ČSSD a ZS*, In: *Hospodářské noviny*, 19. srpna 1991, s. 9) nebo ministr průmyslu ČR Jan Vrba (*Politické rozhodnutí...*In: *Hospodářské noviny*, 25. září 1991, s. 2. MACHÁČEK, Jan: *Bude nutné politické střetnutí?*, In: *Respekt*, č. 33, roč. 1991, s. 5).

⁶⁰³ Podobnou depolitizační strategii používali i autoři kuponové privatizace, kteří označovali kritiku poukazující na možné neracionální chování vlastníků kuponů za námitku zpochybňující „samotný smysl a oprávněnost naší národní existence“. JEŽEK, Tomáš: *Privatizace. Proč, jak a proč tak a ne jinak*, In: *Přítomnost*, 21. září 1990, s. 24-25.

času přenosům parlamentních debat a politickému zpravodajství.⁶⁰⁴ Hlavní publicistický pořad *Co týden dal*, který byl v letech 1990-1992 vysílán každé nedělní odpoledne na federálním vysílacím okruhu, divákům několikrát nabídl debatu na téma privatizace, spíše než jako prostor pro konfrontaci opozitních pojetí reformy jej však hlavní moderátor (Otakar Černý) pojímal jako příležitost k hledání a nalézání dohody na společném celonárodním programu, který měl být divákovi představen a vysvětlen. Pořad poskytoval reklamu novým československým podnikatelům v potravinářství a občerstvení, kteří byli zváni, aby diskutující hosty obsluhovali, propagovali ve vysílání své výrobky a naživo tak divákům představovali nový svět soukromého podnikání a konzumní hojnosti.⁶⁰⁵ Moderátor sám do diskuse často zasahoval a snažil se ji směřovat ke společnému konsensu, který se zpravidla kryl s hospodářskou politikou vlády, a naopak kritizoval její odpůrce;⁶⁰⁶ sám později na vysílání vzpomínal jako na „hodinu příjemného povídání – problémy kompetencí, kriminality a vězeňství se projednávaly s úsměvem; když to skončilo, nikomu to ani nepřišlo“.⁶⁰⁷

O dobových představách ohledně vztahu státní televize⁶⁰⁸ a vládní politiky svědčí i odpověď jejího ředitele Jiřího Kantůrka na interpelaci federálních poslanců, v níž se zavázal při budoucím „propagování (sic!) hospodářské reformy“ mimo jiné „informova[t] veřejnost o přijímaných zákonných opatřeních“ a rozšířit od srpna 1990 prostor pro „ekonomickou propagandu“.⁶⁰⁹ Stížnosti na nevhodný způsob jakým televize informovala o ekonomických a politických otázkách, zaznívaly nejen od

---

⁶⁰⁴ K medializaci dobových politických diskusí viz GJURIČOVÁ, A. – ZAHRADNÍČEK, T.: *Návrat parlamentu*, s. 44-53, 142-148.

⁶⁰⁵ Viz např. AČT, pořad *Co týden dal*, vysíláný 10. února 1991 (v úvodu diskuse moderátor představil pražskou restauraci Lopata), taktéž díl pořadu vysíláný 7. dubna 1991 (součástí pořadu bylo představení výrobního družstva z Prahy, které dodalo cenu pro jubilejního návštěvníka pořadu – společenskou hru Manager), nebo díl pořadu vysíláný 28. října 1990 (v němž byl představen pražský hotel Ambassador) Ve vydání tohoto pořadu vysíláném 17. listopadu 1991 byly propagovány Harvardské investiční fondy, které dodaly ozdobné ubrusy se svým logem na stoly do studia (před pořadem byla navíc odvysílána jejich reklama).

⁶⁰⁶ Viz např. AČT, díl pořadu *Co týden dal*, vysíláný 5. ledna 1992, v němž moderátor O. Černý uvedl diskusi nad ekonomické prognózy kritickými k vládní politice, které byly několik dnů předtím zveřejněny, slovy „dílem jsou veselým čtením, dílem populistickým vyjádřením některých politiků“.

⁶⁰⁷ ČERNÝ, Otakar – BUBÍLKOVÁ, Zuzana: *Co týden (ne)dal*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993, s. 23. Moderátor dokonce vzpomínal, že „díky vzájemnému poznávání na prknech pořadu *Co týden dal* vznikl zvláštní přátelský vztah mezi námi a hosty“ (tamtéž, s. 20). T. Zahradníček popsal případ, kdy si prezident Havel mohl do televizní diskuse vybrat své oponenty (ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Disidenti na politické křižovatce roku 1992*, In: SUK, J.: *Šest kapitol o disentu*, s. 231).

⁶⁰⁸ Status televize veřejné služby získala ČT až dle zákona č. 483/1991 Sb., schváleného 7. listopadu 1991 (poté, co byla zák. č. 136/1991 Sb. rozdělena na českou a slovenskou část).

⁶⁰⁹ Odpověď místopředsedy vlády J. Mikloška na interpelaci poslanců. Tisk FS ČSFR č. 78 (VI. volební období). Interpelace poslanců viz tisk FS ČSFR č. 46 (VI. volební období).

poslanců, ale i od Kolegia KCOF, které si dokonce chtělo nechat jejího ředitele předvolat na kobereček.⁶¹⁰ ČST v roce 1991 uvedla i čtyřdílný dokumentární cyklus *Léčba Klausem*, který (na hranici sebedeparodie) propagoval politické postoje blízké hlavnímu autorovi československé ekonomické reformy.⁶¹¹

Televizi se k upevnění konsensu na ekonomické reformě pokusil použít i prezident Havel ve speciálním pořadu *Prezidentovy ekonomické otázky*, v němž vystoupil jako moderátor, kladoucí během diskuse s hospodářskými ministry otázky „v zastoupení prostých občanů“, nutící experty „mluvit jazykem jednoduchým a srozumitelným“. Havel se obával, že běžní občané reformě neporozumí a budou ji chápat jako něco odtažitého a cizího, čemuž se svým pořadem snažil zabránit;⁶¹² privatizaci přitom zařadil příznačně až na konec pořadu jako odlehčující téma, „aby diváci nepřepínali program“. Po nečekané neshodě mezi diskutujícími měla působit jako „nadějeplná věc“ a prezident nad ní nepředpokládal výraznou kontroverzi.⁶¹³

Vedle státní televize na sebe úkol přispívat k udržení konsensu na podpoře reformy braly i některé celostátní noviny, které ve svých redakčních textech vyjadřovaly podporu vládní politice. Jako příklad můžeme vzít *Hospodářské noviny* (HN), seriózní deník, který si již z předlistopadové doby přinesl pověst kvalitního oborového periodika, poskytujícího prostor i kritickým hlasům a zprostředkovávajícího odbornou diskusi mezi hospodářskými teoretiky a praktiky. V prosinci 1989 se jeho redakce distancovala od politiky KSČ a o několik měsíců později čtenářům představila nový deník HN s ambicí informovat veřejnost o činnosti a úmyslech vlády a „s nejlepšími úmysly“ s ní „konstruktivně spolupracovat“.⁶¹⁴

V redakčních úvodních a komentářích v HN z let 1990-1992 můžeme sledovat postupné osvojování si liberálních ekonomických postojů a pojetí privatizace

---

⁶¹⁰ AKCOF, kart. 1 „Rada, kolegium, kruh, kmen“, *Zápis z jednání kolegia OF 1. 11 1990*. Přítomní vyjádřili „hlubokou nespokojenost s prací Československé televize“ jejíž zpravodajství mělo podle nich vést k znechucení veřejnosti politikou a nikoliv k „aktivnímu volebnímu soupeření“. Názory Kolegia, podle něhož situace v televizi vyžadovala „rychlé systémové řešení“, tlumočil řediteli ČsT sám premiér Čalfa. Kolegium se navíc usneslo, že by bylo vhodné, aby se na příští zasedání dostavil ředitel televize osobně.

⁶¹¹ Dokument byl kriticky vnímán už v době svého odvysílání (*Lektor Klaus*, In: *Hospodářské noviny*, 27. května 1991, s. 3), bývalý mluvčí OF Vladimír Železný jej měl označit jako „kimirsenovský“. Jeho autor Igor Chaun jej vnímal jako terapii, které měla divákům ukázat spojitost mezi hospodářskou reformou a ideály listopadu 1989 (CHAUN, Igor: *Na okraj Léčby Klausem*, In: *Sobotní telegraf*, 20. června 1991, s. 3).

⁶¹² HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1991*, Knihovna Václava Havla Praha 2014, s. 116-117, 134.

⁶¹³ AČT, pořad *Prezidentovy ekonomické otázky*, vysílaný 26. dubna 1991.

⁶¹⁴ *O čem přemýšlíme*, In: *Hospodářské noviny*, 8. prosince 1989, s. 1 (pod prohlášením je podepsána „redakce“). SEKERA, Jiří: *Volby reformu nebrzdí. O publicitě vládní aktivity a půlročním bilancování*, In: *Hospodářské noviny*, 21. května 1990, s. 1.

blízké koncepci FMF. Zatímco úvodník redaktora Jana Urbana z července 1990, věnující se chystanému odstátnění podniků, zdůrazňoval potřebu rozvoje a „emancipace ekonomických zájmových asociací“ (tj. především odborů a zaměstnavatelských svazů), jeho listopadový text na podobné téma naopak vypichoval negativní vliv různých zájmových skupin na fungování odstátněných podniků a jednoznačně se vyslovil pro rychlou privatizaci.⁶¹⁵ Urbanovy komentáře a komentáře jeho redakčních kolegů zaznívaly od druhé poloviny roku 1990 stále častěji jazykem „trhu bez přívlastků“, ať šlo o privatizaci, tzv. rovnou daň nebo státní subvence do kultury, jejichž zrušení navrhoval ve jménu „suverenity spotřebitele“. Ideovou spřízněnost s federálním ministrem financí demonstroval deník i použitím jeho fotografie při propagaci svého týdeníku *Ekonom*.⁶¹⁶

V tehdejší skladbě deníku přitom často nebylo možné jasně rozlišit mezi informativní zprávou a politickým komentářem: podávání objektivních informací a angažovaná publicistika se slévaly dohromady, podobně jako se v pořadu *Co týden dal* slévala politická diskuse s komerční propagací.⁶¹⁷ V některých případech se redaktoři *Hospodářských novin* přímo stavěli do role obhájců vládní politiky a jejich interpretů směrem k veřejnosti.⁶¹⁸ Přestože deník poskytoval prostor i názorům k vládě kritickým, jeho redaktoři si osvojili politický jazyk „trhu bez přívlastků“ a v některých případech dokonce kritizovali vládu za nedostatečně liberální postoje.⁶¹⁹

---

⁶¹⁵ URBAN, Jan: *Důležitý partner vlády*, In: *Hospodářské noviny*, 18. července 1990, s. 1. Srov. s TÝŽ: *Význam privatizace*, In: *Hospodářské noviny*, 14. listopadu 1990, s. 1. Nejedná se o Jana Urbana, který během roku 1990 pracoval jako Představitel OF.

⁶¹⁶ URBAN, Jan: *Ochrana spotřebitele*, In: *Hospodářské noviny*, 3. září 1990, s. 1. DOLEČKOVÁ, Marcela: *Kudy vede správná cesta*, In: *Hospodářské noviny*, 29. dubna 1991, s. 1. TÁŽ: *Ještě není vyhráno*, In: *Hospodářské noviny*, 5. září 1991, s. 3). Fotografie Václava Klause použily *Hospodářské noviny* k propagaci *Ekonomu* s citací jeho výroku: „Já si strašně cením toho, jsem-li považován za ekonoma. A proto musím číst týdeník *Ekonom*“ (*Hospodářské noviny*, 9. prosince 1991, s. 5).

⁶¹⁷ K prolínání zpravodajství a komerční propagace viz např. DOLEČKOVÁ, Marcela: *Investiční kapitálová společnost – Komerční banka doporučuje: Zvolte IČO 4300 4300*, In: *Hospodářské noviny*, 6. listopadu 1991, s. 1-2.

⁶¹⁸ DOLEČKOVÁ, Marcela: *Vláda není pod diktátem MMF*, In: *Hospodářské noviny*, 15. března 1991, s. 1-2. TÁŽ: *Pozornost, nebo úplatek*, In: *Hospodářské noviny*, 5. dubna 1991, s. 3. TÁŽ: *Stíny stínů*, In: *Hospodářské noviny*, 18. září 1991, s. 3. *Nekonstruktivní opozice*, In: *Hospodářské noviny*, 13. prosince 1991, s. 1-2. TÁŽ: *Úspory, nebo trik?* In: *Hospodářské noviny*, 4. června 1992, s. 3. ŽITŇANSKÝ, Eduard: *Má synergia len jednu stranu?* In: *Hospodářské noviny*, 17. dubna 1991, s. 3. TÝŽ: *Konár privatizácie, píla správy*, In: *Hospodářské noviny*, 13. března 1992, s. 3. Též otázky redaktora HN v rozhovoru VALIŠKA, Josef: *Pro či proti podnikání?* In: *Hospodářské noviny*, 23. května 1990, s. 1.

⁶¹⁹ DOLEČKOVÁ, Marcela: *Přesilovka prohrála*, In: *Hospodářské noviny*, 20. prosince 1991, s. 3 (autorka kritizuje vládu za prodej domu na Václavském náměstí firmě Baťa namísto použití „průhledných“ metod jako privatizační aukce nebo kupony: „Státní úředníci už dokázali, že podniky řídit neumí. Zřejmě je neumí ani dobře prodat“). TÁŽ: *Nedorozumění*, In: *Hospodářské noviny*, 21. února 1992, s. 3 (autorka kritizuje vládami nastavený limit na možnosti privatizačních fondů podílet se na vlastnictví privatizovaných společností jen do určité výše z celkového podílu akcií: „Jistěže fond

Jako „konstruktivní spolupracovník“ vlády se během své krátké existence prezentoval i *Občanský deník* vydávaný OF⁶²⁰ a tendence nenarušovat „národní porozumění“ byly znát i v dalších redakcích. Liberálně orientovaná média často zaujímala pozici toho, kdo se snaží ve veřejnosti budovat konsensus na vládní politice a na probíhající ekonomické reformě.⁶²¹ Ze strany redaktorů *Mladé fronty Dnes* například zaznívaly na adresu jejích kritiků odsudky „zatrpkých diletantů“ či „spiknutí neschopných“ ekonomů, politiků a podnikových ředitelů.⁶²²

Od podzimu 1990 však také přibývalo sdělovacích prostředků, které se proti snaze představovat veřejnosti vládní politiku jako součást „národního porozumění“ vymezovaly. Příkladem nového typu kritiky může být v říjnu založený deník *Špígl*, který se rychle zařadil mezi nejčtenější české noviny a přinesl do veřejného prostoru dosud neznámý typ žurnalistiky – politický bulvár, který sbíral body u kritiků vládní reformy a naopak pobuřoval svým skandalizujícím stylem její příznivce.⁶²³ Nezvykle ostrá kritika představitelů vlády (zejména Václava Klause a premiéra, ve *Špíglu* titulovaného jako „soudruh Čalfa“) doprovázená soudními spory brzy zavedla *Špígl* na pozici hlavního mediálního kritika vládní ekonomické reformy a ostatních periodik, které ve svých redakčních textech přirovnával k „přisluhovačskému tisku“ doby normalizace.⁶²⁴

Oproti motivu „národního porozumění“ pracoval jazyk *Špíglu* při reflexi privatizace s motivy „národního ohrožení“ či „národní zrady“ páchané vládou na podvedených občanech, kteří se po svém krátkém revolučním vystoupení nechali

---

chce vydělat. Aby vydělal, potřebuje prosperující podnik. Aby prosperoval, musí mít přísného a schopného vlastníka. Proč by jím nemohl být fond? Chápou poslanci?“)

⁶²⁰ Debatu o velkém restitučním zákoně například uvedl *Občanský deník* podtitulky: „Federální vláda neuhne z programu, na který dostala mandát. Marián Čalfa pomohl odvalit balvan z cesty trhu. Odpovědnost neseme všichni. Obnovíme listopadové nadšení? Protichůdné stanovisko slovenské vlády“. *Restituční bitva vzplála*, In: *Občanský deník*, 20. února 1991, s. 1.

⁶²¹ PITHART, P.: *Po devětaosmdesátém*, s. 313-316. Snahu *Lidových novin* „neohrozit revolucí“ publikováním kontroverzních článků později popisoval bývalý Představitel OF Jan Urban, který v letech 1990.1992 pracoval jako jejich redaktor (viz rozhovor na <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/zkazili-jsme-co-jsme-mohli-rika-tricet-let-po-listopadu-byvaly-disident-jan-urban-40273349>, datum posledního přístupu 29. 11 2019).

⁶²² LESCHTINA, Jiří: *Spiknutí neschopných*, In: *Mladá fronta Dnes*, 29. dubna 1991, s. 2. TÝŽ: *Ekonomové z pařeniště*, In: *Mladá fronta Dnes*, 30. dubna 1991, s. 2.

⁶²³ Podle údajů Poštovní novinové služby (distributor tisku) byl *Špígl* pátým nejčtenějším periodikem v Českých zemích a *Rudé právo* druhým (nejčtenějším listem byla *Mladá fronta Dnes*, na třetím a čtvrtém místě se umístily *Zemědělské noviny* a *Svobodné slovo*. Viz statistika v *Rudé právo*, 18. května 1991, s. 1). Ke kritice *Špíglu* viz např. rozhovor s chartistkou, socioložkou a pravicovou političkou Alenou Hromádkovou v dokumentu I. Chauna *Léčba Klausem*.

⁶²⁴ Viz např. *Opět v jednom šiku*, In: *Špígl*, 2. listopadu 1990, s. 2. *Hájí syndikát novináře dostatečně?* In: *Špígl*, 6. listopadu 1990, s. 1. *Exkomunista Kantůrek nerespektuje zákon*, In: *Špígl*, 10. července 1991, s. 1.

znovu oklamat. Tepání do „normalizačních milionářů“, kterým měla malá privatizace otevřít dveře k majetku, se brzy spojilo s ostře protiněmeckými výpady a výzvami k „národně osvobozeneckému boji“ proti invazi německého kapitálu.⁶²⁵ Obraz sudetských Němců, navracejících se do československého pohraničí, skupujících domácí zboží a obšťastňujících se s českými prostitutkami, byl součástí mnoha jeho článků. *Špígl* líčil vládu jako poslušného vazala cizí velmoci, zrazujícího zájmy vlastního národa, který byl kvůli ekonomické reformě odsouzen vstoupit do Evropy jen v roli „popelářů“ nebo „nekvalifikovaných nádeníků“ v „nejlacinější kolonii“.⁶²⁶ Podobné články se objevovaly na první straně deníku v době, kdy jeho náklad dosahoval téměř sto padesáti tisíc výtisků denně (téměř o čtyřicet tisíc výtisků více, než kolik dosahovaly ve stejné době *Hospodářské noviny*). Proti privatizační politice vlády (zejména kuponové privatizaci) naopak *Špígl* pozitivně hodnotil názory k vládě kritických ekonomů V. Komárka a M. Zeleného nebo filosofa Ivana Svitáka, které označovali za „skutečně smysluplné a koncepčně perspektivní“.⁶²⁷

Výrazově uměřenější platformou kritiků vládní reformy se stalo *Rudé právo*, které se ke konci roku 1990 vyvázalo z vlivu komunistické strany a stalo se po Mladé frontě Dnes druhým nejčtenějším domácím deníkem. Redaktoři *Rudého práva* kritizovali vládu za to, že podle nich promrhávala společenský kapitál zděděný ze Sametové revoluce, útočila na odbory, stavěla rychlost reformy nad její zákonný průběh a tvrdošjně lpěla na ekonomické a politické moci.⁶²⁸ Učesanější kritika nicméně pracovala s podobnými motivy, které ukazovalo vypouklé zrcadlo bulvárního *Špíglu*: z úst přispívatelů (odborníků i politiků), jimž poskytovalo prostor, zazníval i

⁶²⁵ *Půjdeme znovu do národně-osvobozeneckého boje?* In: *Špígl*, 26. října 1991, s. 1. *Jiný pohled na privatizaci*, In: *Špígl*, 15. listopadu 1990, s. 1. *ČSFR zavádí neosvědčený scénář ekonomiky*, In: *Špígl*, 4. července 1991, s. 1. *Privatizovat myšlení*, In: *Špígl*, 21. ledna 1992, s. 2.

⁶²⁶ Viz např. jedna z mnoha nacionálně laděných karikatur, zpodobňujících V. Havla jako knížete Václava, předkládajícího na talíři Československu k snědku germánskému válečníkovi s textem „Nu, milý Václave, nedovezls toho mnoho, ale voní to krásně!“ (21. ledna 1992, s. 2). Též *Budou z našich dětí jen nekvalifikovaní nádeníci?* In: *Špígl*, 9. července 1991, s. 1. *Do Evropy jako popeláři!* In: *Špígl*, 10. července 1991, s. 2. *Finanční destabilizace v ČSFR pokračuje. Staneme se kolonií Německa?* In: *Špígl*, 14. října 1991, s. 1-2.

⁶²⁷ *Nezapomínejte na nás, prosím...!* In: *Špígl*, 7. ledna 1992?, s. 1-2. HRBEK, Antonín: *Quo vadis, ekonomiko?* In: *Špígl*, 17. března 1992, s. 1. *Vydří sametovost*, In: *Špígl*, 7. prosince 1991, s. 2. *Proč V. Komárek píše o ohrožení Sametové revoluce?* In: *Špígl*, 4. prosince 1991, s. 1. *V. Komárek chce napravit chyby Klausovy reformy*, In: *Špígl*, 27. července 1991, s. 1. *Pravda o kuponové privatizaci – podvod tohoto století*, In: *Špígl*, 18. listopadu 1991, s. 1. *Cherchez la privatizace?* In: *Špígl*, 4. prosince 1991, s. 2.

⁶²⁸ ŠIŠKA, Miroslav: *Listopadový kapitál*, In: *Rudé právo*, 16. listopadu 1991, s. 1. ČECHLOVSKÝ, Vladimír: *Útok místo pokání*, In: 26. listopadu 1991, s. 1. LABUDA, Vladimír: *Rychle, nebo podle zákona?* In: *Rudé právo*, 6. dubna 1992, s. 2. PÁRAL, Pavel: *Inteligent chaos zvládne?* In: *Rudé právo*, 11. dubna 1992, s. 1.

„špíglovský“ jazyk kritizující vládní ekonomickou reformu jako „drzý program masového zbídačování jménem reprivatizace, rekatolizace, regermanizace a reproletarizace našich obou národů v zájmu domácích pánů, veksláků a majitelů hospod, kteří chtějí svou hospodářskou kriminalitu povýšit na zákon země“.⁶²⁹ Pocit ohrožení tváří v tvář „konzumní ideologii“, kterou „více zajímá, jak se co nejvýhodněji dostaneme do západního supermarketu, než v jaké řeči budou studovat děti našich vnuků“, oživoval obavy o existenci národa i mezi marxistickými intelektuály, kteří varovali před hospodářskou a kulturní závislostí na Německu a Maďarsku.⁶³⁰

Kritika vládní privatizační politiky tak byla od podzimu 1990 ve sdělovacích prostředcích spojena s politickým jazykem, akcentujícím ohrožení národní identity ze strany „tradičních nepřátel“ Němců a Maďarů, a naznačujícím zradu vlády na národním společenství. Mnohem méně se v *Rudém právu* a *Špíglu* naopak objevovala kritika z pozic ekonomické demokracie, která rezonovala mezi odborníky a politickými aktéry. V mediálním prostoru fungovaly příběhy „národního porozumění“ a „národní zrady“ jako dva hlavní referenční rámce privatizace a nabývaly na významu s postupující polarizací politického diskursu, která se projevila na výsledku voleb v červnu 1992.

Limity „národního porozumění“ ve věci ekonomické reformy: polarizace politického diskursu

Odklon od respektování „národního porozumění“ ve věci reformy a vytváření výše popsané polarizace se od podzimu 1990 odehrálo i v prostředí některých politických stran. Pro KSČM bylo zlomovým momentem předložení vládního *Scénáře ekonomické reformy* federálním poslancům, který komunističtí poslanci podrobili ostré kritice. V první polovině roku přitom vedení strany i (stále ještě ústřednímu výboru podléhající) *Rudé právo* volily nekonfrontační rétoriku, volající po sdílené „odpovědnosti všech politických sil“ a vyjadřovaly reformnímu úsilí vlády podporu, navzdory svému kritickému postoji k privatizaci.⁶³¹ Prvním momentem, který

⁶²⁹ Cit. z *Prolog: Alternativy. Další nálož intelektuálního semtexu Ivana Svitáka – otevřený dopis delegátům sjezdu sociální demokracie v Ostravě*, In: *Rudé právo*, 4. dubna 1991, s. 1, 3.

⁶³⁰ BONDY, Egon – MLYNÁŘ, Zdeněk: *Jde ještě o národ?*, In: *Rudé právo*, 1. listopadu 1991, s. 1, 13.

⁶³¹ Viz např. HŘEBEJK, Jiří – TROJAN, Karel: *Zamyšlení nad několika novými zákony. O vztahu práva a ekonomiky*, In: *Rudé právo*, 3. května 1990, s. 3, kde autoři svůj výklad o nových hospodářských zákonech (mezi nimiž byl i zákon o státním podniku, rušící samosprávné

interpretovaly jako krizi politiky „národního porozumění“, byla absence V. Komárka v nové federální vládě v červnu 1990, znění zářijového *Scénáře* pak označil člen vedení KSČM Vasil Mohorita za důvod, kvůli němuž „strana nemůže nadále přistupovat k vládní politice s porozuměním v intencích, které jsme přijali při nástupu vlády“. ⁶³² Pasáže z dotyčného Mohoritova projevu, které unikly do médií, si však velká část veřejnosti vyložila jako výzvu k opuštění konsensu na politické, nikoliv ekonomické reformě, a jako výzvu k nerespektování ústavního pořádku parlamentní demokracie. V reakci na to se na náměstí vydaly tisícové zástupy protestujících. ⁶³³

Mohoritovo následné vysvětlování původního smyslu výroků, kvůli nimž byl odvolán z předsednictva federálního shromáždění, a ujišťování, že „národní porozumění je možné a nutné“ jen ukázalo, že i pro reformně orientované členy vedení komunistické strany se napříště „národní porozumění“ mohlo omezovat jen na respektování politického systému a nikoliv na podporu vládní ekonomické reformy. Obsah jeho projevu se přitom nelišil od požadavků po jasnějším vymezení se proti politice federální vlády, které pravidelně vyjadřovaly základní organizace KSČ, jazyk vnitrostranické komunikace však nebyl přenositelný na veřejnost, kde vyvolával asociace s možným komunistickým pochodem k moci. ⁶³⁴

Nové vedení Jiřího Svobody, zvolené na olomouckém sjezdu v říjnu 1990, přes svou reformistickou orientaci v kritice reformy pokračovalo a k politice „národního porozumění“ se již nevrátilo. V listopadu 1990 předložili federální komunističtí poslanci vlastní návrh privatizačního zákona, postaveného na myšlence privatizace řízené zastupitelskými sbory a na předpokladu pronájmů či odkupů podniků ve státním vlastnictví zaměstnanci (viz kapitola Distribuce moci). Takzvaná „demokratická privatizace“ byla na přelomu let 1990-91 rozpracována v podrobnou koncepci tzv. „demokratické ekonomické reformy“, jejímž hlavním autorem byl stranický expert Zdeněk Hába. Komunisté se tak rychle rozloučili i s počáteční

---

zaměstnanecké orgány) zakončili konstatováním, že „[d]vaadvacet hlasování o návrzích zákonů znamenalo prosazení ideje národního porozumění, ideje, která by měla dominovat politické praxi do parlamentních voleb v červnu tohoto roku“. Stejně nekonfrontační přístup vůči vládní hospodářské politice viz např. *Komunisté a reforma. Hovoříme s tajemníkem ÚV KSČ Františkem Adámkem*, In: *Rudé právo*, 21. května 1990, s. 3. Citát viz HRADIL, Miloslav: *Ekonomika a republiky*, In: *Rudé právo*, 15. června 1990, s. 1.

⁶³² SIROTA, Igor: *Kolik barev v jedné vládě?* In: *Rudé právo*, 29. června 1990, s. 1. „Poněkud vytrženo z kontextu“. *Co řekl V. Mohorita na ÚV KSČM*, In: *Rudé právo*, 9. října 1990, s. 1-2).

⁶³³ KOPEČEK, L.: *Éra nevinnosti*, s. 85.

⁶³⁴ Viz RAMEŠ, Václav: *Promýšlení transformace. Transformační politika KSČM a ČSL jako dvou kritiků ekonomické reformy v ČSFR v letech 1990-1992* (diplomová práce), Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2016, s. 101-103.

opatrnou podporou malé privatizaci,⁶³⁵ vůči níž převážil kritický pohled poukazující na prohibitivní náklady, které by museli zaměstnanci na svou účast v aukcích vynaložit:

„Mnohý z těch, kdo si představoval, že na počátku naší cesty k výkonnější ekonomice budou rozhodující schopnosti a stejné šance pro všechny, bude zákonem o malé privatizaci zklamán. (...) Malá privatizace s největší pravděpodobností předurčila i osud dalších ekonomických zákonů, které budou teprve schvalovány. Nedělejme si iluze, že by někdy ještě byla stavěna otázka, zda to či ono řešení je spravedlivé. Bude stačit, když slíbí prosperitu. Spravedlnost byla obětována výkonnosti jednou provždy.“⁶³⁶

Koncepce „demokratické ekonomické reformy“ se měla stát alternativou vůči vládnímu programu, o němž Z. Hába předpokládal, že brzy krachne a bude opuštěn. Vedle prosazování zájmů zaměstnanců v privatizaci se soustředila na zavádění principů demokracie na pracovišti a zvyšování vlivu zaměstnanců na řízení podniků ve státním i soukromém vlastnictví.⁶³⁷ Některé programové platformy, které v KSČM působily, se ji během roku 1991 snažily rozšířit o myšlenky inspirované soudobou novou levicí na západě a opírající se o ekologické proudy myšlení, nenašly však podporu v členské základně a zůstaly marginální.⁶³⁸ Podobným vývojem od odmítnutí k postupnému akceptování privatizace prošli během roku 1990 i slovenští komunisté, jejichž strana si k názvu na podzim 1990 doplnila přídomek „Strana demokratickej ľavice“ (SDL).⁶³⁹

Se stoupající hvězdou charismatického rétora I. Svitáka, který se stal v březnu 1992 předsedou volební koalice Levý blok (LB), se komunistická strana začala prezentovat podobným jazykem, jaký se objevoval na stránkách *Špíglu*. Ve Svitákových metaforách se domácí levice stávala husitským revolučním davem a pravice „panskou jednotou“, prosazení jejího programu pak „otázkou života a smrti a národní kultury“ a „otázkou dezercie od smyslu našich dějin“. Sviták byl hlasitým odpůrcem velké privatizace, kterou označoval jako „reprízu přemyslovského importu zahraničního kapitálu“ vedoucí k „regermanizaci“ českých zemí prostřednictvím

---

⁶³⁵ RAMEŠ, V.: *Promýšlení transformace*, s. 124-125. Část komunistických poslanců pravděpodobně pro malou privatizaci hlasovala, přesné hlasování jednotlivých poslanců nelze zpětně zjistit, neboť elektronické hlasovací zařízení nebylo použito.

⁶³⁶ ČECHLOVSKÝ, Vladimír: *Prosperitu za spravedlnost*, In: *Rudé právo*, 27. října 1990, s. 1.

⁶³⁷ RAMEŠ, V.: *Promýšlení transformace*, s. 105-107, 126-128, 131.

⁶³⁸ Tamtéž, s. 140-144.

⁶³⁹ Srov. např. ekonomický program SDL z prešovského sjezdu v říjnu 1990, *Dokumenty zjazdu KSS-Strany demokratickej ľavice*, s.38-39.

„výprodeje národního majetku“.⁶⁴⁰ Svým jazykem zvýraznil již existující hospodářský nacionalismus komunistické strany a navenek upozadil méně nacionální rétoriku Z. Háby, který se v debatách s vládními ekonomy snažil vystupovat jako seriózní partner do diskuse a iniciovat „mnohostranná jednání“ o některých komunistických návrzích.⁶⁴¹

Sviták oproti tomu ve vztahu k vládě sázel na emotivní a jadrnou kritiku: Václav Klaus byl pro něj „strašlivým simplifikátorem“ nebo dokonce „Velkým Pipidadou“, kuponová privatizace pak „nejrychlejším prostředkem k vytvoření generace zlých kreténů“, a Svitákem očekávaný společenský odpor proti ekonomické reformě měl vyústit v nastolení autoritativního pravicového režimu, neboť „velká privatizace potřebuje českého Pinocheta“.⁶⁴² Myšlenky ekonomické demokracie a zaměstnanecké privatizace se tak v politickém jazyku, jímž se komunisté prezentovali na veřejnosti, spojily s nacionální rétorikou, která podtrhla konfrontační charakter Levého bloku, sdružujícího radikálnější opozici vůči vládní reformě, než byly ČSSD nebo ČSL.

Odlišným způsobem se vyvíjelo pojetí privatizace v prostředí sociální demokracie, která se po červnových volbách nedostala ani do jednoho ze zákonodárných sborů. I z toho důvodu se pravděpodobně hned v létě 1990 radikálně odklonila svého dosavadního volebního programu, jehož kritický osten proti přeceňování privatizace vystřídal zdůrazňování nutnosti jejího rychlého provedení jako „nezbytné podmínky dosažení cílů ekonomické reformy“. Nové stanovisko, formulované v srpnu 1990 spolu s klubem Obroda, odmítalo kuponovou metodu, zároveň se však vyslovovalo pro „úspěšné a rychlé řešení privatizace“, které nesmí být zablokováno možnými restitucemi, neboť „nové podnikatelé s netrpělivostí očekávají možnost koupě privatizovaných menších podniků a zaměstnanci větších podniků možnost svého spolupodílnictví“.⁶⁴³

Akceptováním rychlé privatizace se silnou zaměstnaneckou preferencí, se ČSSD přiblížila stanoviskům ČSL a části OF, nespojovala však rychlou privatizaci

⁶⁴⁰ SVITÁK, Ivan: *Nezávislá opozice. Dialektika demokracie*, SAKKO, Praha 1991, 3-7, 35, 41-46.

⁶⁴¹ Viz vystoupení Z. Háby v diskusním pořadu v květnu 1991, v němž diskutoval s ministry V. Klausem a V. Dlouhým a vyzval je k „mnohostrannému jednání“ (AČT, pořad *Ekonomika v pohybu*, vysílaný 18. května 1991).

⁶⁴² SVITÁK, I.: *Nezávislá opozice*, s. 23, 27, 36, 56. K pokusům Ivana Svitáka podílet se na sjednocování české levice v raných 90. letech viz ANDĚLOVÁ, Kristina: *Ivan Sviták a jeho návrat do Československa po roce 1989* (nepublikovaný rukopis, archiv autora). HOLUBEC, Stanislav: *Ivan Sviták v letech 1990-1994*, FF UK, Praha 2000.

⁶⁴³ AČSSD, f. VV, a. j. 7, *Stanovisko k privatizaci postátněných podniků*, (dat. k 18. srpnu 1990).

s kritikou „nomenklaturních bratrstev“, kterou naopak člen vedení Přemysl Janýr odsuzoval jako účelovou strategii OF k zvýšení své klesající popularity.⁶⁴⁴ Zahrnutí „rychlé privatizace“ do politického jazyka, kterým se ČSSD prezentovala na veřejnosti, nicméně kopírovalo posun v dobovém politickém diskursu, v němž se vize privatizace přesunula z nespécifikované budoucnosti do bezprostřední blízkosti.

V dalších měsících však postoj sociálních demokratů k privatizaci vykrytalizoval opět odlišným směrem. *Scénáři ekonomické reformy* vyslovila strana „souhlas s výhradami“ a neúspěch zaměstnaneckých preferencí v malé privatizaci označila za „zelenou vekslákum“.⁶⁴⁵ Rozpad OF vyhodnotila ČSSD jako šanci aspirovat na roli sjednotitele levice skrze přilákání osiřelých poslanců OF.⁶⁴⁶ Z tzv. klubu poslanců levého středu, sdružující levicové pohrobky OF,⁶⁴⁷ se v následujících měsících přidalo k barvám ČSSD celkem pět tváří, z nichž nejvýraznější byl nepochybně bývalý místopředseda vlády Valtr Komárek, ve kterém získala strana profilující osobnost.⁶⁴⁸ S Komárkovým příchodem se obměnilo i expertní zázemí strany: program z roku 1990 byl dílem odborné komise okolo ekonoma Jiřího Tesaře, během roku 1991 se k této původní skupině expertů přidali další významní kritici vládní reformy jako Milan Matějka nebo sám Komárek, doplnění několika bývalými členy Vlasákova týmu.⁶⁴⁹ Dosavadní jádro okolo Tesaře a Jiřího Boušky⁶⁵⁰ se tak rozšířilo a v nových programových textech, sepsaných po XXV. sjezdu strany

⁶⁴⁴ JANÝR, Přemysl: *Šturm na „staré struktury“*, In: *Právo lidu*, 6. září 1990, s. 1.

⁶⁴⁵ HORÁK, Jiří: *Reforma ano, ale...*, In: *Právo lidu*, 20. srpna 1990, s. 1. Není jasné, na jakou verzi *Scénáře* J. Horák reagoval, jeho konečnou podobu federální vláda schválila až 30. srpna. K malé privatizaci viz *My si to s tebou vyřídíme!* In: *Právo lidu*, 4. října 1990, s. 1.

⁶⁴⁶ AČSSD, f. VV, a. j. 15, *Zápis ze 16. zasedání PÚVV ČSSD konaného dne 13. 1 1991 v Lidovém domě v Praze*. Též tamtéž, a. j. 16, *Návrh opatření ČSSD v souvislosti s výsledky lednového sněmu OF*.

⁶⁴⁷ Viz tamtéž, a. j. 16, *Prohlášení skupiny poslanců levého středu* (dat. k 21. únoru 1991), pod nímž jsou podepsáni Albert Černý, Pavel Dostál, Ivan Fišera, Tomáš Hradilek, Karel Ježek, Jan Kavan, Jindřich Konečný, Ladislav Lis, Vítězslav Sochor, František Šamalík, Věněk Šilhán, Josef Špaček, Petr Uhl, Jozef Wagner a Rudolf Zúkal.

⁶⁴⁸ Viz tamtéž, a. j. 22, *Informační zpravodaj ČSSD č. 36*, projev J. Horáka na XXV. sjezdu, s. 2.

⁶⁴⁹ AČSSD, f. VV, a. j. 48, *Předběžný nástin personálního okruhu pro obsazení analyticko-programového týmu ČSSD*. V sekci ekonomika je jako „vedoucí týmu“ uveden V. Komárek, jako jeho „vrcholní experti“ pak mj. Václav Valeš, František Vlasák, Jan Vrba, Milan Horálek, Otakar Turek, Čestmír Kožušník, Miloš Pick nebo Adolf Suk (materiál byl projednáván na 27. zasedání PÚVV 18. července 1992). Též tamtéž, a. j. 22, *Informace ústředního tajemníka pro předsednictvo ÚVV dne 4. 5 1991*. Též tamtéž, a. j. 23, *Zápis ze zasedání PÚVV 18. května 1991*, na němž byl V. Komárek pověřen sepsáním návrhu volebního programu ČSSD.

⁶⁵⁰ Oba se v 80. letech zabývali automatizací a informatizací hospodářského řízení, Tesař v experimentálním podniku INORGA, Bouška jako ředitel ekonomicko-matematické laboratoře na EÚ ČSAV. Viz např. jejich společná publikace sepsaná ještě před Sametovou revolucí: BOUŠKA, Jiří – TESAŘ, Jiří: *Informatizace a ekonomika*, Výzkumná publikace EÚ ČSAV, Praha 1990.

v dubnu 1991, již bylo znát pero ředitele prognostického ústavu, který se stal určující figurou pro celou nadcházející volební kampaň a zastínil i předsedu strany Horáka.⁶⁵¹

Myšlenky, které V. Komárek do ČSSD přinesl, vycházely již z jeho *Souhrnné prognózy* a opíraly se o program rozsáhlých investic státu v jednotlivých výrobních odvětvích. Sociální demokracie upřednostnila Komárkovo pojetí reformy před jinými experty, kteří se o slovo ve straně ucházeli, paradoxně pouhý rok poté, co jej *Právo lidu* kritizovalo kvůli jeho cestě po Jižní Americe, během níž se chtěl inspirovat chilskými liberálními reformami.⁶⁵² V politickém jazyce ČSSD se namísto důrazu na ekonomickou demokracii a zaměstnanecké spoluřízení objevila vize „historického posunu směrem od industriální k postindustriální společnosti“, který měl iniciovat stát prostřednictvím obdoby rooseveltovského „Nového údělu“, spočívajícího v řízené modernizaci československých podniků a jejich postupném odprodeji zejména zahraničním investorům.⁶⁵³ Privatizace do rukou managementu a zaměstnanců byla nadále součástí jejího programu, představovala však metodu druhé volby a byla chápána jako způsob „zainteresování“ na prosperitě podniku a postrádala emancipační étos, nahrazený technokratickou vizí expertizace a profesionalizace podnikového řízení.⁶⁵⁴

Pokus o opuštění politiky „národního porozumění“ a podpory vlády se odehrál i v lidové straně, na rozdíl od KSČM a ČSSD však nebyl úspěšný. Volební výsledek osmi procent namísto očekávaných čtyřiceti reflektovalo vedení ČSL jako krach dosavadní koncepce strany orientované na věřící voličskou základnu a nové vedení v čele s Josefem Luxem, který vystřídal v září 1990 Josefa Bartončíka, nabídlo nové pojetí toho, co přesně znamená „křesťanská politika“.⁶⁵⁵ Vedle stávajícího důrazu na křesťanství jako praktikované mravnosti se v politickém jazyce ČSL objevilo pojetí křesťanskosti v politice jako odmítnutí ekonomického liberalismu, který se v téže

⁶⁵¹ K roli V. Komárka viz AČSSD, f. VV, a. j. 34, *Závěry a usnesení ze 14. zasedání PÚVV* (4. listopadu 1991), během nějž to byl V. Komárek, kdo vedení strany předložil projekt celé volební kampaně.

⁶⁵² Viz nepoužitý programový dokument (pravděpodobně připravený Ivanem Fišerou na jaře 1991) *Cíle a zásady Československé sociální demokracie. Program důstojného dneška, program odpovědnosti k zítřku* (AČSSD, f. VV, a. j. 29), který kladl důraz na „partnerskou koncepci ekonomiky“, založené na spolupráci mezi zaměstnavateli, zaměstnanci a státem – tedy na perspektivu zaměstnaneckého spoluřízení, která v koncepci V. Komárka zdaleka nebyla tak zřetelná. Nepoužitý zůstal i program připravený Milošem Zemanem, který nakonec použila Liberálně sociální unie (ZEMAN, M. – BAUER, J.: *Zpověď bývalého prognostika*, Dekon, Praha, s. 70). Kritika Valtra Komárka kvůli jeho cestě do Chile viz *Případ Valtr Komárek*, In: *Právo lidu*, 30. března 1990, s. 5.

⁶⁵³ Srov. *Volební program Československé sociální demokracie* (1992), s. 8-15.

⁶⁵⁴ *Naše cesta ekonomické reformy* (duben 1991), In: *Protokol XXV. sjezdu ČSSD*, ČSSD, Praha 1993, s. 133-134.

⁶⁵⁵ RAMEŠ, V.: *Promýšlení transformace*, s. 58-89.

době konstituoval na pravici. Tím se ČSL posunula na pozici umírněného kritika vládní ekonomické reformy a vyhověla tak přání regionálních zástupců, kteří již před zářijovým sjezdem volali po tom, aby se strana více postavila za skupiny potenciálně ohrožené ekonomickou reformou.⁶⁵⁶ Nový typ kritiky ekonomického liberalismu a vládní politiky vystavující obyvatelstvo nejistotě si ČSL osvojila již na podzim 1990⁶⁵⁷ a v jejím politickém jazyku se dostala do popředí zejména po liberalizaci cen provedené 1. ledna 1991.

Hranice této kritiky však vytýčila spoluúčast ČSL na schválení zákona o velké privatizaci v únoru 1991 a neochota přihlásit se k levicové politické orientaci. Na sjezdu české zemské organizace v březnu 1991 skupina lidoveckých funkcionářů vyzvala vedení strany k programovému obratu doleva a představila veřejnosti tzv. *Křesťansko-sociální manifest*, který se kriticky vymezoval proti „liberálnímu kapitalismu“ a dosavadnímu průběhu ekonomické reformy. Ta podle autorů dopadla na obyvatelstvo nepřiměřeně tvrdě a hrozila vyvolat sociální nepokoje ústící v politický zvrát směrem k autoritářství, kvůli čemuž vyzvali k přepracování zářijového *Scénáře*.⁶⁵⁸ Přijetím jejich posledního požadavku by se však ČSL posunula od dosavadní „kritiky v mezích loajality“ do protivládní opozice, což delegáti sjezdu odmítli. ČSL si tak ponechala pravicovou identitu a nadále praktikovala politiku „národního porozumění“, jakkoliv se často pohybovala na její hraně.⁶⁵⁹ Na počátku roku 1991 dokonce zveřejnila vlastní *Náčrt realistického přechodu na tržní hospodářství*, inspirovaný především názory M. Zeleného, hranice ochoty vstoupit do konfliktu s federální vládou však ve stejné době naznačil předseda Lux prohlášením, že ČSL nevytváří vůči její politice „zásadní antiprogram“.⁶⁶⁰

Zaměstnanecké spoluvlastnictví, k němuž se stále hlásila, pak ČSL sama pomohla pohřbit svou podporou velkého privatizačního zákona a následným tichým

---

⁶⁵⁶ Viz tamtéž. Příklady vystoupení regionálních zástupců ČSL viz AČSL, fond „Mimořádný sjezd září 1990“, připomínky místních organizací k návrhům dokumentů pro mimořádný sjezd ČSL 29. září 1990. Aktivně vystupovala zejména severočeská organizace (viz její *Dokument krajské organizace* tamtéž).

⁶⁵⁷ Viz prohlášení ČSL k prvnímu výročí 17. listopadu, *Prohlášení ÚV ČSL*, In: *Lidová demokracie*, 12. listopadu 1990, s. 1.

⁶⁵⁸ AČSL, fond „1. sjezd zemské KDU-ČSL 1991“, *Křesťanskosociální manifest* (dat. k. 6. březnu 1991). Pod manifestem bylo podepsáno 7 „mluvčích a činitelů Obrodného proudu v ČSL, kteří se aktivně zúčastnili zápasu proti předlistopadovému stranickému režimu“.

⁶⁵⁹ Viz RAMEŠ, V.: *Promýšlení transformace*, s. 76-84.

⁶⁶⁰ *Vytvořit jednotný křesťanský blok. Z tiskové konference ČSL*, In: *Lidová demokracie*, 15. února 1991, s. 1, 3. *Rozčilení není program*, In: *Lidová demokracie*, 15. března 1991, s. 3. *Cesta k reformě a její ztráty*, In: *Lidová demokracie*, 3. ledna 1991, s. 1,3.

akceptováním postupu vlády a MSNMP, které tuto variantu prakticky eliminovaly.⁶⁶¹ Loajalita k vládní politice vyústila v odchod populárního R. Sachera, který se na rozdíl od vedení a většiny strany veřejně profiloval levicově, odvolávajíc se na myšlenky sociálního učení katolické církve. Když na jaře 1992 v předvolebním klipu Levého bloku prohlásil, že vláda již na jaře 1990 „opustila ideje národního porozumění“ a přešla k politice vytlačování levice, následovalo jeho vyloučení z ČSL, naznačující limity kritiky vlády, jaké bylo vedení strany ochotné připustit.⁶⁶²

Podobnou „kritiku v rámci loajality“ adresovalo vládní reformě i na jaře 1991 vzniklé Občanské hnutí (OH). OH se na jedné straně hlásilo k dosavadním výsledkům hospodářské reformy, na níž se podílelo i několik jeho ministrů, na druhé straně se vymezovalo proti jazyku „trhu bez přívlasků“, který spojovalo se sesterskou ODS. Jeho představa o privatizaci se opírala o využití standardních metod, privatizačních úvěrů a zaměstnaneckého vlastnictví, jejichž cílem mělo být konstituování „angažovaných vlastníků“ a „efektivních kapitálových struktur“.⁶⁶³ Na rozdíl od liberálních ekonomů okolo FMF předpokládalo OH aktivní úlohu státu jak při výběru jednotlivých privatizačních metod, tak při formulování státní investiční politiky, a na veřejnosti se prezentovalo i kritikou špinavých peněz a rozsáhlého použití kuponové metody. Heslo OH „radikální, nikoliv bezohledná reforma“ zasazovalo jeho privatizační program do politického jazyka, v němž se vedle varování před „zpomalováním reformy“ objevoval důraz na roli státu při zajišťování sociálního bezpečí, postrádal však zaštiťující heslo podobné „sociálně-tržnímu hospodářství“ nebo „ekonomické demokracii“.⁶⁶⁴

Rostoucí kritika adresovaná OH ze strany ODS kvůli „odmítání ekonomické reformy“ jej vedla k zdůrazňování odpovědnosti za vládní reformu a ztěžovala tak

---

⁶⁶¹ Viz např. vystoupení J. Luxe v rozpravě k zákonu o velké privatizaci 21. února 1991, v níž podrobil kritice kuponovou privatizaci a naopak se přihlásil k zaměstnaneckému vlastnictví, zároveň však nepředložil (ani nikdo jiný z jeho strany) žádný pozměňovací návrh, který by zaměstnanecké akcie preferoval či je učinil povinnou součástí privatizačních projektů (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013073.htm>, dat. posl. přístupu 29. 11 2019). Podle záznamu hlasování byli všichni přítomní poslanci za ČSL pro přijetí zákona (viz <https://www.psp.cz/sqw/hlasy.sqw?g=20740>, dat. posl. přístupu 29. 11 2019).

⁶⁶² RAMEŠ, V.: *Promýšlení transformace*, s. 63-69 (viz též AČSL, fond „1. sjezd zemské KDU-ČSL 1991“, dopis A. Brzka členovi strany z 20. července 1992, v němž vysvětluje okolnosti vyloučení R. Sachera z ČSL v létě 1992). Vyjádření R. Sachera viz AČT, *Předvolební klip Levého bloku* (součást archivovaného pořadu č. CTAR150423_0189).

⁶⁶³ AOH, *Hospodářská politika Občanského hnutí* (dat. k 24. 9 1991). Též *Stanovisko republikové rady OH k současné ekonomické situaci* (dat. k 14. 9 1991). Též *Strategie Občanského hnutí pro nejbližší období*, s. 4.

⁶⁶⁴ Tamtéž, *Jsme Občanské hnutí. Výchozí programové cíle pro ustavující sněm OH* (dat. k 14. 3 1991).

jasnější diferenciaci vlastní pozice v politickém diskursu. Vůči jazyku „trhu bez přívlastků“ pak OH nenalezlo dostatečně výraznou alternativu, kterou by se mohlo prezentovat, a neschopnost přeložit odborné koncepce do jasně srozumitelných politických pojmů zpětně reflektovali i sami představitelé hnutí.⁶⁶⁵ Na realizaci konkrétních návrhů změn, které měli ministři OH vypracovat na konci roku 1991 a které měly zahrnovat nové priority při schvalování privatizačních projektů a koncepci řízení podniků zůstávajících ve vlastnictví státu, však kvůli volebnímu krachu OH také nedošlo.⁶⁶⁶

Politiku „národního porozumění“ na ekonomické reformě opustila v roce 1991 i velká část slovenské VPN, která vytvořila samostatné Hnutie za demokratické Slovensko, a tábor podporovatelů vládní reformy se tak na Slovensku smrškl na zbylou část VPN (od podzimu 1991 nazvanou Občianská demokratická únia), Demokratickou stranu (DS) a po jistém váhání i Kresťanskodemokratické hnutie (KDH). Volby v červnu 1992 znamenaly pro tyto strany odchod do opozice a v případě DS a ODÚ i z poslaneckých lavic, naopak kritici dosavadního průběhu ekonomické reformy v nich výrazně posílili (více k vývoji na Slovensku viz kapitola Reforma jako národní emancipace)

Polarizace politického diskursu před volbami v roce 1992 se neprojevovala jen v odklonu politických stran od politiky „národního porozumění“, ale i v úspěchu politického jazyka „trhu bez přívlastků“, kterému se otevřel prostor rozpadem OF a vznikem ideově jednotné ODS. Součástí tohoto jazyka bylo rozdělení veřejnosti do dvou opozitních skupin, na „ty, kdo skutečně chtějí důslednou přeměnu naší společnosti“ a ty, kdo „nás naopak chtějí zatáhnout do nových experimentů, prováděných starými, nám dobře známými experimentátory“ a kdo „nejsou lidmi věřícími bezvýhradně v přednosti tržní ekonomiky“⁶⁶⁷ Do druhé kategorie přitom vedle „levicově orientovaných intelektuálů“ V. Klaus postupně zařadil i „zastánce třetích cest“ a nejrůznější „zájmové skupiny, jimž vyhovuje paternalistická péče státu“.⁶⁶⁸ Požadavek rychlé a masové privatizace byl v jazyku „trhu bez přívlastků“ klíčem k uchopení otázek lustrací či státoprávního uspořádání a s blížícími se

⁶⁶⁵ Tamtéž, *Zápis z brífingu OH ze dne 19. 4 1991*. PITHART, P.: *Po devětaosmdesátém*, s. 444-459.

⁶⁶⁶ AOH, *Harmonogram úkolů pro realizaci hospodářské politiky OH*.

⁶⁶⁷ KLAUS, Václav: *Polemika Václava Klause ohledně reformní strategie*, TOP Agency, Praha 1992, s. 4. KLAUS, Václav: *Stanovisko k lustračnímu zákonu*, In: TÝŽ: *Proč jsem konzervativcem?*, TOP Agency, Praha 1992, s. 45.

⁶⁶⁸ KLAUS, Václav: *Proč jsem optimista*, In: *O tvář zítřka*, s. 17 (text vyšel poprvé 26. dubna 1990 v *Literárních novinách*). TÝŽ: *Z dopisu nespokojeného zemědělce*, In: *Proč jsem konzervativcem?*, s. 78 (text vyšel poprvé 19. ledna 1991).

volbami se „každé zakolísání v průběhu privatizace“ stávalo „ohrožením reformy“ jako takové.⁶⁶⁹ Rétorika pracující s rozdělením veřejnosti na principiální zastánce nebo principiální odpůrce vládní reformy slavila úspěch a ve volbách v červnu 1992 bodovaly především subjekty, které si ji nejlépe osvojily. Naopak strany, které se prezentovaly méně radikálně, skončily za ODS a Levým blokem s velkým odstupem.⁶⁷⁰

---

⁶⁶⁹ MACEK, Miroslav: *Federace coby podnikání*, In: *Sobotní telegraf*, 11. července 1991, s. 3. KLAUS, Václav: *Stanovisko k lustračnímu zákonu*, In: *Proč jsem konzervativcem?*, s. 45. Archiv Hlavní kanceláře ODS (dále „AHKODS“), složka „Kongres ODS – Plzeň 1991“, *Usnesení kongresu ODS k procesu privatizace*.

⁶⁷⁰ Tento trend byl patrný zejména na levici, kde oproti předvolebním očekáváním Levý blok výrazně předstihl ČSSD Viz např. výzkum IVVM srovnávající preference v únoru-dubnu 1992, dle něž byl rozdíl mezi preferencemi ČSSD a KSČM cca 1% ve prospěch ČSSD (*Rudé právo*, 27. dubna 1992, s. 2).

Jak se chovat na trhu: československá kuponová privatizace

únor 1990 – květen 1992

„Tržní ekonomika je demokracie v ekonomické oblasti. Osvobodí člověka od příkazování. (...) Návrat k tržní ekonomice vrátí [člověku] chuť k práci“⁶⁷¹

Ideální ekonomický subjekt a vize budoucnosti

Každá z koncepcí vlastnické transformace, které byly popsány v předchozích kapitolách, se opírala o určitou představu o tom, jak by se lidé, vstupující do nového společenského systému, měli chovat jakožto samostatné ekonomické subjekty. Dřívější normativní představy o ekonomickém jednání z období stalinismu, ztělesněné v postavách socialistických úderníků, uvědoměle pracujících ve prospěch celé společnosti a motivovaných k práci „socialistickým soutěžením“, ztratily svůj mobilizační potenciál.⁶⁷² Během přestavby se v manažerských a ekonomických debatách objevily nové normativní představy o „socialistickém hospodáři“ či „socialistickém podnikateli“, který měl spojit oddanost k základním principům socialismu s aplikací principů soutěživosti a moderních metod zefektivňování výroby a lidské práce.⁶⁷³ Demokratická revoluce pak otevřela prostor pro střety mezi různými koncepty chování ekonomického subjektu a vizemi budoucího vývoje.

V následující kapitole se pokusím odpovědět na otázku, jaké vzorce ekonomického chování si podle autorů jednotlivých privatizačních koncepcí měli lidé osvojit, čemu se měli naučit a co měli naopak zapomenout. V centru pozornosti bude

⁶⁷¹ Vystoupení Dušana Třísky ve *Studiu Televizních novin* (AČT, pořad vysílán 8. ledna 1990).

⁶⁷² K ideálu „nového člověka“ v období stalinismu např. NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*, Host, Brno 2018. Též FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa: *Svůdnost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*, Nakladatelství Lidové Noviny, Masarykova univerzita, Brno 2018. V této práci autoři definují jimi zkoumaný objekt „nového člověka“ jako „utopický konstrukt dobově naplňovaný různými obsahy, zejména v podobě vzoru hodného následování a symbolu optimistické budoucnosti“ a označují jej za sekularizovaného následovníka obrozeného člověka žijícího v Kristu, jehož popisují evangelia (s. 8-9). Přehled literatury k problematice „nového člověka“ a významu tohoto ideálu pro komunistické, nacistické a fašistické diktatury viz tamtéž, s. 15.

⁶⁷³ Viz KOPEČEK, M. – RAMEŠ, V.: *Od socialistické teorie řízení k neoliberálnímu manažerismu*, In: KOPEČEK, M.: *Architekti dlouhé změny*, s. 166-169.

i politický osud těchto ideálů. Pokládám za smysluplné si tuto otázku položit i v případě liberálně orientovaných ekonomů a politiků, kteří zpravidla zdůrazňovali, že nemají ambici komukoliv určovat jak se má či nemá chovat, neboť vycházejí z principů otevřené společnosti založené na svobodě jednání. I přesto lze podle mne v jejich představách o budoucnosti, tak jak je na veřejnosti vyjadřovali, vysledovat preference určitého ekonomického chování a očekávání, která se k němu pojila.

Významnou příležitostí k prosazení představ o ideálním jednání člověka-ekonomického subjektu do praxe byla nepochybně československá kuponová privatizace, která umožnila občanům rozhodnout svým chováním o tom, kterému z nabízených ideálních typů dají přednost. Chování a rozhodování občanů - držitelů investičních kuponů (DIKů) bylo svým způsobem referendem o budoucnosti a vypovídalo o tom, které vize považovali lidé za lákavé a uskutečnitelné a které nikoliv.

Dosavadní literatura zabývající se dějinami postkomunistické Evropy obsahuje řadu případových studií, jejichž autoři se podobným způsobem snažili popsat ideály „nového člověka“ a pokusy o jejich prosazení v nejrůznějších oblastech společenského života. Vedle dnes již klasické práce etnologky Elisabeth Dunn, která se věnovala osvojování si nových normativů práce v prostředí polské továrny na dětskou výživu v 90. letech, se jedná např. o výzkumy přejímání firemní kultury a s ní spojeného hodnotového rámce během expanze zahraničních firem do střední Evropy, nebo o rozbor vládních politik cílících na vytváření nových sebesprosazujících návyků.⁶⁷⁴ Společnou tezí těchto prací zpravidla bývá tvrzení, že postkomunistická transformace vedla k převládnutí „neoliberálního já“ (neoliberal self), založeného na pojmání vlastní osoby jako „malé firmy“ nebo „podnikatele se sebou samým“ a na přijetí individuální zodpovědnosti za své osobní štěstí. Kolektivistické vzorce chování naopak podle této teze byly vnímány jako pozůstatky komunistického státního paternalismu, od něž je potřeba se emancipovat a „odnaučit“ se jej. Podobný typ sebezpojetí se podle dalších analýz prosazoval od 80. let i v nekomunistickém světě.⁶⁷⁵ Řada antropologicky, etnologicky či historicky orientovaných prací při svém

---

⁶⁷⁴ DUNN, Elisabeth: *Privatising Poland*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2004. MAKOVICKY, Nicolette (ed.): *Neoliberalism, personhood, and Postsocialism. Enterprising Selves in Changing Economies*, Ashgate, Farnham 2014. KOVÁCS, J. – ZENTAI, V.: *Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*.

⁶⁷⁵ RODGERS, D. T.: *Age of Fracture*. Též např. DAVIES, Aled – FREEMAN, James – PEMBERTON, Hugh: *‘Everyman a capitalist’ or ‘free to choose’? Exploring the tensions within thatcherite individualism*, In: *The Historical Journal*, č. 2, roč. 2018, Cambridge University Press, s. 477-501.

popisu „neoliberálního subjektu“ vychází z pozdních prací Michela Foucaulta, který spojoval vznik tohoto sebepojetí se vznikem zcela nové racionality společenského vládnutí a způsobů prosazování moci („gouvernementalité“).⁶⁷⁶

Jakkoliv se uvedené případové studie shodují na určitých společných rysech ideálů lidského jednání ve zkoumaných oblastech, dávají zároveň svědectví o důležitosti místního kontextu, v němž mohly být obecné apely na „podnikavost“ a „zodpovědnost“ spojovány s rozličnými politickými projekty. Samotný pojem „neoliberalismus“ při takto detailním pohledu často spíše zaclání, než aby vykazoval explikační produktivitu, neboť může rozdíly mezi jednotlivými proudy politického myšlení překrýt nálepkou dobového *Zeitgeist*, jež zdůrazňuje jejich dobře známé společné rysy na úkor rozboru lokálního kontextu a popisu „tvarů“ politických kompromisů, které k prosazení „neoliberálních“ vzorců jednání vedly. Následující analýza se tedy nesnaží jednotlivé ideály ekonomického jednání interpretovat jako manifestaci „neoliberální governmentality“ již by měly být součástí, ale pracuje s několika konstruovanými „ideálními typy“ ekonomických subjektů, které v sobě koncentrují dobové představy aktérů o tom, jak by se lidé měli během privatizace chovat a jaké budoucnosti by se tím měli dosíci.⁶⁷⁷ Více než o technikách vládnutí by takto provedená analýza měla vypovídat o tom, s jakými nadějemi a očekáváními budoucnosti si privatizaci spojovali lidé, kteří měli ambici ovlivnit podobu vlastnické transformace, a jak byli ve svých snahách o jejich prosazení úspěšnější.

Ideální typ „zaměstnanec samosprávného podniku“

Prvním ideálním typem jednání člověka-ekonomického subjektu, který lze z dobových představ aktérů ve sledovaném období vyabstrahovat, je člověk jako „zaměstnanec samosprávného podniku“. Již zmiňovaní zastánci samosprávných koncepcí nevnímali své projekty v pojmové polaritě „kapitalismus“ versus „socialismus“, ale jako zcela novou formu „demokratického hospodářského systému“,

---

K normativní představě neoliberalismu o lidském jednání též THER, P.: *Nový pořádek na starém kontinentě*, s. 265-6.

⁶⁷⁶ FOUCAULT, Michel: *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2009.

⁶⁷⁷ K definici pojmu „ideální typ“ a jeho použití jako analytického nástroje, zejména tzv. „historického ideálního typu“, viz např. KUBÁTOVÁ, Helena: *Ideální typy v díle Maxe Webera*, In: *Sociológia*, č. 2, roč. 2012, s. 159-178. Též HAVELKA, Miloš: *Jednání – smysl – šance: Liberalistické základy sociologie jednání u Maxe Webera*, In: ŠUBRT, Jiří – BALON, Jan (eds.): *Teorie jednání: jeden koncept, mnoho koncepcí*, MFF UK, Praha 2008, s. 10.

vymezující se jak proti „kapitalismu“ nebo „státnímu kapitalismu“, tak proti „totalitnímu socialismu“. V centru jejich představ stál člověk jako zaměstnanec, podílející se na rozhodování o budoucnosti svého podniku, udržující si přehled o jeho celkové situaci a hodnotící jeho hospodářské výsledky. Subjektem ekonomického rozhodování měl být kolektiv, který měl demokratickým rozhodováním (jedna osoba – jeden hlas) rozhodovat např. o najmutí manažerů pro řízení podniku. Jedinec neměl disponovat individuálním vlastnickým podílem, ale pouze právem podílet se na správě společného majetku stejným dílem jako jeho spolupracovníci.

Některé koncepce počítaly s přímým převodem podniku do vlastnictví zaměstnaneckých kolektivů (tak tomu chtěla např. výzva škodovácích inženýrů, otištěná v *Lidových novinách*), jiné počítaly s tím, že by si zaměstnanecké kolektivy podniky pronajímaly z Fondu hospodářské obnovy, sdružujícího veškerý společenský majetek.⁶⁷⁸ V centru obou však stál pracovní kolektiv, v němž je každý člen vychováván a disciplinován ostatními k ekonomicky efektivnímu jednání. Toho mělo být dosaženo jednak vnitropodnikovou sociální kontrolou, která by nepřipouštěla zahálčivý způsob práce na úkor ostatních, jednak zvnějšku, působením tržních sil na podnik vystavený konkurenci ostatních.⁶⁷⁹ Ekonomicky efektivní jednání bylo v samosprávném myšlení definováno nejen jako dosahování co největších výrobních výstupů za použití co nejmenších nákladů, ale zahrnovalo i způsob distribuce zisku mezi pracovníky, která měla odrážet pospolitý charakter jejich práce. Nepřiměřeně velké platy managementu či vedoucích pracovníků oproti řadovým zaměstnancům by systém podnikové demokracie z principu vylučoval, neboť nebyly s takto pojatou ekonomickou efektivitou slučitelné.

Podle zastánců samospráv nebyly tradiční firemní hierarchie, přidělující rozhodovací pravomoci jen nadřízeným pracovníkům, schopny zaměstnance dostatečně motivovat k práci a zvýšit tak produktivitu podniku. V tomto duchu se vymezovali vůči nejčastější kritické námitce adresované samosprávám, kterou vnesl i Benjamin Ward, jeden z prvních západních ekonomů zabývajících tímto tématem.⁶⁸⁰

---

⁶⁷⁸ Srov. např. s. HÁBOVÁ, Vlasta: *V jakých typech podniků se daří samosprávě?* In: *Bulletin Klubu samosprávného lidového podnikání* (dále *Bulletin KSLP*), květen 1990, s. 3-4. Třetí zmiňovanou alternativou byla varianta postupného odkupu podniku zaměstnaneckým kolektivem, viz MATUSZEK, J.: *Privatizace cestou samosprávného podnikání?* In: tamtéž, s. 14.

⁶⁷⁹ VLKOVÁ, J.: *Otazníky kolem samosprávného podnikání s národním majetkem*, In: *Bulletin KSLP*, květen 1990, s. 16-17. KLUSÁK, M.: *Jaký je zájem o samosprávu ve vašem podniku?* In: *Bulletin KSLP*, červen 1990, s. 27.

⁶⁸⁰ Již cit. článek Benjaminu Warda z r. 1958 zpopularizoval téma samosprávných podniků v západní ekonomické vědě (WARD, B.: *The Firm in Illyria*, s. 566).

Podle ní budou zaměstnanci nadaní rozhodovacími pravomocemi při rozdělování zisku preferovat okamžité zvyšování svých výplat oproti dlouhodobým investicím, což učiní samosprávný podnik v dlouhodobém měřítku nekonkurenceschopným. Zastánci samospráv naopak tvrdili, že demokratizace podnikového řízení vytvoří shodu mezi zájmy zaměstnanců a celého podniku, zainteresuje je na jeho celkové prosperitě a podnik díky tomu bude pružněji reagovat na impulsy z trhu.⁶⁸¹ Svěření rozhodovacích pravomocí mělo v zaměstnancích vytvořit nový typ ekonomického chování, orientovaného na dlouhodobou prosperitu podniku jako na jejich nejvlastnější zájem, s nímž se neslučovalo krátkozraké projedení budoucích investic. Samospráva tak měla dle svých zastánců člověka motivovat k zodpovědnému sebeomezujícímu ekonomickému chování a mít výchovný vliv na celou jeho osobnost.⁶⁸²

Myšlenka zaměstnaneckých samospráv předpokládala silný morální kodex, kterému se měl jedinec v pracovním kolektivu podrobit a osvojit si ho skrze práci, zušlechťující doposud demotivované a pasivní námezdní pracovníky a proměňující je v uvědomělé hospodáře se společným majetkem. Apelování na morální a volní vlastnosti, které měla kolektivní samospráva v člověku kultivovat, úzce souvisely s mohutnou emancipační vizí, jejímž cílem byla přeměna námezdně pracujících ve „spoluvlastníky“, osvobozené od „nerovnoprávného a pasivního postavení“ a „hospodářské nesvobody“. Součástí změny mělo být překonání dichotomie mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, která zásadně ovlivňovala společenské a ekonomické vztahy už od dob průmyslové revoluce, a všeobecné povznesení člověka z pozice ekonomicky ovládaného subjektu.⁶⁸³

Emancipace a kolektivní disciplinace byly v samosprávných konceptech nerozlučně propojeny. Toto spojení bylo výrazné zejména v myšlení Jaroslava Vaneka, podle nějž měla podniková demokracie vygenerovat zcela nový typ kultury, kterou by si pracující osvojili jako součást nového habitu samosprávných zaměstnanců. Jejím základem měla být křesťanská etika, odmítající negativní jevy soudobého kapitalismu, který podle Vaneka zrodil jednotlivce prezentujícího se okázalou a plýtvavou spotřebou, bezuzdným uspokojováním individuálních choutek,

---

⁶⁸¹ KLUSÁK, M.: *Jaký je zájem o samosprávné podnikání ve vašem podniku?* In: *Bulletin KSLP*, červen 1990, s. 25-29. Též MERTLÍK, Pavel: *Promarníme svoji šanci?* In: *Hospodářské noviny*, 13. dubna 1990, s. 5.

⁶⁸² Viz např. již cit. HÁBOVÁ, V.: *V jakých typech podniků se daří samosprávě?* In: *Bulletin KSLP*, květen 1990, s. 3-4

⁶⁸³ Vedle již cit. HÁBOVÁ, Vlasta: *Scénář reformy pro šest milionů*, In: *Hospodářské noviny*, 9. března 1990, s. 8. KLUSÁK, Miroslav: *Samospráva očima psychologa*, In: *Hospodářské noviny*, 23. května 1990, s. 5.

materialismem a konzumními vzorci chování, orientovaného namísto sebenaplňující práce pouze ke „správné spekulaci ve správný čas“.⁶⁸⁴ Nemorální způsoby generování zisku skrze vytváření „fiktivních potřeb“, provokujících nejnižší a neuspokojitelné lidské pudy nátlakovou reklamou, by podle Vaneka v budoucnosti přirozeně odumřely, neboť demokratická samosprávná ekonomika podle neposkytuje větší než nezbytnou informační podporu výrobku: „V toto systému budou mít lidé daleko víc času na Čajkovského, Mozarta, Rembrandta nebo Shakespeara nebo právě na obyčejnou procházku venku s přáteli“.⁶⁸⁵

Emancipační vize obklopovaly i odlišnou privatizační koncepci zaměstnaneckého spoluvlastnictví, propagovanou v Československu především ekonomem Milanem Zeleným, podle které se měli zaměstnanci během privatizace stát individuálními spoluvlastníky podniků, v nichž pracovali. V této koncepci nevystupoval jedinec především jako součásti kolektivu činícího ekonomická rozhodnutí, ale jako samostatná jednotka – vlastníka konkrétního vlastnického podílu a spoluředitele podniku.⁶⁸⁶ Namísto zušlechťovacího vlivu pracovního kolektivu kladl důraz na „řízení sebe sama“ každého pracovníka.⁶⁸⁷ Heslem Zeleného a jeho příznivců se stalo Baťovo meziválečné motto „každý dělník kapitalistou“, cílem privatizace pak mělo být převládnutí zaměstnaneckého spoluvlastnictví, které by motivovalo jednotlivce k osvojování si podnikatelských vzorců chování. Ty měly spočívat v neustálém a spontánním rozšiřování vlastní pracovní kvalifikace a přeměně dosavadní mentality námezdního pracovníka, plnícího zadané úkoly, v mentalitu podnikatele, aktivně vyhledávajícího nové možnosti rozvoje podniku a spontánně překračujícího svou původní úzkou profesní specializaci.

Zaměstnanec-individuální spoluvlastník si měl díky privatizaci osvojit i nový typ pracovní motivace, založené nikoliv na strachu z propuštění z námezdního pracovního poměru, ale na „iniciativě, inovaci a odpovědnosti“ za svůj podnik a snaze jej pozvednout.⁶⁸⁸ Splynutí postavy vlastníka a pracovníka v jedné osobě mělo být

---

⁶⁸⁴ VANEK, J.: *Krise a reforma*, s. 21.

⁶⁸⁵ VANEK, J.: *Krise a reforma*, s. 66.

⁶⁸⁶ ZELENÝ, M.: *Řešení přechodu k tržnímu hospodářství*, In: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 40 (pův. článek z r. 1990). Řada těch, kdo vyslovovali podporu podnikovým samosprávám, zároveň podporovala i individuální vlastnictví zaměstnanců, které chápali jako odlišnou cestu k dosažení téhož cíle – ekonomické demokracie. Viz např. již cit. MERTLÍK, P.: *Promarníme svoji šanci?* In: *Hospodářské noviny*, 13. dubna 1990, s. 5, nebo MATUSZEK, J.: *Privatizace cestou samosprávného podnikání*, In: *Bulletin KSLP*, květen 1990, s. 14-16.

⁶⁸⁷ Viz předmluva M. Zeleného k třetímu českému vydání textů T. Bati, BAŤA, T.: *Úvahy a projevy*, s. 4.

⁶⁸⁸ ZELENÝ, M.: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 40-43.

doprovázeno přesunem řídicích pravomocí z dosavadních pevných podnikových hierarchií směrem dolů, k zaměstnancům-spoluvlastníkům a spolupodnikatelům. Zelený svou vizi soukromovlastnického kapitalismu stavěl do kontrastu jak proti autoritářskému socialismu, tak proti kapitalismu založenému na rozptýleném vlastnictví akcionářů kteří jsou zainteresovaní jen na hodnotě svých akcií a ne na dlouhodobém rozvoji podniků. Proti „spekulaci“, která podle něj nebyla zdrojem skutečných hodnot, stavěl „poctivou práci“, „fachmanství“ a „kvalitu, nikoliv zisk jako základní princip podnikání“.⁶⁸⁹

Na rozdíl od myšlení „trhu bez přívlastků“ neoperoval se symbolickou rovnocenností různých typů směny, v jeho jazyku byla naopak přítomná silná distinkce mezi „podnikáním“ a „šmelinou“, založenou na „spekulaci, zlodějně a morálním úpadku“. Ideálním ekonomickým subjektem na trhu v této koncepci nebyl podnikatel kalkulující možné návratnosti různých částí svého investičního portfolia, ale podnikatel osobně spjatý s osudem podniku, v němž sám pracuje a jehož úspěch či neúspěch bere na svá bedra. Demokratizace práce pak neměla spočívat v rovném přístupu ke správě společného majetku jako v případě samospráv, ale ve zplošťování firemních hierarchií a k přenášení rozhodovacích pravomocí a podnikatelské odpovědnosti přímo na pracovníky.⁶⁹⁰ „Držení akcií neudělá z pracovníka podnikatele, ale člověka, který investuje, nebo který hledá cesty k pouhému zhodnocení vlastního kapitálu. (...) Ne burzy, ale aktivní práce lidí zvyšuje kapitál. Akcie jsou pouze mrtvé peníze“, kritizoval v říjnu 1990 Zelený chystanou kuponovou metodu.⁶⁹¹

Samosprávné ani zaměstnanecké vlastnictví se však v průběhu československé privatizace neuplatnilo. Podnikovým samosprávám se dveře zavřely po schválení nového zákona o státním podniku v dubnu 1990, koncepce zaměstnaneckého spoluvlastnictví pak byla (navzdory podpoře, jaké se jí ještě ve volbách v r. 1990 dostávalo) upozaděna díky převládnutí tzv. občanského principu, podle něž byla zaměstnanecká zvýhodnění během privatizace odmítnuta.⁶⁹²

---

⁶⁸⁹ ZELENÝ, M.: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 25-28.

⁶⁹⁰ ZELENÝ, M.: *19 tezí k hospodářské obnově Československa*, In: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 41-44.

⁶⁹¹ *Záznam hlavních referátů besedy k privatizaci s prof. O. Šikem, prof. M. Zeleným a Ing. R. Češkou, CSc., která se konala dne 25.10. 1990 v ÚÚNV, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, Praha 1990, s. 8, 10.*

⁶⁹² V první privatizační vlně připadlo na zaměstnanecké akcie pouze 1,53% privatizovaných akcií v ČR, které byly součástí úspěšných projektů. Viz *Statistická ročenka České republiky*, Český statistický úřad, Praha 1993, s. 292. (Slovenská statistická ročenka z r. 1993 údaje o počtu

Zaměstnanci, kteří se chtěli stát spoluvlastníky svého podniku, mohli během velké privatizace založit samostatnou právnickou osobu a předložit vlastní projekt, v němž by navrhli prodej nebo podniku do svých rukou, byli však ve stejné pozici jako všichni ostatní předkladatelé projektů a jejich úspěch závisel na rozhodnutí schvalovatele – tedy MSNMP. Cesta k zaměstnaneckému spoluvlastnictví podle zákona č. 92/1991 Sb. tak byla komplikovaná a nejistá.⁶⁹³

Kuponová privatizace: cesta do Scénáře ekonomické reformy

Podmínky pro uplatnění různých ideálů ekonomického chování výrazně spoluurčovala příprava a provádění kuponové metody. Chceme-li zkoumat další ideální typy ekonomického jednání během privatizace, musíme se seznámit se způsobem, jakým v letech 1990-1992 v Československu tzv. kuponovka vznikla a s principy jejího fungování. V následujících čtyřech podkapitolách se proto pokusím vysvětlit, jak byla tato metoda vymyšlena experty, schválena zákonodárci a přijata občany.

Kuponová metoda byla poprvé použita v Kanadě na konci 70. let v provincii Britská Kolumbie, jejíž vláda se rozhodla takto privatizovat dříve zestátněné přírodní zdroje.⁶⁹⁴ Každý občan provincie, který projevil zájem, dostal 5 akcií holdingu British Columbia Resources Investment Corporation (BCRIC), který tyto přírodní zdroje

---

zaměstnaneckých akcií neobsahuje, z materiálů slovenského ministerstva privatizace však vyplývá, že při schvalování privatizačních projektů jim nedávalo výrazně větší prostor než česká strana. Viz SNA, fond č. 4696 Ministerstvo pre správu a privatizáciu národného majetku SR (dále f. MSNMP SR), k. č. 23, *Porada vedenia* 25. 9 1991, srov. s tamtéž, *Základní teze uskutečňování procesu privatizace v podmínkách ekonomiky České republiky*, s. 5).

⁶⁹³ Další překážku v uplatnění zaměstnaneckých akcií vytvořil nový obchodní zákoník (č. 513/1991 Sb.), který omezoval rozsah zaměstnaneckých akcií nepodléhajících splácení na maximálně 5% základního jmění podniku (§158 odst. 2). Jednalo se tedy o akcie, které by si zaměstnanec nemusel odkupovat, ale dostal by je přímo do svého vlastnictví. Odkupování akcií zaměstnanci podniku na splátky obchodní zákoník neomezoval (na rozdíl od původního návrhu vlády, který je chtěl omezit na maximálně desetinu základního jmění), zároveň však snaha autorů kuponové privatizace zajistit u podniků zařazených do první privatizační vlny dostatečné množství akcií pro investiční kupony šla přímo proti tomu, aby se zaměstnanecké akcie na splátky staly dominantní privatizační metodou. Srov. s návrhem obchodního zákoníku předloženým do federálního shromáždění federální vládou, sněmovní tisk č. 684 (FS, VI. volební období), §158 odst. 2. Pozoruhodné je, že podle pozdějších vzpomínek D. Třísky nebylo mezi autory nového obchodního zákoníku a autory kuponové privatizace žádné personální spojení, není tedy jasné, proč nový obchodní zákoník (a jeho vládou přijatý návrh) tato omezení obsahoval (TŘÍSKA, D.: *Privatizace a kapitalismus v České republice*, s. 14). Důvodová zpráva vládního návrhu obchodního zákoníku se k přesným důvodům omezení nevyjadřuje (viz cit. tisk č. 684).

⁶⁹⁴ ANDERSON, Terry Lee – HILL, Peter Jensen: *The Privatization Process: A Worldwide Perspective*, Rowman and Littlefield, Boston 1996, s. 10.

spravoval, s možností dokoupit si až 5000 dalších akcií po šesti dolarech. Celé akce se tehdy zúčastnilo přes 2 miliony obyvatel provincie (86% místní populace), přičemž 170 000 z nich využilo možnost dodatečného nákupu dalších akcií. Šlo tedy o operaci lokálního charakteru a týkala se pouze jediné státem vlastněné společnosti, která byla tímto způsobem privatizována.

V druhé polovině 80. let se návrhy na rozdělení části státního majetku občanům začaly objevovat i ve východoevropských expertních diskusích. Jedněmi z prvních, kteří se vyslovili pro rozdávaní kuponů směnitelných za akcie, byli polští ekonomové Janusz Lewandowski a Jan Szomburg ve své studii z roku 1988, ve stejné době si však touž myšlenkou pohrávali i západní ekonomové, zabývající se sovětskou perestrojkou (Edgard Feige, Jan Lodal, Manuel Hinds).⁶⁹⁵ V Československu byla podle vzpomínek pamětníků myšlenka na bezplatnou distribuci privatizovaného majetku poprvé vyslovena na setkání domácích a emigrantských ekonomických expertů, svolaném OF na vládní zámek v Kolodějích o víkendu 2. až 4. února 1990 během diskusí v odborné skupině, která měla na starost problematiku změny vlastnických vztahů.⁶⁹⁶ Podobnou myšlenku však obsahoval již text Jana Švejnara z prosince 1989, který jeho autor ještě před kolodějským setkáním představil v Československu odborné veřejnosti v lednu 1990 na konferenci Ekonomického ústavu ČSAV v Liblicích.⁶⁹⁷ Švejnár se ve svém návrhu na již existující koncepci Lewandovského a Szomburga neodvolával a jako svou inspiraci uvedl nepublikovaný návrh českého chemika Ludvíka Rybáčka, jednoho ze zakladatelů Klubu angažovaných nestraničů, který žil od své emigrace v r. 1968 ve Spojených státech a byl s ním v kontaktu.⁶⁹⁸ Švejnár navrhoval distribuovat akcie přímo na účty individuálních občanů, popřípadě jim namísto akcií podniků rozdat podíly v investičních fondech, které by tyto podniky spravovaly, a jeho systém nepočítal s rozdávaním speciálních „investičních peněz“ (kuponů) obyvatelstvu.

---

⁶⁹⁵ Viz *Kupónová privatizace. Sborník textů*, s. 41-44. Text Lewandovského a Szomburga, na který D. Tříška v textu odkazuje, byl přednesen 17.-18. listopadu 1988 na ekonomické konferenci ve Varšavě (SZMITKA, Stanislav: *Specyfika cech prywatyzacji polskiej gospodarki poczatkowego okresu reform*, In: *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*, č. 4, roč. 2013, s. 81-98).

⁶⁹⁶ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 101-103. Členy této skupiny byli Dušan Tříška, Ondřej Jonáš, Jozef Zieleniec a Gabriel Eichler (*Kupónová privatizace. Sborník textů*, s. 41).

⁶⁹⁷ Viz ŠVEJNAR, J.: *A Framework for the Economic Transformation of Czechoslovakia*, s. 7. Svědectví o konferenci v lednu 1990, konané na stejném místě jako již zmiňovaná konference o mikroekonomických modelech v březnu 1989, viz rozhovor autora s Janem Švejnarem 23. května 2018 (přepis v archivu autora).

⁶⁹⁸ Viz též KRAUS, Michael: *Za Ludvíkem Rybáčkem*, In: *Paměť a dějiny*, č. 1, roč. 2014, s. 131.

Myšlenka bezplatného rozdávaní majetku tedy do československého prostředí vstoupila ještě před kolodějským setkáním, na něm ji však vzali za svou náměstci federálního ministra financí Dušan Tříška a Tomáš Ježek a o něco později i jejich nadřízený Václav Klaus.⁶⁹⁹ Ten představil ideu investičních kuponů veřejnosti na velkém setkání podnikových ředitelů se zástupci federální vlády a OF v polovině března 1990. Podle tehdejších redaktorů *Hospodářských novin*, kteří události referovali, uvažoval v této době ministr financí o kuponové metodě jako o možném nástroji, pomocí něhož by mohli být při přerozdělování majetku preferováni zaměstnanci podniků.⁷⁰⁰

Kuponová metoda byla následně zahrnuta do *Strategie radikální ekonomické reformy*, která byla 12. dubna 1990 předložena federální vládě:

„Vybraná část majetků (...) bude obyvatelstvu nabídnuta zdarma. Metodou k tomu bude přenechání jistého počtu majetkových kuponů těm občanům, kteří o ně projeví kvalifikovaný zájem. Nabízené části národního majetku ve formě akcií budou prodávány za majetkové kupóny. Každý držitel kupónů individuálně rozhodne, které akcie a v jakém počtu preferuje. Tímto aktem vyjádří své subjektivní hodnocení nabízeného majetku.“⁷⁰¹

Krátký odstavec shrnuje prvotní a základní ideje, na nichž byla československá verze kuponové privatizace postavena. Klíčovým bodem projektu D. Tříšky a jeho kolegů bylo přenesení významné rozhodovací pravomoci na bedra jednotlivých DIKů, kteří se měli podle svého vlastního uvážení rozhodnout, do jakých podniků své kupony investují. Již od počátku se tak československá kuponová privatizace lišila od ostatních popsanych variant, a to zejména v tom, jaký typ ekonomického jednání u účastníků předpokládala. Budoucí DIK měl podle *Radikální strategie* sám provést volbu mezi množstvím nabízených podniků, která se neomezovala jen na přijetí či odmítnutí jednoho vlastnického podílu nabízeného státem, jako tomu bylo v případě kanadského holdingu BCRIC, nebo na přijetí předdefinovaného akciového portfolia, jak tomu chtěla jedna ze Švejnarem

---

⁶⁹⁹ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 103. Též obsáhlý rozhovor o privatizaci s D. Tříškou (PÁRAL, Pavel: *Kosmetické úpravy nestačí*, In: *Rudé právo*, 8. února 1990, s. 7), v němž budoucí architekt kuponové privatizace tuto metodu ještě vůbec nezmiňoval. Stejně tak se o ní nezmiňoval ani návrh na zřízení Úřadu pro dočasnou správu státního majetku a jeho privatizaci, který V. Klaus předložil federální vládě 1. března 1990.

⁷⁰⁰ Zpráva o setkání vlády s podnikovými řediteli 17. března 1990 v Janáčkově divadle v Brně (EHRlich, Petr – KAŇA, Miroslav: *Váhavost nemá budoucnost. Hospodářské centrum s podniky o reformě*, In: *Hospodářské noviny*, 23. března 1990, s. 7).

⁷⁰¹ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, *Strategie radikální ekonomické reformy*, s. 13, 28-30.

uvažovaných variant. Zodpovědnost kladená na jeho bedra byla větší, stejně jako očekávání, která měl podle československých reformátorů splnit.

Navrhovaná československá varianta nejvíce odpovídala původním návrhům Lewandowského a Szomburga.⁷⁰² V samotném Polsku se však tento systém neuplatnil: když se v roce 1991 stal polským ministrem privatizace právě J. Lewandowski, přikročila tamní vláda k provedení kuponové privatizace ve formě tzv. Národních investičních fondů, tedy podobným způsobem, jaký navrhoval Jan Švejnar.⁷⁰³ Občané Polska se mohli stát podílníky těchto fondů, které spravovaly náhodně sestavená akciová portfolia a byly řízeny profesionálními manažery, vybranými ministerstvem pro privatizaci. Polská cesta nekladla na bedra individuálních DIKů břímě rozhodování a postrádala libertariánský étos, který stál v pozadí československé kuponové privatizace (viz dále). Svěřit odpovědnost za budoucnost privatizovaných podniků do rukou anonymních akcionářů se pravděpodobně jevilo polským reformátorům jako příliš riskantní. Obdobný postoj ostatně zastávala i skupina expertů Světové banky, kteří během května 1990 pobývali v Československu a seznamovali se s vládními reformními plány:

„Pokud jde o střední a velké podniky, mise doporučuje opatrný přístup; nedostatek systému majetkových kuponů vidí především v malé informovanosti veřejnosti o skutečné situaci podniků a hodnotě akcií; doporučuje proto soustředit akcie denacionalizovaných státních podniků v holdingových společnostech.“⁷⁰⁴

I v prostředí pro-privatizačně naladěných expertů tak připravovaná československá varianta kuponové privatizace působila nezvykle radikálně.⁷⁰⁵ Její autoři ji hájili argumentem, že navrhovaný systém odpovídá hned na několik problémů najednou. Zaprvé řešil problém neexistujícího ocenění podniků, které bylo překážkou tzv. přímých prodejů: přízeň DIKů jednotlivým podnikům, vyjádřená ochotou vyměnit své kupony za jejich akcie měla sloužit jako prvotní tržní

⁷⁰² Cit. dle *Kupónová privatizace. Sborník textů*, s. 44.

⁷⁰³ KOWALIK, T.: *From Solidarity to Sell-out*, s. 209-218. Příslušný zákon byl navíc schválen až po dlouhých vládních a parlamentních jednáních na konci dubna 1993.

⁷⁰⁴ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. června 1990, *Zpráva o výsledcích mise Světové banky v České a Slovenské Federativní Republice*, Příloha č. 2, s. 5.

⁷⁰⁵ Myšlenku rozdělení majetku občanům východoevropských zemí v dubnu 1990 odmítal i časopis *Economist*, než se za ni v redakčních textech postavil o tři měsíce později. WINIECKI, Jan: *Major Privatization Differences between East and West*, In: WRIGHT, V. – PERROTTI, L.: *Privatization and Public Policy. Vol. I.*, s. 80. Kritické poznámky vůči československému RM systému (tj. trhu cenných papírů privatizovaných skrze kupony) měl vedle Světové banky i britský Know How Fund (který v ČSFR od podzimu 1990 působil), viz HOFREITER, Roman: *Experiment burza: sociologická interpretácia vzniku a pádu burzy na Slovensku*, Belianum, Banská Bystrica 2017, s. 51.

ohodnocení a obejít tak případné administrativní určování prodejní ceny, které by muselo vycházet z komplikovaných odhadů založených na problematických účetních hodnotách vygenerovaných předchozím hospodářským systémem. Kromě toho řešil i nedostatek domácího kapitálu, který ztěžoval prodej vlastnických podílů v podnicích občanům za hotové. Jako její přednost zdůrazňovali tvůrci od počátku i to, že se nespolehala na politicky citlivou privatizaci do rukou zahraničních vlastníků, kterou většina veřejnosti odmítala.

Přesto měla první reakce domácích odborníků a veřejnosti daleko do nadšení, s nímž byla kuponová privatizace později spojována. Jako jeden z prvních ji veřejně odmítl Miroslav Grégr (pozdější ministr strojírenství a elektrotechniky v Pithartově vládě), který ji označil za byrokratický postup podobný poválečnému znárodnění, a v reakci na první informace o chystaném způsobu privatizace oznámil založení Svazu průmyslu, který měl sdruženým podnikům umožnit, aby do debaty o ekonomické reformě výrazněji promluvily.⁷⁰⁶ Stejně razantně odmítl myšlenku rychlé privatizace pomocí kuponů i jeden ze členů Vlasákova týmu Zdislav Šulc s poukazem na to, že bezplatně nabyté vlastnictví nevyvolá v člověku potřebnou motivaci k ekonomicky žádoucímu chování.⁷⁰⁷ Odpůrci kuponovou privatizaci od počátku ironizovali jako „marxismus naruby“, „velký skok vpřed“ či metodu, o níž se „nesnilo ani těm nejzarytějším stalinistům“.⁷⁰⁸ Paralely se stalinským dogmatismem poukazovaly na předpoklad o rozhodující úloze vlastnických vztahů pro ekonomicky efektivní jednání člověka, který stál i v základu plošného znárodnění ve 40. a 50. letech. „Pokud jde o velkopodniky, (...) je třeba realisticky vzít na vědomí, že po řadu let budou převažovat podniky odstátněné a nikoli privatizované“, shrnoval Z. Šulc a zdůraznil, že v tomto přechodném období bude hlavní úlohou státu zajistit odstátněným podnikům kvalitní management. V první veřejné výměně názorů na téma kupony, která se odehrávala v *Hospodářských novinách* od dubna 1990, se k nim většina expertů vyjádřila podobně kriticky.⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁶ GRÉGR, Miroslav: *Bohatý stát na troskách podniků?* In: *Hospodářské noviny*, 4. května 1990, s. 1.

⁷⁰⁷ ŠULC, Zdislav: *Snaha rozdávat nikam nevede*, In: *Hospodářské noviny*, 4. května 1990, s. 8-9.

⁷⁰⁸ ZELENÝ, M.: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 19 (původní text z 26. července 1990).

⁷⁰⁹ KOMÁREK, Valtr: *O scénářích ekonomické reformy. Otazníky nejen u cen*, In: *Hospodářské noviny*, 20. června 1990, s. 1-3. MIKELKA, Eduard: *Nad vládním programem. Riskantná operácia*, In: *Hospodářské noviny*, 11. července 1990, s. 6-7 (autor byl pracovníkem EÚ SAV). KAŇA, Miroslav: *Nepřipravené kroky správným směrem* (rozhovor s Karlem Koubou), In: *Hospodářské noviny*, 25. července 1990, s. 3. ZELENÝ, Milan: *Využijme zvláštních a neopakovatelných podmínek. Státní > soukromé*, In: *Hospodářské noviny*, 15. srpna 1990, s. 10. KAŇA, Miroslav: *Svět privatizuje. O jednom reformním kroku s Čechem žijícím v zahraničí* (rozhovor s Bohumilem Koblihou, poradcem a konzultantem, který se v téže době podílel na ekonomickém programu ČSL), In: *Hospodářské noviny*,

Autoři kuponové privatizace se zpočátku omezovali na vysvětlování principů své metody,⁷¹⁰ po červnových volbách však vyrazili do protiútoků. Když se proti „rozdávání bez logiky“ na konci června vyznamenal i tehdy stále nejznámější československý ekonom Ota Šik, odpověděl mu hlavní autor kuponové metody Dušan Tříška nebývale ostře:⁷¹¹

„Spor o radikální, či postupný projekt ekonomické reformy (včetně privatizace) je – kromě jiného – sporem ideologické pravice a levice, soubojem liberálního ekonoma s ekonomem socializující filozofie a minulosti. (...) Myšlení socializujícího ekonoma je nevyčerpitelně ovládáno hlubokou nedůvěrou, že jakési tržní síly – pro něj těžko pochopitelné, protože neviditelné – dokáží racionálně alokovat ekonomické zdroje. (...) Socializující ekonom se nikdy nevzdá své věčné touhy najít cestu, jak státní podniky přinutit k efektivnímu, kompetentnímu chování. (...) Liberální ekonom si je naprosto jist, že pokud ekonomice vládnou státní podniky, je tato ekonomika ve smrtelném nebezpečí, je proto ochoten nést i značné náklady, existuje-li možnost toto nebezpečí odvrátit. Jádro této odlišnosti liberálního a socializujícího ekonoma spatřuji v jejich odlišné představě racionality lidského chování. (...) I O[ta] Šik nám v citovaném článku podsouvá, že získají-li lidé nějaký majetek (například darem), pak jej vysoce pravděpodobně co nejrychleji propijí. (...) Liberální ekonom je [naproti tomu] přesvědčen, že pokud to nebude „obyčejný člověk“, kdo bude vědět, kam investovat své peníze (nebo kupóny), pak to nebude vědět nikdo.“⁷¹²

Podobně ostré výrazy na adresu kritiků kuponové metody použil v téže době i Václav Klaus, který je označil za „nereformátory“ a nekuponové privatizační metody charakterizoval jako „vznešeně znějící koncepce odstátňování, denacionalizace, samosprávy, holdingových společností, zaměstnaneckých akcií, podílů zaměstnanců na rozdělování zisku“, které podle něj nebyly bez „skutečného soukromého vlastnictví“ rozhodující části národního majetku, vytvořeného kuponovou metodou, „ničím jiným než zakrytou formou obhajoby zdiskreditovaného socialistického ideálu,

---

19. června 1990, s. 3. Naopak pozitivně se ke kuponové privatizaci vyjádřil JANÁČEK, Kamil: *Chybí alternativa vládního postupu*, In: *Hospodářské noviny*, 1. srpna 1990, s. 6.

⁷¹⁰ KLAUS, Václav: *Akcie pro každého?* In: *TYŽ, O tvář zítřka*, s. 131 (původní článek vyšel 27. dubna 1990). AČT, pořad *Strategie ekonomické reformy. Rozhovor s federálním ministrem financí Václavem Klausem*, vysílaný 25. dubna 1990.

⁷¹¹ ŠIK, Ota: *Transakce velkých rizik. Proti kuponovému rozdělení národního jmění všemu obyvatelstvu*, In: *Hospodářské noviny*, 29. června 1990, s. 5.

⁷¹² TŘÍŠKA, Dušan: *Privatizace a její kritika zleva*, In: *Lidové noviny*, 21. července 1990, s. 5.

který jsme mohli v praxi tak dobře za poslední čtyři desetiletí poznat“.⁷¹³ V létě 1990 se tak poprvé objevila později často používaná polemická figura: kuponová privatizace je nezbytnou součástí reformy a odpor proti ní je odporem proti reformě jako takové.

S takto ostře formulovanou pozicí kontrastovala váhavá podpora, které se kuponové privatizaci v téže době dostávalo ve federální vládě. Připomeňme, že usnesením ze 14. května 1990 dala federální vláda V. Klausovi za úkol vypracovat „koncepte a cíle procesu *deetatizace* (zdůrazněno V. R.)“, vůči níž se ministr financí v citovaném článku ostře vymezil.⁷¹⁴ V témže usnesení se také vláda vyslovila pro „rozsáhlé odstátnění a na něj navazující postupnou účelovou privatizaci národního jmění, za účasti domácího i zahraničního kapitálu“. Tyto formulace rozhodně nelze interpretovat jako podporu kuponové privatizaci, neboť kuponová privatizace z principu nebyla „účelová“ ani „postupná“. Nápadná je i absence kuponů v programovém prohlášení nové federální vlády, které premiér Čalfa přednesl ve federálním shromáždění 3. července 1990: z celého dlouhého dokumentu se privatizace týkají jen dva odstavce, v nichž oznámil, že do konce roku 1990 by mělo dojít k přeměně velké části státních podniků na akciové společnosti. Dovětek, konstatující že „zainteresovanost účastinnárov bude pozitivním faktorem, ktorý prispeje k celkovému ozdraveniu ekonomiky“ vůbec nedával tušit, kdo by se těmito novými akcionáři měl stát – zda zaměstnanci, zahraniční podnikatelé či DIKové.⁷¹⁵ Zdrženlivě se k ní ve stejné době stavěli i představitelé slovenské vlády.⁷¹⁶

V době, kdy V. Klaus a D. Tříška začali ofenzivu proti odpůrcům kuponů, tak o jejich podpoře ve vládě nebylo vůbec rozhodnuto. Přípravné verze *Scénáře ekonomické reformy* v srpnu stále obsahovaly dvě varianty privatizace: jak tu z Vlasákovy *Strategie*, tak tu, která se opírala o kuponovou metodu.⁷¹⁷ Vyostřenou rétoriku zastánců kuponů, která se objevila v létě 1990, tak lze interpretovat nejen jako součást všeobecné radikalizace debaty o reformě, k níž v těchto měsících došlo,

---

⁷¹³ KLAUS, Václav: *Proč privatizaci?*, In: *Občanský deník*, 17. srpna 1990, s. 1.

⁷¹⁴ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 14. května 1990, Příloha č. 1 *Harmonogram postupu ekonomické reformy k Usnesení vlády ČSFR č. 342 o postupu zajištění ekonomické reformy*, s. 2.

⁷¹⁵ Vystoupení Mariána Čalfa ve FS 3. července 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/002schuz/s002005.htm> (datum posledního přístupu 1. 12 2019). Zkrácenou verzi programového prohlášení otiskly druhý den *Hospodářské noviny*.

⁷¹⁶ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 180, i. č. 147, *Reforma slovenskej ekonomiky (ciele, stratégia, kroky)* (text vypracovaný místopředsedou slovenské vlády J. Kučerákem a kol., dat. k srpnu 1990), s. 76.

⁷¹⁷ NA, f. ÚPV-HR, Schůze hospodářské rady 21. srpna 1990, *Scénář ekonomické reformy* (pracovní verze, dat. k 13. srpnu 1990). s. 12-28.

ale i jako snahu „kuponových jestřábů“ přimět členy vlády, aby myšlenky Vlasákovy *Strategie* odmítli. Jejich snaha nakonec byla úspěšná: 17. září projednalo federální shromáždění *Scénář ekonomické reformy*, v němž byly kupony explicitně zmíněny jako jedna z prvních privatizačních metod. Šlo o první oficiální materiál celé federální vlády, v němž se k nim přihlásila a naopak v něm opustila Vlasákovu verzi privatizace v režii FNJ. Jakkoliv měl samotný *Scénář* jen proklamativní povahu a nikoliv sílu zákona, z hlediska kuponové privatizace byl významným vítězstvím jejích autorů. O měsíc později se kuponová metoda stala i součástí návrhu zákona o velké privatizaci, který vláda 1. listopadu přijala a předložila federálnímu shromáždění ke schválení.

Kuponová privatizace a její varianty: všem stejný dílem

Již citovaný odstavec z *Radikální strategie*, který poprvé kuponovou privatizaci představil členům federální vlády, stanovoval, že pravomoc rozhodnout o výměně kuponu za akcie konkrétního podniku dostanou sami DIKové. Zbývala však řada otázek: kdo všechno bude moci kupon získat? Dostanou některé skupiny obyvatelstva více či méně kuponů, než ostatní? Jak přesně bude směna bodů a akcií probíhat?

Návrhy na konkrétní podobu kuponové privatizace vznikaly na federálním ministerstvu financí již v době, kdy federální vláda se svou podporou celému projektu stále váhala.⁷¹⁸ Experti FMF uvažovali v červnu o dvou možných variantách: tzv. „aukční“ a „počítačové“. Rozdíl mezi variantami spočíval mimo jiné v tom, že v první by dražba probíhala u každého podniku zvlášť, tj. ve speciální aukci, v níž by se mohli uplatnit pouze fyzicky přítomní DIKové.⁷¹⁹ Účastníkům privatizace by tento systém reálně umožňoval jen účast v dražbách, konajících se v dosažitelné vzdálenosti od místa jejich bydliště, a znemožňoval by účast v několika dražbách vyhlášených na jeden termín. Druhá varianta, počítající s organizováním jedné velké „aukce“ v celém Československu prostřednictvím zadávání požadavků DIKů do centrálního počítače, naproti tomu nabízela „absolutně rovnocenné podmínky pro

---

⁷¹⁸ NA. f. ÚPV-HR, Schůze hospodářské rady 21. srpna 1990, *Koncepce odstátnění a privatizace (Velká privatizace)*, s. 32-43. Materiál vznikl v červnu na federálním ministerstvu financí.

⁷¹⁹ Návrh tento detail sice nespécifikoval, ale logicky z něj vyplýval.

celé obyvatelstvo“, neboť umožňovala občanům privatizovat všechny podniky v nabídce bez ohledu na jejich bydliště či časové možnosti.

Poslanci však v únoru 1991 původní plány autorů kuponové privatizace výrazně přeorali. Jak upozornili Adéla Gjuríčová a Tomáš Zahradníček, zákonodárci ve federálním shromáždění po volbách v červnu 1990 získali oproti předchozím měsícům výrazně větší sebevědomí a do návrhů předkládaných vládou a prezidentem často zasahovali a přeměňovali je podle svých vlastních představ: parlament se dostal do „pozice síly“. ⁷²⁰ V návrhu zákona o velké privatizaci se jim nelíbilo množství prostoru, který byl kuponům věnován, a rozhodli se jej vyškrtnutím několika paragrafů zmenšit: na vrub této snahy byly ze zákona odstraněny pasáže, které stanovovaly podmínky tzv. aukční kuponové metody a ze dvou zvažovaných možností v něm tak zůstala pouze ta počítačová, která nastolovala mezi účastníky teritoriální rovnost. ⁷²¹

Kromě toho federální poslanci vyškrtli ustanovení ukládající předkladatelům privatizačních projektů povinnost vyčlenit 40% až 80% akcií základního jmění privatizované společnosti pro kupony. Tímto návrhem si původně jejich architekti chtěli pojistit, že projekt neuvízne „nasuchu“, tj. bez dostatečného množství majetku, který by budoucím DIKům mohli nabídnout. ⁷²² Většině poslanců se však takováto pojistka nezdála: velká část z nich byla stále nakloněna zaměstnaneckému vlastnictví a na kupony hleděla s krajním podezřením. Jeden z jejich nejhlasitějších odpůrců Miloš Zeman si položil řečnickou otázku: „Jak ovšem autoři skutečně věří jimi doporučené metodě, když považují za nezbytné preferovat ji tímto omezením v návrhu zákona? Má to snad znamenat, že všechny postupy jsou si rovné, ale kupony jsou nejrovnější?“. ⁷²³ Zákon o velké privatizaci byl nakonec upraven tak, aby rozehnal obavy kritiků kuponové metody z jejího možného upřednostňování před ostatními způsoby privatizace, a mohl tak projít dostatečným počtem hlasů. ⁷²⁴

---

⁷²⁰ GJURIČOVÁ, A. – ZAHRADNÍČEK, T.: *Návrat parlamentu*, s. 142-148.

⁷²¹ Viz tisk federálního shromáždění č. 257 (VI. volební období), §26-27. Srov. s §24-25 a §41 zák. č. 92/1991 Sb.

⁷²² Tisk federálního shromáždění č. 257 (VI. volební období), §45.

⁷²³ Vystoupení M. Zemana na společné schůzi SL a SN FS 21. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013070.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

⁷²⁴ Viz např. poslanci Rudolf Zukal nebo P. Uhl, kteří kuponovou privatizaci kritizovali, ale nakonec hlasovali pro přijetí zákona. Naopak M. Zeman se hlasování zdržel: z poslanců za OF hlasovali proti přijetí zákona o velké privatizaci pouze Valtr Komárek, Jan Kavan a Jozef Wagner, z poslanců VPN hlasovali pro přijetí všichni přítomní. Viz záznam o hlasování, dostupný na <https://www.psp.cz/sqw/hlasy.sqw?g=20740> (dat. přístupu 1. 12 2019, kvůli poruše hlasovacího

Jeho výsledná podoba z února 1991 tak nechávala autory kuponové metody opět v nejistotě ohledně toho, zda celá akce neuvízne na suchu.⁷²⁵ Konkrétní privatizační projekty sice schvalovala republiková MSNMP, zahrnutí kuponové metody do nich však nemohla nijak ovlivnit, stejně jako žádný jiný orgán vlády nebo parlamentu. Autorům kuponové metody tudíž nezbývalo než přesvědčit předkladatele privatizačních projektů (kterými byla především vedení privatizovaných podniků) o tom, aby se pro kupony rozhodli dobrovolně. Argumentem, který při tom používali, byla rychlost a relativní bezpracnost vypracování „kuponového“ privatizačního projektu v kontrastu s namáhavým a možná i beznadějným hledáním zahraničních investorů.⁷²⁶

Během přesvědčování o přednostech kuponů jejich autoři takticky používali i argumenty, které neodpovídaly jejich dosavadním prohlášením o tom, kdo by měl státní majetek během privatizace dostat. Přestože od léta 1990 kritizovali zaměstnanecké akcie coby nespravedlivé, ve stejné době se snažili kupony představit i jako možnou cestu k zaměstnaneckému vlastnictví:

„Současně [pravděpodobně myšleno „součástí“ – pozn. V.R.] zvolené metody [investičních kuponů] budou i přesně definované preference konkrétních skupin domácích obyvatel. V úvahu připadají preference bývalých vlastníků, členů představenstev, vrcholového managementu a zaměstnanců. Kupování akcií zaměstnanci od ostatních obyvatel bude podpořeno zavedením systémů

---

zařízení jsou v něm prohozené údaje o poslancích, kteří hlasovali proti přijetí a těch, kteří se hlasování zdrželi).

⁷²⁵ Že vyškrtnutí příslušného paragrafu vnímali autoři kuponové privatizace jako problém, potvrzoval ve své reakci i V. Klaus (*Kuponová privatizace od A do Z*, In: *Hospodářské noviny*, 24. září 1991, s. 11). Slovenská národní rada ve svém stanovisku k zákonu o velké privatizaci naopak navrhovala, aby byla stanovena maximální hranice použití kuponů v privatizačních projektech na 40% základního jmění (vystoupení poslance Jana Šterna (OF, později ODA) na schůzi FS 21. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013070.htm>, dat. posl. přístupu 1. 12 2019). I po vypuštění příslušných částí ze schválené verze zákona o velké privatizaci však zastánci kuponů pravděpodobně uvažovali, že by zákonný limit stanovili dodatečně, vládním nařízením (viz *Velká privatizace začíná. Rozhovor s ministrem pro správu národního majetku a jeho privatizaci ČR T. Ježkem*, In: *Respekt*, č. 18, roč. 1991, s. 6).

⁷²⁶ Viz již cit. *Všechny privatizační metody jsou rovnocenné* (*Hospodářské noviny*, 18. září 1991): „Hypotéza odborníků FMF (...) vychází z toho, že standardními metodami bude možno privatizovat pouze malou část podniků. Pro ty ostatní je připravena možnost „nabídnout se“ za kupóny. Vypracování privatizačního projektu je jednodušší, kuponová maketa prakticky odstraňuje složité oceňování majetku. Poptávka obyvatel po akciích konkrétního podniku nakonec sama určí jejich cenu. V. Klaus vyvrátil rovněž námitku, že kuponová metoda nepřinese podnikům kapitál. Podtrhl, že žádný způsob privatizace nepřináší kapitál privatizovaným podnikům.“ (cit. text je redakční zprávou o vystoupení V. Klause).

obdobných systému ESOP. Všechny preference budou realizovány za podmínky jejich politické přijatelnosti.⁷²⁷

Vzpomeňme též, že použití kuponů jako nástroje ke zvýhodnění zaměstnanců zmiňoval V. Klaus již na prvním veřejném představení této metody v březnu 1990. Obraz kuponů jako nástroje k „nekonečně mnoha variantám“ možné privatizace byl i součástí *Scénáře ekonomické reformy*. V tomto duchu se jej chopil Klub angažovaných nestraníků, který prosazoval mimořádný přiděl kuponů politickým vězňům a naopak z nich chtěl vyloučit bývalé funkcionáře KSČ a ROH.⁷²⁸ Naopak radikálně rovnostářské pojetí privatizace představoval návrh rozdat kupony i nezletilým občanům, za něž by vlastnická práva vykonávali rodiče, který se obšírně diskutoval ve výborech federálního shromáždění.⁷²⁹ Navzdory výše uvedenému však autoři kuponové metody preferovali občanský princip, pomíjející politickou minulost DIKů i místo jejich momentálního zaměstnání. Legitimitu této metody paradoxně podporovaly i od podzimu 1990 probíhající spory ohledně špinavých peněz v malé privatizaci: prostředky získané kuponovou privatizací mohl V. Klaus v kontrastu k aukcím označit jako „superčisté“.⁷³⁰

Ve prospěch kuponové privatizace jako „šance pro všechny“ byla nakonec vyřešena i otázka, jak moc bude účast případného DIKa záviset na množství peněz, které se rozhodne do operace investovat. Návrh na vstupní poplatek ve výši 2000 Kčs poslanci ze zákona vyškrtli: některé poslanecké kluby se zasazovaly o to, aby byly kupony co nejlevnější, neboť je chápaly jako odškodnění občanů za čtyřicet let totality.⁷³¹ Federální vláda nakonec stanovila výši „vstupného“ na 1000 Kčs plus 35 Kčs za kuponovou knížku. I v tomto případě zvítězila idea co největší rovnosti všech účastníků bez ohledu na množství peněz, s nímž z předchozího ekonomického

---

⁷²⁷ NA. f. ÚPV-HR, Schůze hospodářské rady 21. srpna 1990, *Scénář ekonomické reformy*, (pracovní varianta datovaná k 10. srpnu 1990) s. 18. Podobně představoval kupony i již citovaný červnový materiál FMF, podle něž měli v původně zvažované aukční metodě „někteří držitelé (například zaměstnanci)“ nakupovat akcie na preferenčním základě (viz tamtéž, *Koncepce odstátnění a privatizace (Velká privatizace)*, s. 38).

⁷²⁸ GJURIČOVÁ, A.: *Rozdělení minulostí*, s. 56-57.

⁷²⁹ Vystoupení poslance Jaroslava Jurečky (OF, později ODS) ve FS 26. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013089.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

⁷³⁰ HLAVSOVÁ, Jaroslava: *Letenský dialog s představiteli ODS, zvláště s Václavem Klausem*, In: *Sobotní telegraf*, 9. října 1991, s. 1.

⁷³¹ Vystoupení poslance Miloslava Roubala (VPN, později ODÚ) ve FS 22. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013078.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019). Podobně se pro co nejnižší cenu kuponů vyslovili i Ivan Fišera (OF, klub poslanců sociálnědemokratické orientace) a Miroslav Tahy (KDH), tamtéž.

systému vyšli.⁷³² Opuštěna byla nakonec i původně zvažovaná možnost dokoupení investičních kuponů nad rámec těch, na něž měl každý občan nárok, se kterou vláda počítala ještě v listopadu 1990.⁷³³ Vládou a parlamentem provedené změny tak vytvarovaly původně „nekonečně variantní“ kuponovou metodu do jedné z nejvíce rovnostářských podob, která se nabízela, a která zřejmě přesahovala i původní záměry jejích autorů.⁷³⁴ Její formativní ideou se stal demokraticismus rovného přístupu k možnosti stát se vlastníkem.

Kuponová privatizace: od doplňkové k dominantní metodě

Ještě před schválením velkého privatizačního zákona se k jeho návrhu vyjádřila expertní a profesní sdružení, která zaslala svá stanoviska do federálních poslaneckých výborů. Jakkoliv nelze s jistotou říci, zda jejich názory skutečně hlasující zákonodárce nějak ovlivnily, můžeme z dochovaných prohlášení rekonstruovat ozvěnu, kterou v zainteresovaných skupinách tento projekt vyvolal. V materiálech rozpočtového výboru FS se dochovalo celkem osm písemných stanovisek, s nimiž se poslanci během ledna 1991 seznámili.⁷³⁵ Většina z nich se k myšlence investičních kuponů stavěla chladně až odmítavě, popřípadě ji chtěla změnit zcela proti filosofii jejích autorů.

Sdružení slovenských ekonomů NEZES například kritizovalo „loterijní“ charakter kuponové privatizace, jež vystavovala nepřiměřenému riziku občany, kteří neměli potřebné informace o privatizovaných podnicích ani zkušenosti s fungováním kapitálového trhu. Místo toho prosazovalo dříve popsanou polskou cestu, kterou doporučovali i experti Světové banky: občané by místo vlastnických podílů v privatizovaných akciových společnostech mohli nabývat podílů v „investičních

---

⁷³² Viz §6 nařízení vlády č. 383/1991 Sb. o vydávání a použití investičních kuponů, přijatého 5. září 1991.

⁷³³ APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Stanovisko Zväzu priemyslu Slovenskej republiky k problematike veľkej privatizácie* (dat. k 1. únoru 1991).

⁷³⁴ Viz původní návrh na dvojnásobnou cenu registrační knížky, který měl odradit méně zainteresované účastníky. Pro druhou vlnu kuponové privatizace její spoluautor D. Tříška dokonce navrhol zvýšení poplatku na 10 000 Kčs (*Kuponová privatizace: sborník textů*, s. 64). „Všelidový“ charakter kuponové privatizace se později promítl i do organizace trhu s privatizovanými akciemi - tzv. RM systému (RM = registrační místo), který byl otevřen všem zájemcům (na rozdíl od tradičních burz cenných papírů, do nichž mohou vstupovat jen majitelé licence). Viz ŠMÍDOVÁ, Jitka: *Obchodování s akciemi připraveno. Hovoříme s JUDr. ing. Dušanem Tříškou, ředitelem projektu RM-systému*, In: *Kupónová privatizace*, 30. března 1993. s. 1-3.

⁷³⁵ Všechny dokumenty viz APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN.

trustech“, čímž by se akcie privatizovaných podniků soustředily v rukou „ekonomických profesionálů s kvalifikovaným vplyvom na riadenie privatizovanej účastinnej spoločnosti“. ⁷³⁶ Kromě toho považovalo NEZES za spravedlivé, aby množství poskytnutých kuponů odpovídalo odpracovaným letům; toto opatření navrhoval ve svém stanovisku i Zváz priemyslu Slovenskej republiky, který navíc chtěl privatizovat pouze ziskové podniky. Jeho představitelé také požadovali, aby byly kupony přidělovány občanům zdarma bez poplatku. ⁷³⁷ Jiné stanovisko blíže nejmenovaných ekonomických expertů dokonce navrhovalo stanovit horní hranici kuponů na pouhých 25% akcií podniku, a proti rozsáhlému používání kuponů se postavila i ČSKOS, která naopak požadovala povinné zahrnutí zaměstnaneckých akcií do všech privatizačních projektů a prosazovala do zákona i možnost pronájmu podniku zaměstnaneckým kolektivem. ⁷³⁸

Podobně kritická byla i stanoviska dvou podnikatelských sdružení. Jejich představitelé upřednostňovali restituce a přímé prodeje domácím podnikatelům, neboť je vnímali jako rychlejší způsob nalezení zodpovědně pečujících vlastníků, z nichž by se měla sestávat budoucí podnikatelská vrstva, která měla vyvést Československo z hospodářské stagnace. Jejich návrhy navíc předpokládaly existenci Vlasákem navrhovaného Fondu národního majetku, kontrolovaného buď parlamentem, nebo mezinárodním konsorciem. ⁷³⁹ Expertiza od švýcarské společnosti Petschek Holding AG pak označila celý vládní návrh zákona za zmatečný a nejasně formulovaný. ⁷⁴⁰ Jediný z posudků, který hodnotil základní úmysly autorů kuponové privatizace pozitivně, pocházel od ekonomů Josefa Kozáka z Ústředního ústavu národohospodářského výzkumu. ⁷⁴¹

Skoro všechna stanoviska tak prozrazovala, že jejich autoři si privatizaci představují zcela jinak, než jak ji koncipovali autoři kuponové metody z ministerstva

---

⁷³⁶ Tamtéž, *K strategii veľkej privatizácie ekonomiky ČSFR. Expertiza*, s. 5-8. Jako autoři jsou uvedeni Z. Alexy, A. M. Húska, H. Kočtúch, D. Plachtinský a F. Bruckmayer. NEZES následně text publikovalo pod názvem *Za novú ekonomickú kvalitu Česko-slovenskej federácie. K duálnej strategii economickej reformy*, SZVO, Žilina 1990.

⁷³⁷ Tamtéž, *Stanovisko Zväzu priemysli Slovenskej republiky k problematike veľkej privatizácie. Stanovis*

⁷³⁸ Tamtéž, *Připomínky k návrhu zákona o převodu majetku státu na jiné osoby pro účely podnikání*. (text není podepsán, na úvodní straně je připsáno jméno „Zukal“). *Připomínky generální rady ČSKOS k vládnímu návrhu zákona o převodu majetku státu na jiné osoby pro účely podnikání*.

⁷³⁹ Tamtéž, *Připomínky k transformačnímu zákonu a k zákonu o mimosoudních rehabilitacích* (materiál Sdružení čs. podnikatelů), *Stanovisko Koordinační rady podnikatelských svazů a sdružení k návrhu zákona o převodu majetku státu na jiné osoby pro účely podnikání*.

⁷⁴⁰ Tamtéž, *Petschek Holding AG. Notes on Draft Government Bill. Subject: Privatization*.

⁷⁴¹ Tamtéž, KOZÁK, Josef: *Formy a rizika privatizace v ČSFR*, ÚÚNV, Praha 1990.

financí, a některá z nich dokonce navrhovala změny, které se se samotným principem kuponové metody zcela vylučovaly. K některým připomínkám se připojil i rozpočtový výbor FS, který všechny dokumenty posuzoval: jeho členové například požadovali v zákoně explicitně vyjmenovat možné privatizační metody, čímž se měla zdůraznit jejich vzájemná rovnost a zabránit tak preferování kuponů.⁷⁴²

Rozsah použití kuponů zůstával i po únorovém schválení velkého privatizačního zákona otevřenou otázkou, Jejich odpůrci z řad poslanců se i nadále snažili působit na vládu, aby nedělala z kuponové privatizace metodu první volby, a naopak prosazovali privatizaci do rukou zaměstnanců. V červnu 1991 adresovaly rozpočtové výbory všech čtyř československých zákonodárných komor vládě prohlášení, v němž podrobili její privatizační politiku ostré kritice:

[D]oporučujeme, aby do procesu privatizace mohli vstoupit všichni ti, kdo mají podnikatelské schopnosti, a aby se na něm zejména mohli podílet sami zaměstnanci podniků. Z toho důvodu navrhujeme jako základní privatizační metody leasing, možnosti dlouhodobého splácení akcií a ověřený způsob zaměstnaneckého spoluvlastnictví ESOP. S uplatněním kuponové metody doporučujeme vyčkat do závěru privatizačního procesu. (...) Vyzýváme k otevřené a kritické diskusi bez nových dogmat a ideologií, připomínajících svou nesnášenlivostí tak nápadně minulou dobu.⁷⁴³

Rozpočtové výbory takto vystupovaly opakovaně: v září 1991 kritizovaly vládu za to, že přípravu reformy nekonzultuje se zákonodárnými sbory.⁷⁴⁴ V listopadu 1991 zase využily příležitosti, kterou jim poskytl návrh na novelizaci velkého privatizačního zákona z dílny ODA, aby se do ní pokusily prosadit zvýhodnění pro privatizační projekty počítající s majetkovou účastí zaměstnanců.⁷⁴⁵ Všechny tyto pokusy však měly pouze symbolický význam, neboť výbory nedisponovaly reálnou mocí

---

⁷⁴² Tamtéž, *Usnesení výborů pro plán a rozpočet SL a SN č. 79*, dat. k 22. lednu 1991.

⁷⁴³ APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Prohlášení předsedů rozpočtových výborů ČNR, SNR a FS*, dat. k 17. červnu v Harrachově. Pod dokumentem jsou podepsáni Petr Kozánek (předseda rozpočtového a kontrolního výboru ČNR), Ivan Ľupták (předseda výboru pro národní hospodářství a rozpočet SNR), Michal Borguľa (předseda výboru pro plán a rozpočet SL FS) a Miloš Zeman (předseda výboru pro plán a rozpočet SN FS).

⁷⁴⁴ APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Stanovisko předsedů a dalších členů rozpočtových výborů FS, SNR a ČNR k současnému ekonomickému vývoji*, dat. k 10. září 1991.

⁷⁴⁵ Vedle toho opět navrhovaly do zákona explicitně připsat, že všechny privatizační metody jsou rovnocenné. APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Usnesení rozpočtových výborů SL a SN FS č. 173*, dat. k 20. listopadu 1991. S přijetím obchodního zákoníku na konci roku 1991 se však první část tohoto návrhu stala bezpředmětnou (viz předch.). V druhé části návrhu je pozoruhodné, že stanovisko předpokládalo, že o preferenci jednotlivých privatizačních metod rozhodovaly „fondy“ (národního majetku), a nikoliv privatizační ministerstva a vlády, jak tomu bylo ve skutečnosti.

rozhodování vlády ovlivnit. Ministr financí pak označil jejich kritiku za „velmi pikantní souzvuk komunistických funkcionářů nebo členů KSČ dnešních, včerejších a předvčerejších“.⁷⁴⁶

Mnohem větší nebezpečí pro koncepci FMF představoval slovenský ministr privatizace A. M. Húska, který prosazoval již popsanou variantu privatizace navrhovanou NEZES (jehož byl sám členem) skrze „slovenské ľudové akciové fondy“.⁷⁴⁷ Húska na rozdíl od poslaneckých výborů disponoval až do dubna 1991 pravomocí přípravu kuponové privatizace na Slovensku ovlivnit či přímo zastavit. Jeho odvolání v dubnu 1991, které prošlo v předsednictvu SNR o jediný hlas, a nahrazení I. Miklošem tak pravděpodobně zabránilo tomu, aby příprava kuponové privatizace ztroskotala na odporu slovenské strany.

Ve veřejné debatě kupony zprvu vystupovaly jako jeden z doplňkových způsobů privatizace, s nímž se nepočítalo jako s metodou první volby: takto se o nich psalo i v době, kdy jejich autoři na FMF již plánovali jejich rozsáhlé použití.⁷⁴⁸ V druhé polovině roku 1990 již hlavní autor celé koncepce D. Tříška představoval poslancům i veřejnosti kupony jako dominantní privatizační techniku, zdůrazňoval však, že nepočítá s tím, že by akcie určené pro kupony měly zahrnovat veškerý majetek podniků.⁷⁴⁹ I v této umírněné podobě si však, jak je vidno z reakcí došlých federálnímu shromáždění, získaly kupony řadu aktivních odpůrců. Při schvalování zákona o velké privatizaci pak ministr Klaus před poslanci zdůrazňoval, že se vláda

---

⁷⁴⁶ ADAMČIKOVÁ, Nad'a – KÖNIGOVÁ, Marie: *S vývojem se nemůžeme ztotožnit*, In: *Rudé právo*, 20. června 1991, s. 2.

⁷⁴⁷ HÚSKA, A. M.: *Technológia privatizácie*, s. 160-161. Též jeho vystoupení na schůzi SNR 24. dubna 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013016.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019). Po zkušenosti s kampaní privatizačních fondů Húska v létě 1992 navrhoval nahradit jejich zprostředkovací úlohu Slovenskou poštou, detaily této koncepce však nebyly zveřejněny (HÚSKA, Augustin Marián: *Miesto kupónov talóny. Návrh podpredsedy HZDS*, In: *Hospodářské noviny*, 19. června 1992, s. 9).

⁷⁴⁸ JANÁČEK, Kamil: *Chybí alternativa vládního postupu*, In: *Hospodářské noviny*, 1. srpna 1990, s. 6. GEUSSOVÁ, Milena: *O strachu s krize a úskalích reformy* (rozhovor s V. Dlouhým), In: *Lidové noviny*, 13. června 1990, s. 4. Podobně charakterizoval soudobé představy o kuponech na podzim 1990 i FEJTEK, Petr: *Kupóny – pro a proti*, In: *Hospodářské noviny*, 10. října 1990, s. 6, jakkoliv se vůči této představě vymezil. Viz též vyjádření Petra Kučery a Petra Pitharta v dokumentu Martina Kohouta *Česká cesta*, kteří původně uvažovali o kuponech jako o doplňkové metodě privatizace.

⁷⁴⁹ Viz např. APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Zápis ze společného zasedání výborů pro plán a rozpočet SL a SN a výborů hospodářských SL a SN. Scénář ekonomické reformy*, vystoupení D. Tříšky s. 180-183. Viz též již cit. rozhovor PROCHÁZKOVÁ, E. – LESCHTINA, J.: *Rána pobloudilým marxistům*, In: *Mladá fronta*, 12. září 1990, s. 3. Podobně též vyjádření Romana Češky (poradce ministra Ježka) z října 1990, podle nějž měly být kupony použity k privatizaci zhruba 30-40% akcií podniků (viz *Záznam hlavních referátů besedy k privatizaci s prof. O. Šikem, prof. M. Zeleným a Ing. R. Češkou*, CSc, s. 14).

nezříká standardních metod, založených na restrukturalizaci podniku před jeho privatizací:

„Všude tam, kde to bude možné, budeme samozřejmě touto standardní cestou postupovat i my. Zároveň si však uvědomujeme, že máme-li dnes v naší ekonomice tisíce státních podniků, a chceme-li vytvořit soukromý sektor v dohledné, viditelné době, nemůžeme se omezit pouze na tyto standardní privatizační techniky“.⁷⁵⁰

Tento postoj se však po schválení zákona o velké privatizaci změnil. V září 1991 publikoval Václav Klaus v *Hospodářských novinách* článek, v němž zopakoval svou předchozí argumentaci, dodal jí však rozuzlení, které jí několik měsíců dříve chybělo:

„Rozhodne-li se o podniku, že by měl být co nejrychleji privatizován a není-li pohotově k dispozici žádný nadějný a realistický projekt, jak tak učinit standardní metodou, není žádný důvod, proč tento podnik nezařadit do kuponové privatizace celý (vynecháme-li restituční nároky). Jinak řečeno, není žádný důvod, proč v privatizačním projektu rezervovat část akcií pro stát, (většinou ještě dnes neznámého) zahraničního investora, pro preferenční akcie určené managementu nebo pro zaměstnanecké akcie.“⁷⁵¹

V druhé polovině roku 1991 tak federální ministerstvo financí přišlo na veřejnost s novým pojetím: aby bylo možné privatizaci provést co nejrychleji, je zapotřebí prosadit do privatizačních projektů tzv. „variantu 97+3“, tedy 97% akcií podniku nabídnout skrze kupony občanům a zbylá 3% odvést do tzv. restitučního investičního fondu (RIF), do nějž musely všechny kuponové projekty toto procento akcií podniku povinně přesunout. Autoři kuponové metody začali tuto variantu propagovat jako metodu první volby:

„Když někdo řekne: 3% akcií na restituce, jistý konkrétní počet akcií na kupóny, pak se ptám, co s tím zbytkem? Jsou dvě možnosti: buď si akcie ponechá stát, nebo se nechají nějakým jiným investorům. Půjde-li o domácí investory, pak

---

⁷⁵⁰ Vystoupení V. Klause na schůzi SL a SN FS 21. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013067.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

⁷⁵¹ KLAUS, Václav: *Jde vlna za vlnou. Proč právě kuponová privatizace*, In: *Hospodářské noviny*, 2. září 1991, s. 4.

nevím, proč ne za kupóny. Půjde-li o zahraniční, tak proč se jim neprodá celých 100%? Proč kombinovat metody? Já pro to vysvětlení nemám.“⁷⁵²

Změna v předpokládaném rozsahu kuponové metody, která se odehrála až po schválení velkého privatizačního zákona, vyvolala spory i mezi dosavadními spojenci. Proti variantě 97+3, kterou prosazovalo FMF, se postavila republiková MSNMP, která privatizační projekty schvalovala.⁷⁵³ Ministr Ježek dokonce všechny projekty, které navrhovaly část akcií na kupony, předkládal sdružení podnikatelů k oponentuře, aby měli jeho členové možnost vypracovat alternativní návrhy: zaujal tedy postoj zcela protikladný tomu, co prosazovalo FMF.⁷⁵⁴ Spory mezi FMF a MSNMP z podzimu 1991 se navíc odehrávaly před očima veřejnosti ve sdělovacích prostředcích a měly i bezprostřední vliv na organizaci celé akce.

Ministerstvem financí prosazovaná varianta 97+3 předpokládala, že republiková MSNMP nebudou muset mezi předloženými privatizačními projekty příliš dlouho vybírat a jejich schvalovací pravomoc se ve většině případů omezí na potvrzení kuponové metody.⁷⁵⁵ Naproti tomu T. Ježek přikládal posuzování velkou důležitost, stejně jako tomu, aby měl každý občan Československa právo předložit vlastní konkurenční privatizační projekt, a podobný postoj zastával i jeho slovenský protějšek I. Mikloš.⁷⁵⁶ Posuzování všech projektů však bylo časově mnohem náročnější než jejich automatické schvalování, což způsobilo zdržení, kvůli němuž byly seznamy schválených privatizačních projektů veřejnosti oznamovány postupně během února až května 1992, tedy několik měsíců po skončení období, během něhož si občané mohli zaregistrovat své kuponové knížky.⁷⁵⁷ To kolidovalo se zněním příslušného nařízení vlády, které muselo být dodatečně upraveno.⁷⁵⁸ V době,

---

⁷⁵² MACHÁČEK, Jan: *Osvobodit se od státu* (rozhovor s Dušanem Třískou), In: *Respekt*, č. 45, roč. 1991, s. 9.

⁷⁵³ Viz např. konfrontace mezi poradcem šéfa českého MSNMP Romanem Češkou a náměstkem FMF Jaroslavem Jurečkou, MACHÁČEK, Jan: *Spor o kupóny. Nejasnosti ve velké privatizaci*, In: *Respekt*, č. 32, roč. 1991, s. 5-6.

⁷⁵⁴ MACHÁČEK, Jan: *Kdyby měli všichni stejné informace, nemohl by trh existovat* (rozhovor s T. Ježkem), In: *Respekt*, č. 51, roč. 1991, s. 5.

⁷⁵⁵ Kromě již cit. viz MACEK, Miroslav – MENZEL, Jindřich: *Demontáž socialismu. Předběžná zpráva* (rozhovor s V. Klausem), In: *Sobotní telegraf*, 4. září 1991, s. 1 a 7. JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 147-149.

⁷⁵⁶ Viz již cit. MACHÁČEK, J.: *Kdyby měli všichni stejné informace, nemohl by trh existovat*, In: *Respekt*, č. 51, roč. 1991, s. 5. Též *Rozporné názory na zahájení kuponové privatizace. Start až v dubnu?* In: *Hospodářské noviny*, 31. října 1991, s. 3. Svědectví o důrazu, který kladlo slovenské MSNMP na možnost předkládání konkurenčních projektů viz MIKLOŠ, Ivan: *Riziko korupcie v procese privatizácie*, Klub Windsor, Bratislava 1995, s. 17.

⁷⁵⁷ JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 151.

⁷⁵⁸ Viz nařízení vlády č. 383/1991 Sb., §10, kde se zahájení registrace podmiňovalo „zveřejněním seznamů projektů“. Tuto formulaci bylo možno vykládat jako podmínku, aby v momentě zahájení

kdy se občané registrovali jako budoucí účastníci kuponové privatizace, tak ještě nikdo nevěděl, jaké části akcií podniků budou moci skrze své kupony získat.⁷⁵⁹

Federální ministerstvo financí však nemohlo schvalování projektů ve prospěch své varianty 97+3 nijak ovlivnit. Zda bude jeho radikální plán aplikován v praxi, záviselo pouze na MSNMP, která mohla z předložených projektů vybírat podle vlastního uvážení. Přesný počet projektů, které byly tímto způsobem privatizovány, není veřejně dostupný, zastánci metody 97+3 však později tvrdili, že jejich varianta se ve skutečnosti realizovala jen v malém počtu případů.⁷⁶⁰ Nasvědčovaly by tomu i souhrnné údaje za první vlnu privatizace: z celkového majetku akciových společností, které byly privatizovány v rámci první vlny, ho v České republice prošlo kuponovou metodou 62,2 % a na Slovensku 48%. Zejména v případě Slovenska jde tedy o výrazně menší čísla, než jaká uváděly první návrhy veřejně publikované na konci října 1991.⁷⁶¹

Návrhy odložit jednotlivé etapy první privatizační vlny o několik měsíců, aby měla MNSMP více času na posouzení projektů, který zároveň znamenal odmítnutí varianty 97+3, zaznívaly nejen z úst T. Ježka, ale i od českého ministra průmyslu J. Vrby a dalších. Z druhé strany vyvolávaly tyto návrhy silně negativní reakce, neboť mohly odsunout start privatizace až za volby chystané na červen 1992: případné vítězství levicových stran by podle zastánců kuponů mohlo znamenat její pozastavení a tím i zhroucení hlavního pilíře celé reformy.⁷⁶² „Je stále více zřejmé, že

---

registrace byly všechny projekty již schváleny (viz např. zpráva federálního ministerstva kontroly, které na údajné porušení vládního nařízení upozorňovalo, APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Dílčí výsledky kontroly převodu majetku státu na jiné osoby podle zákona č. 92/1991 Sb. vztahující se ke Zprávě vlády ČSFR pro FS ČSFR o dosavadním průběhu kuponové privatizace*, materiál FMK, (dat. k 20. únoru 1992), s. 1-3). Nové nařízení vlády (č. 69/1992 Sb., čl. I bod 2) schválené na konci ledna 1992 příslušnou pasáž přeformulovalo a stanovilo, že registrace je podmíněna pouze zveřejněním seznamů podniků zařazených do 1. vlny kuponové privatizace. Tyto seznamy byly zveřejněny v listu *Kuponová privatizace* 31. října 1991

⁷⁵⁹ Seznamy podniků zveřejněné 31. 10 1991 obsahovaly informaci o tom, jaké procento akcií podniků bude pravděpodobně do kuponové privatizace zařazeno, tyto údaje se však od později schváleného rozsahu lišily.

⁷⁶⁰ Viz TRÍSKA, Dušan: *Kupónová privatizace po 25 letech*, In: *25 let české transformace*, Institut Václava Klause, Praha 2016, s. 108.

⁷⁶¹ Údaje o privatizaci během první vlny r. 1992 jsou kvůli rozdělení společného státu dostupné pouze ve statistické ročence ČR (*Statistická ročenka České republiky 1993*, Český statistický úřad, Praha 1993, s. 292). Údaje pro první vlnu privatizace na Slovensku uvádí MARCINČIN, Anton – BEBLAVÝ, Miroslav: *Hospodářská politika na Slovensku 1990-1999*, Centrum pre společenské a mediální analýzy, Bratislava 2000, s. 304. Procentuální údaje vychází v obou případech z nominálních hodnot akcií v korunách. Srovnaj se seznamem podniků pro první vlnu privatizace a údaji o předpokládaném rozsahu kuponové metody v listu *Kuponová privatizace*, 31. října 1991.

⁷⁶² JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 148-149. *Do první vlny zatím 35 ze 140 miliard. Ministr Tomáš Ježek v České národní radě*, In: *Hospodářské noviny*, 24. ledna 1992, s. 2. Prodloužení lhůty pro předkládání a schválení projektů, které navrhoval ministr Ježek (*Ze zasedání české vlády. Nutný*

si nemůžeme dovolit jen počítat s tím, že faktor času existuje; jsme v situaci, kdy musíme s časem ze všech sil závodit“, zhodnotil v listopadu 1991 situaci redaktor týdeníku *Respekt* Jan Macháček, který vyjadřoval postojům FMF podporu.⁷⁶³ Přesvědčení, že čas pracuje proti reformě, vedlo ke konfliktům i mezi těmi, kdo doposud společně kuponovou privatizaci podporovali. Ve sdělovacích prostředcích se objevovala obvinění z „fundamentalismu“ na jedné a „sabotáže“ na druhé straně, zastánci opozitních názorů byli nazýváni „centrálními plánovači“, „nepřáteli reformy“, „nomenklaturními kádry“ nebo naopak „extrémisty“ a „počítačovými žokeji“.⁷⁶⁴

Kuponová privatizace: noví aktéři na scéně

Vypjatou atmosféru přitom doprovázel neočekávaně chabý zájem veřejnosti o to se kuponové privatizace skutečně zúčastnit. Dobové průzkumy odhadovaly podíl potenciálních DIKů na zhruba 15-25%,⁷⁶⁵ původní odhady Centra pro kuponovou privatizaci (CKP) počítaly minimálně s 2 miliony účastníků jako podmínkou finanční návratnosti celého projektu, reálně pak CKP počítalo s cca 2,5 miliony občanů ochotných se kuponové privatizace zúčastnit. Hranici 4 milionů DIKů pak D. Tříška označil jako „relativně optimistický odhad“.⁷⁶⁶ Občané si mohli své kuponové knížky registrovat od 1. listopadu 1991, během prvního měsíce tak však učinilo pouze 180 tisíc DIKů, a ke konci roku 1991, kdy měla být registrace původně ukončena, byl v systému registrován necelý milion kuponových knížek.⁷⁶⁷ Státní propagační kampaň, zahájená v září 1991, svůj účel nesplnila a federální ministerstvo financí se

---

odklad privatizace, In: *Hospodářské noviny*, 7. listopadu 1991, s. 2. GRÜNER, Miroslav: *Pečlivější privatizaci*, In: *Mladá fronta Dnes*, 7. listopadu 1991, s. 1) podporovala i sdružení čs. podnikatelů (*Požadavek podnikatelů České republiky: Odložit kuponovou privatizaci*, In: *Hospodářské noviny*, 6. listopadu 1991, s. 1-2. GRÜNER, Miroslav: *Podnikatelé o kupónech*, In: *Mladá fronta Dnes*, 6. listopadu 1991, s. 1). Proti odkladu se naopak vyslovili J. Jurečka z FMF (viz již cit. MACHÁČEK, J.: *Spor o kupóny*, In: *Respekt*, č. 32, roč. 1991, s. 5).

⁷⁶³ MACHÁČEK, Jan: *Proč je privatizace politickým cílem*, In: *Respekt*, č. 46, roč. 1991, s. 2.

⁷⁶⁴ Kromě již cit. viz např. MACHÁČEK, Jan: *Bude nutné politické střetnutí? Osobní útoky a politický boj kolem kuponové privatizace*, In: *Respekt*, č. 33, roč. 1991, s. 5.

⁷⁶⁵ ČSDA, průzkum IVVM, datové soubory červen 1991 II. (19,4%), září 1991 (14%), říjen 1991 (24,6%), listopad 1991 (8,8% si již koupilo a 19,1% si kupony chce koupit).

⁷⁶⁶ APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Zpráva o zajištění kuponové privatizace a stavu přípravných prací k 22. 11 1991*, s. 1. Též vyjádření I. Kočárnika v pořadu *Co týden dal* (AČT, pořad vysílaný 19. ledna 1992). Vyjádření D. Tříšky v *Z diskuse k privatizačním projektům. Hledejte prospěch podniku*, In: *Hospodářské noviny*, 22. října 1991, s. 13.

⁷⁶⁷ Viz cit. vyjádření I. Kočárnika v pořadu *Co týden dal* (AČT, pořad vysílaný 19. ledna 1992). Viz též *Zpráva vlády ČSFR pro Federální shromáždění ČSFR o dosavadním průběhu kuponové privatizace* (sněmovní tisk č. 1248, VI. volební období FS ČSFR), grafy v příloze. KLEIN, Karel: *Nečekat na poslední chvíli*, In: *Hospodářské noviny*, 2. prosince 1991, s. 1-2.

přes svůj předchozí odpor k posouvání termínů rozhodlo prodloužit lhůtu pro možnou registraci až do konce ledna 1992, pravděpodobně v naději, že se počet účastníků ještě zvýší.⁷⁶⁸

Malý zájem občanů o kuponovou privatizaci udělal celému projektu nečekanou čáru přes rozpočet. Doboví pozorovatelé kladli vinu na špatnou propagaci celého systému na veřejnosti, která považovala věc za příliš složitou a riskantní:

„Snad se stala nějaká chyba v seznamovací akci. Setkal jsem se s prostým člověkem, dělníkem, který mi na dotaz, zda se zúčastní kuponové privatizace, odvětil, že ne, že přece nemá tolik peněz, aby zaplatil za registrační poplatek a pak ještě statisíce za akcie, které mu přijdou. Když jsem mu vysvětlil, že akcie dostane zadarmo a v tom právě je vtip kuponové privatizace, odvětil, že v jejich dílně to takhle chápou všichni a proto také do privatizace nejdou. Když jsme si to dovysvětlili, řekl mi: „Proč to, proboha, takhle prostě nevysvětlíte obyčejným lidem?“⁷⁶⁹

Dobové průzkumy tuto hypotézu potvrzovaly: 40% dotazovaných, kteří se kuponové privatizace odmítli zúčastnit, uvedlo jako hlavní důvod „nedostatek peněz“.⁷⁷⁰ Vysvětlování autorů a příznivců kuponové metody nemělo dostatečný účinek. Ředitel Komerční banky Richard Salzmann navrhoval nezájem překonat apelem na zaměstnance, aby své investiční kupony investovali do akcií vlastních podniků a stali se tak jejich spoluvlastníky: podobné výzvy, oživující doposud zavrhané zaměstnanecké vlastnictví, však neměly ohlas.⁷⁷¹

Po Novém roce se situace příliš nelepšila, okolo poloviny ledna však nastal obrat. Počet registrovaných DKů se rychle přehoupl přes kritické dva miliony a začal strmě stoupat vzhůru. Československo zachvátila kuponová horečka: před registračními místy se tvořily mnohahodinové fronty, byla prodloužena jejich otevírací doba a při zavírání na některých místech musela asistovat policie.⁷⁷² Během několika dnů došly zásoby kuponových knížek a ty musely být nouzově nahrazeny narychlo

⁷⁶⁸ *Nové termíny potvrzeny*, In: *Hospodářské noviny*, 10. prosince 1991, s. 2.

⁷⁶⁹ SALZMANN, Richard: „Chytrému napověz, ...“ v *kuponové privatizaci*, In: *Hospodářské noviny*, 6. prosince 1991, s. 9.

⁷⁷⁰ ČSDA, průzkum IVVM, datový soubor listopad 1991 I. Druhým nejčastěji uváděným důvodem neúčasti (31%) byla nedůvěra celému projektu.

⁷⁷¹ Viz předch. Též FIDRMUC, Jaroslav: *Kuponová privatizácia v kritickéj etape*, In: *Hospodářské noviny*, 3. ledna 1992, s. 9. HANÁK, Hynek (prezident Svazu průmyslu ČR): *Základna negociační ekonomiky. S kupóny k plnohodnotným vlastnickým subjektům*, In: *Hospodářské noviny*, 3. ledna 1992, s. 9.

⁷⁷² BROUM, Pavel – KLEIN, Karel: *Privatizační víkend*, In: *Hospodářské noviny*, 20. ledna 1992, s. 1-2.

natištěnými kartami, registrační místa praskala až do konce ledna ve švech a odbavovala denně desítky tisíc žadatelů. Kuponové knížky začaly být hromadně skupovány, kvůli čemuž ministr Ježek inicioval policejní vyšetřování. Podobné excesy ukazovaly nepochopení základního principu kuponové privatizace spekulanty, kteří se snažili obchodovat s prázdnými knížkami na černém trhu: každá musela být při registraci označena rodným číslem, dodatečně získané body tak nebyly případnému držiteli vůbec k ničemu, neboť je počítačový systém prostě vymazal. Za registrované knížky nabízely inzeráty v novinách výměnou i osobní automobily.⁷⁷³ Na vlně náhlé popularity se svezl i dětský časopis ABC, který uspořádal vlastní verzi „kuponové privatizace“ pro děti mladší 18 let, v níž sliboval odměnit úspěšné malé investory skutečnými penězi.⁷⁷⁴ K 28. lednu 1992 bylo v celém Československu zaregistrováno 6,92 milionu budoucích DIKů, nakonec se jejich počet vyšplhal na 8,54 milionu.⁷⁷⁵ Federální vláda nakonec přistoupila k výjimečnému kroku a na vybraných místech umožnila registrace i během února.⁷⁷⁶

Tehdejší pozorovatelé nepochybovali o tom, odkud tento mohutný impuls vzešel: od konce prosince se v Československu rozběhla mohutná propagační kampaň investičních privatizačních fondů, které se snažily občany přesvědčit, aby se zaregistrovali a následně jim své kupony svěřili do správy.⁷⁷⁷ Existenci investičních privatizačních fondů (IPF) předpokládal již zákon o velké privatizaci, který umožňoval, aby DIK použil své kupony kromě investice do podnikových akcií i k získání účasti na „obchodních společnostech pro tento účel zvlášť založených“, jež měly fungovat na základě povolení vydaného republikovým orgánem.⁷⁷⁸ Nařízení federální vlády ze září 1991, kterým byly stanoveny přesné parametry kuponové privatizace, pak již hovořilo o „investičních privatizačních fondech“ a specifikovalo

---

⁷⁷³ Vystoupení T. Ježka v pořadu *Co týden dal* (AČT, vysílaný 19. ledna 1992). Též vystoupení Milana Zeleného v dokumentu Martina Kohouta *Česká cesta*.

⁷⁷⁴ Viz reklama časopisu ABC In: *Mladá fronta Dnes*, 22. ledna 1992, s. 10. Na kuponové knížce, kterou s čtenáři mohli v časopise (č. 11, roč. 36) vystříhnout, nahradil tradiční slogan „ABC mladých techniků a přírodovědců“ text „ABC expertů na kuponovou privatizaci“.

⁷⁷⁵ Viz *Zpráva vlády ČSFR pro Federální shromáždění ČSFR o dosavadním průběhu kuponové privatizace* (sněmovní tisk č. 1248, VI. volební období FS ČSFR). Z 8,54 milionu DIKů připadalo 5,95 na ČR a 2,59 na SR (*Hovoří čísla*, In: *Kupónová privatizace*, 22. prosince 1992, s. 1).

⁷⁷⁶ KLEIN, Karel: *Statistika kuponové privatizace. Registrační místa nezahálejí*, In: *Hospodářské noviny*, 5. února 1992, s. 3.

⁷⁷⁷ PROUZA, Josef: *Fondy nastupují*, In: *Hospodářské noviny*, 17. prosince 1991, s. 3. KLAČANSKÝ, Ivan: *Koniec váhania*, In: *Hospodářské noviny*, 14. ledna 1992, s. 3. HAVEL, Jiří: *Co netuší ani vědmy*, In: *Hospodářské noviny*, 4. března 1992, s. 9. *Ministr Klaus stav předpovídal*, In: *Mladá fronta Dnes*, 18. ledna 1992, s. 2.

⁷⁷⁸ Zák. č. 92/1991 Sb., §25 odst. 1 b).

jejich účast v takzvaném „předkole“ privatizační vlny.⁷⁷⁹ Charakter IPF však v této době nebyl v československém právním řádu definován: jasné bylo pouze to, že jejich existenci povolují republiková ministerstva a že jim DIKové mohou své body svěřovat. Podrobnou regulaci činnosti IPF a dalších investičních fondů a investičních společností poskytl až zákon schválený na konci dubna 1992, tedy dva týdny před startem prvního kola kuponové privatizace, kdy v Československu existovalo již více než 400 privatizačních fondů.⁷⁸⁰ Až do té doby se o IPF explicitně zmiňoval jeden odstavec v zákoně o velké privatizaci a dva paragrafy z vládního nařízení o investičních kuponech.⁷⁸¹

Autoři československé kuponové metody neočekávali, že by fondům během privatizace připadla zásadní role.⁷⁸² Jejich regulaci byla v dosavadních zákonech a nařízeních věnována jen malá pozornost a ve středu pozornosti stál od počátku individuální DIK, nikoliv investiční fond. Masivní reklama IPF, některými současníky nazývána též „barnumská“ (podle amerického cirkusového impresária Phinease T. Barnuma z 19. století), která se spustila v prosinci 1991, je tak překvapila.⁷⁸³ Největší pozornost během ní vzbudila společnost Harvard Capital and Consulting (HC&C), jež zaměstnávala tisíce agentů, kteří na ulicích přemlouvali kolemjdoucí k tomu, aby si registrovali kuponovou knížku a vepsali do ní IČO některého z jejich fondů: „[M]noho lidí podepsalo svůj vstup do podnikání přímo na kontejnerech“, glosovala situaci

---

⁷⁷⁹ Nařízení vlády č. 383/1991 Sb. §16-17.

⁷⁸⁰ Zák. č. 248/1992 Sb. o investičních společnostech a investičních fondech.

⁷⁸¹ Vedle zákona o akciových společnostech (č. 104/1990 Sb., od prosince 1991 nahrazeného obchodním zákoníkem) se k regulaci investičních společností a fondů až do schválení zákona 248/1992 Sb. používal zákon č. 158/1989 Sb. o bankách a spořitelnách, který umožňoval provozování bankovních služeb i jiným právnickým osobám, potřebovaly k tomu však povolení Státní banky československé a federálního ministerstva financí (§14 odst. 2). Tento zákon schválilo federální shromáždění 13. prosince 1989, připravován byl pravděpodobně ještě před Sametovou revolucí a měl do bankovního sektoru vnést prvky konkurence mezi různými bankovními institucemi (viz důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o bankách a spořitelnách, sněmovní tisk č. 173, V. volební období FS ČSSR). Viz důvodová zpráva vládního návrhu zákona o investičních společnostech a investičních fondech (sněmovní tisk č. 1412, VI. volební období FS ČSFR).

⁷⁸² O existenci „investičních organizací“ zprostředkovávajících účast v kuponové privatizaci se stručně zmiňuje první návrh tzv. aukční varianty kuponové privatizace z června 1990, později skutečně realizovaná počítačová varianta je v tomto materiálu naopak nezmiňuje vůbec (*Koncepce odstátnění a privatizace (Velká privatizace)*, s. 38). Ve *Scénáři ekonomické reformy* ani v jeho pracovní verzi z 10. srpna nejsou IPF zmiňovány vůbec. Oba dokumenty viz NA, f. ÚPV-HR, Schůze hospodářské rady 21. srpna 1990. Konečný text *Scénáře* viz *Hospodářské noviny*, 4. září 1990 (příloha).

⁷⁸³ Viz např. dobové vyjádření V. Klause: „Předpokládali jsme, že většina občanů se bude rozhodovat o umístění svých kuponů samostatně a pouze menšina použije služeb investičních privatizačních fondů. Skutečnost, že se nyní tento poměr obrací ve prospěch fondů, mě v podstatě překvapuje a nepovažuji to za příliš rozumné. (...) Prostě o stovkách podniků mohou naši občané získat spoustu informací, zatímco o privatizačních fondech se nedozvědí nic kromě jejich někdy vznešeně znějícího názvu. Nemohu tedy doporučit nic jiného, než aby každý spoléhal při umisťování kuponů na vlastní úsudek.“ (*Jiří Leschtina a Václav Klaus*, In: *Mladá fronta*, 21. ledna 1992, s. 1)

Mladá fronta Dnes.⁷⁸⁴ Zatímco v listopadu 1991 uvažovalo podle průzkumu IVVM o tom, že by všechny své investiční body svěřilo IPF jen 9,7% dotázaných, v lednu 1992 to bylo už 33,8%.⁷⁸⁵

Rychlý úspěch kampaně IPF někteří současníci interpretovali jako důkaz toho, že soukromník je v principu lepším hospodářem než stát, neboť teprve kampaň soukromých subjektů dokázala občany motivovat k účasti.⁷⁸⁶ V řadě ekonomů včetně těch, kteří se na přípravě kuponové privatizace podíleli, však vyvolala spíše obavy: klíčový slogan „jistota desetinasobku“, s nímž přišla HC&C a který rychle v různých obměnách začaly přebírat i ostatní IPF, hodnotila řada současníků jako klamavou reklamu. Kvůli chybějící zákonné úpravě však nebylo jasné, zda a na jakém základě by proti ní MSNMP, které mělo registraci IPF na starosti, mělo zakročit.⁷⁸⁷ Jiní naopak považovali slogan za šikovní marketingový tah, a sám prezident HC&C Viktor Kožený jej označil za „standardní put option“ (opci).⁷⁸⁸ Autoři kuponové privatizace před kampaní veřejnost opakovaně varovali: když ministr Ježek v televizním vysílání prohlásil, že lidé věřící harvardské reklamě si „nevidí na špičku nosu“, chtěl jej V. Kožený za tento výrok žalovat.⁷⁸⁹

Reklamní kampaň fondů a registrační horečka přiměly federální vládu vydat nařízení, v němž roli IPF v kuponové privatizaci drasticky omezila: jejich maximální vlastnický podíl v privatizovaných podnicích stanovila na 20%.⁷⁹⁰ V dubnu schválený zákon pak investičním fondům výslovně zakazoval „zejména nabízet výhody, jejichž spolehlivost nemůže prokázat“: i zde se projevila zkušenost s reklamou HC&C která formovala podobu zákona, jež bez větších změn určoval pravidla kolektivního investování až do roku 1996.

---

⁷⁸⁴ *Náboráři Harvardu všude*, In: *Mladá fronta Dnes*, 13. ledna 1992, s. 2. Podle prezidenta HC&C Viktora Koženého zaměstnávala společnost 22 000 agentů, viz PECHÁČKOVÁ, Marcela: *Sundejte zaměřovač z mé hlavy. Rozhovor s prezidentem HC&C Viktorem Koženým*, In: *Mladá fronta Dnes*, 25. ledna 1992, příloha, s. I.

⁷⁸⁵ ČSDA, průzkum IVVM, datový soubor listopad 1991 I. a leden 1992.

⁷⁸⁶ Kromě již cit. např. *Kolik stojí kupónová knížka?* In: *Hospodářské noviny*, 11. února 1992, s. 3.

⁷⁸⁷ HAJN, Petr: *Reklama po harvardsku*, In: *Hospodářské noviny*, 9. ledna 1992, s. 8. PICK, Miloš: *Investiční privatizační fondy a rovnováha hospodářské soutěže*, In: *Hospodářské noviny*, 22. ledna 1992, s. 8. HAWKER, Nigel: *Dopis ministru Ježkovi*, tamtéž.

⁷⁸⁸ Podle D. Třísky šlo o „zcela legální obchodní strategii“ (*Ad kupóny*, In: *Hospodářské noviny*, 18. prosince 1991, s. 2). Vyjádření V. Koženého viz *Beseda HN o otáznících kolem investičních privatizačních fondů*, In: *Hospodářské noviny*, 4. února 1992, s. 16.

⁷⁸⁹ Vystoupení T. Ježka v pořadu *Co týden dal* (AČT, vysíláno 19. ledna 1992). Další varování před HC&C viz vystoupení I. Kočárníka tamtéž. Reakce V. Koženého viz PECHÁČKOVÁ, M.: *Sundejte zaměřovač z mé hlavy*, In: *Mladá fronta Dnes*, 25. ledna 1992, příloha, s. I.

⁷⁹⁰ Nařízení vlády č. 69/1992 Sb., bod 6.

Náhlý nástup IPF překvapil nejen odbornou, ale i laickou veřejnost, která se doposud s podobně masivní kampaní nesešla. Jak nový druh reklamy, tak kolektivní investování byly pro většinu obyvatel zcela novou zkušeností a ukázaly, že ve veřejném prostoru nepanoval konsensus na tom, jaké jsou v těchto oblastech legitimní a nelegitimní metody prosazování soukromého zájmu. Ještě před tím, než na konci ledna 1992 federální vláda podobné aliance postavila mimo zákon, se například některé IPF ve svých reklamách otevřeně chlubily tím, že v jejich představenstvech sedí významní státní úředníci.⁷⁹¹ Představitelé těchto IPF měli o definici veřejného zájmu, který měl stát zastávat, evidentně odlišné představy než federální vláda, která se snažila soukromou a státní sféru od sebe oddělit a zabránit tak vzniku politického kapitalismu ve smyslu „privatizace“ státních úřadů pro soukromé účely.⁷⁹² Podle sebe prezentace těchto IPF bylo naopak splývání státu a soukromé sféry, zapojení úřadů do tvorby soukromého zisku, zcela přirozené a normální.

Podobně prostupně vnímala hranici mezi veřejnou a soukromou sférou i část poslanců pravicových stran (KDS, ODS, OH), která naopak požadovala, aby se působnost lustračního zákona, schváleného v říjnu 1991, vztahovala kromě státní správy i na představenstva IPF, tedy na soukromé subjekty. Tento návrh nakonec neprošel pouze o několik hlasů.⁷⁹³ Při porevolučním hledání nových mantinelů mezi soukromou a veřejnou (státní) sférou, při definování toho, kdy stát může zasahovat do podnikání soukromých subjektů a kdy a jak naopak soukromé subjekty mohou ve státní sféře legitimně prosazovat své zájmy, tak sehrály IPF roli jednoho z prvních konfliktních polí.

Investiční privatizační fondy prokázaly kuponové privatizaci dvojakou službu: na jedné straně ji s největší pravděpodobností zachránily od uvíznutí na suchu pro nedostatečný zájem veřejnosti, na druhou stranu ji navedly směrem, který její tvůrci nepovažovali za žádoucí. Jejich původní představy o tom, jak by se lidé jako ekonomické subjekty měli během privatizace chovat, dostaly v „jistotě desetinásobku“ nečekanou konkurenci. Kuponová metoda prokázala svou mnohotvárnost, která byla

---

⁷⁹¹ DOLEČKOVÁ, Marcela: *Třináct rozhněvaných mužů*, In: *Hospodářské noviny*, 13. února 1992, s. 1. Viz nařízení vlády č. 69/1992 Sb., bod 4.

⁷⁹² Viz již cit. pojem politického kapitalismu dle STANISZKIS, J.: *Postkomunismus*. K privatizaci postkomunistického státu privátními zájmy viz s. 163-169.

⁷⁹³ Vystoupení poslanců Václava Bendy (KDS) a dalších na schůzi SL a SN FS 21. dubna 1992 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/022schuz/s022045.htm>, dat. posl. přístupu 1. 12 2019). Ke schválení tohoto ustanovení chyběly 4 hlasy v české části SN, 16 hlasů ve slovenské části SN a 8 hlasů v SL.

podle jejich tvůrců jednou z jejich hlavních předností: nyní se ovšem museli s touto mnohotvárností sami vyrovnávat a utkat se v prostoru, který se jejím spuštěním otevřel, o přízeň občanů s neočekávanými konkurenty.

Jak naložit se svým kuponem?

Vraťme se nyní k původní otázce po dobových představách o tom, jak by se člověk jako ekonomický subjekt měl v novém hospodářském systému chovat. Kuponová privatizace vytvořila herní plochu pro soutěž mezi různými ideálními typy ekonomického jednání a nabízela jedinečnou možnost jejich „testování“ v realitě: jejich úspěšnost se ukázala takřka okamžitě podle toho, jaký typ chování mezi jejími účastníky převládl. Pro období od počátku přípravy kuponové privatizace, tj. od druhé poloviny roku 1991, až do jejího zahájení v květnu 1992, můžeme zkonstruovat tři ideální typy ekonomického jednání.

První z nich lze nazvat „individuálním DIKem“ a jeho propagátory byli sami autoři kuponové metody. Individuální DIK měl investovat svou tisícovku investičních bodů na základě vlastních informací o podnicích, s nimiž se během svého dosavadního života měl možnost seznámit. Informace které zveřejnila vláda v seznamu podniků připravovaných pro privatizaci, byly totiž evidentně nedostatečné a mohly jen těžko být základem pro racionální rozhodování o alokaci svých investic.⁷⁹⁴ Klíčovými pro správnou alokaci privatizovaných zdrojů tak měly být znalosti o podnicích rozptýlené mezi občany, kteří by svým rozhodnutím spontánně ohodnotili tisíce privatizovaných jednotek. Již sám proces obstarávání relevantních informací o podnicích měl být pro společnost školou ekonomického chování: informace byly dle V. Klause „ekonomickým statkem jako cokoliv jiného“, na jejichž získání museli vynaložit „určité náklady“, odpovídající jejich vlastnímu zájmu

---

⁷⁹⁴ DIKové měli k dispozici celkem tři seznamy s informacemi o podnicích, o jejichž akcie se během privatizace mohli ucházet. První, zveřejněný v říjnu 1991, obsahoval údaje o tržbách, bilančním zisku, bankovních úvěrech a počtu pracovníků za první pololetí 1991. Druhý, zveřejněný 13. dubna 1991, obsahoval i přesný počet akcií podniku schválených k výměně za kupony. Třetí seznam, zveřejněný v listu *Kuponová privatizace* jeden den před startem prvního kola první vlny, obsahoval informace o čistém obchodním jmění, cizích pasivech, výkonech, bilančním zisku, bankovních úvěrech a počtu pracovníků za poslední tři roky. Viz též pozdější hodnocení D. Třísky, podle nějž „v roce 1990 nemohl mít důvěryhodnou informaci o hodnotě privatizovaných podniků v zásadě nikdo“ (TŘÍSKA, D.: *Ekonomie jako osud*, s. 31).

dosáhnout v celé operaci zisku.⁷⁹⁵ „Individuální DIK“ si měl během shánění spolehlivých údajů pro své rozhodování osvojit základy racionálního ekonomického kalkulu a vědomí, že každá informace je zbožím. V. Klaus ve svém článku z února 1992 DIKům radil, jakými principy se při tom mají řídit:

„Je to sice paradoxní, ale dosavadní, účetně vykazované hospodářské výsledky podniků mohou být leckdy dokonce spíš matoucí než informující. Ty nejdůležitější informace o budoucí kvalitě našich podniků nelze vyčíst z jejich dnešních účetních knih. Pro mne osobně bude mít větší význam než „kvalita podniku“ (například vyčtená z privatizačních projektů) kvalita lidí, kteří – po privatizaci – budou rozhodovat o jeho budoucím osudu. (...) Při vyhledávání informací o těchto lidech bych nešetřil časem, penězi a energií.“⁷⁹⁶

Oproti představě kvalifikovaného rozhodování nezávislých expertů, na níž byla založena Vlasáková koncepce FNJ, tak vycházeli autoři kuponové privatizace z toho, že „co se z nadhledu vládních úřadů jeví jako ‚komplexní‘ problém, snadno vyřeší každý hokynář, každý sedlák, každá hospodyně, každý soukromý podnikatel“.⁷⁹⁷ Aby bylo možné množství rozptýlených informací, potřebných k definování toho, co je v daných podmínkách ekonomicky efektivní, využít, bylo zapotřebí přenést pravomoc nakládat s privatizovaným majetkem právě na široké obyvatelstvo:

„Pokud by mělo platit, že občané nejsou něčeho takového [tj. obstarávání relevantních informací – pozn. V.R.] schopni, pak je to námitka, která míří na samotný smysl a oprávněnost naší národní existence. Selže-li tu naše obyvatelstvo, pak tu beztak není už nikdo jiný, kdo by ho mohl zastoupit – státní byrokracie prokázala, že toho schopna není.“⁷⁹⁸

Československá televize vysílala na jaře 1992 sérii krátkých klipů s názvem *Nebojte se kuponů*, v nichž se snažila divákům vysvětlit, jak se mají během kuponové privatizace chovat; za stejným účelem publikovalo v denním tisku federální ministerstvo financí *Rukověť držitele investičního kuponu*. Ideální účastník kuponové privatizace měl podle těchto pokynů provádět důkladnou rozvahu svých investic, pečlivě přepočítávat změny poměrů mezi investičními body a nabízenými akciemi

⁷⁹⁵ Reakce V. Klause na kritiku kuponové privatizace na schůzi SL a SN FS 17. února 1992 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/020schuz/s020099.htm>, dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

⁷⁹⁶ KLAUS, Václav: *Má občan dostatek informací?* In: TÝŽ: *Proč jsem konzervativcem?*, s. 93 (článek vyšel 24. února 1992).

⁷⁹⁷ TRÍSKA, Dušan: *Privatizace a její kritika zleva*, In: *Lidové noviny*, 21. července 1990, s. 5.

⁷⁹⁸ JEŽEK, Tomáš: *Privatizace: proč, jak a proč tak a ne jinak*, In: *Přítomnost*, 21. září 1990, s. 24-25.

v jednotlivých privatizačních kolech a podle toho své kupony buďto vyměňovat za akcie, nebo si je ponechávat pro další kola. Své investiční portfolio měl individuální DIK rozdělit do několika částí tak, aby se ochránil proti případnému neúspěchu některého z vybraných podniků. Hospodářští ministři a jejich náměstci veřejnosti vysvětlovali, že cílem tohoto procesu je vytvořit z občanů „zodpovědné vlastníky“ skrze možnost vyzkoušet si „školu podnikání“ nanečisto, s rizikem ztráty pouhého tisíce korun.⁷⁹⁹

Pro propagaci tohoto ideálního typu byly klíčové motivy individuálního rozhodování o alokaci vlastních zdrojů, sledování vývoje trhu, osobní zájem o vývoj podniků, v nichž měl DIK vlastnické podíly, a osobní zodpovědnost za úspěch stejně jako nutnost nést případné ztráty a prohry. Klíčovým prostorem, kde se novému chování měl člověk jako ekonomický subjekt naučit, pak byla burza cenných papírů spíše než samotný podnik, jak tomu bylo u dříve popsanych zaměstnaneckých koncepcí.

D. Tříška ve vztahu ke kuponové metodě zdůrazňoval, že přijetím vlastnického podílů na sebe DIK nebere „kdovíjak radostný dar“, ale „obrovské břemeno“, spjaté s odpovědností a náročnou prací. Soukromé podnikání představoval jako „poslání“, první domácí podnikatelé pak podle něj byli „hrdinové, novodobí průkopníci“, kteří „prorazí hráz dělící nás od přirozeného stavu věcí a strhnou za sebou další“.⁸⁰⁰ Budoucí prosperita podle něj měla spočívat na přirozené aktivitě úzké skupiny jedinců, nadaných výjimečným podnikatelským talentem a vysokým pracovním nasazením:

„Naší velkou nadějí je, že alespoň 10% našeho obyvatelstva tvoří osoby, pro které je životní potřebou vlastní pracovní aktivita. Těchto 10% hravě uživí zbytek národa, tj. například všechny ženy v domácnosti, narkomany, poslance, studenty a momentálně stávkující kverulanty. Těmto 10% obyvatel proto musíme okamžitě poskytnout maximální prostor pro jejich působení. Problémem by se mohlo stát, že dnes nevíme, kdo do této skupiny patří. Prostor se proto musí otevřít všem.“
(zdúr. v originále).⁸⁰¹

⁷⁹⁹ AČT, pořad *Nebojte se kuponů*, celkem 13. dílů vysílaných během března a dubna 1992. Též *Rukověť držitele investičního kuponu*, In: *Hospodářské noviny*, 24. září 1991, s. 16ad.

⁸⁰⁰ Viz již cit. PROCHÁZKOVÁ, E. – LESCHTINA, J.: *Rána pobloudilým marxistům*, In: *Mladá fronta*, 12. září 1990, s. 3.

⁸⁰¹ TŘÍŠKA, Dušan: *O vítězích a poražených*, In: *Sobotní telegraf*, 13. června 1991, s. 1.

Výše popsaný ideální typ individuálního DIKa stál v základu této vize budoucnosti: kuponová privatizace měla poskytnout co nejširší základnu, z níž by bylo možné oněch 10% podnikatelů-tvůrců budoucnosti vygenerovat. Masa DIKů, sledujících vektory svých individuálních zájmů a alokující privatizované ekonomické zdroje na základě hospodářskému centru nedostupných informací, měla být rybníkem, z něž se zrodí podnikatelské štiky.

Z pozdějších Třískových výroků je také patrné, že součástí dobových představ spoluautora kuponové privatizace bylo i přesvědčení o nekonkurenceschopnosti drtivé většiny privatizovaných podniků, z nichž měly čtyři pětiny stát před krachem.⁸⁰² Chystaná schumpeterovská „tvořivá destrukce“ vyžadovala podle něj právě takový typ podnikatelů-dobrodruhů, kteří oddělí zrna od plev a svým talentem dovedou celou společnost k prosperitě. Na provokativní otázku v televizním vysílání, zda privatizace nepřiláká „zlatokopy, kteří si myslí, že okamžitě a rychle výrazně zbohatnou“, D. Tříška jednoznačně odpověděl: „Ať přichází, ať hledají zlato, ať kutají, ať bojují!“⁸⁰³ V zahraničním tisku dokonce přirovnal ekonomickou reformu k „divokému západu“, což vyvolalo vlnu domácí kritiky.⁸⁰⁴

Propagátoři individuálního DIKa jako vzorového modelu ekonomického chování se při organizování kuponové privatizace ocitali ve zvláštní dvojroli: na jednu stranu v duchu svého liberálního přesvědčení vytvářeli prostor pro uplatnění široké palety možných vzorců ekonomického chování, na druhou stranu do takto nakresleného hřiště sami vstupovali v roli těch, kteří se snažili ekonomickým subjektům vštípit ty vzorce, které sami pokládali za žádoucí. Na paradoxní dvojroli postkomunistických liberálů, kteří se navzdory hayekovským představám o primátu spontánního společenského vývoje bez sociálního inženýrství prováděného státem uchýlili k „hříchu konstruktivismu“, v němž sami zastávali coby představitelé státu roli učitelů vzdělávajících celou společnost, upozornil ve svém rozboru východoevropského liberalismu již polský sociolog Jerzy Szacki.⁸⁰⁵ Ekonomičtí liberálové měli podle něj v postkomunistické Evropě nelehkou pozici: jejich představy o ideálním ekonomickém uspořádání společnosti měly zpočátku daleko do většinového přijetí a jejich protagonisté tudíž museli podrobit společnost „liberální

---

⁸⁰² TŘÍŠKA, D.: *Ekonomie jako osud*, s. 36. Též rozhovor autora s D. Tříškou, 15. srpna 2017 (přepis v archivu autora).

⁸⁰³ Vystoupení D. Tříšky v pořadu *Co týden dal* (AČT, pořad vysílaný 28. října 1990).

⁸⁰⁴ MACHÁČEK, Jan: *Osvobodit se od státu* (rozhovor s Dušanem Tříškou), In: *Respekt*, č. 45, roč. 1991, s. 9.

⁸⁰⁵ SZACKI, J.: *Liberalism after communism*, s. 150-152.

pedagogice.⁸⁰⁶ Dosavadní disidentský liberalismus se soustředil na politickou a nikoliv ekonomickou sféru a na polaritu „diktatura vs. demokracie“, nikoliv primárně „socialismus vs. tržní hospodářství“.⁸⁰⁷

Zatímco v Polsku se většina těchto „vyučujících“ rekrutovala ze skupiny gdaňských liberálů (jejímiž příslušníky byli i J. Lewandowski a J. Szomburg), v Československu šlo o ekonomy z prostředí již zmiňovaných ekonomických seminářů z 80. let. Oproti Polsku se československým ekonomickým liberálům podařilo vyjednat pro praktickou realizaci svých idejí větší prostor: „liberální pedagogika“ nabývala v postkomunistických zemích různých podob, málokde se však jejím protagonistům podařilo uplatnit takové metody zážitkového vyučování, jako byla československá kuponová privatizace.

Druhý ideální typ jednání ekonomického subjektu během kuponové privatizace můžeme nazvat „podílníkem fondu“. Aktéři, propagující tento ideální typ, vstupovali do veřejného prostoru odlišným způsobem a v odlišné roli, než státní úředníci a politikové podporující individuálního DIKa, kteří byli podle sebou samými propagovaného politického myšlení permanentně podezřelí z neschopnosti či z nekalých úmyslů využívat státu k vlastnímu obohacení. Na rozdíl od nich neměli propagátoři podílníka IPF výchovné ambice a nechtěli být „společenskými pedagogy“, mohli oproti tomu vystupovat v roli soukromých podnikatelů, jejichž příchod byl netrpělivě očekáván.

Navenek se od představitelů státu reprezentovali i odlišnou estetikou: funkcionářská šedavá saka vystřídal mladistvý vzhled a „západní“ elegance, stránky novin se zaplnily dosud nevidanými velkoformátovými reklamami s novými grafickými prvky.⁸⁰⁸ Častou součástí sebereprezentace IPF bylo odkazování k „západnímu“ světu vysokých financí: Harvardské fondy používaly ke své propagaci stylizovanou československou vlajku ozdobenou americkými pruhy a hvězdami, a jejich název odkazoval k prestižní americké univerzitě, jejíž měl být prezident společnosti absolventem. Výběrová investiční a.s. nabízela DIKům slosování o automobil věnovaný „zahraničními partnery“ jako „symbol podnikatelského úspěchu“, Interbanka se zase potenciálním klientům představovala jako „soukromá banka

---

⁸⁰⁶ BUCHOLC, Martina: *Liberarna pedagogika. Jerzy Szacki o polskim liberalizme dawnym i współczesnym*, In: *Roczniki Historii Socjologii*, vol. VIII., r. 2018, s. 7-24.

⁸⁰⁷ SZACKI, J.: *Liberalism after communism*, s. 39-42.

⁸⁰⁸ První vlna kuponové privatizace byla později označena za „zkoušku dospělosti“ pro reklamní průmysl, který v ní dostal první mohutný impuls ke svému porevolučnímu rozvoji (KRUPKA, Jaroslav: *Česká reklama. od pana vajíčka po falešné soby*, BizBooks, Brno 2012, s. 110ad).

s mezinárodním know-how“. CS fondy zdůrazňovaly, že členové jejich správní rady jsou výhradně absolventi „Amerického manažerského institutu“ a „nositeli světově ceněného titulu MBA“. Motofond lákal DIKy na „Angličana a mezinárodního auditora“ a I. Czech coupon invest na „mezinárodně uznávané experty s velkou odbornou autoritou“, jejichž „projekty ekonomické prosperity se úspěšně uplatnily na pěti kontinentech“.⁸⁰⁹

Podle obrazů a hesel, jakými fondy občany ve svých reklamách oslovovaly, nemusel podílník IPF provádět složitou a náročnou kalkulaci budoucí návratnosti vlastních investic, k čemuž se ho snažili přimět podporovatelé individuálního DIKa. Takové rozhodování pro něj bylo podle IPF příliš náročné a zejména rizikové: informace, kterými sám mohl disponovat, se nemohly rovnat „mezinárodnímu know-how“, „výjimečné“ či „dokonalé finanční technologii“ nebo „nedostižné informovanosti o stavu a konkurenceschopnosti podniků“, kterou fondy získaly díky svým zkušenostem se světem mezinárodních financí, „erudovaným specialistům“ a „bezpochybným osobnostem“.⁸¹⁰ Světovou úroveň svého „know-how“, které je mělo odlišovat od tuzemských DIKů, dávaly fondy najevo i často používanými anglickými výrazy a mezinárodně znějícími názvy.⁸¹¹

Namísto dlouhodobé kalkulace nákladů a potenciálních výnosů akcentoval ideální typ podílníka fondu jednorázové rozhodnutí v mimořádné chvíli, která se nebude opakovat: „Nezapomeňte, dobrý obchod většinou uděláte buď v pravý čas...nebo nikdy. Ten pravý čas už nastal“.⁸¹² Obraz, s nímž reklamy IPF pracovaly, tak zpochybňoval základní principy předchozího ideálního typu individuálního DIKa:

---

⁸⁰⁹ Reklama CS fondů, In: *Hospodářské noviny*, 10. března 1992, s. 20. Reklama Motofondů viz *Mladá fronta Dnes*, 13. ledna 1992, s. 12. Podobně též reklama IPF Komerční banky, která se prezentovala „moderním know-how k řízení souboru cenných papírů za pomoci zahraničních odborných poradců největší bankovní skupiny Barclays Bank“ (*Hospodářské noviny*, 16. ledna 1992, s. 6). Reklama I. Czech coupon invest, *Hospodářské noviny*, 4. února 1992, s. 6.

⁸¹⁰ Reklama HC&C, *Hospodářské noviny*, 23. prosince 1991, s. 29. Reklama Spořitelni privatizační a.s. nabízela občanům, že je „zbaví všech starostí s vyplňováním kuponové knížky“ (*Hospodářské noviny*, 4. února 1992, s. 23). Reklama IPF Creditanstalt byla uvedena heslem „Chytrý jde ke zkušenému“, In: *Hospodářské noviny*, 20. prosince 1991, s. 11. Reklama Spořitelni privatizační a.s. vyzývala občany: „Svěřte své kupóny odborníkům“ (*Hospodářské noviny*, 22. ledna 1992, s. 12). Též reklama Intersigma investiční a.s., poukazující na své „zkušenosti v zahraničně obchodních operacích“ (*Hospodářské noviny*, 24. ledna 1992, s. 10). Obdobně občany oslovovala reklama investičních fondů Kvanto (*Mladá fronta Dnes*, 9. prosince 1991, s. 5).

⁸¹¹ Např. již cit. I. Czech coupon Invest, dále High Tech Invest Fond (*Pravda*, 25. února 1992, s. 6), skupina General Invest fondů „GI Food“, „GI Hotels“, „GI Roads“ a „GI Industry“ (*Hospodářské noviny*, 4. února 1992, s. 19). Reklama „IPF Paříž“, „IPF New York“ a „IPF Tokio“ měla vyjadřovat ambice zakladatelů proniknout na burzy v těchto městech (viz *Pravda*, 1. února 1992, s. 9).

⁸¹² Již cit. reklama HC&C. Též již cit. reklama C. S. Fondů „Kdo zvolil C.S. Fond – zachoval se již dnes jako skutečný akcionář“.

schopnost individuálně se rozhodnout na základě vlastních informací, rozptýlenost těchto informací mezi obyvatelstvem a z ní vycházející nedůležitost expertního vědění tváří v tvář spontánní alokační schopnosti trhu složeného z milionů malých na sobě nezávislých subjektů, a nutnost nést riziko špatného rozhodnutí. Zejména posledně jmenovaný nárok, který autoři kuponové privatizace na individuální DIKy kladli, se snažily IPF ve svých apelech na chování občanů minimalizovat: slova jako „garance“, „jistoty“ a „zaručení se“ byla součástí skoro všech jejich reklamních vystoupení.⁸¹³

Podílnictví ve fondu mělo DIKovi podle některých reklam propůjčit společenský status „skutečného akcionáře“. Ten se měl navenek vyznačovat (kromě již zmiňovaného mercedesu, nabízeného vylosovaným podílníkům coby symbol podnikatelského úspěchu) zejména vyplácením („nadprůměrných“) dividend.⁸¹⁴ Tento motiv často akcentovaly i názvy fondů („Fond rychlého výnosu“, „Fond bohatství“, „Rentiérský fond“, „Fond pravidelných výplat“, „Fond kapitálového růstu“, „Růstový fond“, „Důchodový fond“),⁸¹⁵ jiné zase vytvářely dojem exkluzivity, na níž jejich podílníci mohli participovat („Apollón“, „Aureus“, „Achilleus“, „Křišťálový fond“, „Zlatý fond“).⁸¹⁶ Důraz na přímé spojení s místem, v němž se jeho investice měla odehrávat, a na znalost jejího okolního prostředí, který hrál v konceptu individuálního DIKa důležitou roli, byl patrný jen v propagaci některých slovenských IPF, jež apelovaly na místní patriotismus a motivaci přispět k hospodářskému povznesení vlastního regionu.⁸¹⁷ Fondy, které svou investiční strategii orientovaly na rozvoj vlastního regionu, na celostátní reklamní kampani povětšinou neparticipovaly a jejich

---

⁸¹³ Kromě již cit. např. reklama 1. privatizačního investičního fondu České pojišťovny „To není hra – to je jistota“, In: *Hospodářské noviny*, 22. ledna 1992, s. 11.

⁸¹⁴ Viz již cit. reklama C. S. Fondů, Výběrového investičního privatizačního fondu a IPF Komerční banky.

⁸¹⁵ Reklama První investiční a.s. a Investiční banky, In: *Hospodářské noviny*, 5. února 1992, s. 11. Též již cit. reklama C. S. Fondů a fondů Kvanto.

⁸¹⁶ Kromě již cit. reklama Prvé slovenské investičné (*Pravda*, 28. ledna 1992, s. 7). Též reklama fondu Themos, který pod sloganem „jsme pro chytré lidi“ deklaroval úmysl získat „optimální počet pouze 50 000 akcionářů, který zajistí maximální pružnost a akceschopnost“ (*Hospodářské noviny*, 11. února 1992, s. 19).

⁸¹⁷ Reklama Slovenských regionálnych IPF, In: *Pravda*, 30. ledna 1992, s. 7, která deklarovala jako svůj cíl i „ekonomicky silné Slovensko“ a vyzývala DIKa: „Ovplyvni budúcu kapitálovú štruktúru Slovenska!“. Reklama Slovenské strojárske investičné spoločnosti v záhlaví uváděla: „Vyspelé ekonomiky sú vyspelými len s vyspelým strojárstvom. Slovenská ekonomika bude vyspelou len s vyspelým strojárstvom“ (*Pravda*, 25. ledna 1992, s. 10.). Reklama fondu ITS Invest Žilina zdůrazňovala, že tento fond vychází z ryze slovenského kapitálu (*Pravda*, 10. února 1992, s. 9). Reklama Tatranského investičného fondu Poprad vyzývala DIKy: „Pridajte sa k tisícám našich akcionárov a poslňte rozvoj regiónu, v ktorom žijeme! Nedovoľte únik kapitálu mimo Slovenska“ (*Pravda*, 25. února 1992, s. 4).

podíl na výsledném množství do IPF investovaných kuponů byl výrazně menší, přestože jich bylo relativně velké množství.⁸¹⁸

Oproti důrazu na dlouhodobou péči získaný majetek, kterou T. Ježek přirovnával k sedlákovi pravidelně obcházejícímu své pole,⁸¹⁹ měl být ideální podílník fondu motivován především okamžitou dosažitelností zisku, která naopak pro individuálního DIKa neměla hrát podstatnou roli. „Jistotu desetinásobku“ vyplaceného po jednom roce slibovaly občanům fondy HC&C a podle dobových pozorovatelů to byl právě tento slib, který přitáhl pozornost nedůvěřivé veřejnosti. O jeho úspěšnosti svědčí fakt, že jej používala i řada dalších fondů. Podobný obnos za odkoupení podílu po roce svým podílníkům nabízely fondy První investiční a.s., IPF Poľnohospodárov a IPF Horehronie nebo IPF Trend. Všeobecná úvěrová banka nabízela DIKům odkup za dvanáctinásobek, IPF Sipox Bratislava za čtrnáctinásobek, fondy České pojišťovny a Ložiskový IPF Žilina lákaly na patnáctinásobek, a Prvá slovenská investičná privatizačná spoločnosť dokonce za dvacetinásobek vložené tisícikoruny.⁸²⁰ Jiné fondy nabízely DIKům jednorázové půjčky či slosování o vysoké výhry: rekordmanem byly zřejmě fondy PPF (První privatizační fond), které lákaly DIKy na „velkou soutěž o 25 milionů, ve které nelze prohrát“.⁸²¹

Kampaň IPF tak liberální pedagogiku autorů kuponové privatizace nepodporovala, ba spíše jí protiřečila. Nerozvíjela v lidech ty vlastnosti, které si podle autorů kuponů měli pro přechod do nového společenského řádu osvojit: namísto rizika, s nímž by bylo nutné se popasovat, operovala s představou jistoty,⁸²² namísto

---

⁸¹⁸ Viz příloha *Mladé fronty Dnes*, v níž některé dotázané IPF vysvětlovaly svou investiční strategii (27. ledna 1992 a 3. února 1992).

⁸¹⁹ Vystoupení T. Ježka v posledním dílu seriálu *Nebojte se kuponů* (AČT, vysíláno v březnu a dubnu 1992). Srov. též text V. Klause, v němž odrazoval akcionáře od tlaku na podniky za účelem rychlého vyplácení dividend (KLAUS, Václav: *Hovoří Václav Klaus, architekt kuponové privatizace*, In: *Kuponová privatizace*, 22. prosince 1992, s. 2).

⁸²⁰ Kromě již cit. viz reklama IPF Trend, In: *Mladá fronta Dnes*, 20. ledna 1992, s. 14. reklama Investičného privatizačného fondu Všeobecnej úverovej banky, In: *Pravda*, 17. ledna 1992, s. 11, reklama IPF Sipox Bratislava, In: *Pravda*, 23. ledna 1992, s. 7, a reklama IPF Poľnohospodárov, In: *Pravda*, 18. ledna 1992, s. 7, reklama IPF Horehronie, In: *Pravda*, 22. ledna 1992, s. 6, reklama Ložiskového IPF Žilina, In: *Pravda*, 23. ledna 1992, s. 7. Reklama Prvej slovenskej investičnej privatizačnej spoločnosti, In: *Pravda*, 22. února 1992, s. 7. Reklama společnosti I. Czech coupon invest slibovala dokonce padesátinásobný výnos po jednom roce, nezavazovala se však přímo k odkoupení podílů DIKů.

⁸²¹ Viz reklama PPF, In: *Mladá fronta Dnes*, 10. ledna 1992, s. 4. Fond Kvanto nabízel slosování o 10 000 Kčs, První investiční o 1 000 000 Kčs, fond Horehronie o 100 cen v čele s vozy Škoda Forman a Škoda Favorit. Již cit. reklama První investiční a.s. nabízela půjčku 15 000 Kčs, reklama Slovenské poisťovny zase půjčku 1000 Kčs (*Pravda*, 16. ledna 1992, s. 4), stejně jako reklama fondu Aureus spravovaného Agrobankou (*Pravda*, 28. ledna 1992, s. 4).

⁸²² V průzkumu IVVM z ledna 1992 uvedla většina dotazovaných (64,6%), kteří svěřili své kupony IPF, jako hlavní důvod svého rozhodnutí snahu snížit riziko chybného rozhodnutí. V květnu 1992 pak

sebedůvěry a „vyhrnování rukávů“ podporovala přenášení odpovědnosti na experty, disponující nadřazeným věděním. Metafory akcionářství jako tvrdé každodenní práce s dlouhodobým výsledkem nebo jako riskantní individuální sázky na nejistotu, kterými popisovali budoucnost D. Tříška, T. Ježek a další autoři kuponové privatizace, nahradila reprezentace akcionářství jako přijímání dividend coby výnosu z mimořádné příležitosti, kterou rozdávání státního majetku poskytovalo. Svět podílníka IPF měl být světem bez proher.

Vedle těchto dvou ideálních typů je zapotřebí zmínit i to, že kuponová privatizace poskytla prostor zastánců ideálního typu samosprávného zaměstnance. Jeho obdobou by v kuponové hře byl „samosprávný DIK“ jako ideál prosazovaný dřívějšími podporovateli podnikových samospráv a zaměstnaneckých variant privatizace, kteří se po dosavadních neúspěších se snažili realizovat myšlenky ekonomické demokracie prostřednictvím kuponové privatizace. Podle ekonomického experta KSČM Zdeňka Háby byla kuponová metoda sice nevhodným způsobem, privatizace, „ovšem pragmaticky vzato, když fouká vítr, buď můžeme postavit větrolamy anebo můžeme postavit větrné mlýny“.⁸²³ Oním větrným mlýnem se měly stát investiční privatizační fondy, jež by v podnicích prosazovaly z pozice vlastníka samosprávné principy. Jedna z organizátorek tohoto pokusu, Eva Krtková, později označila projekt tvorby samosprávného podniku z akciové společnosti privatizované kuponovou metodou za „světovou raritu“.⁸²⁴

Klasický DIK, který se stal akcionářem privatizovaného podniku, nebyl podle teoretiků samosprávy dostatečně zainteresován na hospodářském rozvoji podniku: cílem „samosprávné privatizace“ proto bylo vytvořit motivovaného pracovníka, který si ve srovnání s akcionářem

„...váží své práce a v případě potřeby pro ni dokáže něco obětovat, myslí na budoucnost svého podniku a dokáže se pro ni vzdát části momentálních příjmů, je iniciativnější, jde mu i o výsledky podniku jako celku [a] všímá si, kdo z jeho

---

výrazná většina dotazovaných uvedla, že věří tomu, že IPF své sliby určitě (16,4%) nebo pravděpodobně (59,3%) splní, jejich nesplnění očekávalo jen 8,3% (ČSDA, průzkumy IVVM, datové soubory leden 1992, květen 1992).

⁸²³ Vystoupení Zdeňka Háby v pořadu *Kyselá jablko. Kuponová hra* (AČT, datum vysílání neuvedeno, podle titulu v pořadu však byly vysílány rozhovory natáčeny ve dnech 28. – 29. srpna 1991).

⁸²⁴ KRTKOVÁ, Eva: *Pokus o tvorbu samosprávného podniku z iniciativy investičního (privatizačního) fondu*, In: *Otázky hospodářské samosprávy. Almanach KSLP*, Klub samosprávného lidového podnikání, Praha 1996, s. 50.

okolí se jen veze, a dokáže se s ním vypořádat, což vše by se mělo příznivě projevit v ekonomice podniku“.⁸²⁵

Uplatnění samosprávných principů v kuponové privatizaci však od DIKa vyžadovalo ochotu aktivně se informovat o tom, jak je dle stávající legislativy možné něčeho takového dosáhnout, a zároveň podniknout z vlastní iniciativy kroky, o jejichž přesném obsahu a posloupnosti se mohl dozvědět jen z nízkonákladových brožur, článků v levicovém tisku nebo na besedách organizovaných propagátory samosprávných principů.⁸²⁶ Lze se tudíž domnívat, že o nich velká část zaměstnanců nevěděla, nehledě na to, že porozumění celému systému vyžadovalo obeznámení jak s tehdejšími hospodářským právem, tak i s detailním průběhem kuponové privatizace. Průzkum IVVM z října 1991 také nenaznačoval velkou ochotu dotazovaných vložit kupony do podniků, v nichž sami pracovali.⁸²⁷

V únoru 1991 schválený zákon o velké privatizaci umožňoval uvedení samosprávných principů do praxe několika způsoby. Jedním z nich bylo již zmiňované založení družstva zaměstnanci privatizovaného podniku, které se mohlo ucházet o se svým privatizačním projektem schválení MSNMP. Další možností bylo sdružení investičních kuponů DIKů, kteří fandili myšlenkám samosprávy, do fondu, který deklaroval úmysl prosazovat při správě svých podniků samosprávné cíle. Realizace této varianty byla ovšem zásadně ztížena přijetím vládního nařízení z ledna 1992, které omezovalo vlastnický podíl jednoho IPF na maximálně 20% základního jmění privatizované akciové společnosti. Uplatnění samosprávných principů tak bylo podmíněno dohodou s ostatními akcionáři, kteří museli buďto na jejich zavedení v podniku přistoupit, nebo souhlasit s převodem svých vlastnických podílů na zaměstnance privatizovaných podniků (ti mohli např. založit družstvo, na něž by původní vlastníci své podíly převáděli, nebo mohl být transfer proveden na konto zaměstnaneckého fondu podniku). Cesta k uplatnění samosprávných principů skrze potrubí kuponové privatizace tak byla během na dlouhou trať a první úspěšné

---

⁸²⁵ *Otázky hospodářské samosprávy*, s. 49. Též *Jak uspět v kuponové privatizaci*, KSLP Praha, 1991, s. 4 (za zapůjčení textu děkuji ing. E. Krtkové). Též RUSMICH, Ladislav: *Účast na kapitálu, řízení a zisk. Kuponová privatizace a podnikové kolektivy*, In: *Hospodářské noviny*, 15. ledna 1992, s. 9.

⁸²⁶ Zásady postupu k prosazení samosprávných principů byly publikovány v odborářském deníku *Práce* (16., 19., 24. a 25. dubna 1991), veřejnosti je představovaly např. již cit. brožury *Jak uspět v kuponové privatizaci* či *Kuponová privatizácia. Družstevné podnikanie: zborník prednášok*.

⁸²⁷ ČSDA, průzkum IVVM, datový soubor říjen 1991. Na otázku „v případě, že se Váš podnik (...) bude privatizovat nebo by se privatizoval, vložili byste do něho své peníze, koupil akcie?“ odpovědělo souhlasně 28% dotázaných (6,9% „rozhodně ano“, 21,1% „spíše ano“) a nesouhlasně 52,7% (22,3% „spíše ne“, 30,4% „rozhodně ne“). 19,4% dotázaných uvedlo, že neví.

pokusy absolvovat celou výše uvedenou proceduru se odehrály až okolo poloviny 90. let.⁸²⁸

Efektivita ekonomiky, nebo efektivita podniků?

Z debat nad koncepcí individuálního DIKa vyplývá určitý rozpor v očekáváních aktérů, kteří se ve prospěch této varianty vyslovovali. Někteří autoři kuponové metody operovali s představou privatizace jako kreativní destrukce, která má zefektivnit ekonomiku jako celek a umožnit rychlý odchod neperspektivních ekonomických subjektů z trhu: připomeňme zde opět pozdější odhady D. Třísky, podle nichž měly být čtyři pětiny tehdejších československých podniků nekonkurenceschopné. Jeho pojetí privatizace, akcentující principy laissez-faire, tedy spatřovalo její smysl v otevření trhu a nastartování „darwinistické selekce“, která měla být napříště pořádacím principem ekonomického života.⁸²⁹

Ve veřejných debatách se však mnohem častěji ozývaly hlasy, podle nichž mělo být smyslem privatizace momentálně existující podniky zefektivnit, nikoliv primárně vytvořit prostor pro jejich bankrot. Jakkoliv v odborné rovině vycházela obě pojetí ze shodného modelu fungování tržní ekonomiky, „příběh privatizace“, který se k nim pojil, byl odlišný a byl reprezentován odlišnými obrazy. Očekávání, že privatizace „[po]vede ke změně chování, k efektivnímu chodu dříve neefektivního podniku“, které do něj přinese nový „konkrétní“ a „zainteresovaný“ vlastník, vyjadřovali na veřejnosti i akademičtí ekonomové a podporovatelé vládní reformy. Obdobné myšlenky zaznívaly během projednávání zákona o velké privatizaci i z úst pravicových poslanců.⁸³⁰ Podle zpravodaje výborů Sněmovny národů Jana Šterna (ODA) se podnik měl privatizací proměnit ve „výdělečnou organizaci“ a „oživnout“, předseda Sdružení podnikatelů ČR zase očekával od privatizace „efektivní změnu vlastníka“; místopředseda (odlišného) Sdružení Čs. podnikatelů spojoval podobné naděje s rychlou restitucí, která by měla přimět podniky do jednoho roku „produkovat

---

⁸²⁸ *Jak uspět v kuponové privatizaci*, s. 7-10. *Otázky hospodářské samosprávy*, s. 49-53.

⁸²⁹ *Kuponová privatizace: sborník textů*, s. 39. TRÍSKA, D.: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*.

⁸³⁰ PROCHÁZKOVÁ, Eva: *Všech a ničí* (rozhovor s Karlem Koubou), In: *Mladá fronta*, 29. března 1990, s. 3.

na evropské úrovni“.⁸³¹ Změna vlastnictví měla být podle těchto aktérů impulsem pro rychlou změnu ekonomického jednání podniků, nikoliv pouze nástrojem dlouhodobého čištění trhu.

S představou, že cílem privatizace je zvýšit efektivnost a konkurenceschopnost podniků, operovaly i některé materiály vládních orgánů.⁸³² Očekávání, že privatizace povede k zefektivnění podniků, bylo i základem myšlenkových koncepcí operujících se zaměstnaneckým spoluvlastnictvím a implicitně s ním operovali i ta nikoliv nepočtená část politických aktérů, která ještě v letech 1991 a 1992 zdůrazňovala nutnost restrukturalizace podniků před jejich privatizací.⁸³³ I princip preference československých občanů proti cizincům, který se uplatnil jak v malé, tak v kuponové privatizaci, byl více kompatibilní s obrazem „konkrétních vlastníků“ zvelebujících „naše podniky“ než s představou tržní arény, v níž domácí výrobci krachují v konfrontaci s nadnárodními producenty.

Privatizace tak byla spojována s potenciálně konfliktními přísliby, což zpětně reflektovali i někteří její architekti:

„[P]oněkud dogmaticky uvažující část naší pravice trochu mátl veřejnost tvrzením, že soukromý podnikatel je vždy efektivnější než stát. Ani dnes nedokážu nikomu jednoduše vysvětlit, že velká většina podnikatelů – bez rozdílu svého původu - má k dokonalosti hodně daleko a že kouzlo kapitalismu stojí a padá s rychlostí, se kterou jsou ti nedokonalí vytlačeni z trhu. A co zejména, že „nepřekážet na trhu“ je dovednost, kterou ze všech nejméně ovládá stát, obec, či jiný „veřejný“ podnikatel. (...) [Z]atímco teze o po-privatizační efektivnosti podniků byla pevnou součástí pravicové ideologie na krajské a okresní úrovni, mě osobně z takového privatizačního marketingu jímala hrůza a jen nesměle jsem

---

⁸³¹ Vystoupení J. Šterna na společné schůzi SL a SN FS 21. února 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013069.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019). RŮŽIČKOVÁ, Jana: *Jasná pravidla předem. Velká privatizace očima drobných a středních podnikatelů*, in: *Hospodářské noviny*, 18. května 1992, s. 1-3. APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, *Připomínky k transformačnímu zákonu a k zákonu o mimosoudních rehabilitacích* (materiál Sdruž. čs. podnikatelů). Obdobné stanovisko viz tamtéž, *Stanovisko koordinační rady podnikatelských svazů a sdružení k návrhu zákona o převodu majetku státu na jiné osoby pro účely podnikání*, s. 4 (komentář k §6 odst. 1, písm. d).

⁸³² Viz např. studie Federálního ministerstva hospodářství o zahraničních investicích v privatizaci státních podniků, nenadepsaný materiál (dat. k 30. listopadu 1990 uložený v APSP APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN), s. 6.

⁸³³ Kromě již citovaných se k nim hlásilo např. stanovisko ČSL přednesené 21. února 1991 na společné schůzi SL a SN FS Josefem Luxem. Dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013073.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

občas někde utrousil, že ne nutně každý z našich podniků musí být bezprostředně transformovatelný – a to nejen kvůli naší tehdejší technologické zaostalosti.⁸³⁴

Teze o po-privatizační efektivnosti podniků nebyla dominantní součástí „příběhu privatizace“ autorů kuponové metody, byla však pravděpodobně intuitivně předpokládána řadou ostatních aktérů. Protichůdnost příslibů ohledně výsledků privatizace, jejichž plnění bylo od vlády očekáváno, na jednu stranu mohla projekt rychlé a rozsáhlé privatizace legitimizovat i před těmi, kterým se představa masivní „kreativní destrukce“ postihující „rodinné stříbro“ nezamlouvala. Na druhou stranu však otvírala otázku její dlouhodobé legitimacy: uskutečnění oné kreativní destrukce, která měla být podle autorů kuponové privatizace jednou z hlavních komponent nového řádu, ji mohlo politicky ohrozit. V rovině praktické politiky se pak tato protichůdná očekávání promítla např. do postoje československé a později české vlády k legislativě, která upravovala proces bankrotu a možnosti, které mohly privatizované podniky využít k jeho odvrácení. Jednání vlády bylo v této mimořádně citlivé otázce motivováno snahou oscilovat mezi oběma protichůdnými póly: na jedné straně chtěla otevřít prostor kreativní destrukci a „zefektivnění ekonomiky jako celku“, na druhé straně se chtěla vyvarovat sociální nespokojenosti a dalších problémů, které by řetězové bankrotování podniků mohlo vyvolat.⁸³⁵

Na rozdíl mezi rétorikou zdůrazňující principy liberálního trhu a praktickou politikou, která musela brát ohled na odlišná očekávání společnosti, upozorňuje řada badatelů i v souvislosti s vývojem v ostatních zemích aplikujících na přelomu století liberální reformy. Americký ekonom Cornel Ban ve své práci *How Neoliberalism Goes Local* rozlišuje mezi „usazeným“ (embedded) a „neusazeným“ (disembedded) neoliberalismem, který v odkazu na britského politologa Marka Blytha definuje jako soubor idejí vycházejících z principů monetarismu, teorie racionálního očekávání a teorie veřejné volby. Podle Banova srovnání neoliberální politiky v Rumunsku a Španělsku byla pro vytvoření „usazeného“ neoliberalismu – tedy takového, který přizpůsobuje neoliberální ekonomické teorie místnímu kontextu a je v praktické politice více kompromisní, „usazený“ do místních tradic, například do představ o

---

⁸³⁴ TRÍSKA, D.: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*.

⁸³⁵ K přípravám zákonných předpisů o konkurzu a vyrovnání a ke konfliktním očekáváním, která vyvolávaly, viz SCHÄFFLER, Eva: *Transformation als Aushandlungsprozess: Die Entstehung eines Konkursgesetzes in der Tschechischen Republik der 1990er Jahre*, In: *Rechtskultur. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte*, č. 7, roč. 2018, s. 32-47.

spravedlivé distribuci příjmů – důležitá existence domácí ekonomické obce, která má intelektuální potenciál k reinterpetaci obecných teorií podle místních preferencí.⁸³⁶

Jakkoliv Československo (a jeho následnické státy) splňuje z dlouhodobého hlediska znaky Banova „usazeného liberalismu“ (o čemž svědčí i zmiňovaný postup v otázce legislativní úpravy bankrotů), jeho „usazení“ nebylo vědomým plánem domácích reformátorů (kteří se naopak identifikovali s radikální podobou liberálních ekonomických idejí), ale spíše jejich reakcí na rozporná očekávání veřejnosti a předjímáním možných konfliktů. Některé badatele vedla dokonce obezřetnost českých ekonomických liberálů ve vztahu k možnosti uvést rychle v praxi své vlastní ideály k označení české transformační strategie jako „sociálně liberální“, neboť měla v praxi kombinovat prvky neoliberální a sociálnědemokratické politiky (toto označení však kontrastuje s výše popsányi představami domácích aktérů o privatizaci, kteří se navíc vůči „sociálně“ se označujícím společenským vizím explicitně vymezovali).⁸³⁷

Jako ilustraci očekávání, která privatizace ve společnosti vyvolávala, můžeme uvést vývoj postojů prezidenta Havla, který v letech 1990-1992 patřil mezi nejpopulárnější politiky v Československu.⁸³⁸ Jeho výroky na toto téma se od počátku jeho prvního funkčního období nesly v duchu zdůrazňování sociálních ohledů, které je potřeba při provádění ekonomické reformy brát na zřetel: svou slavnou větu „naše země nevzkvétá“ doplnil ve svém projevu z 1. ledna 1990 o osobní vyznání „sním o republice hospodářsky prosperující a zároveň sociálně spravedlivé“.⁸³⁹ Podobným způsobem se vyjadřoval během prvního půlroku 1990.⁸⁴⁰

V létě 1990 důraz na sociální ohledy vystřídalo přihlášení se k „velmi rychlé a radikální ekonomické reformě“.⁸⁴¹ Sociální aspekt z Havlova politického jazyka nezmizel, nepředstavoval však už hlavní požadavek, který by prezident architektům reformy kladl, a v jeho jazyku vystupoval spíše jako důsledek rychle a důkladně

---

⁸³⁶ BAN, C.: *Ruling Ideas*, s. 10, 19-21.

⁸³⁷ ORENSTEIN, M.: *Out of the Red*, s. 7-10.

⁸³⁸ Srov. průzkumy důvěry v prezidenta z dubna 1990 (68% rozhodně a 20% spíše ano), března 1991 (41,4% rozhodně a 32,5% spíše ano) a března 1992 (35,6% rozhodně a 35,3% spíše ano). ČSDA, průzkum IVVM, datové soubory z uvedených měsíců.

⁸³⁹ HAVEL, V.: *Projevy*, s. 18.

⁸⁴⁰ Projev V. Havla na společné schůzi SL a SN FS 23. ledna 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022006.htm> (dat. posl. přístupu 1. 12 2019). HAVEL, V.: *Projevy*, s. 154 ad.

⁸⁴¹ Vedle již citovaného projevu z 21. srpna 1990, kde V. Havel zmiňoval „krajně podezřelé slušovické žilky“ (HAVEL, V.: *Vážení občané*, s. 17ad) jde např. o rozhlasový projev z 19. srpna 1990 (HAVEL, V.: *Hovory v Lánech 1990*, s. 184. Cit z rozhlasového projevu 21. října 1990 (tamtéž, s. 283).

provedených reformních kroků: „Fakt je, že budujeme tržní ekonomiku, že privatizujeme, že vlastně proměňujeme vlastnické vztahy v celém hospodářství a že to musíme dělat rychle a razantně, protože čím déle se to povleče, čím to bude rozpačitější a polovičatější, tím větší budou ony takzvané oběti,“ odpověděl v březnu 1992 na otázku po roli sociální spravedlnosti v tržním hospodářství.⁸⁴² O necelý rok dříve pak rozhlasové posluchače svých projevů ujistil: „[Z] jedné věci mě nelze podezírat: že bych si přál pomalou reformu. To by totiž bylo to nejhorší, co by nás mohlo potkat. Reforma musí jít ráz na ráz, aby se její důsledky omezily na relativně kratší dobu. Těmi těžkými věcmi musíme projít, ale proč to dělat desetiletí jako Maďarsko, když jimi můžeme projít rychle“.⁸⁴³

Patrně nejvýznamnějším motivem v Havlově postoji k privatizaci byla jeho snaha vystupovat loajálně vůči vládě a nevystavovat případné názorové rozpory mezi jím a některými ministry na odív. Jeho občasná kritika „snahy slepě promítat do hospodářské praxe školské poučky a různé, leckdy i dobou překonané ekonomické teorie“⁸⁴⁴ byla vždy neadresná a zastiňovala ji neustále opakovaná podpora, kterou Havel vládě a její politice vyjadřoval (připomeňme jeho odmítavou reakci na kritiku vlády ze strany OF a VPN v únoru 1990). Svědectví o kritických postojích, které měl Havel ke sporům o privatizační strategii zastávat, se na veřejnosti objevila až s odstupem několika let: během klíčových jednání v srpnu a listopadu 1990 se ve svých pravidelných rozhlasových projevech k probíhajícím rozhodováním federální vlády ve věcech reformy vůbec nevyjadřoval. Navzdory své podpoře zaměstnanecké privatizaci, kterou vyjadřoval v září 1990, se na veřejnosti vyjadřoval pozitivně i o metodě investičních kuponů, o níž mluvil ve svých proslovech jako o „velkorysém, odvážném a velice správném počínu“ a snažil se mírnit obavy veřejnosti z její nepřipravenosti.⁸⁴⁵

---

⁸⁴² Zápis z veřejné debaty se studenty na Univerzitě Palackého v Olomouci (HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1992*, Knihovna Václava Havla Praha 2015, s. 99).

⁸⁴³ Rozhlasový projev V. Havla z 3. února 1991 (HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1991*, Knihovna Václava Havla Praha 2014, s. 36).

⁸⁴⁴ Citát z projevu V. Havla k nově zvoleným poslancům 29. června 1990 (HAVEL, V.: *Projevy*, s. 176). Jako skrytou kritiku lze interpretovat i Havlův projev ze 17. května 1990, který pronesl na Václavském náměstí u příležitosti půlročního výročí od 17. listopadu. Mezi klíčovými kandidáty OF do voleb, kterým vyjadřoval podporu, nejmenoval V. Klause a namísto něj zmínil jako „šéfa ekonomického týmu v dnešní vládě“ Václava Valeše. (HAVEL, V.: *Projevy*, s. 131). Otevřené rozpory mezi Havlem a Klausem se nicméně projeví až v době Klausova premiérování (více viz ZNOJ, Milan: *Václav Havel, his idea of civil society and the Czech liberal tradition*, In: KOPEČEK, M. – WCISLIK, P.: *Thinking through transition*, s. 134).

⁸⁴⁵ Rozhlasový projev V. Havla z 26. ledna a 2. února 1992 (HAVEL, V.: *Hovory v Lánech 1992*, s. 35-36. 45-46).

Obě protichůdné metody privatizace, pro něž se postupně vyslovil, přitom spojoval se shodnými očekáváními: cílem celé ekonomické reformy pro něj mělo být uskutečnění „existenciální revoluce“, která by zbavila člověka odcizení, do něhož jej uvrhl život v byrokratickém systému předchozích čtyřiceti let. Zatímco akcent na „sociální“ charakter reformy se u Havla měnil, jeho důraz na její existenciální stránku, který vycházel z jeho celkových představ o konci komunistické diktatury jako příležitosti k obrození lidského subjektu, zůstával stejný.⁸⁴⁶ Tržní hospodářství podle něj mělo přinést „reálné ekonomické vztahy“ a vrátit jim jejich pravou podstatu, která jim byla odcizena („naše peníze nejsou peníze, protože si za ně kilometr za Šumavou nic nekoupíte“), vyvést občany z „totalitní antieconomiky“ poznamenané nadvládou anonymní byrokracie bez tváře.⁸⁴⁷ Myšlenka privatizace do Havlova politického jazyka dobře zapadla, nabízela se totiž jako nástroj překonání onoho odcizení: poválečné znárodnění nebylo „socializací, ale anonymizací“ – privatizace je pak „odanonymizováním“ vlastnictví, jeho přiřknutím konkrétnímu vlastníkovi, který se v něm bude moci realizovat a vtiskne mu svou duši.⁸⁴⁸ Proti současné „hromadě byrokratů“, jako vystřižených z Kafkova *Zámku*, stavěl Havel „statisíce malých krámků“, jimiž měla privatizace zalidnit budoucí společnost.⁸⁴⁹ Novopečení vlastníci-podnikatelé pak měli podle Havla se svým majetkem jednat tak, aby „nezapomněli, že zisk není cílem sám o sobě ale prostředkem pro další zvelebování společnosti a tvorbě podmínek pro vskutku důstojný a plný lidský život.“⁸⁵⁰

Konkrétní metoda privatizace v Havlově schématu nebyla příliš důležitá, resp. mohla se měnit, aniž by narušovala jeho základní představy o tom, co má privatizace především přinést. Myšlenka zaměstnaneckého vlastnictví, k níž se na podzim 1990 hlásil, byla v jeho výročích spojená především s idylickým obrazem malého provozovatele, pro něž je práce „na vlastním“ součástí jeho přirozeného světa: Svou podporu zaměstnaneckých preferencí v malé privatizaci vysvětlil na názorném příkladu:

„[P]ředstavme si například, že někdo dlouhou dobu úspěšně vede nějakou hospůdku v rámci možností, které má, leccos vynalézá, vymýšlí, hospůdka

⁸⁴⁶ K Havlovým představám o existenciální revoluci viz SUK, J.: *Konstituční, nebo existenciální revoluce?*, s. 7-13.

⁸⁴⁷ Viz již cit. projev na společné schůzi SL a SN FS 23. ledna 1990 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022006.htm>, dat. posl. přístupu 1. 12 2019). Též projev 25. února 1990 na Staroměstském náměstí v Praze (HAVEL, V.: *Projevy*, s. 64-70).

⁸⁴⁸ Projev V. Havla k nově zvoleným poslancům 26. června 1990 (HAVEL, V.: *Projevy*, s. 163).

⁸⁴⁹ Viz již cit. projev V. Havla z 21. srpna 1990 (HAVEL, V.: *Vážení občané*, s. 17ad).

⁸⁵⁰ Novoroční projev V. Havla 1. ledna 1991 (HAVEL, V.: *Vážení občané*, s. 64).

vzkvétá, prosperuje, ale dotyčný nemá dost peněz, aby si ji koupil. A zároveň může existovat někdo, kdo má velmi podezřelé miliony a kdo si okamžitě koupí takových hospůdek pět. Je to zkrátka komplikovanější, musí se to celé velmi chytře vymyslet, ale mělo by to být jakýmsi prvním pohnutím zmíněného balvanu.⁸⁵¹

Že se zmíněný balvan nakonec pohnul opačným směrem, než on sám původně předpokládal, přijal Havel bez toho, aby dal na veřejnosti najevo větší známku nespokojenosti.⁸⁵² V dalších měsících bez problémů přisedlal na podporu kuponové privatizaci a do názorových různic se členy vlády v této věci již nevstupoval, po odchodu Václava Valeše z federální vlády v září 1991 navíc ztratil s přípravou ekonomické reformy užší kontakt.⁸⁵³ V době, kdy účast občanů stagnovala, si nechal demonstrativně zaregistrovat svou kuponovou knížku, čímž podle svých slov chtěl „podpořit myšlenku kuponové privatizace, protože ji považuji za jeden ze základních pilířů celého privatizačního procesu“.⁸⁵⁴ Dobovou fotografii, která zachycuje bývalého disidenta a kritika moderní společnosti přebírajícího si poukaz na svou šanci stát se kapitalistou, můžeme chápat jako ilustraci toho, co filosof Georg W. Hegel popsal jako „lest rozumu“.⁸⁵⁵

Z pozdějších Havlových vystoupení z konce 90. let však vyplývá, že stejně jako řada jiných spojoval chystanou privatizaci nikoliv s představou kreativní destrukce, zastávanou D. Třískou, ale s nadějí na nalezení konkrétního vlastníka, který stávající podniky zefektivní a pozvedne. Takto vykreslený obraz privatizace stál i za jeho pozdější otevřenou kritikou ekonomické reformy, vyjádřenou ve slavném rudolfinském projevu z prosince 1997, v němž byly latentně existující rozpory v očekáváních od toho, co má privatizace přinést, explicitně pojmenovány:

„Kdeco je sice formálně privatizováno, ale co má vlastně jasného a konkrétního vlastníka, který by se plně věnoval zvyšování efektivity a dlouhodobým výhledům svého podniku? Není výjimkou, že navštívím podnik, jehož vedení mi nedokáže říct, komu dotyčný podnik vlastně patří, natož jak vydává svému vlastníkovvi účet

⁸⁵¹ Rozhlasový projev V. Havla z 9. září 1990 (HAVEL, V.: *Hovory v Lánech 1990*, s. 220).

⁸⁵² *Doufám, že jsem se mýlil – říká Václav Havel*, In: *Hospodářské noviny*, 28. září 1990, s. 8.

⁸⁵³ Havel Valeše ve svých rozhlasových projevech opakovaně zmiňoval jako svůj zdroj informací o přípravách ekonomické reformy. Vedle Valeše, který odstoupil z federální vlády kvůli nařčení ze spolupráce s StB, přišel prezident ze stejných důvodů i o svého ekonomického poradce Josefa Wagnera.

⁸⁵⁴ Rozhlasový projev V. Havla 12. dubna 1992 (HAVEL, V.: *Hovory v Lánech 1992*, s. 124).

⁸⁵⁵ PARKINSON, George Henry Radcliffe: *Hegel, Marx and the Cunning of Reason*, In: *Philosophy*, č. 249, Vol. 64 (July 1989). s. 291.

ze svého hospodaření. Jak je ale možno očekávat touženou restrukturalizaci podniků a celých odvětví, když je tak málo průhledných vlastníků a když tolik zástupců vlastníků chápe svůj úkol, poslání a závazek prostě jen jako příležitost převést svěřené peníze někam jinam a pak jít od toho?⁸⁵⁶

Poslední věta citované pasáže ukazuje na fundamentálně odlišné pojetí privatizace ve srovnání s tím, o němž již v letech 1991 a 1992 hovořili architekti kuponové metody: to, co pro ně představovala „kreativní destrukce“, spočívající v pružné alokaci kapitálu a v důvěře v samočistící schopnosti trhu, bylo pro Havla podezřelým převáděním peněz, jež v Rudolfinu ohodnotil provokativním konstatováním „základna je protunelována“. Kontrast mezi očekáváními od privatizace, který se vyjevilo na konci 90. let, však existoval již v letech, kdy se zastánci obou odlišných vizí budoucnosti společně vyslovovali pro kuponovou privatizaci.

Úspěšnost ideálních typů a jejich zpětná reflexe

Při pohledu na výše popsané ideální typy se nabízí otázka, které z nich se během první vlny privatizace uplatnily nejvíce a které nejméně. Pomalý start kuponové privatizace v listopadu a prosinci 1991 naznačuje, že vládou podporovaná a propagovaná vize ekonomického jednání po vzoru racionálně se rozhodujícího DIKa přilákala napoprvé pozornost onoho necelého milionu občanů, který si své kuponové knížky zaregistroval v původně stanoveném termínu do konce roku 1991. Není vyloučené, že v tomto čísle je již zahrnuta část těch, kteří se cítili osloveni inzercí privatizačních fondů, rychlý vzestup křivky účasti po polovině ledna však ukazuje, že jejich vliv se projevil až ke konci registrační doby. Z konečných 8,5 milionů účastníků první vlny kuponové privatizace pak počet individuálně investujících DIKů činil 2,7 milionů, z toho 2,2 milionů se rozhodlo zachovat podle doporučení vlády a individuálně investovat všech svých tisíc bodů. Zhruba půl milionu DIKů tedy část svých bodů investovalo individuálně a část jich svěřilo některému fondu, všech tisíc bodů pak fondům odevzdalo 5,8 milionu DIKů.⁸⁵⁷

---

⁸⁵⁶ Citace z tzv. rudolfinského projevu, předneseného 9. prosince 1997, dostupného na http://web.archive.org/web/20171213055020/http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_projevy.html&typ=HTML (datum posl. přístupu 1. 12 2019).

⁸⁵⁷ Číselné údaje převzaty z *Kuponová privatizace. Sborník textů*, s. 58.

Z celkového počtu použitých investičních bodů jich v první vlně připadalo 71,4% právě na investiční fondy, které je vyměnily za 63% akcií privatizovaných podniků.⁸⁵⁸ Rozdíl v „efektivnosti“ výměny bodů za akcie mezi individuálními DIKy a fondy šel na vrub systému přepočítávání umístěných bodů na množství poptávaných akcií, který v konfliktních případech favorizoval individuální DIKy proti fondům.⁸⁵⁹ I v tomto bodě se autoři kuponové privatizace snažili podporovat svůj koncept individuálních investorů a naopak upozadit vliv fondů, což se jim také částečně podařilo, jak lze vidět na rozdílu mezi počtem získaných bodů a počtem přidělených akcií.

Nejvíce občanů tak oslovil koncept podílníka fondu propagovaný v reklamní kampani IPF.⁸⁶⁰ Kampaň pravděpodobně přiměla k účasti i velkou část těch, kdo se nakonec rozhodli jednat jako individuální investoři. Podle vládou propagovaného modelu individuálního DIKa se nakonec zachovaly přes dva miliony účastníků, tedy zhruba tolik, kolik předpokládal minimální vládní odhad. Zaměstnanecké či samosprávné myšlenky pak oslovily jen velmi malé procento účastníků. Množství samosprávně organizovaných podniků, které po kuponové privatizaci v Československu vznikly, je těžké odhadnout, dostupné odhady však naznačují, že šlo o okrajový jev.⁸⁶¹ Prosadit zaměstnanecké vlastnictví skrze kuponovou privatizaci se pokusil Českomoravský investiční fond (během první vlny kuponové privatizace vystupující pod názvem Českomoravská národní investiční společnost), spojený s Klubem samosprávného lidového podnikání, jemuž svěřilo v první vlně kuponové privatizace své body zhruba 21 tisíc z celkových 8,5 milionu DIKů (tj. asi 0,3%).⁸⁶² Stejně okrajové byly podle dostupných údajů i úspěšné případy podání privatizačního projektu družstvem zaměstnanců či použitím zaměstnaneckých akcií přímo v privatizačních projektech.⁸⁶³

---

⁸⁵⁸ MEJSTRÍK, Michal (ed.): *The Privatization Process in East-Central Europe. Evolutionary Process of Czech Privatization*, Springer Science + Business Media, New York 1997, s. 158.

⁸⁵⁹ *Kuponová privatizace. Sborník textů*, s. 70.

⁸⁶⁰ Podle pozdějších průzkumů si bylo podílnictví v IPF spojeno zejména s očekáváním vysokých dividend v horizontu několika let či měsíců; jejich nižší úroveň pak vedla ke ztrátě zájmu o další podílnictví. Třetina podílníků IPF své podíly do dvou let prodala. ŠUTEROVÁ, Magdalena: *Institucionální investoři v české kuponové privatizaci*, MUNI, diplomová práce, Brno 2019, s. 39-41.

⁸⁶¹ Viz např. každoročně publikované zprávy o stavu zaměstnaneckého spoluvlastnictví v ČR, dostupné na stránkách Evropské federace zaměstnaneckého spoluvlastnictví (EFES, dostupné na <http://efesonline.org/servCZ.htm>, dat. posl. přístupu 1. 12 2019).

⁸⁶² Údaj převzat z textu *Jak se kalila ocel demokratické ekonomiky v rámci kapitalistické privatizace v ČR*, zapůjčeného V. Hábovou (archiv autora).

⁸⁶³ Viz KOTRBA, Josef: *The Demise of Employee Ownership in the Czech Privatization Programme?* In: UVALIC, M. – VAUGHNAN-WHITEHEAD, D.: *Privatization surprises in Transition Economies*, s.

Většinu popsaných pokusů vštípit obyvatelstvu nové vzorce jednání později hodnotili jejich prosazovatelé jako neúspěšné. Jeden z hlavních zastánců zaměstnaneckých samospráv ekonom Ladislav Rasmich v roce 1991 předpokládal, že „změnit o 180° obecný stereotyp chování lidí a jemu odpovídající stupnici hodnot, vnášenou do nich všemi použitelnými prostředky po dvě generace, není úkol na 5-10 let, ale na podstatně delší dobu“.⁸⁶⁴ S odstupem jednoho desetiletí pak hodnotil výsledek výchovy nových ekonomických subjektů velmi kriticky jako „postcommunist economic miscarriage“. Realizovaná varianta reformy podle něj pracovala s teoretickými předpoklady o chování lidí v kapitalistickém systému, které se snažila slepě aplikovat na komunistickou společnost, v níž byl dosud pěstován zcela odlišný druh jednání.⁸⁶⁵ Ten nepropojoval pracovní výkon s objemem vydělaných prostředků a soustředil se zejména na budování sítě sociálních kontaktů, díky nimž si dotýčný subjekt byl schopen obstarat materiální statky. Přehnaná pozornost československých architektů reformy věnovaná makroekonomickým indikátorům (např. změně vlastnických vztahů) a naopak nedostatečná pozornost mikroekonomické perspektivě, tj. osvojování si nových vzorců chování a systematické výchově k ekonomicky efektivnímu jednání, vedla podle Rasmicha k převládnutí nežádoucích modelů chování.

Výchovný potenciál transformace byl podle Rasmicha v 90. letech promrhán, neboť rychlá privatizace podniků nebyla správnou cestou výchovy jejich zaměstnanců ale jen nástrojem k získání politické podpory pro její autory. Postkomunistickou krajinu tak dle Rasmicha i na konci 90. let obývali demotivovaní námezdní pracující, kteří přišli o možnost stát se svými vlastními manažery v prostředí ekonomické demokracie a vytvořit tak novou „etickou infrastrukturu“, která je pro fungování tržní společnosti klíčová.⁸⁶⁶ Překonání odcizení práce, které označoval za počátek 90. let za nejdůležitější podmínku dalšího rozvoje celého lidstva, se opět neuskutečnilo a střední Evropa nevyužila příležitost, která se jí

120-135. Podle *Statistické ročenky České republiky* (Praha, 1993, s. 292) bylo do konce roku 1992 privatizováno formou zaměstnaneckých akcií jen 1,5% všech privatizovaných akcií.

⁸⁶⁴ RUSMICH, Ladislav a kol.: *Formování finančního a měnového mechanismu v podmínkách tržní ekonomiky*, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, výzkumná publikace č. 34, Praha 1991, s. 7.

⁸⁶⁵ RUSMICH, Ladislav – SACHS, Stephen M.: *Lessons from the Failure of the Communist Economic System*, Lexington Books, Oxford 2003, s. XI, XIX-XXIII, s. 228ad.

⁸⁶⁶ RUSMICH, L. – SACHS, S. M.: *Lessons from the Failure of the Communist Economic System*, s. 322-332.

nabízela.⁸⁶⁷ Zkušenost privatizace byla pro tohoto dnes zapomenutého levicového ekonoma zdrojem neutuchající skepse, s níž na přelomu tisíciletí prorokoval, že „ti, kdož se domnívají, že postkomunismus již má větší část svých bolestivých otázek za sebou, se hluboce a hořce mýlí. Toto byly jen první dětské krůčky dlouhého historického období postkomunismu“.⁸⁶⁸

Obdobně kriticky hodnotili své úsilí i členové Klubu samosprávného lidového podnikání, kteří poukazovali na to, že principy zaměstnanecké privatizace dostatečně neprosazovala ani sociální demokracie po svém nástupu do vlády na konci 90. let,⁸⁶⁹ a skepticky se do budoucna dívali také spoluautoři komunistického návrhu zákona o privatizaci. Pokusy prosazovat myšlenky „demokratické ekonomické reformy“, sestavené Zdeňkem Hábou r. 1991, v dalších letech formou tzv. programu aktivní sociální sebeobrany, který si za programový cíl vytkl Levý blok a po jeho rozpadu samostatná KSČM, vyzněly převážně naprázdno, jak konstatoval v roce 1996 i sám Hába.⁸⁷⁰ Obdobně kriticky se k neúspěchu své vize zaměstnanců-kapitalistů stavěl i ekonom Milan Zelený, podle něhož aplikovaná kuponová privatizace pouze posílila chování „spekulativní, krátkodobě orientované, přerozdělovací, nevyrábějící a do sebe zahleděné“.⁸⁷¹

Překvapivě kriticky se však po pokusu přimět obyvatelstvo k osvojení si žádoucích způsobů jednání ohlíželi i zastánci koncepce individuálního DIKa. První skeptické tóny na adresu toho, jak moc je česká společnost přijala za své, zazněly ze strany předsedy ODS v období krize české pravice v souvislosti s tzv. sarajevským atentátem. Jeho politické komentáře z let 1997-98 konstatují, že původní transformační ideály nedošly svého žádoucího naplnění. Konfrontace ODS a sociální demokracie na konci tisíciletí, která v dobových výrocích aktérů nabývala rozměru zápasu o celý polistopadový vývoj, se často odehrávala skrze srovnávání ideálních typů příznivců pravice či levice. Ze strany ODS a jejího předsedy pak měla charakter obhajování ctností, které v námi popsané privatizační debatě ztělesňovala postava individuálního DIKa. Ve své polemice z listopadu 1998 nazvané v parafrázi Karla

---

⁸⁶⁷ RUSMICH, Ladislav: *The Role and possibilities of Economic Democracy in Central and Eastern Europe*, In: MAHALINGAM, S. (ed.): *Labour participatory economy*, Mittal publications, New Delhi 1993, s. 215.

⁸⁶⁸ RUSMICH, L. – SACHS, S. M.: *Lessons from the Failure of the Communist Economic System*, s. 329.

⁸⁶⁹ *Hospodářská demokracie v praxi. Jak funguje zaměstnanecké participace?*, KSLP – česká společnost pro zaměstnaneckou participaci, Praha 2008, s. 12.

⁸⁷⁰ HÁBA, Zdeňk: *Sociální obrana ve spotřební oblasti* In: *Otázky hospodářské samosprávy*, s. 57.

⁸⁷¹ ZELENÝ, Milan: *Neučte se z vlastních chyb*, s. 110 (původní text je datován 9. září 1996).

Čapka „Proč nejsem sociálním demokratem?“, charakterizoval V. Klaus rostoucí podporu levicových myšlenek mimo jiné i jako „lidský problém“:

„Je problémem absence víry v sebe sama, problémem obavy z vlastního selhání, problémem spoléhání se na něco nebo někoho jiného. Sociál-demokratismus nabízí výmluvu, a to velmi nebezpečnou. Nabízí výmluvu, že za své selhání nemohu já, ale někdo jiný. (...) Co víc si pohodlní, nevýkonní, nesamostatní mohou přát? Co může znít jejich uším liběji? Co více nahrává závisti v mnoha z nás? Co více nahrává nepřejčnosti úspěšným?“⁸⁷²

V doslovu ke stejnojmenné knize pak označil úpadek ideálů raných 90. let za krizi porevoluční společenské smlouvy.⁸⁷³ Vzestup sociální demokracie a rostoucí kritika proběhlé privatizace⁸⁷⁴ konfrontovaly architekta čs. privatizace s problémem úspěšnosti „vzdělávacího projektu“, jehož byla kuponová privatizace podstatnou součástí, a s potřebou znovu na veřejnosti obhajovat představu o žádoucím lidském chování na trhu. Příčinu socialistického relapsu na konci 90. let pak spatřoval mimo jiné i v nedostatečném osvojení si nového typu myšlení a jednání, na němž je fungování tržní společnosti závislé: „vynucená volba zvláštní kombinace na ose jistota vs. svoboda, ke které došlo za komunismu, dlouhodobě ovlivnila naše uvažování a významná část z nás se s tím zatím nebyla schopna vyrovnat“.⁸⁷⁵ Obdobně kritické komentáře na adresu „post-sarajevského“ vývoje zaznívaly i od hlavního autora kuponové metody D. Třísky. Rostoucí kritičnost obou architektů kuponové privatizace během prvních dvou desetiletí třetího tisíciletí ukazuje, že politický status quo se od jimi prosazovaných ideálů odchyloval čím dál tím více.

---

⁸⁷² KLAUS, Václav: *Proč nejsem sociálním demokratem*, Votobia, Praha 1998, s. 203.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 224-226.

⁸⁷⁴ Viz např. výsledky sociologického šetření z r. 1999, které uvádí ŠUTEROVÁ, M.: *Institucionální investoři v české kuponové privatizaci*, s. 73.

⁸⁷⁵ KLAUS, V.: *Proč nejsem sociálním demokratem*, s. 145. Název podkapitoly zní příznačně „Většina lidí netouží po svobodě samotné, ale spíše po bohatství, které svobodná společnost produkuje“.

Reforma jako národní emancipace: federální vs. slovenská cesta

listopad 1989 – říjen 1998

„Sotva by mohli popri sebe fungovať makroekonomické politiky (...), výrazne odlišné spôsoby privatizácie (...) či odlišne koncipované daňové sústavy.“⁸⁷⁶

Privatizace a hospodářský nacionalismus

Do debat o podobě vlastnické transformace v Československu se výrazně promítly paralelně se odehrávající spory o státoprávní uspořádání a o vzájemné vymezení pravomocí federálních a republikových institucí. Nutnost koordinace mezi federálními a národními aktéry a institucemi vytvářela prostor pro přenášení témat z ekonomické debaty do národní, stejně jako pro vnášení republikových otázek na federální úroveň a naopak. Následující kapitola se soustředí na to, jak přípravu vlastnické transformace v Československu ovlivnila snaha aktérů pojímat ji jako „národní“ a nikoliv „federální“ záležitost. V jejím centru bude stát jednání a myšlení aktérů, pro něž hrála národní perspektiva při koncipování privatizace zásadní roli. V parafrázi jednoho z dobových aktérů můžeme říci, že předmětem našeho zkoumání bude „česko-slovenská karta“ ve sporech o vlastnickou transformaci: kdo a s jakými úmysly s ní hrál, kdy se dostala na stůl a jak ovlivnila výsledek celé hry.

Pozornost se bude soustředit na slovenskou politickou a odbornou debatu, neboť to byli především slovenští političtí aktéři, v jejichž jazyku nabývala ekonomická reforma charakter národního uvědomění a kteří operovali s představou odlišného průběhu ekonomické reformy v obou republikách. V Českých zemích sice také probíhaly spory mezi republikovou a federální vládou, národní tematika v nich však nehrála roli. Někteří slovenští aktéři naopak tuto národní perspektivu otevřeně odmítali a prohlašovali, že podoba ekonomické reformy a privatizace by se v obou republikách neměla lišit. Cílem této kapitoly bude vysledovat vývoj a proměny postojů

---

⁸⁷⁶ Projev M. Čalfy ve FS 17. září 1990. ŽATKULIAK, J. – HLAVOVÁ, V.: *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 117.

klíčových aktérů k této česko-slovenské politické štěpné linii (cleavage) a její vliv na přípravu a průběh privatizace.

Debata nad otázkou „slovenských specifik“ v chystané ekonomické reformě se na prahu 90. let neobjevila poprvé: podobné spory se odehrály již v 60. letech a v předcházejících desetiletích, unikátní porevoluční situace však umožnila těmto myšlenkám nabrat novou politickou dynamiku. Spor o národní rámec ekonomické reformy lze chápat jako jednu z epizod dlouhodobého fenoménu středoevropského hospodářského nacionalismu. Tomu bylo v posledních třech desetiletích věnováno množství odborných textů z oblasti hospodářských dějin, zpravidla se však orientovaly na období předválečné či meziválečné.⁸⁷⁷ Analýza vývoje tohoto fenoménu v Československu po druhé světové válce dosud chybí. Tradiční hospodářský nacionalismus, nejobecněji definovaný jako „chování a jednání, které zvýhodňuje a upřednostňuje v ekonomickém životě příslušníky jednoho národního společenství před příslušníky národního společenství jiného“,⁸⁷⁸ bývá zpravidla zkoumán skrze jevy typické pro industriální modernizaci, jako rozvoj specifických odvětví průmyslu nebo osvojování si vzorců konzumního chování – tzv. spotřebitelský nacionalismus. Příklady použití tohoto konceptu pro období posledních dekád 20. století jsou v kontextu jeho výzkumu ve výrazné menšině.⁸⁷⁹

Některé z existujících prací nicméně ukazují, že pojem hospodářského nacionalismu může být vhodným označením pro některé významné politické proudy v postkomunistické střední Evropě. Henryk Szlajfer popisuje na případě Polska hospodářský nacionalismus jako „lingua franca“ řady společenských skupin, do něž se odlišné normativní představy o optimální hospodářské politice, spojené s Balcerowiczovým reformním plánem, vlamovaly s velkými obtížemi.⁸⁸⁰ V tomto případě vystupují do popředí dlouhodobé kontinuity s „holistickým nacionalismem“ období Polské lidové republiky, podle něž měl „národní zájem“ prosazovat stát

---

⁸⁷⁷ Např. PUTTKAMER, Joachim von: *Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, R. Oldenbourg Verlag, München 2010. SCHULTZ, Helfa – KUBŮ, Eduard: *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, Berliner Wissenschafts-Verlag BmbH, Berlin 2006.

⁸⁷⁸ HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Karolinum, Praha 2009, s. 13.

⁸⁷⁹ Např. text z cit. práce H. Schultze a E. Kubů TEICHOVA, Alice: *Reflections on the transformation and heritage of the past in Central and Southeast Europe*, která má však spíše pamětnický než analytický charakter.

⁸⁸⁰ SZLAJFER, Henryk: *Promise, Failure and Prospects of Economic Nationalism in Poland: The Communist Experiment in Retrospect*, In: TEICHOVA, Alice: *Central Europe in the Twentieth Century. An Economic History Perspective*, Scholar Press, Aldershot 1997, s. 53.

intervencemi do jednání soukromých subjektů. Tento postoj v myšlenkovém světě aktérů podle Szlajfera přečkal i postkomunistickou terapii šokem.

Použití pojmu hospodářský nacionalismus jako analytického nástroje k popisu jednání aktérů usilujících o národní cestu privatizace uvnitř společného státu Čechů a Slováků je do velké míry vstupem na neznámou půdu. Výše citovaná definice tohoto pojmu funguje jako společný jmenovatel dílčích politik, v nichž se národní princip uplatňuje různými způsoby, např. spotřebitelskou preferencí nebo prosazováním určitého vzorce státního přerozdělování. V případě privatizace však neexistuje konkrétní příklad aplikace pojmu na specifika této politiky.

Východiskem pro hledání odpovědi na otázky po roli myšlení hospodářského nacionalismu ve sporech o československou privatizaci pro mě je koncept „národního hospodářství“ v podobě, v jaké byl uplatňován již v německé historické škole. Pro její zastánce byla národní ekonomika reálně existujícím objektem a nikoliv jen výkladovou perspektivou, jak k ní přistupovala paralelně existující škola rakouská.⁸⁸¹ Od představy národní ekonomiky jako celku svébytné kvality se pak v myšlení hospodářského nacionalismu odvozuje pojetí národa jako ekonomického subjektu, „unit of action“, disponujícího aktérstvím které neoklasická ekonomie přisuzuje domácnosti, firmě nebo státu. Koncept národa jako ekonomického aktéra se pak v politickém jazyku může spojovat s metaforou „národního organismu“ či jiné jednotky obdařené schopností uvědomělého jednání.⁸⁸² Definice hospodářského nacionalismu v privatizaci jako myšlení přisuzujícího národům status autonomně jednajících ekonomických subjektů navazuje i na závěry popsané v první kapitole: představa národní ekonomiky jako oblasti se specifickou kvalitou byla v roce 1989 bližším způsobem uvažování pro slovenské než pro české ekonomy. Otázkou pro následující kapitolu bude, zda a jak se tento způsob myšlení promítl do porevolučních sporů o podobu československé vlastnické transformace.

Výchozí pozice slovenských aktérů po revoluci: o nás (skoro) bez nás

---

⁸⁸¹ SZLAJFER, Henryk: *Economic Nationalism and Globalization. Lessons from Latin America and Central Europe*, Koninklijke Brill NV, Leiden – Boston 2012, s. 78. H. Szlajfer zde odkazuje na práci HODGSON, Geoffrey M.: *How Economics forgot History*, Routledge, London 2001, s. 63-64.

⁸⁸² HODGSON, G. M.: *How Economics forgot History*, s. 63-64.

V prvních týdnech a měsících po 17. listopadu 1989 zůstala otázka postavení Slovenska v ekonomické reformě stranou pozornosti.⁸⁸³ Významnou se později ukázala absence slovenských hospodářských ministrů na klíčových federálních postech: slovenští zástupci Andrej Barčák ml. (na postu ministra zahraničního obchodu pároval českého ministra zahraničí Jiřího Dienstbiera) a Róbert Martinko (od února 1990 ministr spojů, do té doby ministr bez portfeje), nezastávali pozice, z nichž by mohli promlouvat do otázek strategie ekonomické reformy. Nominant VPN Slavomír Stračár na pozici ministra hutnictví, strojírenství a elektrotechniky byl později uváděn coby spoluautor *Radikální strategie*, která zohledňování specificky slovenských požadavků během reformy nepředpokládala.⁸⁸⁴

Čeští aktéři nekladli na jaře 1990 na otázku postavení Slovenska v ekonomické reformě důraz, nebo jí zcela pomíjeli jako březnový návrh na zřízení úřadu pro privatizaci na FMF.⁸⁸⁵ Ze dvou jarních *Strategií* byla akceptována specifická slovenská perspektiva otevřenější ta Vlasáková, která počítala s existencí republikových Fondů národního jmění a dávala republikovým orgánům pravomoc rozhodnout o tom, jak budou konkrétní případy privatizace vypadat.⁸⁸⁶ Květnové rozhodnutí federální vlády, které uložilo ministrovi financí vypracovat jejich syntézu, však nechalo otázku federálních a republikových pravomocí otevřenou pro další vyjednávání.

Absence slovenských aktérů při přípravě ekonomické reformy si uvědomovalo vedení VPN. Během diskuse se zástupci OF na počátku dubna 1990 v Bratislavě upozornil Petr Zajac své české kolegy na to, že vůbec nepočítají s účastí slovenských ekonomů a slovenské vlády na rozhodování o klíčových věcech reformy.⁸⁸⁷ Jeho námitka je pozoruhodná nejen tím, jak přítomné zástupce OF zaskočila: pozoruhodné je i to, že se odehrála v době, kdy vedení OF bylo z hlediska přípravy ekonomické reformy již „mimo hru“. Porada F. Gála, P. Zajace, P. Kučery, V.

---

⁸⁸³ Viz např. již cit. pasáže o ekonomické reformě z programového prohlášení Čalfovy vlády z prosince 1989.

⁸⁸⁴ HOFFMANN, P.: *Spomienky*, s. 121ad. SRB, Vladimír – VESELÝ, Tomáš: *Rozdělení Československa. Nejvyšší představitelé HZDS a ODS v procesu rozdělování ČSFR: česko-slovenské soužití v letech 1989 – 1993*, Karpaty-Infopress, Bratislava 2004, s. 51 (vyjádření J. Čarnogurského).

⁸⁸⁵ NA, f. Úřad vlády, Zasedání 1. března 1990, *Návrh na zřízení Úřadu pro dočasnou právu státního majetku a jeho privatizaci (per rollam)*. S. Stračár k tomuto návrhu FMF na rozdíl od slovenského premiéra Čiče nepřipsal u svého podpisu žádnou námitku.

⁸⁸⁶ Na přehnaně federální charakter koncepce navrhované FMF upozorňovali autoři *Strategie* i ve svém stanovisku určeném federální vládě z konce května 1990 (Z. Šulc, V. Klusoň, O. Turek). Viz NA, f. „Šulcovi“, *Stanovisko k materiálu „Koncepce a cíle procesu odstátnění a privatizace“*, FMF, květen 1990.

⁸⁸⁷ SUK, J.: *Konstituční, nebo existenciální revoluce?*, s. 132-136.

Šilhána a L. Prudkého tak mohla na jednání federálních ministrů V. Klause nebo V. Dlouhého sotva co změnit.

Byla však slovenská strana skutečně bez ekonomů, kteří by mohli vládní funkce zastávat, jak by se mohlo z krátkého přepisu dubnového rozhovoru mezi zástupci VPN a OF zdát? V prosinci 1989 vzniklo již zmiňované sdružení NEZES, u jehož zrodu stáli bývalí spolupracovníci ze 60. let Hvezdoň Kočtúch a Viktor Pavlenda, kteří k roku 1989 pracovali v bratislavském Výskumném ústavu ekonomiky a stavebnictva. Personální základ NEZES tvořili účastníci odborných setkání, která se od roku 1986 konala na půdě Slovenského zväzu výrobných družstiev, a na konci ledna 1990 měl NEZES již přes 200 registrovaných členů, mezi nimiž byli vedle jmenovaných i A. M. Húska, Dušan Plachtinský, Anton Vavro, Marián Tkáč, ale také pozdější odpůrce sdružení Ivan Mikloš.⁸⁸⁸ Ambici promluvit do podoby chystané reformy vyjádřil V. Pavlenda již v lednu 1990: ekonomické otázky se pro něj přirozeně propojovaly s otázkou státoprávního uspořádání Československa, v níž prosazoval větší pravomoc republik na úkor federace.⁸⁸⁹ Stejně stanovisko zastávala od počátku roku 1990 rada NEZES, která se stavěla za „oprávnenie republík prijímať a realizovať vlastné hospodárske politiky“ a podle níž měly do federální kompetence spadat pouze otázky měny, zahraniční politiky a obrany.⁸⁹⁰

Na počátku března 1990 vstoupili ekonomové z okruhu NEZES do veřejného prostoru a uveřejnili v časopisu *Literárny týždenník* svůj *Návrh koncepcie československej federácie v podmienkach trhového mechanizmu* (dále *Koncepcie*), který navazoval na předchozí stanoviska Pavlendy a pod nímž byli podepsáni Kočtúch, Plachtinský, Húska, ekonom Ivan Tirpák a sociolog Ivan Lалуha.⁸⁹¹ Nezdá se pravděpodobné, že by představitelé VPN o *Koncepci* nevěděli (*Literárny týždenník* byl čteným periodikem, které již od konce 80. let otiskovalo politicky provokující texty a po revoluci do něj přispívaly i představitelé VPN), stejně jako o existenci NEZES. Jejich „opomenutí“, jehož jsme byli svědky na dubnové schůzce mezi vedením VPN a OF, spíše vypadá jako vědomé odmítnutí politické linie, kterou NEZES od počátku své existence zastávalo a která se stala překážkou jeho užšího propojení s VPN.

---

⁸⁸⁸ *Nezávislé združenie ekonómov Slovenska. Desať rokov*, s. 5.

⁸⁸⁹ Tamtéž, s. 18.

⁸⁹⁰ SNA, f. VPN OZPH, k. 252, *Vyhlásenie Rady Nezávislého združenia ekonómov Slovenska* (dat. k 7. únoru 1990).

⁸⁹¹ Dvoudílný text vyšel v *Literárnem týždenníku* 2. března (s. 10-11) a 9. března 1990 (s. 12-13).

Rozdíly mezi radikálním postojem NEZES a politikou VPN v prvním pololetí roku 1990 jsou patrné ze srovnání březnové *Koncepcie* s o několik týdnů mladším volebním programem VPN *Šanca pre Slovensko*. V politickém jazyku *Koncepcie* se mísily pojmy neoklasické ekonomie s jazykem národní mytologie a s důrazem na křesťanskou etiku. Jeho proklamovaným cílem bylo najít bod „paretiánského optima“, „v ktorom ďalšie zvyšovanie úžitku jedného národa by sa už nanešťastie spájalo so škodou, dialo by sa na vrub úžitku druhého národa“.⁸⁹² Tento bod se měl vyznačovat „jednotou rozumu a svědomí“ a vytvářet prostor pro „všestranný kvalitativní rozvoj toho, čo je nám sociálně-geneticky vlastné, „zakódované“, čím môžeme obohatit genofond svetového ľudstva“; měl se tedy nacházet na pozici, která by nejlépe umožnila spontánní seberozvoj slovenského národa.

Koncepcie byla zřetelně inspirována předcházejícími pracemi H. Kočtúcha a A. M. Húsky, v nichž vystupoval národ v roli samoregulujícího se systému s vlastní „genetikou“, tj. akumulovanou zkušeností která jej předurčovala k vývoji určitým směrem. Zvláštní kvaziaktérství národa-systému, jehož rozpracování věnoval Húška předcházející desetiletí, našlo politické vyjádření v myšlení hospodářského nacionalismu, taktéž založeného na představě národa coby jedináho subjektu. Československá federace měla být dle *Koncepcie* integrací dvou systémů národních ekonomik postavených na principu „synergizmu plurality foriem vlastníctva“, a prvním krokem k nastolení tohoto stavu mělo být osamostatnění státních podniků na „svojprávné podniky“, založené na zatím blíže nespecifikovaných formách zaměstnaneckého vlastnictví, samosprávy a pronájmu. Koncept synergie vlastnických forem v sobě obsahoval příslib jak efektivně fungující ekonomiky, tak dostatečné národní svébytnosti vyjádřené pravomocí národních orgánů regulovat ekonomický život v slovenském „trhovom priestoru“. Národ vystupoval v *Koncepcii* jako ekonomický subjekt s vlastním aktérstvím, podobně jako spotřebitel, domácnost, podnik nebo stát.

Explicitně se *Koncepcie* vymezila proti tehdy často zdůrazňované „pluralitě všech forem vlastníctví“, kterou proklamovala jak VPN, tak OF, a které podle ní hrozila vést k přetrvání státního monopolu. Načrtnutý způsob privatizace měl vedle národní emancipace dosáhnout i osvobození pracovníků z pozice námezdní síly a jejich povýšení na samostatné hospodáře. Nová vlastnická struktura měla být

---

⁸⁹² Tamtéž.

takového typu, aby zajišťovala „synergický efekt“ všech účastníků trhu, a rozhodující slovo při utváření její konkrétní podoby měly dostat republikové orgány. Federální kompetence se v oblasti ekonomiky měly zúžit pouze na otázky měny.

Program VPN *Šanca pre Slovensko*, který vypracovala během března 1990 sedmičlenná skupina, v níž zasedl vedle pozdějšího místopředsedy vlády Jozefa Kučeráka i sám A. M. Húska,⁸⁹³ naopak k národu jako k samostatnému ekonomickému subjektu nepřístupoval. V otázce ekonomické reformy byl mnohem méně konkrétní a namísto specifické metody privatizace prosazoval „rýchle, účinne a dôsledné odštátneenie“, kterého chtěl dosáhnout „najmä prechodom na rôzne formy účastinných spoločností“.⁸⁹⁴ Jakkoliv se v podkladových materiálech objevovaly konkrétnější návrhy, např. na bezplatné rozdělování zaměstnaneckých akcií podle počtu odpracovaných let,⁸⁹⁵ konečná podoba programu neobsahovala žádný z nich a nechávala tuto otázku do budoucna otevřenou.

V rámci „sociálne ekonomického piliera“, který byl jednou z pěti částí programu, kladla VPN důraz na svobodu podnikání ve všech vlastnických formách a na omezení hospodářských aktivit státu na oblasti makroekonomické regulace namísto jeho dosavadní plánovací a podnikatelské činnosti. Jakkoliv program ve své národní části deklaroval primát suverenity republik a odvozenost federálních orgánů, otázku rozdělení kompetencí během přechodu k „trhovému hospodárstvu“ ponechával také otevřenou. Konstatoval pouze, že „v ekonomickej sfére by sa na federálnej úrovni malo rozhodovať len o nástrojoch ovplyvňovania trhových vzťahov v rámci delegovaných právomocí – nie však o obsahu ekonomických činností národných ekonomík“. Ekonomická reforma v *Šanci pre Slovensko* nenabývala podoby cesty k národní emancipaci jako v *Koncepcii* NEZES, ale spíše cesty „na úroveň vyspelej Európy“, kam slibovala voliče dovést do konce tisíciletí.

Ideje národně orientovaných slovenských ekonomů, sdružených v NEZES, se tak na jaře 1990 ve VPN neuplatnily, přestože jejich příklon k zaměstnaneckému

---

⁸⁹³ Dalšími členy skupiny byli M. Šútovec, Martin Bútor, P. Zajac, Peter Tatár a Šebesta (křestní jméno neuvedeno), viz SNA, f. VPN OZPH, k. č. 43, i. č. 126, *Zápisnice zo zasadnutí KC VPN, 15. 3. 1990*. Konečná verze programu vznikla po projednání v tzv. ekonomickém klubu VPN na konci dubna 1990 (tamtéž, k. č. 252, i. č. 234, *Záznam z diskusie o ekonomickom programe VPN dňa 21. 4. 1990*). A. M. Húska ve svých pamětech později jmenoval mezi členy skupiny „připravovatelův politických programů“ Romana Zelenaye (jiné členy skupiny naopak pominul). HÚSKA, Augustín Marián: *Svedectvo o štátotvornom príbehu. Spomáhanie a rozjímání nad slovenským a českým štátotvorným údelom*, SCM s.r.o., Bratislava 2006, s. 101.

⁸⁹⁴ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 24, i. č. 105, *Šanca pre Slovensko*, s. 8.

⁸⁹⁵ Tento návrh ve své vlastní verzi volebního programu veřejně propagovala košická VPN. Viz tamtéž, *Šanca pre Slovensko (Náčrt volebného programu)*, nedatováno.

spoluřízení a spoluvlastnictví konvenoval s politickým *common sense* v období prvních porevolučních voleb. NEZES se sice připojilo k řadě těch, pro něž představovala ekonomická reforma příležitost k překonání hierarchických vztahů mezi zaměstnanci, řídicími pracovníky a vlastníky výrobních prostředků, radikálnost jeho národních požadavků jej však na Slovensku izolovala. Malý koaliční potenciál koncepcí NEZES uvnitř VPN na jaře 1990 dokládá i fakt, že mezi oběma uskupeními existovala personální provázanost (spoluautorem obou citovaných programů byl A. M. Húska), aniž by však měla za následek proniknutí stěžejních idejí *Koncepcie* do volebního programu VPN.⁸⁹⁶ Snahy přiblížit oficiální linii VPN směrem k NEZES skončily v této době neúspěchem.⁸⁹⁷

Rozšíření koaličního potenciálu národní koncepce reformy v reakci na první kroky reformy

Situace, kdy se myšlenky národně orientovaných slovenských ekonomů z NEZES neprosazovaly ve VPN ani ve vládě, se začala v létě 1990 měnit. Významným krokem k prosazení požadavku po koncipování specifické reformy a privatizace na národní úrovni bylo jmenování A. M. Húska do funkce prvního slovenského ministra privatizace v Mečiarově vládě v létě 1990. Po smrti V. Pavlendy v červenci 1990 byli Húska spolu s Kočtúchem (který obhájil v červnu mandát poslance sněmovny národů za VPN) hlavními osobnostmi národně orientovaných slovenských ekonomů: otázkou nyní bylo, do jaké míry se jim podaří pro ideje vyjádřené v březnové *Koncepcii* získat politickou podporu.

Mečiarova vláda vystupovala v jednáních o ekonomické reformě aktivněji, než předchozí Čičův kabinet. Během sporů o podobu malé privatizace podpořila stanovisko federálních ministrů proti české vládě,⁸⁹⁸ kriticky se však postavila proti *Scénáři ekonomické reformy*. Její místopředseda Jozef Kučerák vzkázal poslancům

---

⁸⁹⁶ Signatář *Koncepcie* A. M. Húska byl v březnu členem skupiny pro přípravu volebního programu VPN (SNA, f. VPN OZPH, k. č. 43, i. č. 126, *Zápisnice zo zasadnutí KC VPN 15. 3 1990*). Další signatář Ivan Lалуha byl od února 1990 poslancem SL FS za VPN.

⁸⁹⁷ Viz např. projev A. M. Húska na Snemu VPN, v němž představil zaměstnaneckou privatizaci podle NEZES jako součást volebního programu VPN, přestože nakonec jeho součástí nebyla (SNA, f. VPN OZPH, k. č. 2, i. č. 4, *Prepis zvukového záznamu z rokovania Snemu VPN dňa 24. marca 1990*, s. 7-8).

⁸⁹⁸ Podle vzpomínek D. Třísky na setkání tří vlád a prezidenta v Kroměříži v září 1990 nad otázkou zaměstnaneckých předkupních práv v malé privatizaci slovenská vláda podpořila postoj federální vlády proti české vládě a V. Havlovi. TRÍSKA, D.: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*.

federálního shromáždění, že „v institucionálních aspektech reformy tento scénář neodpovídá duchu probíhajících rozhovorů o kompetencích mezi jednotlivými vládami“.⁸⁹⁹ Jakkoliv se jeho připomínka do projednaného textu *Scénáře* nijak nepromítla, signalizovala, že slovenská vláda je ochotná se proti politice federální vlády postavit.

Ve stejné době se začaly objevovat první známky konfliktu o podobu privatizace uvnitř VPN. Cílem nového ministra Húsky byla nepochybně vlastnická transformace řízená slovenskými národními orgány, která však byla v rozporu se stanovisky federálních aktérů. Ti dávali najevo, že výrazně odlišné způsoby privatizace vedle sebe ve společném státě těžko mohou existovat.⁹⁰⁰ Až do konce roku 1990 měl konflikt latentní podobu a projevoval se neshodou na dílčích tématech. Zatímco místopředseda vlády J. Kučerák podporoval kuponovou metodu zahrnutou ve federálním *Scénáři*, jeho kolega A. M. Húska se k ní vyjadřoval spolu s ostatními ekonomy z NEZES kriticky a navrhoval zásadní změnu jejich parametrů.⁹⁰¹ Na veřejnosti však oba vystupovali pospolu jako reprezentanti jednotné vládní politiky až do prosince 1990.⁹⁰²

Spory začaly eskalovat až po schválení federálního kompetenčního zákona v prosinci 1990, který z hlediska chystané privatizace potvrzoval kompetenční status quo vytvořený jednáními v předchozím roce.⁹⁰³ Většina státního majetku a tedy i podniků, které čekala privatizace, byla na základě těchto dohod převedena do správy republikových orgánů. V lednu 1991 však došlo k liberalizaci většiny cen, která v následujících měsících vyvolala zdražování v průměru o 49% a odpovídající snížení životní úrovně.⁹⁰⁴ Změnu pocítili nejen běžní spotřebitelé, ale i podniky, jejichž platební neschopnost během ledna prudce stoupla a řada z nich se začala dostávat do insolvence (ministr průmyslu ČR Jan Vrba odhadl v únoru 1991 podíl

---

⁸⁹⁹ Kučerákova připomínka zazněla na schůzi FS 17. září 1990 (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/006schuz/s006015.htm>, dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁰⁰ Viz např. projev M. Čalfy ve FS 17. září 1990, ŽATKULIAK, J. – HLAVOVÁ, V.: *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 117.

⁹⁰¹ Srov. *Poznámky k scénáři ekonomické reformy* (autor J. Kučerák), APSP, f. FS VI., kart. 70 VPR-SL/SN, s textem *K strategii veľkej privatizácie ekonomiky ČSFR* (tamtéž, listopad 1990) jehož autory byli ekonomové NEZES.

⁹⁰² I. Luluha příhodně mluví o „nediferencovaném prúdu KC VPN“ (LALUHA, Ivan: *Východiská a cesty k vzniku Slovenskej republiky v roku 1993*, In: PEKNÍK, M.: *Pohľady na slovenskú politiku po roku 1989, I. časť*, s. 453). Jako „nosné osobnosti ekonomické reformy“ byli uvnitř VPN Húska a Kučerák označováni ještě v prosinci 1990 (SNA, f. VPN OZPH, k. č. 7, i. č. 47, *Podklad pre „brain-writing“ a následný písomný výstup pre rokovanie SR VPN dňa 8. 12 1990*).

⁹⁰³ Zák. č. 566/1990 Sb.

⁹⁰⁴ PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl*, s. 964, s. 983.

takových podniků ve svém resortu na 70%).⁹⁰⁵ Na vině tohoto skokového zhoršení byl i prudký pokles čs. exportu do zemí rozpadající se RVHP, který klesl v lednu a únoru 1991 oproti stejnému období roku 1990 o 80%.⁹⁰⁶

Tyto problémy razantně zasáhly do debat o ekonomické reformě i o státoprávním uspořádání. Slovenská část federace byla negativními dopady reformy zasažena tvrději než české země: na vině byla mj. struktura slovenského průmyslu s převahou těžkého strojírenství, které se dostalo rychle do potíží. Výbušným politickým tématem byla již na jaře 1990 konverze zbrojní výroby: časový sled událostí a fakt, že se na její organizaci podílely federální orgány, umožnil interpretovat ji jako příklad necitlivosti federální vlády vůči slovenským hospodářským zájmům.⁹⁰⁷ Kvůli potížím průmyslových podniků bylo také Slovensko postiženo nezaměstnaností více než české země: počet nezaměstnaných zde byl r. 1991 v absolutních číslech vyšší než v českých zemích, přestože počet obyvatel byl poloviční, a do roku 1992 se rozdíl v nezaměstnanosti mezi českými zeměmi a Slovenskem vyšplhal na čtyřnásobek.⁹⁰⁸ Všechny tyto skutečnosti vytvářely předpoklady k tomu, aby se rozdíl v dopadu ekonomické reformy na obě části federace stal po lednu 1991 politickým tématem, které mělo potenciál narušit čerstvý kompetenční konsensus.

Připomeňme, že prvotní očekávání od prosincového kompetenčního zákona byla velká.⁹⁰⁹ Proti stávajícímu rozdělení kompetencí se však již v únoru 1991 vymezilo vládní Kresťanskodemokratické hnutie (KDH), které zveřejnilo vlastní návrh státní smlouvy mezi ČR a SR, podle níž by federálním orgánům zůstal v hospodářské sféře pouze dohled nad společnou měnou, státním rozpočtem a celní politikou.⁹¹⁰ O několik dní později publikovalo KDH text *Alternatívy ekonomickej*

---

⁹⁰⁵ RŮŽIČKOVÁ, Blanka – ŠTRÉGL, Richard: *Situace po prvním měsíci roku. Řetězová platební neschopnost*, In: *Hospodářské noviny*, 12. února 1991, s. 1. Autoři vycházejí z informací zveřejněných Hlavním ústavem SBČS. *Podniky v tísni*, In: *Hospodářské noviny*, 28. února 1991, s. 1-2.

⁹⁰⁶ PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl*, s. 943.

⁹⁰⁷ Konverze zbrojní výroby přitom byla plánována již od konce 80. let. ŠTAIGL, Jan: „*Speciální výroba na Slovensku a problematika konverzie*“, In: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Veda, Bratislava 2013, s. 224ad.

⁹⁰⁸ PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl*, s. 985ad, s. 996. Ke srovnání dopadů reformy v českých zemích a na Slovensku v letech 1990-1992 též DĚDEK, Oldřich a kol.: *Ekonomické aspekty zániku Československa*, Fortuna, Praha 1997, s. 48-54.

⁹⁰⁹ Slovenský deník VPN *Verejnosc'* přivítal přijetí zákona titulkem „Kompetenčný poker skončený! Tromfami bolí rozum a tolerancia“. *Verejnosc'*, 13. prosince 1990, s. 1.

⁹¹⁰ ŽATKULIAK, J. – HLAVOVÁ, V.: *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 175.

reformy, v němž opustilo svou dosavadní podporu *Scénáře*⁹¹¹ a nahradilo ji otevřenou kritikou federální vlády.⁹¹² Probíhající reforma podle KDH nerespektovala specifika slovenské národní ekonomiky a měla být revidována: občanům Slovenska měly být poskytovány půjčky na účast v privatizačních dražbách, během nichž se měly kromě prodeje nově uplatnit různé formy ekonomického pronájmu, jež měly být využity ve velké privatizaci.⁹¹³ Celá velká privatizace se pak měla podle KDH uskutečnit na republikovém principu.

Únorové prohlášení KDH přimělo slovenské ekonomy a hospodářské ministry, aby k myšlence specifické národní reformy a privatizace na Slovensku veřejně zaujali postoj. Řada z nich návrhy KDH odmítla a postavila se za postup federální vlády: mezi vedle J. Kučeráka šlo o ministry P. Hoffmanna, R. Filkuse a M. Kováče.⁹¹⁴ Naopak s ještě důraznější kritikou federální reformy vystoupilo NEZES, které se připojilo k *Deklarácii o štátnej suverénite Slovenskej republiky* (zveřejněné v únoru 1991 skupinou slovenských umělců a intelektuálů) a vyzvalo ministry slovenské vlády, aby převzali „organizačnú gesciu nad rozpracovaním jednotlivých zložiek i celého projektu radikálnej hospodárskej reformy v Slovenskej republike“.⁹¹⁵ Stanovisko NEZES následně odmítla řada českých ekonomů kritizujících „státní dirigismus“ jeho autorů, kteří podle nich vyhlášovali svrchovanost vlády zasahovat do ekonomického života namísto svrchovanosti ekonomických subjektů na trhu.⁹¹⁶ Za politiku federální vlády se veřejně postavil Ekonomický klub VPN, sdružující některé spřízněné ekonomické experty.⁹¹⁷

Počátkem roku 1991 tak myšlenka národní reformy a privatizace nabývala na popularitě i mimo dosud izolovaný NEZES, a s ní i představa národní ekonomiky jako specifické oblasti, jejíž existence musí být ve scénáři reformy zohledněna. Slovenský ministr privatizace A. M. Húska psal v březnu 1991 o potřebě vytvořit „národní

---

⁹¹¹ I v předcházejících měsících KDH vycházelo z národní perspektivy jako dominantního výkladového rámce ekonomické reformy, viz např. projev předsedy KDH J. Čarnogurského 3. listopadu 1990 na II. sjezdu KDH v Košicích, ČARNOGURSKÝ, Ján: *Cestami KDH*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2007, s. 21.

⁹¹² Zkrácený text *Alternatív* byl zveřejněn v *Hospodářských novinách* 19. března 1991 (s. 4).

⁹¹³ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 182, i. č. 161, *Alternatívy ďalšieho postupu ekonomickej reformy*, s. 8.

⁹¹⁴ *Alternatívy a „alternatívy“*, In: *Hospodářské noviny*, 5. března 1991, s. 8. Mezi signatáři textu, který program KDH odmítl, byl i budoucí ministr privatizace Ivan Mikloš, toho času ředitel odboru ekonomické a sociální politiky úřadu slovenské vlády.

⁹¹⁵ *Nezávislé združenie ekonómov Slovenska. Desať rokov*, s. 24. Pro toto prohlášení získalo NEZES i podporu Slovenskej ekonomickej spoločnosti.

⁹¹⁶ Text prohlášení NEZES a kritické stanovisko českých a slovenských ekonomů uveřejnily *Hospodářské noviny* 19. března 1991 (s. 3).

⁹¹⁷ *Stanovisko k priebehu ekonomickej reformy v SR*, In: *Verejnosc'*, 22. února 1991, s. 6.

slovenskou ekonomiku“, neboť „ide o ekonomiku národa, ktorý v rámci celosvetového a celoeurópskeho emancipačného hnutia tak isto trvá na nezadateľnosti svojho práva byť subjektom trhu, jako národ český“. ⁹¹⁸ Naopak J. Kučerák (který několik měsíců předtím myšlenku autonomních národních ekonomik také zastával) ve stejné době odmítl pokusy o slovenskou národní cestu reformy a privatizace jako škodlivé. ⁹¹⁹ Kučerákovo stanovisko podporovali čeští federální i republikoví ministři, kteří interpretovali požadavky KDH a NEZES jako „změkčování“ reformy a zdůrazňovali nutnost postupovat v ekonomické reformě v obou republikách stejně. ⁹²⁰ Přijetí slovenské národní cesty privatizace a reformy, které mělo být podle národně orientovaných ekonomů záchrannou výhybkou, podle nich naopak hrozilo zablokovat celou porevoluční proměnu společnosti a uvrhnout ji v chaos.

Konflikt mezi slovenským ministrem privatizace Húskou a místopředsedou vlády Kučerákem, kteří měli zcela odlišné představy o průběhu privatizace, vytvářel dlouhodobě těžko udržitelné napětí. Klíčovým pro jeho rozuzlení bylo získání podpory uvnitř VPN, v níž docházelo k výraznému názorovému štěpení již od podzimu 1990. V říjnu se v ní zformovala tzv. Trnavská iniciativa, jejíž příznivci (většinou okresní funkcionáři VPN) chtěli „vrátit VPN charakter ľudový a národný“, ⁹²¹ a vyjadřovali podporu Vladimíru Mečiarovi, v němž viděli protiváhu proti vedení VPN, reprezentovanému zejména F. Gálem. ⁹²² Po lednu 1991 se představitelé iniciativy přidali ke kritikům federální reformy ve jménu slovenských národních ekonomických zájmů. ⁹²³

Konsolidace programu národní ekonomické reformy okolo HZDS

Na stranu národně orientovaných ekonomů se od počátku roku 1991 začal přiklánět i premiér Mečiar, který se dostával do čím dál viditelnějšího konfliktu

---

⁹¹⁸ HÚSKA, Augustin Marián: *Integrácia a národné ekonomiky*, In: *Hospodářské noviny*, 27. března 1991, s. 4.

⁹¹⁹ KUČERÁK, Jozef: *Co ohrozuje ekonomickou reformu?* In: *Hospodářské noviny*, 6. března 1991, s. 1, 3.

⁹²⁰ *V. Havel na Slovensku*, In: *Hospodářské noviny*, 15. března 1991, s. 2.

⁹²¹ *Vybuchla v Trnave bomba? Blížšie o stretnutí niektorých OKV VPN s Arpádom Matejkom*, In: *Verejnoscť*, 22. října 1990, s. 1.

⁹²² Viz usnesení trnavské iniciativy, zveřejněné v denníku *Verejnoscť* 22. října 1990 (s. 3).

⁹²³ Přímou návaznost Trnavské iniciativy na platformu ZDS zmínil ve svém projevu v SNR 6. března 1991 i A. M. Húška (dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/011schuz/s011001.htm>, datum posl. přístupu 2. 12 2019).

s místopředsedou vlády Kučerákem. Podle pozdějších Kučerákových vzpomínek nastínil Mečiar v lednu 1991 na schůzce ekonomických ministrů VPN vlastní představu o dalším směřování ekonomické reformy, které byly v rozporu s Kučerákovou snahou vycházet z postupů federální vlády a nekonicipovat samostatnou slovenskou verzi reformy.⁹²⁴ Konflikt mezi premiérem a jeho místopředsedou se v následujících měsících odehrával i na osobní rovině (J. Kučerák musel bránit nařčením ze spolupráce se Státní bezpečností, premiér Mečiar jej dokonce veřejně nazval „osmdesátikilogramovým hovnem“),⁹²⁵ především však signalizoval rostoucí kritičnost slovenského premiéra k postupu reformy a snahu formulovat vůči němu vlastní alternativu. Mečiar se zároveň vzdaloval od vedení VPN, v němž dominovali podporovatelé Kučerákovy hospodářské politiky.

Při hlasování o velkém privatizačním zákonu se narůstající kritičnost některých poslanců VPN vůči stávajícímu postupu ekonomické reformy neprojevila,⁹²⁶ nesouhlas s jejím průběhem se však dostal na povrch v souvislosti s událostmi v březnu 1991. Na počátku měsíce V. Mečiar obvinil vedení VPN z cenzury a založil v hnutí platformu Za demokratické Slovensko (ZDS), mezi jejímiž zakládajícími členy byl i ministr privatizace A. M. Húska. Místopředseda vlády J. Kučerák naopak v následujících dnech V. Mečiara veřejně zkritizoval a obvinil jej z ekonomické demagogie a „národního socializmu“: „[V]y, pán Mečiar, ste nariadil pánu Filkusovi [slovenskému ministrovi pro hospodářskou strategii], aby sme si sadli za stôl a diskutovali o economickej reforme s Nezes-om. S Nezes-om, od ktorého sa treba dištancovať.“⁹²⁷ Odmítnutí „nacionální a sociální demagogie“ a naopak podpora federálního konceptu reformy a zrychlení privatizace zaznělo i od vedení VPN na následném sněmu v Topolčanech.⁹²⁸

⁹²⁴ ANTALOVÁ, Ingrid: *Verejnost' proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 1998, s. 204.

⁹²⁵ ANTALOVÁ, I.: *Verejnost' proti násiliu*, s. 206. Incident potvrzuje i tehdejší ministr průmyslu, HOLČÍK, Ján: *Bol som pri tom. Spomienky exministra priemyslu SR a predsedu Demokratickej strany zo zakuľisia transformácie spoločnosti a ekonomiky 1990-1992*, Monitor Promotion, Bratislava 2012, s. 105.

⁹²⁶ Žádný z poslanců VPN nehlasoval proti přijetí zákona č. 92/1991 Sb., pozdější tváře HZDS a odpůrci federální reformy (V. Mečiar, H. Kočtúch, M. Kňazko, M. Kováč) však během hlasování nebyly přítomny. Viz záznam o hlasování, dostupný na <https://www.psp.cz/sqw/hlasy.sqw?g=20740> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹²⁷ Projev J. Kučeráka na zasedání Slovenské rady VPN následně otiskly noviny. *Vyznanie. Vystúpenie podpredsedu vlády SR Jozefa Kučeráka na mimoriadnom zasadnutí Slovenskej rady VPN*, In: *Verejnost'*, 7. března 1991, s. 3.

⁹²⁸ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 5, *Správa zo stretnutia odborných skupín snemu 23. 3 1991 v Topolčanoch*. Mezi členy odborných skupin VPN již nebyli příznivci HZDS, autory prohlášení byli mj. J. Kučerák, Ivan Mikloš a Eduard Žitňanský (publikující pravidelně v *Hospodářských novinách*).

Během března a dubna 1990 se rozdělení slovenské politické veřejnosti na dva tábory prohloubilo. Ke kritickým stanoviskům NEZES vůči federální reformě se přidávali další ekonomové,⁹²⁹ mezi nimiž byli i doposud lavírující ministři R. Filkus a M. Kováč.⁹³⁰ Když se na odborném semináři o reformě na počátku dubna v Bratislavě strhla debata o dalším provádění federálního *Scénáře*, z přítomných domácích expertů jej nakonec hájil jen J. Kučerák podporovaný přítomnými českými kolegy, proti nimž stála skupina ekonomů NEZES, ZDS i KDH.⁹³¹ Zástupci NEZES na semináři označili „občansky koncipovanou“ reformu za kamuflovaný nástroj tradičního čechoslovakismu a nepřímo vyzvali její autory k odchodu z funkcí:

„Tak či onak vzniká dilema: pokračovať v radikálnej hospodárskej reforme bez ohľadu na rastúci masový odpor voči nej, alebo ju podrobiť zásadnej korektúre, aby mohla pokračovať? Prvá voľba inklinuje k takzvanej pevnej ruke, tj. k režimu osobnej moci. Druhá predpokladá odchod konceptorov takejto reformy od štátnej moci. Prvá predstavuje opak demokracie. Druhá by bola len jej potvrdením. Lenže federálni protagonisti reformy nepripúšťajú nijaký iný variant, a preto sa ani nehotovia k odchodu. Naopak, zariaďujú sa na upevnenie a rozšírenie svojej moci.“⁹³²

NEZES se tak od kritiky reformy posunulo až k výzvám po výměně federální politické reprezentace. Oficiální podpory ze strany slovenského premiéra se mu sice nedostalo, k Mečiarově platformě se však vedle A. M. Húsky přihlásil i předseda sdružení H. Kočtúch.⁹³³ Součástí politického směřování nově vzniklé ZDS (později přejmenované na HZDS) se tak od počátku stalo pojetí národní ekonomiky jako oblasti seberealizace národa-kolektivního aktéra a ekonomického subjektu. Slovenský národ podle A. M. Húsky trval na „nezadatelnosti svojho práva byť subjektom trhu, ako národ český“ a jeho emancipační program, navazující na hnutí ilegální církve v období komunismu, bylo zapotřebí realizovat i v ekonomické oblasti, kde se měl osvobodit zpoza „neživotného monštra uzurpačného syndrómu o

⁹²⁹ Viz stanovisko NEZES a Slovenské ekonomické spoločnosti (SES) ze společného setkání, konaného v březnu 1991: *Nezávislé združenie ekonómov Slovenska. Desť rokov*, s. 23.

⁹³⁰ ANTALOVÁ, I.: *Verejnosť proti násiliu*, s. 206. HOLČÍK, J.: *Bol som při tom*, s. 103. M. Kováč později označil váhání mezi oběma tábory za „jedno z nejtažších rozhodování v mojem životě“, KOVÁČ, Michal: *Pamäti. Mój príbeh občana a prezidenta*, MilaniuM, Dunajská Lužná 2010, s. 46.

⁹³¹ ANTALOVÁ, I.: *Verejnosť proti násiliu*, s. 206. HOLČÍK, J.: *Bol som při tom*, s. 103.

⁹³² Citát z materiálu NEZES „K východiskám ekonomického programu Slovenskej republiky“, viz ŽITŇANSKÝ, Eduard: *Čaká nás reformovaná reforma?* In: *Hospodárske noviny*, 5. dubna 1991, s. 8.

⁹³³ ŠPÁNI, Ivan: *Pučisti? Hvezdoň Kočtúch: NEZES – ekonomika rozumom a srdcom*, In: *Práca*, 26. března 1991, s. 5.

„jednotnej“, a teda vnútorne národne neemancipovanej československej ekonomickej unitarite“.⁹³⁴

Kritika federální reformy se od jara 1991 stala také součástí politické profilace Vladimíra Mečiara.

„Každý krajčír musí šit' kabát na toho, komu pasuje. A krajčíři, ktorí šijú ekonomickú reformu, nemôžu povedať, že nevidia toho, kto bude kabát nosiť a povedať, že tu bude iba jeden plášť, do ktorého navlečieme všetkých. Teda i ekonomická reforma musí zodpovedať národným a územným zvláštnostem Slovenska a zodpovedať občanom Slovenska“⁹³⁵

V dubnu 1991 tak situace směřovala k otevřenému konfliktu mezi federální a slovenskou vládou o další průběh reformy. Zastánci federální koncepce drželi v Mečiarově vládě pouze pozici místopředsedy (J. Kučerák), zatímco její kritici měli klíčový post ministra privatizace, na kterém byl A. M. Húska, jehož názory na další průběh privatizace byly neslučitelné s již připravovanou federální koncepcí.⁹³⁶ Převaha odpůrců federální reformy se projevila, když slovenská vláda v polovině dubna odmítla schválit Kučerákem připravený harmonogram dalších reformních kroků,⁹³⁷ v následujících dnech se však eskalující situace rozuzlila nečekaným způsobem. Do konfliktu uvnitř vlády se vložilo předsednictvo SNR, které podle tehdy platné ústavy disponovalo pravomocí odvolat premiéra republikové vlády, a které se na konci dubna 1991 rozhodlo tuto pravomoc použít.

Způsob angažmá předsednictva SRN je charakteristický pro období prvních porevolučních let, kdy absence ústavních zvyklostí a pevných kompetenčních pravidel na rychle se proměňujícím politickém hřišti vytvářela prostor pro iniciativu těch, kdo byli pohotoví se jí chopit. Předsednictvo SNR se snažilo urovnávat rozpory ve slovenské vládě už od poloviny března, kdy si předvolalo a vyslechlo V. Mečiara a J. Kučeráka, přičemž vystupovalo z pozice „kolektivně hlavy Slovenskej republiky“, v níž jsou „zastúpené všetky politické hnutia a strany slovenského parlamentu“.⁹³⁸ Po

⁹³⁴ HÚSKA, Augustin Marián: *Integrácia a národné ekonomiky*, In: *Hospodárske noviny*, 27. března 1991, s. 4.

⁹³⁵ Viz přepis projevu V. Mečiara na setkání s občany v Martině. *Hranice rôznosti sú rôzne*, In: *Verejnoscť*, 25. března 1991, s. 3.

⁹³⁶ Právě r. 1991 publikoval A. M. Húska již citovanou práci *Technológia privatizácie (odmonopolizovanie, odštátnenie a zosúkromnenie spoločnosti)*. V Húskově návrhu na na institucionální uspořádání privatizace zcela absentovaly federální kompetence.

⁹³⁷ *Reforma na rázcestí. Hovoríme s J. Kučerákem*, In: *Hospodárske noviny*, 17. dubna 1991, s. 1-2.

⁹³⁸ *Správa o činnosti Predsedníctva SNR za obdobie od 8. marca do 20. marca 1991*, parlamentní tisk č. 107 (SNR, IX. volební období). Dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=4183> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

obou rozhovorech dospělo k názoru, že ekonomika Slovenska se dostává do „katastrofického stavu“, vláda již není garantem úspěšného pokračování reformy a neplní své programové prohlášení.⁹³⁹ Terčem jeho kritiky se stal především premiér Mečiar, paradoxně však proti němu použilo stejné argumenty, kterými národně orientovaní ekonomové častovali Kučeráka: mělo jít především o neschopnost „zavčas a primerane uplatniť tie aspekty ekonomického a sociálneho vývinu, ktorými sa Slovenská republika zreteľne odlišuje od Českej republiky, a nezohľadnenie ktorých sa už poznateľne prejavuje“.⁹⁴⁰ Hlavním cílem předsednictva SNR bylo zřejmě vymezit se proti vystupování premiéra, kterého vnímalo jako nekoordinovaného a nezodpovědného. Vladimír Mečiar byl krátce na to 23. dubna 1991 z funkce předsedy slovenské vlády, kterou zastával necelých deset měsíců, předsednictvem odvolán.⁹⁴¹

Způsob, jakým k odvolání došlo, vyvolal ve velké části slovenské politické veřejnosti odpor. Podle tehdy platné ústavy totiž nepotřebovalo jedenadvacetičlenné předsednictvo k takto zásadnímu kroku souhlas zákonodárců v plénu SNR.⁹⁴² Navzdory tomu, že se považovalo za „kolektivní hlavu Slovenské republiky“, jeho složení neodpovídalo výsledkům parlamentních voleb, neboť vládní koalice do něj navolila většinu svých zástupců a opozičním poslancům za SDL a SNS nechala symbolicky po jednom křesle. Shodou okolností v předsednictvu SNR po rozštěpení VPN převažovali příznivci nemečiarovské části VPN, jejíž představitelé uvažovali o možnosti výměny premiéra již na počátku března.⁹⁴³

Přestože legitimita zásahu předsednictva SNR do fungování vlády byla i z pohledu tehdejších aktérů diskutabilní a opozice se proti takovému postupu silně ohrazovala, změny, které přinesl, byly dalekosáhlé. Vedle Mečiara totiž odvolalo předsednictvo dalších sedm z celkem třidvaceti členů slovenské vlády (nepočítaje v to Jána Čarnogurského, který opustil post místopředsedy vlády, aby se stal po

---

⁹³⁹ *Správa o plnení uznesenia Predsednictva SNR č. 290 z 19. marca 1991 k súčasnej vnútro politickej situácii na Slovensku*, dat. 2. dubna 1991, dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocument?documentId=284365> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁴⁰ Tamtéž.

⁹⁴¹ *Uznesenie predsedníctva SNR z 23. apríla 1991 o odvolaní predsedu vlády Slovenskej republiky*, dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=2336> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019). Též HOLČÍK, J.: *Bol som při tom*, s. 111-114, 118-125. Podle vzpomínek J. Holčíka bylo pro odvolání Mečiara 12 z 20 přítomných členů předsednictva.

⁹⁴² Viz zákon č. 143/1968 Sb., článek 122, odst. 1 a).

⁹⁴³ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 8, i. č. 54, Zápis ze zasedání SR VPN 9. března 1991 (nenadepsaný rukopis), s. 1-2. Podle záznamu měl nabídku na premiérský post na počátku března odmítnout Jozef Kučerák. K postoji SR VPN viz tamtéž, i. č. 55, Zápis ze zasedání SR VPN 16. března 1991.

Mečiarovi premiérem): vedle ministrů spravedlnosti, zemědělství, práce a sociálních věcí, výstavby a mezinárodních vztahů se musel poroučet i ministr privatizace A. M. Húska. Na protest proti odvolání premiéra podali v následujících dnech demisi i M. Kováč a R. Filkus, čímž počet ministrů, kteří opustili své místo, dosáhl devíti.⁹⁴⁴

Jak předsednictvo k tak rozsáhlé pravomoci vůbec přišlo? Tato dnes již neexistující instituce byla součástí ústavního pořádku již před vznikem československé federace v r. 1968. Pravomoc odvolávat členy vlády bez dodatečného schválení parlamentem získalo předsednictvo Národního shromáždění v roce 1960 (do té doby mělo dle ústavy z r. 1948 bez dodatečného schválení parlamentem pouze právo rozhodnout o zrušení zákonů v případě, kdy by odporovaly ústavě),⁹⁴⁵ mohlo tak ovšem učinit pouze v době, kdy vláda zastupovala z nějakého důvodu chybějícího prezidenta.⁹⁴⁶ Federalizace v roce 1968 pak tento systém na federální úrovni ponechala, zároveň však na nově zřízené republikové úrovni dala předsednictvům národních rad pravomoc odvolávat členy vlády dle vlastního uvážení kdykoliv, aniž by stanovila mechanismus, který by zaručil proporční zastoupení politických stran v předsednictvu tak, aby odpovídalo obsazení sněmovny vzešlé z voleb.⁹⁴⁷ Tato potenciální nášlapná mina zůstávala do roku 1989 mimo pozornost, s obnovením politické plurality však hrozila vybuchnout v případě, že by v aktuální vládní koalici došlo k rozkolu.

Zůstane nezodpovězenou otázkou, zda by k odvolání premiéra Mečiara došlo i v případě, že by o něm měla rozhodnout celá SNR, další vývoj však ukázal, že pozice jeho příznivců byly v řadách poslanců silné. Novým slovenským premiérem jmenovalo předsednictvo SNR Jána Čarnogurského, který byl hned na první schůzi SNR po svém jmenování zasypán výtkami opozice. Ta se neúspěšně pokusila prosadit personální změny ve stávajícím předsednictvu, jež si v jejích očích osobovalo právo zasahovat do činnosti vlády bez souhlasu poslanců. Zastánci postupu předsednictva naopak argumentovali náhlými hospodářskými problémy, které bylo třeba řešit: poslanec KDH Ivan Čarnogurský (bratr nového slovenského premiéra) zmiňoval hrozící masové stávky slovenských podniků, které se po 1. lednu

---

⁹⁴⁴ KOPEČEK, Lubomír: *Politické strany na Slovensku 1989-2006*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007, s. 135. K průběhu celé jarní krize též KOVÁČ, M., s. 45-48.

⁹⁴⁵ Viz §65-66 zák. 150/1948 Sb.

⁹⁴⁶ Viz čl. 59 a 60 zák. č. 100/1960 Sb.

⁹⁴⁷ Vedle již cit. viz též čl. 58 odst. 6 zák. č. 143/1968 Sb. K vývoji předsednictev zastupitelských sborů viz PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústavní právo a státověda, II. díl Ústavní právo České republiky*, Leges, Praha 2015, s. 255-310: podle V. Pavlíčka nahrazovala předsednictva na republikové úrovni neexistující funkci republikových prezidentů (s. 268).

1991 dostaly na pokraj kolapsu, a odmítal námitky ohledně nedemokratičnosti výměny ministrů poukazem na potřebu mít v předsednictvu „funkčný“ a nikoliv „takisto diskusný“ orgán.⁹⁴⁸ Nový premiér své jmenování do funkce komentoval podobně: „Vláda bude musieť rozhodnúť o ďalšom postupe výstavby Vodného diela Gabčíkovo, o modernizácii Závodov SNP v Žiari nad Hronom, o metódach urýchlenia privatizácie, aj o štrukturálnej podpore životaschopných priemyselných odvetví a v mnohom inom. Tieto rozhodnutia nemožno odkladať.“⁹⁴⁹

Výměna premiéra zmobilizovala Mečiarovy příznivce v SNR, kteří hned na první schůzi vyvolali hlasování o nedůvěře J. Kučerákovi. Na jeho obranu se naopak postavil nový premiér Čarnogurský, který ho označil za „špičku slovenskej ekonomie“.⁹⁵⁰ Nečekaný vývoj tak postavil KDĽ do jedné řady s místopředsedou vlády, jehož politiku samo před několika měsíci kritizovalo. Během hlasování o Kučerákově odvolání dosáhla atmosféra bodu varu: od ranních hodin obléhaly budovu Slovenské národní rady davy Mečiarových příznivců, kterým se v kritický moment podařilo rozlomit vchodové dveře a za skandování „máme holé ruce“ byli hlídkujícími policisty vytlačeni ven. Výsledek hlasování byl těsný, ale mohl demonstrovat poskytnout zadostiučinění: Jozefu Kučerákovi byla většinou deseti hlasů z přítomných sto čtyřiceti pěti vyslovena nedůvěra a předsednictvo SNR jej z pozice místopředsedy vlády odvolalo.⁹⁵¹

Jaký tedy byl výsledek sporu o revizi ekonomické reformy na Slovensku, který se odehrál mezi lednem a dubnem 1991? Souběžné odvolání Mečiara, Kučeráka i Húsky vytvořilo prostor pro formulování nového postoje Čarnogurského vlády: předchozí publikování *Alternatív* KDĽ a následná podpora J. Kučerákovi během hlasování o nedůvěře přitom naznačovaly mantinely, mezi nimiž bude ochotna v této věci lavírovat. Premiér Čarnogurský po svém zvolení podpořil myšlenku postupovat v některých aspektech reformy odlišně od české strany, zároveň však jeho vláda

---

⁹⁴⁸ Vystoupení Ivana Čarnogurského na schůzi SNR 24. dubna 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013017.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁴⁹ Vystoupení Jána Čarnogurského na schůzi SNR 24. dubna 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013001.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁵⁰ Vystoupení Jána Čarnogurského na schůzi SNR 24. dubna 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013011.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁵¹ Záznam o hlasování na schůzi SNR 24. dubna 1991, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013013.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019). Viz *Uznesenie SNR z 29. apríla 1991 k návrhu na vyslovenie nedôvery podpredsedovi vlády Slovenskej republiky J. Kučerákovi*, dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74837> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019). Podle čl. 131 odst. 2 zák. č. 143/1968 Sb. muselo předsednictvo SNR odvolat člena vlády poté, co mu byla SNR vyslovena nedůvěra.

nenavázala spolupráci s NEZES a základní principy zářijového *Scénáře* se rozhodla respektovat, stejně jako jednotný postup během přípravy privatizace.⁹⁵² Nový ministr privatizace Ivan Mikloš, který byl podle vzpomínek F. Gála vybrán jako neutrální osoba, stojící mimo epicentrum dosavadních konfliktů, se následně vyprofiloval jako zastávce federální koncepce privatizace, kterou až do voleb v červnu 1992 na Slovensku připravoval.⁹⁵³

Národně orientovaní ekonomové našli politickou platformu v Mečiarově HZDS, až do léta 1992 však nezískali vládní funkci, z níž by mohli své ideje prosazovat. Obměna vlády v dubnu 1991 tak znamenala opuštění trajektorie, která se zejména vlivem A. M. Húsky začala výrazně odklánět od podpory privatizace připravované na federálním ministerstvu financí a českém MSNMP. Namísto národní koncepce, která se opírala o představu národa jako samostatného ekonomického subjektu a ekonomiky jako prostoru pro jeho seberozvoj a emancipaci od stávající podřízenosti, se vláda J. Čarnogurského vrátila k podpoře privatizace prosazované federálními a českými ekonomy.

Odchod slovenských ekonomických liberálů a mnohotvárnost národního programu privatizace

Rozuzlení slovenské politické krize na jaře 1991 umožnilo pokračovat v přípravách velké privatizace, započatých po schválení únorového privatizačního zákona. Jejím hlavním organizátorem na Slovensku se stal Húskův nástupce I. Mikloš, který se stal spolu s odvolaným J. Kučerákem výraznou tváří Občanské demokratické unie (ODÚ) – zbytku VPN, který pod tímto názvem kandidoval r. 1992 do voleb. Odchod národně orientovaných ekonomů z VPN k HZDS uvolnil prostor pro zdůraznění liberální orientace ODÚ, která se od prosazování „trhového hospodářstva“ posunula k „volnému trhu“ jako klíčovému pojmu svého

---

⁹⁵² *Reforma nebude identická. Zo zasadania slovenskej vlády*, In: *Hospodářské noviny*, 30. dubna 1991, s. 1-2. HAVLINGEROVÁ, Jana: *O ekonomice a politice s KDH* (rozhovor s poslancem KDH Ivanem Šimkem), In: *Hospodářské noviny*, 3. června 1991, s. 9. K tomuto postoji ji motivovalo i stanovisko zbytku VPN, která dala najevo, že v případě zásadní revize ekonomické reformy vystoupí z vlády (SNA, f. VPN OZPH, k. č. 7, i. č. 25, *Uznesenie Slovenskej rady VPN zo dňa 7. 9 1991*).

⁹⁵³ GÁL, Fedor: *Vízie a ilúzie. Eseje, komentáre, glosy, rozhovory 1989-1999*, Kalligram, Bratislava 2000, s. 42 (původní rozhovor je datován k 15. květnu 1991). *Východiska pre privatizáciu. Změna struktúry nad možnosť*, In: *Hospodářské noviny*, 23. září 1991, s. 2. *Privatizace v celé ČSFR*, In: *Hospodářské noviny*, 18. listopadu 1991, s. 2. I. Mikloš působil v r. 1990 jako asistent J. Kučeráka a následně jako ředitel odboru ekonomické a sociální politiky na Úřadě vlády SR.

ekonomického programu,⁹⁵⁴ a podobně jako česká pravice označovala ekonomické koncepce svých oponentů HZDS za „varianty návratu naší ekonomiky tam, odkiaľ sme vyšli – k socializmu“.⁹⁵⁵

ODÚ reagovala i na politickou poptávku po programu zdůrazňujícím národní identitu, kterou se snažila integrovat do liberálního politického jazyka. Podle něj se národní identita „v súčasnom svete dosahuje skôr prehľbovaním občianskych a ľudských práv a slobôd než formálnym vznikom národného štátu“, což měl v politice ODÚ ztělesňovat program federální regionální hospodářské politiky jako alternativy proti samostatné národní koncepci reformy.⁹⁵⁶ Národní identita měla v tomto ekonomickém myšlení zprostředkovanou úlohu:

Myslíme si, že všeobecné princípy ekonomickej reformy nemajú národný základ.

Ekonomické slobody, súkromné vlastníctvo, ceny či vymeniteľnosť meny sú založené nie na právach národných ale všeľudských, občianskych. Snažiť sa nájsť národný model reformy je pre nás márnosť, nič len márnosť.⁹⁵⁷

Popularita slovenských ekonomických liberálů z ODÚ byla výrazně nižší, než jejich oponentů z HZDS.⁹⁵⁸ Její představitelé disponovali vládními pozicemi a byli zodpovědní za hospodářskou politiku (mezi kandidáty unie byl i premiér Čalfa), rostoucí sociální problémy, které reforma v letech 1991 a 1992 přinášela, tak jejich pozice oslabovaly. Role spoluautorů ekonomické reformy je zároveň vystavovala domácí kritice ve věci státoprávního uspořádání, v níž nutně zastávali méně národní a více federální pozici. Připomeňme, že hlavní privatizační a restituční zákony byly schvalovány podle principu „federace shora“, nikoliv tedy „federace zdola“, k níž se de facto hlásil i volební program VPN *Šanca pre Slovensko*. Jak u malé, tak i velké privatizace i u obou zmiňovaných restitučních zákonů byly nejprve přijaty jejich federální verze, které stanovovaly základní parametry obou procesů, a posléze schválené zákony národních rad upravovaly jen způsob jejich aplikace. Tuto

---

⁹⁵⁴ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 6, *Závěry celoslovenskej Konferencie VPN v Liptovskom Mikuláši dňa 22. 6 1991*.

⁹⁵⁵ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 6, *Komuniké zo stretnutia politickej reprezentácie hnutia Verejnosť proti násilliu v dňoch 1.-2. 6 1991*.

⁹⁵⁶ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 7, i. č. 25, *Uznesenie zo zasadania SRVPN v Žiari nad Hronom zo dňa 27. 7 1991*. Tamtéž, k. č. 6, *Pracovné závery zo stretnutia politickej reprezentácie VPN 23. 8 1991*.

⁹⁵⁷ SNA, f. VPN OZPH, k. č. 180, i. č. 147, reakce vedení VPN na Prohlášení NEZES z března 1991, s. 5.

⁹⁵⁸ KOPEČEK, L.: *Politické strany na Slovensku 1989-2006*, s. 136. K ODÚ se přihlásili i slovenští hospodářští ministři ve federální vládě Pavel Hoffmann a Jozef Bakšay.

skutečnost přijímali čeští liberální ekonomové jako samozřejmou i po několika letech, a z českých stran proti ní v roce 1990 protestovali jen komunisté.⁹⁵⁹

Úpadek popularity slovenských ekonomických liberálů nezvrátila ani registrační horečka kuponové privatizace na počátku roku 1992. I kvůli neúspěšnému vyjednávání o koalici s podobně orientovanou Demokratickou stranou a s na Slovensku kandidující odnoží ODS skončili slovenští ekonomičtí liberálové v červnu 1992 před branami parlamentu.⁹⁶⁰

HZDS, které okolo sebe koncentrovalo odpůrce federální reformy a které volby r. 1992 opanovalo, zaznívalo v otázce privatizace odlišnými hlasy a odpor proti „federální“ či „pražské“ koncepci až do nástupu druhé Mečiarovy vlády nespojilo s jednou konkrétní strategií. Podobně jako v otázce státoprávního uspořádání i zde HZDS ponechalo otevřený prostor a nespécifikovalo své představy o odlišném směru, který by privatizace měla po volbách nabrat. Vedle Húskových koncepcí „talónovej privatizácie“ a národních investičních fondů tak za HZDS vystupoval i R. Filkus s návrhy, které se od Húskových viditelně lišily a jejichž rétorika byla odlišná od radikálních požadavků ekonomů z NEZES.⁹⁶¹ Konsensus v HZDS před volbami v červnu 1992 panoval především na odmítnutí privatizační politiky slovenské i federální vlády, v čemž nacházelo společnou řeč i s SDL, Slovenskou národnou stranou i národně orientovanou frakcí v KDH.

Posledním pokusem zastavit první vlnu kuponové privatizace těsně před jejím startem byl návrh na odvolání ministra Mikloše, který iniciovala skupina poslanců těchto stran na konci března 1992. Vyvolala tím odpor jak české strany,⁹⁶² tak slovenské vládní koalice, a předseda SNR F. Mikloško (KDH) dokonce přirovnal důsledky, které by odvoláním ministra privatizace přineslo, k vládní krizi v únoru 1948: „Odvolanie ministra takého klúčového rezortu, ako je rezort privatizácie, znamená narušenie celého priebehu [reformy] v rámci celého spoločného štátu“.⁹⁶³

---

⁹⁵⁹ JEŽEK, T.: *Zrození ze zkumavky*, s. 63-64. Vystoupení poslance M. Ransdorfa na schůzi SL a SN FS 2. října 1990, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/006schuz/s006070.htm> (dat. posl. přístupu 3. 12 2019).

⁹⁶⁰ KOPEČEK, L.: *Politické strany na Slovensku*, s. 137.

⁹⁶¹ R. Filkus se vyslovoval pro „zintenzivnění procesu privatizace“ a vstup zahraničního kapitálu, naopak na rozdíl od Húsky odmítal např. existenci dvou emisních bank (SNA, f. VPN OZPH, k. č. 183, i.č. 169, nedatovaný rozhovor s R. Filkusem). Z rozhovoru vyplývají i další nejednotnosti v představách o privatizaci mezi Filkusem a Húskou. Podobně též Filkusova prohlášení In: *Hospodářské noviny*, 9. dubna 1992, s. 2.

⁹⁶² *Prvé kolo 18. mája*, In: *Hospodářské noviny*, 20. února 1992, s. 2.

⁹⁶³ Vystoupení F. Mikloška na schůzi SNR 23. března 1992, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/023schuz/s023005.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

Miklošova osoba na sebe v předcházejících i následujících měsících soustředila kritiku HZDS, SNS i SDL' a hlasování bylo pokusem vytvořit prostor pro reformulaci základních parametrů privatizace. SDL' prosazovala komercializaci státních podniků a následné větší použití zaměstnaneckých a manažerských akcií, které měly být nástrojem demokratizace vlastnických vztahů – tedy za způsoby, které byly s již připravenou kuponovou privatizací v přímém rozporu.⁹⁶⁴ Zůstává hypotetickou otázkou, k jakým důsledkům by odvolání I. Mikloše vedlo a zda by případné další odložení kuponové privatizace o několik měsíců neposunulo termín její realizace za horizont rozpadu společného státu a tím neohrozilo celé její provedení (po rozpadu federace zanikaly i federální instituce, které ji spoluorganizovaly). Úspěšná detronizace šéfa MSNMP by však nepochybně vytvořila prostor pro změny i v situaci, kdy byla velká část privatizačních projektů ministerstvem schválena a celá kuponová akce byla na spadnutí. Jako ohrožující ostatně vnímali situaci na Slovensku v březnu 1992 i sami zastánci připravované privatizace.⁹⁶⁵ Opozici se nakonec I. Mikloše odvolat nepodařilo, chybělo jí k tomu pouhých devět hlasů.⁹⁶⁶

Hlasování ukázalo koaliční potenciál kritiky privatizace na Slovensku na jaře 1992: v odporu proti Miklošovi se spojili poslanci subjektů, které ve volbách konaných o dva a půl měsíce později získaly 118 ze 150 křesel v SNR. Pojetí privatizace, které v očích hlasujících poslanců I. Mikloš ztělesňoval, tak bylo na jaře 1992 na cestě k volební prohře. Prekérní pozici slovenských ekonomických liberálů zvýrazňoval i kontrast s jejich protějšky v české vládě, kde se opozice o odvolání šéfa MSNMP Tomáše Ježka od jeho nástupu do funkce nepokusila ani jednou, nemajíc šanci sehnat pro podobný návrh podporu u ostatních stran.

Po volebním vítězství HZDS v červnu 1992 se ukázala mnohotvárnost privatizačního programu národně orientované ekonomické reformy. Ministrem privatizace v druhé Mečiarově vládě se stal překvapivě Ľubomír Doľgoš, čímž se již vypracovaná koncepce A. M. Húsky dostala mimo hru. Jakkoliv Doľgoš krátce po svém nástupu oznámil chystané změny v privatizační legislativě,⁹⁶⁷ ve skutečnosti

---

⁹⁶⁴ Vystoupení Jozefa Zselenáka na schůzi SNR 23. března 1992, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/023schuz/s023003.htm> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁶⁵ Viz např. PROUZA, Josef: *Ztráty ještě před startem*, In: *Hospodářské noviny*, 24. března 1992, s. 3.

⁹⁶⁶ Viz přehled hlasování na schůzi SNR 23. března 1992 (hlasování č. 14), dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=4516> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁶⁷ *S čím nastupujú. Názory ministrov novej slovenskej vlády*, In: *Hospodářské noviny*, 30. června 1992, s. 3.

jeho ministerstvo v již započatých přípravách na druhou privatizační vlnu pokračovalo.⁹⁶⁸ Teprve na podzim 1992 představilo novou koncepci dalšího postupu: podle ní bylo nutné se „výrazně odklonit od doterajšieho formálneho realizačného prístupu k privatizačnému procesu (zjednodušenie privatizácie len na urýchlenú zmenu vlastníka) a presunúť doraz na ekonomickú stránku, a to najmä vo vzťahu k vytváraniu predpokladov dobrého fungovania sociálno-trhovej ekonomiky“.⁹⁶⁹ Jejím novým cílem byla podpora vzniku „domácej podnikateľskej vrstvy“, namísto čekání na to, než se tato vrstva vyselektuje z masy kuponových akcionářů, však prostředkem k jejímu vytvoření měl být prodej „osvedčeným managementom a zamestnancom“.

Húskova myšlenka národních investičních fondů a „talónové privatizace“ tak program národní ekonomické reformy opustila ještě před vznikem samostatného Slovenska. Po Doľgošově odchodu ze MSNMP na jaře 1993 převzal pravomoci ministra premiér Mečiar a vláda následně privatizovala přímými prodeji jednotlivé podniky, navzdory prohlášením z roku 1992 však množství privatizovaného majetku rapidně pokleslo a celý proces se výrazně zpomalil.⁹⁷⁰ Tempo schvalování projektů vláda zvýšila až po ztrátě parlamentní většiny na počátku roku 1994 a pokračovala v něm i několik dnů poté, co jí byla vyslovena nedůvěra. Několik desítek jejích rozhodnutí tak během roku 1994 zrušila následující vláda Jozefa Moravčíka, na základě zpětné analýzy ministerstva privatizace a speciálního parlamentního výboru. Moravčíkův ministr privatizace Milan Janičina dokonce podal v souvislosti s privatizací z jara 1994 několik trestních oznámení na státní orgány.⁹⁷¹

Náhlé změny privatizační strategie byly charakteristické i pro vývoj po nástupu třetí Mečiarovy vlády v prosinci 1994. Poslanci vládní koalice prosadili změnu stávajícího privatizačního zákona, odňali pravomoc schvalovat privatizační projekty ministerstvu a udělili ji prezidiu FNM.⁹⁷² Ústavnost tohoto kroku zpochybnil o dva roky

---

⁹⁶⁸ SNA, f. MSNMP SR, k. č. 24, *Porada vedenia 29. 7 1992*. viz přiložený *Harmonogram postupu a opatrenia na zabezpečenie posudzovania privatizačných projektov v rámci II. vlny*.

⁹⁶⁹ Tamtéž, *Porada vedenia 9. 9 1992*, s. 5.

⁹⁷⁰ NIŽŇANSKÝ, Viktor – REPTOVÁ, Oľga: *Od spoločného k súkromnému. 10 rokov privatizácie na Slovensku*, M. E. S. A. 10, Bratislava 1999, s. 41.

⁹⁷¹ MIKLOŠ, Ivan: *Riziko korupcie v procese privatizácie*, Klub Windsor, Bratislava 1995, s. 18-19. Moravčíkova vláda byla složena z koalice KDĽ, SDĽ, Demokratické únie Slovenska a Národně-demokratické strany (z níž pocházel ministr privatizace Janičina).

⁹⁷² Jde o zákon č. 369/1994 Zb, přijatý NRSR 21. prosince 1994. Cílem tohoto kroku bylo zpomalit tempo privatizace nasazené Moravčíkovou vládou a zabránit „nahradenie štátneho monopolu súkromným monopolom, ktorý by výrazne mohol obmedziť vstup nových podnikateľských subjektov na náš trh, a tým vlastne likvidovať konkurenciu a zároveň viesť k vzniku elitárskej vrstvy spoločnosti“.

později Ústavní soud a vrátil rozhodovací pravomoc na ministerstvo, političtí aktéři však jeho rozhodnutí nerespektovali a FNM tak byl v letech 1994-1998 centrem rozhodování o přímých prodejkách, které byly v tomto období dominantní privatizační metodou.⁹⁷³ Mezitím pokračovaly přípravy druhé vlny kuponové privatizace, které započala Moravčíkova vláda a s níž počítala i třetí vláda Mečiarova, v září 1995 však poslanci Národní rady (NRSR) druhou vlnu zrušili a namísto akcí dostali již registrovaní DIKové na odškodněnou státní dluhopisy.⁹⁷⁴ Revizi kuponové metody naznačoval už volební program HZDS z podzimu 1994, který namísto ní upřednostňoval privatizaci do rukou zaměstnanců s perspektivou budování „pevných základů participativní ekonomiky“,⁹⁷⁵ přesto však šlo o změnu v poslední chvíli, která vyvolala odpor opozičních poslanců i prezidenta Kováče.⁹⁷⁶

Myšlenka národní ekonomické reformy, která stála u zrodu HZDS na jaře 1991, se tak během 90. let spojovala s odlišnými privatizačními strategiemi, jejichž společným jmenovatelem byl pouze příslib vytvoření „národního podnikatelského stavu“ popřípadě „participativní ekonomiky“.⁹⁷⁷ Obrat v privatizační politice přinesla až vláda Mikuláše Dzurindy v roce 1998, v níž zastával úlohu místopředsedy pro ekonomiku I. Mikloš. Protagonisté původního projektu národní slovenské reformy tak vládu opustili ve stejné době, kdy se v České republice dostala pod palbu kritiky i česká cesta reformy a privatizace.

Stopa konfliktu mezi slovenskou a českou cestou reformy z let 1991-1992 je dodnes patrná mimo jiné i v odlišném znění národních ústav. Zatímco slovenská vyjmenovává statky (přírodní zdroje), které jsou výlučně ve státním vlastnictví a hlásí se k „principům sociálně a ekologicky orientované tržní ekonomiky“, česká ústava

---

Viz vystoupení poslance J. Michelky na schůzi NRSR 21. prosince 1994, dostupné na <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=65802> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁷³ NIŽŇANSKÝ, V. – REPTOVÁ, O.: *Od spoločného k súkromnému*, s. 44.

⁹⁷⁴ Viz odst. 41-45 zák. 190/1995 Zb. Srov. programové prohlášení třetí Mečiarovy vlády, dostupné na <https://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/1180/22-privatizacia-a-ochrana-hospodarskej-sutaze.html> (dat. posl. přístupu 2. 12 2019).

⁹⁷⁵ *Slovensko – do toho! Programové tézy HZDS na voľby 1994*, HZDS, Bratislava 1994, s. 20.

⁹⁷⁶ *5 rokov HZDS v tlači*, Kancelář HZDS, Bratislava 1996 s. 98. LUPTÁK, Milan: *Ekonomické programy slovenských parlamentních politických stran. Základní vývojové tendence a praktická realizace*, In: *Acta oeconomica Pragensia*, roč. 1996, č. 3, s. 263-266.

⁹⁷⁷ Na prudké obraty v privatizační politice Mečiarových vlád v letech 1993-94 upozorňuje Marián Lesko (*Mečiar a mečiarizmus. Politik bez škrupúl, politika bez zábran*, VMV, a.s., Bratislava 1996, s. 211-218), který je připisuje nepředvídatelnému politickému stylu slovenského premiéra, jehož rozhodnutí měla být určující pro celou vládu (práce však postrádá standardní práci se zdroji).

privatizaci přírodních zdrojů explicitně nezakazuje a k charakteru panujícího ekonomického systému se nevyjadřuje vůbec.⁹⁷⁸

---

⁹⁷⁸ Srov. čl. 4 odst. 1 a čl. 55 odst. 1 úst. zákon č. 460/1992 Sb, a čl. 7 úst. zák. č. 1/1993 Sb.

Závěr

Mezi ekonomickou demokracií a trhem bez přívlastků

„Jestli náš volič chce jezdit v Trabantu osm a půl hodiny do zaměstnání ,vládnout‘ nebo v Mercedesu se nechat sedm hodin vykořisťovat, ať před volbami posoudí sám“⁹⁷⁹

Tato práce se pokusila nabídnout odpověď na otázku, jaký způsobem byla po Sametové revoluci v Československu prosazena a uskutečněna myšlenka rozsáhlé privatizace. Její provedení bylo spjato s konstituováním nového typu politického myšlení a jazyka, pro něž se stala privatizace emblematickým projektem a jehož základní principy v sobě ztělesňovala. Tento v československém prostředí nový typ liberálního politického myšlení lze shrnout pod pojmem „trh bez přívlastků“ či „bez adjektiv“, a v letech 1990-1992 ho veřejně formulovala skupina liberálních ekonomů prosazujících rychlou a masovou privatizaci. Do politického diskursu vnesl tento typ myšlení nové pojetí státu a jeho předpokládané role v ekonomických vztazích, které se odrazilo ve výsledném institucionálním uspořádání privatizačního procesu, a nové vymezení prostoru pro demokratické rozhodování, kterému přiznával legitimitu v rámci politických a nikoliv hospodářských institucí. Političtí aktéři, kteří myšlenky trhu bez přívlastků prosazovali, vystupovali ve dvojí roli: jednak jako architekti politického a ekonomického hřiště, na němž se v budoucnu měly odehrávat konflikty mezi politickými projekty usilujícími o podporu veřejnosti, a jednak jako hráči snažící se své vlastní představy na tomto hřišti prosadit.

„Liberální pedagogové“ trhu bez přívlastků měli ambici nové vzorce chování, na nichž založili svůj projekt privatizace formou investičních kuponů, vstřípit veřejnosti, která si je měla osvojit a udržovat jejich praktikováním nový typ společenských vztahů, jež se mírou své individualizace a nezávislosti na státu měly (navzdory proklamovaným heslům o „návratu do Evropy“) zásadně odlišovat nejen od komunistických, ale i soudobých západních společností. Navzdory přetrvávající interpretaci, že liberální ekonomové v pozici architektů reformy chtěli nastolit „přirozený“ či „normální“ stav, poukázala analýza kuponové privatizace na to, že

---

⁹⁷⁹ KAŠPAR, M. *Může naše problémy vyřešit pravice?* In: *Týdeník republika*, 19. listopadu 1990, s. 6. Křestní jméno autora neuvedeno.

jejich pokus o radikální ztržení společenských vztahů v postkomunistickém Československu daleko přesahoval soudobý status quo v nekomunistickém světě. Aktéři si byli vědomi globálního rozměru událostí ve východní Evropě vědomi: zdejší region se měl stát avantgardou celoevropského vývoje jak pro zastánce radikálně liberální vize ztržení většiny společenských vztahů, tak pro zastánce rozšiřování demokratických principů do ekonomické sféry.⁹⁸⁰

V politickém jazyku trhu bez přívlastků byl kladen důraz na svobodu vlastníka oproti zájmům zaměstnance, a československá privatizace, která byla tímto myšlením významně formovaná, tak poskytovala minimální preference zaměstnancům oproti např. privatizujícím zemím bývalé Jugoslávie. Právě spor o privatizaci byl polem, na němž je možné pozorovat postupný přerod programu nastolení politické demokracie v program vytvoření liberálního ekonomického uspořádání, to jest přerod revoluce demokratické roku 1989 v revoluci liberální let 1990-1992.

Součástí tohoto přerodu byl konflikt mezi odlišnými interpretacemi demokratického dědictví Sametové revoluce. Podle jedné měla být demokratická privatizace taková, která umožní zaměstnancům významně se účastnit na správě nebo vlastnictví svých podniků, podle druhé bylo spravedlivé nabídnout každému občanu v privatizaci stejnou možnost stát se vlastníkem. Spor mezi „ekonomickým“ a „občanským“ pojetím demokracie nebývá v soudobé literatuře zabývající se politickým či ekonomickým myšlením sledovaného období tematizován,⁹⁸¹ popřípadě se místo něj ve výkladech tohoto období objevuje blíže nespecifikované označení alternativních koncepcí reformy jako „třetích cest“. Tato práce se pokusila blíže charakterizovat myšlenková východiska těch, kteří bývají do této kategorie zařazováni, a upozornit na jejich myšlenkové kontinuity s předcházejícími desetiletími, sahající k ekonomickému myšlení disentu, ekonomické reformě 60. let a dlouhé tradici snahy o zaměstnanecké spoluřízení jak ve státních, tak v soukromých podnicích a firmách.

Příběh československé privatizace je spojen nejen s pokusem o prosazení nového politického myšlení trhu bez přívlastků, ale i s rychlým úpadkem již dříve existujících představ o ekonomické reformě nastolující ekonomickou demokracii, jež

---

⁹⁸⁰ K této tezi více viz RAMEŠ, Václav: *Změny, které se ne/konaly. Postkomunistická Evropa jako avantgarda společenského vývoje?* In: *Studia Historica Brunensia*, roč. 2018, č. 2, s. 193-207.

⁹⁸¹ TRENCÉNYI, B.: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*, s. 181-239.

sdílela vedle některých zahraničních expertů a části domácích disidentských intelektuálů⁹⁸² i část aktérů Sametové revoluce, která se angažovala na podporu podnikových samospráv a některých variant zaměstnanecké privatizace. Myšlenky na demokratizaci ekonomických vztahů, k níž by rozpad komunistických diktatur mohl dát impuls, tvořily důležitou část debaty o provedení privatizace a jejich porážka a následná marginalizace je jedním z nejzajímavějších výsledků celého transformačního procesu: uzavírá dlouhou kontinuitu myšlení, které spatřovalo v demokratizaci ekonomických vztahů zásadní krok k emancipaci člověka a překonání odcizení práce v moderní společnosti. Tyto ideály se neomezovaly jen na prostředí marxistických intelektuálů, ale v různé míře a v různé podobě rezonovaly i mezi nelevicovými experty a politiky. Žádný z nich však nezastával v klíčovém období funkci, z níž by mohl přípravu privatizace či jiné části reformy zásadně ovlivnit.

Vzestup a pád samosprávných myšlenek – nejprve ve formě podnikových samospráv, následně neúspěšnými pokusy o prosazení zaměstnaneckých variant privatizace až po jen málo úspěšné pokusy o jejich uplatnění během kuponové privatizace – poukazuje na úpadek mobilizačního potenciálu příslibu ekonomické samosprávy a sebeřízení. Tento moment je zajímavý z hlediska celých dějin dělnického hnutí, v němž tyto ideje tvořily součást levicově orientovaného politického myšlení, jak ukazují stručně popsání dějiny zaměstnaneckých rad, až do počátku privatizace v 90. letech. Během ní byli dělníci a zaměstnanci namísto příslibu sebeorganizace mnohem lépe oslovitelní příslibem získání statusu vlastníka. Změna v hodnotových orientacích je patrná zejména ze srovnání samosprávného hnutí v letech 1968 a 1989: představa sebeorganizace a samosprávy přestala být na počátku 90. let součástí dobových představ o štěstí a nespojovaly se s ní naděje na zlepšení vlastního postavení.

Význam úpadku idejí ekonomické demokracie přesahuje dějiny československého privatizačního sporu. Připomeňme, že podobné myšlenky hrály významnou roli v programech západní levice a tvořily i důležitou součást politické agendy nově vzniklých institucí Evropských společenství.⁹⁸³ Na přelomu tisíciletí se

---

⁹⁸² Vedle již citovaných ekonomů připomeňme např. úvahy Milana Šimečky z druhé poloviny 70. let, ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*, Atlantis, Praha 1990, s. 179.

⁹⁸³ CHRISTIAN, M.: *Planning in Cold War Europe*, s. 213-235.

přesto postkomunistické země staly evropským pionýrem v zavádění politických opatření, která byla myšlenkám ekonomické demokracie přímo protikladná.⁹⁸⁴

Významnou součástí ekonomické reformy byl vznik nových a zánik starých institucí. Vůle porevoluční federální vlády změnit zásadním způsobem systém národního hospodářství otevírala prostor pro nové koncepty institucionálního uspořádání ve všech oblastech hospodářského života. Skupině liberálních ekonomů okolo V. Klause se do značné míry podařilo prosadit svou představu centrálně řízené a administrované privatizace, během níž byl zásadně omezen vliv dosavadních institucí plánovací administrativy a zájmových či profesních skupin. Inspirací pro toto pojetí role státu v ekonomice obecně jim byla jednak domácí kritika centrálně plánovaných ekonomik, jednak převážně anglosaská škola veřejné volby. Nedůvěra vůči na státu nezávislým avšak nikoliv soukromým subjektům, která významně ovlivnila podobu soustavy privatizačních institucí, se stala jedním z myšlenkových pilířů domácí pravice v následujících desetiletích, a formovala i její vztah k veřejnoprávním a na vládě nezávislým institucím.

Vítězství zastánců „trhu bez přívlastků“ a „občanské privatizace“ v červnu 1992 značilo v porovnání se situací bezprostředně po Sametové revoluci změnu v dominujících představách o tom, jak by privatizace měla vypadat a k čemu by měla být dobrá. Kontrast mezi politickým jazykem období demokratické revoluce a prvních porevolučních měsíců s jazykem, kterým mluvili čeští vítězové druhých svobodných voleb, naznačuje zásadní proměnu celého politického diskursu. Posun od „plurality vlastnických forem“ a „rovnoprávnosti všech druhů vlastnictví“ směrem k „privatizaci“ a „radikální a rychlé“ ekonomické reformě proběhl v jazyku většiny politických subjektů během léta 1990 v souvislosti se spontánní vlnou odporu proti „nomenklaturním bratrstvům“. V této době se ustavil i politický jazyk „trhu bez přívlastků“ a koncept „občanské privatizace“, které si rychle osvojili političtí aktéři hlásící se k pravici, a myšlenka privatizace do rukou zaměstnanců ztratila velkou část podpory, kterou disponovala ještě v čase voleb. V dosud poměrně homogenním veřejném diskursu o privatizaci se vytvořila dvě proti sobě stojící pojetí, která reprezentovala dvě odlišná chápání pojmů „demokracie“ a „spravedlnost“ a pracovala s odlišnými politickými identitami.

---

⁹⁸⁴ THER, Philipp: *Europe since 1989. A History*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2016, s. 112-144, 259-287.

Narůstající polarizace politického diskursu o reformě a privatizaci vedla k rozpadu dosavadního konsensu „národního porozumění“ na ekonomické reformě, který většina politických aktérů v roce 1990 praktikovala a který byl vystřídán silnou polarizační rétorikou jak ze strany zastánců, tak ze strany odpůrců vládní privatizační politiky. Strany, které si polarizační rétoriku neosvojily, ve volbách propadly: namísto centristického konsensu z června 1990 tak o dva roky později ve volbách triumfovalo přitakání nebo odmítnutí „trhu bez přívlastků“.

Práce se také pokusila upřesnit zjednodušující představy o hladkém etablování pozdně komunistické elity v nových podmínkách, v nichž její členové úspěšně transformovali svůj dosavadní sociální kapitál na kapitál ekonomický. Teorie „nové třídy“ či „politického kapitalismu“ si zpravidla za výchozí empirický vzorek pro svá tvrzení berou větší soubor postkomunistických zemí (často citovaným příkladem úspěšného přechodu elit přes politické změny je Maďarsko), od nichž se však vývoj v Československu odlišuje. Jakkoliv lze snahy pozdně socialistických ekonomických elit opakovat maďarský scénář i v Československu předpokládat, pokus o ustavení politického kapitalismu byl odlišný zejména tím, že zdejší pozdně socialistická legislativa v porovnání s okolními zeměmi výrazně omezovala možnosti legálního přesunu majetku ze státních do soukromých rukou.

Opožděný nástup spontánní privatizace, který se odehrál již v liberálních politických podmínkách a při neexistenci státem řízené cenzury sdělovacích prostředků, vyvolal prudkou politickou odezvu a vytvořil prostor pro prosazení rychlých privatizačních opatření, jejichž podoba měla výhody hospodářské byrokracie minimalizovat. Její příslušníci tak museli použít komplikovanější strategie při získávání kontroly v privatizovaných podnicích, neboť možnost přímého získání významného vlastnického podílu v nich jim byla privatizačními aukcemi a investičními kupony značně zkomplikována. Lze předpokládat, že zvolený mix privatizačních technik tak umožnil vzestup do nové ekonomické elity většímu množství dříve neprivilegovaných, než např. v sousedním Maďarsku.⁹⁸⁵

Součástí myšlení „trhu bez přívlastků“ byla i normativní představa člověka-ekonomického subjektu, jednajícího v duchu individuální zodpovědnosti za vlastní štěstí, nezávisle na státu, a činícího během kuponové privatizace vlastní

---

⁹⁸⁵ Otázka, jaký vliv měla volba konkrétních privatizačních metod na reprodukci ekonomických elit, zůstává otevřená pro další výzkum. Typologii souvisejících „privatizačních a úvěrových her“ nabízí KOUBA, Karel – VYCHODIL, Ondřej – ROBERTS, Jitka: *Privatizace bez kapitálu. Zvýšené transakční náklady české transformace*, Karolinum, Praha 2005, s. 137-168.

podnikatelská rozhodnutí. Právě v kuponové privatizaci byla myšlenka na organizaci společnosti jako trhu bez přívlastků nejbliže svému uskutečnění. Během realizace tohoto projektu, ztělesněného ve své ideální podobě ve variantě „97+3“, se však ukázaly limity jeho přijetí jak veřejností, která byla snáze oslovitelná pomocí odlišných reprezentací akcionářství, tak částí politických aktérů, pro něž byla prioritní restituce jako forma nápravy minulých křivd. Přes schopnost jeho autorů využít spontánně vzniklého odporu proti ustavování politického kapitalismu v létě 1990 pro podporu rychlé a občanské privatizace se tak okno vzniklé příležitosti ukázalo jako příliš úzké na to, aby skrze něj prošla tak radikální vize ztržnění společenských vztahů, jakou zastával např. autor kuponové metody D. Tříška.

Během sledovaného období ekonomická reforma a privatizace také akcelerovala debaty o státoprávním uspořádání a stala se laboratoří pokusů najít oboustranně přijatelnou variantu federace. Od 60. let působila na Slovensku skupina národně orientovaných ekonomů věnující se specifikům slovenského národního hospodářství, jež v rozporu s panujícím plánovacím centralismem považovali za svébytnou ekonomickou strukturu, neredukovatelnou na úroveň pouhého souhrnu regionů Československa. V odborném výzkumu následujících desetiletí již nebyla problematika slovenského hospodářství nahlížena pouze prizmatem jeho vyrovnávání s Českými zeměmi, ale probíhaly i výzkumy analyzující slovenskou národní ekonomiku jako svébytný fenomén

Po Sametové revoluci se národně orientovaní ekonomové sdružili v uskupení NEZES, které si prosazování slovenských národních hospodářských zájmů vytklo za svůj hlavní cíl, nenalezlo však během první poloviny roku 1990 politickou podporu. Pro politiku slovenské vlády byl od počátku charakteristický důraz na posílení republikových kompetencí, až do konce roku 1990 se však nespojoval s požadavkem po koncipování vlastní cesty ekonomické reformy a privatizace, s nímž zůstávalo NEZES prozatím politicky izolováno. Jeho ekonomové, jako byl A. M. Húska, V. Pavlenda nebo H. Kočtúch, spojili svou odbornou činnost předcházejících desetiletí s politickým myšlením hospodářského nacionalismu, podle něž byla národní ekonomika především prostorem, v němž národ coby ekonomický aktér vykonává svou suverenitu a emancipuje se od stávající podřízenosti. Privatizace v pojetí ministra A. M. Húsky se tak výrazně lišila od privatizace založené na individuálních kuponových akcionářích, z nichž se měla vygenerovat budoucí vrstva ekonomicky úspěšných tahounů, kterou prosazovali převážně čeští ekonomičtí liberálové.

Hospodářská liberalizace v lednu 1991 a s ní související pokles životní úrovně a vzrůst nezaměstnanosti vytvořily prostor pro to, aby příslib národně orientované ekonomické reformy získal na Slovensku velký koaliční potenciál. Za tuto myšlenku se záhy kromě ekonomů NEZES přidali političtí aktéři budoucího HZDS, včetně premiéra Mečiara. Otevřenému konfliktu s federální vládou prosazující liberální pojetí ekonomické reformy zabránila výměna premiéra a hospodářských ministrů slovenské vlády v dubnu 1991. Díky ní zůstali slovenští ekonomičtí liberálové (I. Mikloš) na rozhodujících pozicích až do zahájení první privatizační vlny, která byla na jejich spolupráci životně závislá

Celým sledovaným příběhem československé privatizace se jako červená nit táhne přesvědčení aktérů, že ekonomické uspořádání společnosti musí nejen vytvářet dostatečné bohatství, ale zároveň odpovídat byť intuitivní představě o spravedlivém rozdělení majetku. Požadavek nejen po efektivitě, ale i po spravedlnosti je pevnou součástí politického diskursu moderní společnosti. Kritérium spravedlivosti chystaných majetkových přesunů hrálo v některých momentech roli zásadního argumentu, např. při odmítnutí zaměstnaneckého vlastnictví zastánci kuponové metody. Výsledkem privatizace tak bylo i konstituování určitého pojetí distribuční spravedlnosti, které mělo celou operaci legitimizovat. Nabídnutí majetku všem občanům formou kuponů zdůraznilo představu volného trhu jako místa, na němž se nastoluje spravedlivý společenský řád prostřednictvím interakce svobodně jednajících ekonomických subjektů, a upozadilo tradiční levicovou kritiku, vnímající trh jako prostor, v němž se realizuje hegemonie silnějších nad slabšími a spravedlnost do něj musí být zaváděna mimotržními mechanismy.

Egalitářský charakter investičních kuponů tak mohl rovnostářství československé společnosti, jehož se liberální ekonomové na přelomu let 1989-90 obávali jako překážky zavádění chystaných reforem, využít k legitimizaci majetkových přesunů stojících v základu společenského uspořádání, které bývá paradoxně často kritizováno kvůli vytváření nesouměřitelných společenských nerovností.⁹⁸⁶ Je otázka, jak se legitimita tohoto uspořádání bude vyvíjet v budoucnosti, která, soudě dle některých analýz,⁹⁸⁷ se možná bude muset potýkat s tendencí k stále větší koncentraci majetku v rukou stále menší skupiny obyvatel.

---

⁹⁸⁶ KELLER, Jan: *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*, SLON, Praha 2010.

⁹⁸⁷ PIKETTY, Thomas: *Kapitál v 21. století*, Knižní klub, Praha 2015.

Myšlení trhu bez přívlastků i ekonomické demokracie se může opět objevit na horizontu jako rezervoár možných řešení problémů budoucnosti.

Seznam použitých pramenů

Archivní fondy

Archiv akademie věd České republiky
fond Ekonomický ústav ČSAV

Národní archiv

fond Předsednictvo ÚV KSČ 1986-1989
fond Úřad předsednictva vlády ČSFR/ČSSR-F-Hospodářská rada
fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha
fond Vysoká škola politická ÚV KSČ
fond Zdislav a Olga Šulcovi

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky
fond Federální shromáždění VI. 1990-1992

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

archiv Koordinačního centra Občanského fóra
archiv Občanského hnutí
sbírka Rozhovory k dokumentárnímu filmu Labyrintem revoluce, Illusion film s.r.o. a Česká televize 2006
sbírka Soudobá dokumentace

Archiv České televize

programové fondy

Slovenský národní archiv

fond Ministerstvo pre správu a privatizáciu národného majetku SR
fond Verejnost' proti násiliu 1989-1993. Občianské združenie a politické hnutie
Verejnost' proti násiliu (1989) 1990-1991

Státní oblastní archiv v Plzni

fond Škoda, koncernový podnik Plzeň

Archiv České strany sociálně demokratické
fond Výkonný výbor ČSSD

Archiv Československé strany lidové
fond 1. sjezd zemské KDU-ČSL 1991
fond Mimořádný sjezd
fond Programy, stanovy 1990-1999
fond V. sjezd
fond Volby 1990

Archiv Komunistické strany Čech a Moravy
fond Mimořádný sjezd KSČ (1989)
fond Ustavující sjezd KSČM
fond Zasedání ÚV KSČM 1990-1992

Archiv Hlavní kanceláře ODS

Osobní archiv Otakara Turka
Osobní archiv Václava Klusoně
Osobní archiv Vlasty Hábové
Osobní archiv Zdeňka Trinkewitze

Periodika

ABC mladých techniků a přírodovědců
Bulletin Klubu samosprávného lidového podnikání
Ekonomická revue (samizdat)
Ekonomické modelování
Ekonomicko-matematický obzor
Finance a úvěr
Fórum. Týdeník Občanského fóra
Hospodářské noviny
Informační servis
InFórum

*Kováč. Státní podnik ČKD Praha kombinát, noviny pracujících
Kupónová privatizace. List Centra kupónové privatizace
Lidové noviny
Listy. Nezávislý dvouměsíčník
Literární noviny
Literární týždenník
Mladá fronta DNES
Mladá fronta. Deník mládeže
Montážník. Informační zpravodaj pracujících dodavatelsko-inženýrského závodu
Mosty
Národná obroda. Nezávislý denník občanov Slovenska
Nová mysl
Nová pravda. Západočeský nezávislý deník
Občanský deník
Polarita. Levá Alternativa
Politická ekonomie
Práca. Denník odborárov na Slovensku
Práce. Deník odborářů
Pravda
Pravda. Západočeský regionální deník
Právo lidu. Orgán Československé sociální demokracie
Přítomnost
Republika
Republikánské listy. Čtrnáctideník Republikánské unie
Respekt
Revue politika
Rudé právo
Slovenské pohľady
Sobotní telegraf
Spektrum
Škodovák: časopis pracujících plzeňských závodů Oborového podniku Škoda
Špígl. Poledník
Verejnost'. Denník hnutia Verejnost' proti násiliu*

Edice pramenů

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007

Dokumenty zjazdu KSS – SDL, Prešov 20. – 21. októbra 1990, Strana demokratickej ľavice, 1990.

Nezávislé združenie ekonómov Slovenska. Desať rokov. Dokumenty, realita a perspektívy, NEZES, Bratislava 2000

PREČAN, Vilém (ed.): *Praha – Washington – Praha. Depeše velvyslanectví USA v Československu v listopadu a prosinci 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2004

Protokol XXV. sjezdu ČSSD, ČSSD, Praha 1993

Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky 1990, SNTL, Praha 1990

Statistická ročenka České republiky 1993, Český statistický úřad, Praha 1993

SUK, Jiří: *Občanské fórum, listopad – prosinec 1989. 2. díl – dokumenty*, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 1998

TRINKEWITZ, Zdeněk: *Svědectví současníka. Výbor z publicistiky a paměti 1937-2015. 2. rozšířené elektronické vydání*, Nakladatelství Marek Belza, Krásná Lípa 2016

TRINKEWITZ, Zdeněk: *Svědectví současníka. Výbor z publicistiky a paměti 1937-2015*, Marek Belza, Krásná Lípa 2016

ŽATKULIAK, Jozef – HLAVOVÁ, Viera (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti: výber dokumentov a prejavov november 1989 - december 1992*, Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV, Literárne informačné centrum Bratislava, Bratislava 2002

ŽATKULIAK, Jozef: *Federalizácia československého štátu 1968-1970*, Doplněk, Brno 1996

Živá minulosť, úspešný dnešek. XXIV. obnovovací sjezd Československé sociální demokracie, Praha 24. – 25. března 1990, Právo Lidu, Praha 1990

Zvukové nahrávky, filmy, rozhovory

Česká cesta aneb Proč došlo ke kuponové privatizaci? MasterFilm, MediaFilm, FAMU, Rozhlas a Televízia Slovenska, 2015. Dokument režiséra Martina Kohouta
Listopad 1989, Český rozhlas, Praha 2009 (CD)

Rozhovory a korespondence s pamětníky:

Karel Dyba

Vlasta Hábová

Tomáš Ježek
Václav Klaus
Václav Klusoň
Ivan Kočárník
Eva Krtková
Ivan Mikloš
Lubomír Mlčoch
Miroslav Stainer
Jan Švejnar
Zdeněk Trinkewitz
Dušan Tříška
Otakar Turek
Jaroslav Vostatek
Jiří Weigl
Milan Zelený

Na některé rozhovory je odkazováno přímo v textu, jiné posloužily jako zdroj informací, které jsou následně ověřeny a citovány z písemných zdrojů. Všechny nahrávky a přepisy rozhovorů i korespondence jsou v archivu autora.

Internetové zdroje

dspace.cuni.cz
efesonline.org
<https://issuu.com/milanzeleny>
nesstar.soc.cas.cz/webview/
www.68.usd.cas.cz
www.esopservices.com
www.institutivk.cz
www.prf.cuni.cz
www.psp.cz/eknih/index.htm
www.totalita.cz
www.vaclavhavel.cz

Seznam použité literatury

Odborné články

ADLER-LOMNITZ-LOMNITZ Larissa – SHEINBAUM, Diana: *From Reciprocal Social Networks to Action Groups for Market Exchange: „Spontaneous Privatization“ in Post-communist Hungary*, In: *REDES*, vol. 21, December 2011

ANDĚLOVÁ, Kristina: *Ivan Sviták a jeho návrat do Československa po roce 1989* (nepublikovaný rukopis, archiv autora)

BUCHOLC, Martina: *Liberarna pedagogika. Jerzy Szacki o polskim liberalizme dawnym i współczesnym*, In: *Roczniki Historii Socjologii*, vol. VIII., r. 2018

BURIAN, Michal: *Prognostici v takzvané sametové revoluci*, In: *Soudobé dějiny*, č. 3-4, roč. 1997

DAVIES, Aled – FREEMAN, James – PEMBERTON, Hugh: *„Everyman a capitalist“ or „free to choose“? Exploring the tensions within thatcherite individualism*, In: *The Historical Journal*, č. 2, roč. 2018, Cambridge University Press

DAVIS CROSS, Mai'a K.: *Rethinking epistemic communities twenty years later*, In: *Review of International Studies*, č. 39, roč. 2013

DOLACK, Pete: *Workers' Councils in the Prague Spring*, In: *Socialism and Democracy*, č. 2, roč. 2018

DULLER, Matthias: *Internationalization of Cold War System Analysis: RAND, IIASA and the Institutional Reasons for Methodological Change*, In: *History of the Human Sciences*, vol. 29 (4-5), 2016

FABRY, Adam: *The origins of neoliberalism in late socialist Hungary: The case of the financial research institute*, In: *Capital and Class*, č. 42, roč. 2018

GAGYI, Ágnes: *A moment of political critique by Reform Economists in Late Socialist Hungary*, In: *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, č. 2, 2015

GANEV, Venelin I.: *Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation*, In: *Comparative Studies in Society and History*, č. 3, July 2009

HLAVIENKA, Lubomír: *Volby do závodních rad v období let 1945-1948*, In: *Slezský sborník*, č. 1 roč. 2017

HOFKIRCHNER, Wolfgang – SCHAFRANEK, Matthias: *General System Theory*, In: *Handbook of the Philosophy of Science*, vol. 10, „Philosophy of Complex systems“, 2011

HORÁK, Ondřej: *K proměnam koncepcie vlastnického práva od rakouských ústav do současnosti*, In: *Právník*, č. 12, roč. 2017

KLACEK, Jan – KUPKA, Václav: *Renesance české ekonomie. Pražské jaro a Ekonomický ústav ČSAV*, In: *Soudobé dějiny*, č. 1-2, roč. 2018

KRAUS, Michael: *Za Ludvíkem Rybáčkem*, In: *Paměť a dějiny*, č. 1, roč. 2014

- KUBÁTOVÁ, Helena: *Ideální typy v díle Maxe Webera*, In: *Sociológia*, č. 2, roč. 2012
- LUPTÁK, Milan: *Ekonomické programy slovenských parlamentních politických stran. Základní vývojové tendence a praktická realizace*, In: *Acta oeconomica Pragensia*, roč. 1996, č. 3
- MIROVITS, Miklós: *From the Idea of Self-Management to Capitalism: The Characteristics of the Polish Transformation Process*, In: *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 18, 2010
- NIEDENHOFF, Horst-Udo: *Mitbestimmung im europäischen Vergleich*, In: *IW-Trends. Vierteljahresschrift zur empirischen Wirtschaftsforschung aus dem Institut der deutschen Wirtschaft Köln*, roč. 32, č. 2/2005
- Osteuropa, Kooperation trotz Konfrontation. Wissenschaft und Technik im Kalten Krieg* č. 10, r. 2009 (tématické číslo časopisu)
- PARKINSON, George Henry Radcliffe: *Hegel, Marx and the Cunning of Reason*, In: *Philosophy*, č. 249, Vol. 64 (July 1989)
- RAMEŠ, Václav: *From market socialism to privatization. The Czechoslovak economists and the new expert critique of socialist economy in times of normalization*, In: *Prague Economic and Social History Papers*, č. 1, roč. 2019 (dosud nepublikováno)
- RAMEŠ, Václav: *Změny, které se nekonaly. Postkomunistická Evropa jako avantgarda společenského vývoje?* In: *Studia Historica Brunensia*, roč. 2018, č. 2
- SCHÄFFLER, Eva: *Transformation als Aushandlungsprozess: Die Entstehung eines Konkursgesetzes in der Tschechischen Republik der 1990er Jahre*, In: *Rechtskultur. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte*, č. 7, roč. 2018
- SCHMIDT, Vivien A.: *Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse*, In: *Annual Review of Political Science*, č. 11, roč. 2008
- SKINNER, Quentin: *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, In: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1 (1969)
- STIGLER, J. George: *The Theory of Economic Regulation*, In: *The Bell Journal of Economics and Management Science*, č. 2, roč. 1971
- SZMITKA, Stanislav: *Specyfika cech prywatyzacji polskiej gospodarki początkowego okresu reform*, In: *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*, č. 4, roč. 2013
- ŠVEJNAR, Jan: *A Framework for the Economic Transformation of Czechoslovakia*, In: *PlanEcon*, vol. V., number 52, December 1989
- TŘÍSKA, D.: *Privatizace a kapitalismus v České republice*, In: *Revue politika*, č. 1, roč. 2006
- TŘÍSKA, Dušan: *Kupónová privatizace po 25 letech*, In: *25 let české transformace*, Institut Václava Klause, Praha 2016
- TŘÍSKA, Dušan: *Referát 25. výročí zrodu české cesty privatizace*, přednesený na semináři v Institutu Václava Klause r. 2016 (dostupný na <http://institutvk.cz/clanky/dusan-triska-25-vyroci-zrodu-ceske-cesty-privatizace.html>)
- VAŠŠ, Martin: *Národohospodáři Imrich Karvaš – Peter Zaťko a slovenská otázka v tridsiatych rokoch 20. storočia*, In: *Historický časopis*, č. 1, roč. 2012

VEČERNÍK, Jiří: *Sociální souvislosti přechodu k tržní ekonomice*, In: *Sociologický časopis*, č. 4, roč. 1990

WARD, Benjamin: *The Firm in Illyria: Market Syndicalism*, In: *The American Economic Review*, vol. 48, no. 4 (September 1958)

Monografie

5 rokov HZDS v tlači, Kancelář HZDS, Bratislava 1996

ALBERT, Michael: *Parecon. Life after capitalism*, Verso, London 2003

ALIGICA, Paul Dragos – EVANS, Anthony J.: *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe. Economic Ideas in the Transition from Communism*, Edward Elgar Publishing Ltd., 2009

ANDERSON, Terry Lee – HILL, Peter Jensen: *The Privatization Process: A Worldwide Perspective*, Rowman and Littlefield, Boston 1996

ANTALOVÁ, Ingrid: *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 1998

APPEL, Hillary – ORENSTEIN, Mitchell A.: *From Triumph to Crisis. Neoliberal Economic Reform in Postcommunist Countries*, Cambridge University Press, Cambridge 2018

BALÍK, Stanislav a kol.: *Czech Politics: from West to East and back again*, Barbara Budrich Publishers, Opladen, Berlin, Toronto 2017

BAN, Cornel: *Ruling Ideas. How Global Neoliberalism Goes Local*, Oxford University Press, New York 2016

BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy*, Institut řízení, Praha 1990

BLASZCZYK, Barbara – DABROWSKI, Marek: *The Privatization Process in Poland*, In: *Privatization in the Transition Process. Recent Experiences in Eastern Europe*, United Nations Conference on Trade and Development, Kopint – Datorg, 1994

BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Masarykova Univerzita, Brno 2009

BOCKMAN, Johanna: *Markets in the Name of Socialism. The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford University Press, 2011

BOURDIEU, Pierre: *Anthropologie économique: cours au Collège de France (1992-1993)*, Seuil, Raisons d'agir, Paris 2017

BOUŠKA, Jiří – TESAŘ, Jiří: *Informatizace a ekonomika*, Výzkumná publikace EÚ ČSAV, Praha 1990

BRENNER, Chrisiane: *„Zwischen Ost und West“: tschechische politische Diskurse 1945-1948*, Oldenbourg, München 2009

BRUS, Włodzimierz: *Modely socialistického hospodářství*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1964

BUCHANAN, James M. – TULLOCK, Gordon: *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor: The University of Michigan, 1987.

BUCHANAN, James M.: *Post-Socialist Political Economy. Selected Essays*, Edward Elgar, Cheltenham, 1997

CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart – BRUNNER, Otto (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Klett-Cotta, Stuttgart 1972 – 1997, 9. sv

ČAPKA, František: *Odbory v českých zemích v letech 1918-1948*, Masarykova univerzita, Brno 2008

ČARNOGURSKÝ, Ján: *Cestami KDH*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2007

ČERNÝ, Otakar – BUBÍLKOVÁ, Zuzana: *Co týden (ne)dal*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993

Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993

DAHL, Robert Alan: *A Preface to Economic Democracy*, Polity Press, Cambridge, Oxford 1985

DĚDEK, Oldřich a kol.: *Ekonomické aspekty zániku Československa*, Fortuna, Praha 1997

DOERING-MANTEUFFEL, Anselm – RAPHAEL, Lutz: *Nach dem Boom. Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*, Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen 2010

DOLEŽALOVÁ, Antonie: *Učíme ekonomii 90 let*, Wolters Kluwer, Praha 2011

DUNN, Elisabeth: *Privatising Poland*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2004

DURČÁK, Michael: *Semináře Václava Klause jako součást myšlenkového světa pozdního socialismu*, Bakalářská práce, Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2018

Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968, VŠE v Bratislavě, Bratislava 1968

Ekonomie jako imperiální věda. Patnáctý seminář České společnosti ekonomické v řadě „Ekonomické teorie a česká ekonomika“, Česká společnost ekonomická, Praha 1999

Ekonomika, právo a politika, Centrum pro ekonomii a politiku, Praha 1999

ELLERMAN, David: *The Democratic Worker-Owned Firm*, HarperCollins Academic, London 1990

EYAL, Gil: *The Origins of Postcommunist Elites. From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2003

FAIRCLOUGH, Norman a kol.: *Discourse and contemporary social change*, Peter Lang, Berlin, Oxford 2007

FAJT, Jindřich: *Listopad 1989: Drama nerovného střetu o rovnost šancí*, Futura, Praha 2011

- FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa: *Svůdnost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*, Nakladatelství Lidové Noviny, Masarykova univerzita, Brno 2018
- Festschrift Václavu Klausovi k významnému životnímu jubileu*, Fragment, Praha 2011
- FIALA, Petr a kol.: *Český politický katolicismus 1848-2005*, CDK, Brno 2008
- FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939-1945. Predstavy a realita*, HÚ SAV, Bratislava 2014
- FOUCAULT, Michel: *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2009
- FOURCADE, Marion: *Economists and societies: discipline and profession in the United States, Britain and France, 1890's to 1990's*, Princeton University Press 2009
- FREI, Norbert – SÜß, Dietmar (eds.): *Privatisierung. Idee und praxis seit den 1970er Jahren*, Wallstein Verlag, Göttingen 2012
- GÁL, Fedor: *Vízie a ilúzie. Eseje, komentáre, glosy, rozhovory 1989-1999*, Kalligram, Bratislava 2000
- GEROVITCH, Slava: *From Newspeak to Cyberspeak. A History of Soviet Cybernetics*, MIT Press, 2002
- GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Paseka, Praha, Litomyšl 2008
- GJURIČOVÁ, Adéla – ZHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989-1992*, Argo, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2018
- GJURIČOVÁ, Adéla a kol.: *Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2011
- GLOSSNER, Christian L.: *The Making of the German Post-War Economy. Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy after World War II*, Tauris Publishers, Londýn 2010
- HADJIISKY, Magdaléna: *De la mobilisation citoyenne à la démocratie de partis. Participation et délégation politiques dans la nouvelle démocratie tchèque (1989-1996)*, Doktorská práce obhájená na Fondation Nationale des Sciences Politiques, Institut d'Études politiques de Paris, 2004
- HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Karolinum, Praha 2009
- HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2011
- HARVEY, David: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York 2005
- HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1990*, Knihovna Václava Havla, Praha 2013
- HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1991*, Knihovna Václava Havla Praha 2014
- HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1992*, Knihovna Václava Havla Praha 2015
- HAVEL, Václav: *Projevy* (uspořádal Vilém Prečan), Vyšehrad, Praha 1990

- HAVEL, Václav: *Vážený občané, (Projevy červenec 1990 – červenec 1992)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1992
- HAVLÍK, Petr – STONIŠ, Marek: *Klaus a ti druzí. Osobní inventura Petra Havlíka*, Pallata, Praha, 1998
- HEUMOS, Petr: *„Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006
- HODGSON, Geoffrey M.: *How Economics forgot History*, Routledge, London 2001
- HOFFMANN, Pavel – MARKUŠ, Jozef – OKÁLI, Ivan: *Vybrané smery prognózy ekonomického rozvoja SSR*, Ekonomický ústav SAV, Bratislava 1984
- HOFFMANN, Pavel: *Spomienky, G plus G*, Praha 2006
- HOFREITER, Roman: *Experiment burza: sociologická intepretácia vzniku a pádu burzy na Slovensku*, Belianum, Banská Bystrica 2017
- HOLČÍK, Ján: *Bol som pri tom. Spomienky exministra priemyslu SR a predsedu Demokratickej strany zo zákulisia transformácie spoločnosti a ekonomiky 1990-1992*, Monitor Promotion, Bratislava 2012
- HOLUBEC, Stanislav: *Ivan Sviták v letech 1990-1994*, FF UK, Praha 2000
- Hospodářská demokracie v praxi. Jak funguje zaměstnanecké participace?*, KSLP – česká společnost pro zaměstnaneckou participaci, Praha 2008
- HUSÁK, Petr: *Budování kapitalismu v Čechách*, Volvox Globator, Praha 1997
- HÚSKA, Augustín Marián – LALUHA, Ivan – MUCHOVÁ, Eva: *Základy synergie (časť prvá)*, Ekonomická univerzita v Bratislavě, Bratislava 1993
- HÚSKA, Augustín Marián: *Samozdokonaľujúca organizácia*, Alfa, Bratislava 1988
- HÚSKA, Augustín Marián: *Svedectvo o štátotvornom príbehu. Spomáhanie a rozjímanie nad slovenským a českým štátotvorným údelom*, SCM s.r.o., Bratislava 2006
- HÚSKA, Augustin Marián: *Technológia privatizácie (odmonopolizovanie, odštátnenie a zosúkromnenie spoločností)*, Alfa, Bratislava 1991
- CHANG, Ha-Joon (ed.): *Joseph Stiglitz and the World Bank. The Rebel Within*, Anthem Press, London 2001
- CHRISTIAN, Michel – KOTT, Sandrine – MATĚJKA, Ondřej: *Planning in Cold War Europe*, De Gruyter, Oldenbourg 2018
- Ideologická konference „Překonávání revizionismu v ekonomické vědě a praxi“*, Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha 1971 (kolektiv autorů)
- Jak uspět v kuponové privatizaci*, KSLP Praha, 1991
- JEŽEK, Tomáš: *Zrození ze zkumavky. Svědectví o české privatizaci 1990-1997*, Prostor, Praha 2007
- JONES, Daniel Stedman: *Masters of the Universe. Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton University Press, New Jersey 2012
- JONES, Derek C. – ŠVEJNAR, Jan: *Participatory and self-managed firms: evaluating economic performance*, Lexington Books, 1983

- KAASE, Max – SPARSCHUH, Vera (eds.): *Three social science disciplines in central and eastern Europe. Handbook on economics, political science and sociology (1989-2001)*, Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest, 2002
- KAISER, Daniel: *Prezident. Václav Havel 1990 – 2003*, Paseka, Praha – Litomyšl 2014
- KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*, ÚSTR, ÚSD AVČR, Praha 2012
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*, Libri, Praha 2003
- KARVAŠ, Milan: *Můj otec Imrich Karvaš*, Rak, Budmerice 2001
- KASHMIR, Sharryn: *The Myth of Mondragón. Cooperatives, Politics and Working-Class Life in a Basque Town*, State University of New York Press, 1996
- KESSIDES, Christine a kol. (eds.): *Financial Reform in Socialist Economies*, The World Bank, Washington 1989
- KING, Lawrence P. – SZELENYI, Ivan: *Theories of the New Class: Intellectuals and Power*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2004
- KLAUS, Václav: *O tvář zítřka, Pražská imaginace*, Praha 1991
- KLAUS, Václav: *Obhajoba zapomenutých myšlenek*, Academia, Praha 1997
- KLAUS, Václav: *Polemika Václava Klause ohledně reformní strategie*, TOP Agency, Praha 1992
- KLAUS, Václav: *Proč jsem konzervativcem?*, TOP Agency, Praha 1992
- KLAUS, Václav: *Proč nejsem sociálním demokratem*, Votobia, Praha 1998
- KLEIN, Naomi: *The Shock Doctrine: the Rise of Disaster Capitalism*, Penguin Books, London 2008
- KLINKHAMMER, Heiner – WELSLAU, Dietmar: *Mitbestimmung in Deutschland und Europa. Eine Einführung für Praktiker*, Luchterhand, Berlin 1995
- KLUSOŇ, Václav: *Hodnotová základna společenského plánování (axiologický přístup)*, Academia, Praha 1985
- KLUSOŇ, Václav: *Poznámky k privatizaci*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1991
- KLUSOŇ, Václav: *Úvahy post-transformační*, Karolinum, Praha 2007
- KMEN. *Klub mladých ekonomů. Sympozium o podniku*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1968
- KOBLIHA, Bohumil: *Konec věku příběhů*, Severograf, Praha 2010
- KOČTÚCH, Hvezdoň: *Ekonomická efektivnost investicí (O optimálnom objeme investičnej výstavby)*, Osveta, Bratislava 1959
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2005
- KOMÁREK, Valtr: *Prognóza a program*, Academia, Praha 1990

- KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinnosti. Česká politika 1989-1997*, Barrister and Principal, Brno 2011
- KOPEČEK, Lubomír: *Politické strany na Slovensku 1989-2006*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007
- KOPEČEK, Michal – WCIŚLIK, Piotr: *Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, CEU Press, Budapest, New York, 2015
- KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Argo, FF UK, ÚSD AVČR, Praha 2019
- KORNAI, János: *Silou mysle. Netradičné spomienky na intelektuálnu púť*, Kalligram, Bratislava 2011, s. 388
- KOTULÁN, Antonín: *Optimální plánování a fungování socialistické ekonomiky*, Svoboda, Praha 1985
- KOTZ, David M.: *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Harvard University Press, Cambridge, London 2015
- KOUBA, Karel – VYCHODIL, Ondřej – ROBERTS, Jitka: *Privatizace bez kapitálu. Zvýšené transakční náklady české transformace*, Karolinum, Praha 2005
- KOVÁCS, János Mátyás – ZENTAI, Violetta (eds.): *Capitalism from Outside? Economic cultures in Eastern Europe after 1989*, Central European University Press, Budapešť 2012
- KOVÁCS, János Mátyás – ZENTAI, Violetta: *Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*, CEU Press, Budapešť, 2012
- KOVÁČ, Michal: *Pamäti. Môj príbeh občana a prezidenta*, MilaniuM, Dunajská Lužná 2010
- KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968-1969*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2014
- KOWALIK, Tadeusz: *From Solidarity to Sellout. The Restoration of Capitalism in Poland*, Monthly Review Press, New York 2011
- KRAPFL, James: *Revolúcia s nežnou tvárou*, Kaligram, Bratislava 2009
- KREIDL, Martin: *Percepce příčin chudoby a bohatství*, Sociologický ústav AVČR, Praha 1997
- KRUPKA, Jaroslav: *Česká reklama. Od pana vajíčka po falešné soby*, BizBooks, Brno 2012
- Kupónová privatizace. Sborník textů*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2002
- Kupónová privatizácia. Družstevné podnikanie: zborník prednášok*, KSLP Praha, Žilinský vzdelávací servis, Žilina 1991
- LEŠKO, Marián: *Mečiar a mečiarizmus. Politik bez škrupúl, politika bez zábran*, VMV, a.s., Bratislava 1996
- LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Veda, Bratislava 2013
- LONDÁK, Miroslav: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*, Historický ústav SAV, Bratislava 2012

- MAHALINGAM, S. (ed.): *Labour participatory economy*, Mittal publications, New Delhi 1993
- MACHÁČEK, Michal.: *Gustáv Husák*, Vyšehrad, Praha 2017
- MAKOVICKY, Nicolette (ed.): *Neoliberalism, personhood, and Postsocialism. Enterprising Selves in Changing Economies*, Ashgate, Farnham 2014
- MARCINČIN, Anton – BEBLAVÝ, Miroslav: *Hospodárska politika na Slovensku 1990-1999*, Centrum pre spoločenské a mediálnu analýzu, Bratislava 2000
- MARKUŠ, Jozef a kol.: *Slovensko na prelome tretieho tisícročia*, Veda, Bratislava 1991
- MEJSTRÍK, Michal (ed.): *The Privatization Process in East-Central Europe. Evolutionary Process of Czech Privatization*, Springer Science + Business Media, New York 1997
- MIKLOŠ, Ivan: *Riziko korupcie v procese privatizácie*, Klub Windsor, Bratislava 1995
- MIROWSKI, Philip – PLEHWE, Dieter (eds.): *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Harvard University Press, Cambridge, London 2009
- MLČOCH, Lubomír a kol.: *Soudobá ekonomie očima tří generací*, Karolinum, Praha 2013
- MLČOCH, Lubomír: *Chování československé podnikové sféry*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1990
- MLČOCH, Lubomír: *Úvahy o české ekonomické transformaci*, Vyšehrad, Praha 2000
- MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...Některé rodinné důvody Sametové revoluce*, SLON, Praha 1999
- MYANT, Martin: – LANE, David (eds.): *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, Palgrave Macmillan, London 2007
- MYANT, Martin: *Vzestup a pád českého kapitalismu. Ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*, Academia, Praha 2013
- NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*, Host, Brno 2018
- NIŽŇANSKÝ, Viktor – REPTOVÁ, Olga: *Od spoločného k súkromnému. 10 rokov privatizácie na Slovensku*, M. E. S. A. 10, Bratislava 1999
- ORENSTEIN, Mitchell A.: *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2001
- Otázky hospodářské samosprávy. Almanach KSLP*, Klub samosprávného lidového podnikání, Praha 1996
- PAGE, Rebecca: *Co-determination in Germany – A Beginner's Guide*, Hans Böckler Stiftung, Düsseldorf 2009
- PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústavní právo a státověda, II. díl Ústavní právo České republiky*, Leges, Praha 2015
- PEČÍNKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou proti KSČ. Osudy radikální levice v Československu*, Doplněk, Brno 1999

- PEKNÍK, Miroslav a kol.: *Pohľady na slovenskú politiku po roku 1989, I. a II. časť*, Veda, Bratislava 2016
- PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003
- PETRÁŠOVÁ, Eva: *Kto ste, pán Mečiar?* Republic-Press, Bratislava 1991
- PITHART, Petr: *Po deväťdesiatom. Rozpomínání a přemítání*, Academia, Praha 2015
- Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky. Sborník sovětských autorů*, Svoboda, Praha 1974
- POCOCK, John G. A – PAGDEN, Anthony: *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge University Press, New York 1987
- POKORNÝ, Jiří: *Aus der Geschichte der Tschechischen Gewerkschaftsbewegung*, ÖGB, ČMKOS, Wien, 2011
- POKORNÝ, Jiří: *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějiny odborů v českých zemích*, ČMKOS, Praha 2015
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992, Doplněk*, Brno 2009
- PŠEJA, Pavel: *Stranický systém České republiky a jejich vývoj 1989-1998*, CDK, Brno 2005
- PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Scriptorium, Praha 2011
- PUTTKAMER, Joachim von: *Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, R. Oldenbourg Verlag, München 2010
- QUANDT, Richard E. – TRÍSKA, Dušan (eds.): *Optimal Decisions in Markets and Planned Economies*, Westview Press, Boulder, San Francisco, London, 1990
- RHODES, Roderick Arthur William – BINDER, Sarah A. – ROCKMAN, Bert A. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford University Press, 2006
- RINDZEVIČIUTE, Egle: *The power of systems. How policy sciences opened up the cold war world*, Cornell University Press, 2016
- RODGERS, Daniel T.: *Age of Fracture*, Harvard University Press 2011
- RUSMICH, Ladislav – SACHS, Stephen M.: *Lessons from the Failure of the Communist Economic System*, Lexington Books, Oxford 2003
- RUSMICH, Ladislav a kol.: *Formování finančního a měnového mechanismu v podmínkách tržní ekonomiky*, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, výzkumná publikace č. 34, Praha 1991
- RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století, Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, AEP, Ústav T. G. Masaryka, Bratislava 1998
- RYCHLÍK, Jan: *Rozdělení Československa: 1989-1992*, Vyšehrad, Praha 2012
- SEGERT, Dieter: *Transformationen in Osteuropa im 20. Jahrhundert*, UTB GmbH, Wien 2013

- SEIDEL, Wolfgang: *Verwaltete Illusionen. Die Privatisierung der DDR-Wirtschaft durch die Treuhandanstalt und ihre Nachfolger 1990-2000*, Campus Verlag, Frankfurt, New York, 2005
- SCHULTZ, Helfa – KUBŮ, Eduard: *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, Berliner Wissenschafts-Verlag BmbH, Berlin 2006
- SCHULZ-FORBERG, Hagen – OLSEN, Niklas: *Re-inventing Western Civilisation: Transnational Reconstructions of Liberalism in Europe in the Twentieth Century*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2014
- SKINNER, Quentin: *Visions of Politics. Volume I. Regarding Method*, Cambridge University Press, New York 2002
- SKORKOVSKÁ, Tamara: *Změny v organizaci dualistické akciové společnosti: Zrušení kodeterminace a další změny dotýkající se dozorčí rady akciové společnosti*, PF UK 2013
- Slovensko – do toho! Programové tézy HZDS na voľby 1994*, HZDS, Bratislava 1994
- Slovensko a režim normalizácie*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003
- SOMMER, Vítězslav a kol.: *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2019
- SPÁČIL, Dušan – SÝS, Karel a kol.: *Viděno deseti. Rozhodující události mocenského zvratu v roce 1989 očima klíčových osobností z obou stran politického spektra*, Bondy, Praha 2009
- SRB, Vladimír – VESELÝ, Tomáš: *Rozdělení Československa. Nejvyšší představitelé HZDS a ODS v procesu rozdělování ČSFR: česko-slovenské soužití v letech 1989 – 1993*, Karpaty-Infopress, Bratislava 2004
- STANISZKIS, Jadwiga: *Postkomunismus: zrod hádanky*, CDK, Brno 2006
- SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Šest kapitol o disentu*, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2017
- SUK, Jiří: *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální shromáždění 1989-1990: studie a dokumenty*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2014
- SUK, Jiří: *Občanské fórum: Listopad-prosinec 1989, sv. 1: Události*, Doplněk, Brno 1997, s. 128
- SUK, Jiří: *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*, Prostor, Praha 2016
- SUK, Jiří.: *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Prostor, Praha 2003
- SVITÁK, Ivan: *Nezávislá opozice. Dialektika demokracie*, SAKKO, Praha 1991
- SZACKI, Jerzy: *Liberalism after communism*, CEU Press, Budapest 1995
- SZLAJFER, Henryk: *Economic Nationalism and Globalization. Lessons from Latin America and Central Europe*, Koninklijke Brill NV, Leiden – Boston 2012

SZLAJFER, Henryk: *Promise, Failure and Prospects of Economic Nationalism in Poland: The Communist Experiment in Retrospect*, In: TEICHOVA, Alice: *Central Europe in the Twentieth Century. An Economic History Perspective*, Scolar Press, Aldershot 1997

ŠIK, Ota. *Ein Wirtschaftssystem der Zukunft*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg 1985

ŠIK, Ota: *Ekonomika a zájmy. Jejich vzájemné vztahy do socialismu*, Svoboda, Praha 1968

ŠIK, Ota: *Ekonomika, zájmy, politika (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962

ŠIK, Ota: *Humane Wirtschaftsdemokratie. Ein Dritter Weg*, Albrecht Knaus Verlag, Hamburg 1979

ŠIK, Ota: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Mladá Fronta, Praha 1990

ŠUBRT, Jiří – BALON, Jan (eds.): *Teorie jednání: jeden koncept, mnoho koncepcí*, MFF UK, Praha 2008

ŠULC, Zdislav: *Erhardova reforma (Problémy přechodu od centrálně plánované k peněžně tržní ekonomice v Západním Německu 1948)*, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, Praha únor 1990

ŠULC, Zdislav: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2000

ŠULC, Zdislav: *Stát a ekonomika. Příspěvek k teorii hospodářské politiky*, Karolinum, Praha 2004

ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, Doplněk, Brno 1998

ŠULC, Zdislav: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*, Doplněk, Brno 2011

ŠUTEROVÁ, Magdalena: *Institucionální investoři v české kuponové privatizaci*, MUNI, diplomová práce, Brno 2019

ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza jako politikum, aleb „Pomlčková vojna“*. Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu, Kalligram, Bratislava 1999

The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe, Cambridge University Press, New York 1987

THER, Philipp: *Europe since 1989. A History*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2016

THER, Philipp: *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy*, Libri, Praha 2016

TÖKÉS, Rudolf: *Hungary's negotiated revolution*, Cambridge University Press, 1996

TRENCSÉNYI, Balász a kol.: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the „Short Twentieth Century“ and Beyond. Part II: 1968-2018*, Oxford University Press, New York 2018

TŘÍSKA, Dušan: *Ekonomie jako osud*, Institut Václava Klause, Praha 2016

- TUREK, Otakar: *K aktuálním problémům čs. hospodářské politiky*, Prognostický ústav ČSAV, Praha 1990
- UHL, Petr a kol.: *Program společenské samosprávy*, Index, Kolín n. R. 1982
- UVALIC, Milica – VAUGHAN-WHITEHEAD, Daniel (eds.): *Privatization Surprises in Transition Economies. Employee-Ownership in Central and Eastern Europe*, Edward Elgar, Cheltenham 1997
- VANEK, Jaroslav. *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1970
- VANEK, Jaroslav: *Krise a reforma: východ a západ. Eseje o společenské ekonomice*, Institut výchovy a vzdělávání Ministerstva zemědělství České republiky, Praha 1990
- VANEK, Jaroslav: *Meditace o demokratických systémech a podnicích*, Institut výchovy a vzdělávání ministerstva zemědělství a výživy ČR v Praze, květen 1990
- VANEK, Jaroslav: *Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development*, Cornell University Press 1971
- VANEK, Jaroslav: *Sjednocená teorie společenských systémů: radikální křesťanská analýza*, KSLP – Česká společnost pro zaměstnaneckou participaci, Praha 2013
- VEČERNÍK, Jiří: *Občan a tržní ekonomika: příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998
- VILÍMEK, Tomáš – TŮMA, Oldřich: *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*, ÚSD AV ČR, Praha 2012
- VLÁČIL, Jan: *Large-scale Privatization: Social Conflict and Consensus*, Sociologický ústav AVČR, Praha 1994
- WAGENER, Hans-Jürgen (ed.): *Economic Thought in Communist and Post-communist Europe*, Routledge 1998
- WAGNER, Peter: *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, London, New York, 1994
- WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*, Mladá fronta, Praha 1997
- WHYTE, William Foote – WHYTE, Kathleen King: *Making Mondragon. The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex*, Cornell University, 1988
- WRIGHT, Vincent – PERROTTI, Luisa: *Privatization and Public Policy. Vol. I-II.*, Edward Elgar, Cheltenham 2000
- Za novú ekonomickú kvalitu Česko-slovenskej federácie. K duálnej stratégii ekonomickej reformy*, SZVO, Žilina 1990
- Záznam hlavních referátů besedy k privatizaci s prof. O. Šikem, prof. M. Zeleným a Ing. R. Češkou, CSc., která se konala dne 25.10. 1990 v ÚÚNV, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu*, Praha 1990
- ZELENÝ, Milan: *Neučte se z vlastních chyb. Pohlednice z druhého břehu*, Ottovo nakladatelství, Praha 2007 (vydání dostupné na https://issuu.com/milanzeleny/docs/neu__te_se_z_vlastn__ch_chyb_-_prof)

ZEMAN, Karel – DYBA, Karel – PERNICA, Jan: *Analýza a projekce čs. zahraničního obchodu s kapitalistickými zeměmi na základě měnicích se vnějších a vnitřních podmínek*, VÚPŘ, Praha 1980

ZEMAN, Karel: *Analýza privatizačního procesu v České republice*, Karolinum, Praha 2015

ZEMAN, Karel: *Analýza restitučních procesů v České republice: restituce a ostatní procesy transformující vlastnická práva*, Karolinum, Praha 2015

ZEMAN, Miloš – BAUER, Jan: *Zpověď bývalého prognostika*, Nakladatelství DEKON, Praha 1995

ZIELENIEC, Josef: *Československo na rozcestí. Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy*, Lidové noviny, Praha 1990

ZIELENIEC, Jozef a kol.: *Československo na rozcestí. Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy*, Ekonomický ústav, Praha 1989

Seznam zkratk

AAVČR	Archiv Akademie věd České republiky
AČSL	Archiv Československé strany lidové
AČSSD	Archiv České strany sociálně demokratické
AČT	Archiv České televize
AHKODS	Archiv Hlavní kanceláře Občanské demokratické strany
AKCOF	Archiv Koordinačního centra Občanského fóra
AKSČM	Archiv Komunistické strany Čech a Moravy
AOH	Archiv Občanského hnutí
APSP	Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky
AÚSD	Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
CKP	Centrum kupónové privatizace
ČNR	Česká národní rada
ČSEF	Československé ekonomické fórum
ČSKOS	Československá konfederace odborových svazů
ČSL	Československá strana lidová
ČSS	Československá socialistická strana
ČSSD	Československá sociální demokracie
DS	Demokratická strana
EÚ ČSAV	Ekonomický ústav Československé akademie věd
FHO	Fond hospodářské obnovy
FMF	Federální ministerstvo financí
FMHSE	Federální ministerstvo hutnictví, strojírenství a elektrotechniky
FMZO	Federální ministerstvo zahraničního obchodu
FNJ	Fond národního jmění
FNM	Fond národního majetku
FS	Federální shromáždění
H/ZDS	Hnutie/Za demokratické Slovensko
HC&C	Harvard Capital and Consulting
HN	Hospodářské noviny
HR	Hospodářská rada (federální vlády)
HSL'S	Hlinkova slovenská ľudová strana

IPF	Investiční privatizační fond
KAN	Klub angažovaných nestraníků
KCOF	Koordinační centrum Občanského fóra
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie
KSČ	Komunistická strana Československa (do jara 1990)
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
KSČS	Komunistická strana Československa (od jara 1990)
KSLP	Klub samosprávného lidového podnikání
KSS (SDL)	Komunistická strana slovenskej republiky (Strana demokratickej ľavice)
LA	Levá alternativa
LK	Liberální klub
MKDP	Meziparlamentní klub demokratické pravice
MSNMP ČR	Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci ČR
MSNMP SR	Ministerstvo pre správu a privatizáciu národného majetku SR
NA	Národní archiv
NEZES	Nezávislé združenie ekonomov Slovenska
ODA	Občanská demokratická aliance
ODS	Občanská demokratická strana
ODÚ	Občianská demokratická únia
OF	Občanské fórum
OH	Občanské hnutí
PgÚ ČSAV	Prognostický ústav Československé akademie věd
ROH	Revoluční odborové hnutí
SL	Sněmovna lidu
SN	Sněmovna národů
SNA	Slovenský národní archiv
SNR	Slovenská národní rada
SNS	Slovenská národní strana
SOAP	Státní oblastní archiv v Plzni
SPR-RSČ	Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa
SPSHS	Shromáždění politických stran, hnutí a sdružení
ÚRO	Ústřední rada odborů
VPN	Verejnost' proti násiliu